

Vidosav Stevanović
SNEG I PSI

SABRANA DELA
tom IV

Urednik
Vladimir Jagličić

Vidosav Stevanović

SNEG
I
PSI

Kragujevac, 2007.

ODOS PANDORAS

prema romanu SNEG U ATINI

HOR

Ha, građani atinski, probudite se iz vekovnoga sna! obratite pažnju šta se dešava u vašoj zemlji, u vašemu slavnom gradu, na svetom tlu bogova sa Olimpa i na obalama životodavnoga mora Sredozemnog, u podnožju hrama naše Boginje u kome više ne gore žrtve paljenice, o žrtvama ljudskim i da ne govorimo. Varvari dolaze. Otkuda? Zna se. Sa Severa kao i uvek, iz mračnih zemalja kontinenta kao nekada. Kuda idu? Ne zna se. Oni ne govore, a mi ih ne umemo pitati, bitno je da ih opljačkamo.

Evo ih, pristižu avionima, vozovima, automobilima, pešice i bez konja, varaju carinike, falsifikuju dokumenta, potplaćuju policajce, kriju se u atinskom haosu, žive pod tuđim imenima, ne znaju grčki i tek pomalo natucaju engleski. Diva mi, nije im prvi put i nije poslednji. Njihove stalno ponavljane najeze pokazuju našu snagu da odolimo i da im se suprotstavimo. Ali sada je opasno, zaista opasno. I to ne zbog njih već zbog nas. Naša vlada više nije naša i mi nismo Grci kao nekada već Evropljani, potčinjeni smo državama napravljenim u Hiperboreji, zaboravili smo ko smo i zato smo zaboravljeni. Nisam siguran da vas smem nazivati građanima atinskim, čak ni građanima uopšte.

Šta se zbiva gore na kontinentu odakle dolaze ovi meteci koje ne znam kako ću nazvati, paganima ili divljacima, susedima ili nižom rasom? Ništa novo, građani atinski. Svađe, prevare, mržnje i ubistva kao i nekada. Zar su to narodi? Nikako. Zar zaslužuju nositi ime slobodnih ljudi? Nimalo. Kad požele nešto novo, vrte se na staro, na drevno i na najstarije, potonu u varvarstvo svojih duša, odadu se paganizmu. Kad brane staro, čine to isto i još gore. Istorija im je izgovor za stalni povratak u preistoriju. Evo ih upravo na počecima novih ratova, trgovački nastrojeni sugrađani moji. Zavedeni su, obožavaju biti zavedeni, naoružavaju se, pokreću topove i tenkove, okupljaju pljačkaše i marodere, regrutuju ubice, skupljaju ološ i talog sa dna ljudskoga. Što je najgore, prevode ih najgori, oni bez časti, imena i poštenja, oni bez kičme, hrabrosti i dostojanstva, nedostojni da budu vratari u lupanaru ili preprodavci kradenih stvari na buvljim pijacama.

Ako gledate televiziju, ako čitate novine – šta biste inače radili u nedostatku bogova, svetišta i bahanalija? – svakako znate da se velika armada i moćno teško naoružanje okupljaju oko malog grada Vukovara, opsedaju ga, tuku i uništavaju. I jedan političar kaže: »Nisu krivi oni koji napadaju, krivi su oni koji se brane.« Toliko daleko u cinizmu ni ja ne bih mogao otići. Ni moji omiljeni starovremski tirani ni oni nešto moderniji poput suseda mi i učenika Envera Hodže, Nikolae Čaušeskua, Todora Živkova i Josipa Broza.

Neću vam opisivati te novovremeske varvare koji su, Kavafisu u inat, ipak stigli tamo gde njega nije bilo, gde sam trenutno ja – i ne mislim se micati odavde, a turizam me ne zanima. Sebi za uživanje, vama za pouku, budućim generacijama na čuđenje, pratiću jednu porodicu koja se, verovatno ne slučajno, smestila blizu mog staništa ispod planine Pendeli, iz-

najmila kuću kod mojih dalekih rođaka i kritskih sujevernih veštica, gospođe Popi i gospođice Bele. Ta dva imena navodim zato što vam ništa ne znače.

Porodica koju ću pratiti, slušati i pamtiti – moj pisac se nalazi daleko odavde, u Parizu na obalama Sene, u *46, rue Jacob*, arondisman šesti – sastoji se od njih petoro. To su Josif, Marija, Apostol, Agelos i Hristos – tako se zovu jedino u ovom rukopisu i za potrebe priče koju ću ispričati. Obični su do neobičnosti, prosti u svojoj zamršenosti, nedovršeni kao lica u modernim romanima. Svaki od njih želi ispričati svoju priču, izreći je kao najvažniju na svetu – i ja sam jedini, ako ne računamo mog odsutnog pisca, koji ih čuje i oseća se pozvanim pozajmiti im svoj glas što ga iole upućen čitalac neće smatrati mojim. Smem li ih nazvati »božjom porodicom«, građani atinski? Mada su sitni za tako velike i svečane reči, ipak ću ih upotrebiti. Neke manje ne bi mi odgovarale niti bi me podsticale.

Sve služi priči, sve postaje priča. Stoga neka ova priča o »božjoj porodici« teče, prekida se i nastavlja kao reka ponornica, kao pesma koja kruži. Skriven negde ispod teksta, pratiću je zajedno sa vama.

JOSIF

Bilo nas je sedmorica. Nazivali su nas Sevenap. Predvodio nas je Kapetan. Nosio je oružje i nož za pojasom. Oružje beše za neprijatelje, nož za nas ako ne pošlusamo naredbe. Nosilac noža bio je četrdesetogodišnjak – ili možda pedesetogodišnjak – dečjeg lica, ćosav i omalen. Oči mu behu bezbojne i svetlucahu kao staklene. Ježio sam se kad bi me pogledao. Kao da me gleda nešto nastalo pre leda i vatre, neki mineral na kome su nacrtane zenice i beonjače. Nisam tražio milost niti sam je davao ali tek pred njim shvatih da je nema i da je nikada nije bilo. *Čovek je čoveku čovek.* I Kapetan je izvršilac jedinog večnog zakona na svetu.

Nas šestorica iza Kapetana šarena smo družina. Imena i prezimena ostavili smo tamo odakle smo došli. Ako smo ih ikada imali, ako su ikome išta značila. Pored oružja koje su nam policajci dali na kraju obuke, nosili smo nadimke koje smo sebi izmislili. Konan, Terminator, Vodeni, Knindža, Kazablanka. Uvek tim redom, nikad obrnuto. Kod nas se poštovalo pravo prvenstva. Konan drugi, Kazablanka pretposljednji. Ja sam bio na kraju. Zvali su me Bed Trip – kad za šalu behu raspoloženi. Inače – Dog. Tako su režali na mene sva petorica. Kapetan nije vikao ne mene, nije režao. Nikad ništa. Jednom ću, ako budem imao hrabrosti, saznati kakva

krv teče njegovim venama, crvena kao moja ili bezbojna kao zmijska.

Kapetan je ispred nas, *iznad nas*. Sišao je među nas, izbavio nas iz bajbokane u kojoj bismo sačekali novi vek. Izabrao nas je u robijaškom stroju, obučio nas ratničkom poslu, predvodio nas, brinuo se o nama – i bio nam ukrotitelj, hranitelj i mučitelj. Nije bio ni vojnik ni policajac ali je znao oba zanata bolje od oficira, zato se nazivao *vitezom* – i nikada nisam sreo nikoga ko je poznao makar i sitnicu iz njegove prošlosti. Izbrisao je sunderom Legije stranaca u kojoj je nekada bio. Svaki od nas bi poželeo tako nešto: prošlosti su nas proganjale, jurile i stizale. Rat je naš sunder: okupani krvlju, posle njega ćemo biti neki drugi, gori od sebe, bolji od ostalih.

Kapetan je odlazio i vraćao se kao duh i nečujno. Sam je donosio odluke – i mi smo ih izvršavali bez reči, svesni njegovog brzog noža. Jeo je i pio s nama, čuteći. Spavao je odvojeno od nas, nismo znali gde. Da je neko pokušao saznati, ne bi se vratio da nas obavesti. Kapetan je kao ćorsokak: uđeš i više nema izlaza. Na tom suženom prostoru on je bog, zakon i egzekutor.

Sumrak se u slavonskoj ravnici spušta kao kiša koja sipi sa niskog neba. Noć pada naglo. Mrak je odmah gust i neproziran. U napuštenoj kući na kraju sela – Kapetan uvek bira takve za naša privremena skloništa, a ima ih svuda i sve više – pali se karbituša. Pored nje stoji Kapetan: ispeglan, obrijan, zategnut. Miriše na kolonjsku vodu. Kaže: »Raspored je kao prošli put. Jedna izmena: Bed Trip ide odmah iza mene. Ostali znaju svoja mesta. Za našeg boga i našu otadžbinu!« Mi pona-
vljamo: »Za boga i otadžbinu!«

Karbituša se gasi, mrak nas guta, ne vidimo se i ne vidimo – i upućujemo se za mirisom kolonjske vode. Nosimo rančeve i oružje, ništa ne ostavljamo. Ko zna u kojoj ćemo napuštenoj kući naći sledeće skrovište? Kapetanu mrak ne smeta, uvek zna kuda ide i gde staje. Gacamo kroz blato što su ga napravile jesenje kiše. Zemlja je ovde masna i teška. Sve uvlači u sebe, guta, proždire, rastvara. Upija lešine, usisava one koji je obrađuju. Ne otpada sa cokula, hvata se za đonove, lepi za kožu i skuplja oko članaka. Sporo izvlačimo noge iz blata, sporo koračamo. Kaže se: živi pesak. Zašto se ne kaže: živa zemlja? Ne mora se reći slavonska. Ako se neko oklizne i padne, po svoj prilici neće ustati.

Miris kolonjske vode nestaje, pojavljuje se zadah koji nas je pratio prethodnih noći. Gorak je, sladak i zagušljiv. To je zadah leševa koji se raspadaju svuda okolo, tonući u gladnu zemlju. Pomešani su naši sa njihovima, seljaci i radnici sa perifernim mangupima – i svi imaju iste maskirne uniforme. Niko ih ne sklanja, ne sahranjuje, ne dira: novi leševi se neprekidno pridružuju starima. Ustaše u leševe stavljaju mine da bi primamili neoprezne, naši takođe. Niko više ne prilazi tim leševima koji nikom ne pripadaju. Zaobilaze ih i psi lutalice. Jedino ih svinje, udruživši se u čopore koji lutaju ravnicom, njuškaju i riškaju. I jedu. Posle toga mi koljemo i jedemo te svinje. Svaki od nas ima u sebi bar komadić neprijatelja ili saborca. Oni koji jednom okuse ljudsko meso ne mogu više bez toga. Ljudožderi su među nama: to smo mi sami.

Konan dahće iza mojih leđa. Opasnost ga nadražuje. Znoji se i zaudara više nego inače. Nikada se ne kupa. Zakleo se da to neće uraditi dok ne istrebi ustaše. Vodeni mokri u hodu, piša neprestano i po svemu. Knindža mljacka ustima. Nikada nismo otkrili šta to jede u mraku ali se to oseća na orahe i suvo

meso. Terminatora i Kazablanku ne čujem: oni se kreću sa strane kao pobočnica. Ispijam gutljaj-dva rakije iz pljoske – i Kapetan me ne opominje. Zašto mi je to noćas dopušteno? No jedno od osnovnih pravila glasi: »Ne misli. Nećeš stići do kraja te prve misli – i bićeš mrtav.«

Kapetan zastaje. Kaže tankim glasom žene koja menja pol: »Pažnja. Uskoro stižemo. Četvorica su tamo. Peti je pijan i spava. Ostalo kao i uvek. I pomози bože!« Nazire se neka slaba svetlost i drveće se ocrtava prema tamnom nebu. Kao da su se gavranovi spustili na nas, raširili krila, spremaju se napasti. Malo dalje su zidine srušene kuće. Iza njih je zapaljena vatra, lelujava se svetlost diže i spušta. Vidimo se, naziremo se, ponovo se vidimo, potom tonemo u mrak. Sve nestaje, mi takođe. Možda nam je neko namestio zamku? Mi smo ih često nameštali ustašama, zašto oni ne bi nama, četnicima? Poznajemo se dobro, mi imamo svoje među njihovima. Ko je njihov među nama?

Da je zaseda, Kapetan ne bi napredovao tako nehajno. »Kalašnjikov« mu ležerno počiva u ruci. Na metalu puške žute zmijice poigravaju kao u čaši rakije. Konanovo dahtanje je prestalo: spreman je da napadne. Koga? Čuo sam drugo i drukčije dahtanje, isprekidano i teško. To sam ja dahtao – i zadržavao dah da me drugi ne čuju. Njihove cevi su već uperene u moja leđa. Ako se uspaničim, pucaće? Ali ne, to bi značilo odati se. Udariće me nožem između plečki, prethodno mi zapušivši usta. Terminator, rođeni ubica. Ili Vodeni koji to voli i ume. Ili neko treći. Koračao sam za Kapetanom, teško izvlačeći noge iz blata. Činilo se da ne prilazimo već da se kuća približava, lagano nam klizi u susret. Tisina beše napeta i neprozirna kao na dnu dubokog bunara. Više nisam čuo svoje dahtanje, zastalo mi je u grlu poput kosti.

Onda je tišina napukla i nastavila se cepati. Nekakav slab i jednoličan glas dopirao je do nas. To nas nešto traži, luta unaokolo, kreće se sporo, pipa, puzi po blatu, zaobilazi drveće. Potom shvatih: to nije glas koji govori već jecanje. Cviljenje nekog stvora koji se više ne brani i ne moli. I ne doziva nas već nešto starije i veće od nas. Kapetan diže ruku. Vidimo je prema odblesku vatre koji preskače zid. Njegova ruka je bela, nežna, negovana – i vešto barata nožem. Kapetan daje znak: desno, levo. Nikada ne viče i na zapoveda, samo daje znake. I ponekad pucketa prstima. Petorica mojih saboraca tonu u mrak levo i desno, nestaju, zauzimaju svoja mesta u tami. Ostajem pored Kapetana, korak iza njega. Noćas mi je namenjeno nešto drugo. Njegovo poverenje. To će me kostati koliko i njegovo nepoverenje.

Kapetan korača prema kući, moje noge ga prate, jedva noseći umor tela. Kuća je bez krova, bez prozora i vrata, zgarište pod golim nebom: takve ugljenisane gomile ostaju iza nas i naših protivnika. Provlačimo se kroz rupu u zidu. Prolazimo kroz nekadašnje sobe. Lelujava svetlost se pojačava. Kapetan zastaje, njegova meka ruka hvata me za zglob – i odjednom postaje tvrda i snažna. Premesta me, gura u stranu, stavlja pred prozor prema dvorištu. Svetlost vatre me zasenjuje, ne vidim ništa. Kroz zadah paljevine probija se nešto drugo – i prepoznajem zadah spaljenog mesa. Neke smo kuće nedavno spalili sa žiteljima unutra, stražareći okolo da ne mogu izaći. Nismo pitali ko su oni unutra, naši ili njihovi. Svejedno je. Sve služi istom cilju. Preživeli će se posle toga svakako još više mrzeti.

Kapetan mi sikće na uvo: »Gledaj. Vidi i zapamti.«

Drhteći, skidam njegovu ruku s moje.

Kažem: »Razumem, Kapetane. Inače pamtim sve što bih rado zaboravio.«

Prozor je četvrtast, ograničava mi vidno polje i slika je sužena kao na ekranu televizora. Prst mi trne na okidaču. Da Kapetan nije iza mojih leđa, pucao bih. Ali, on će tada pucati u mene.

Vidim blatnjavo dvorište, osvetljeno vatrom koja gori na sredini: tamo je krug posut šljunkom. U pozadini je niska slavonska staja, mračnih prozora i vrata – i svjetlo mi namiguje sa njenih stakala. Plamen leluja u bezvetrici kao da neko duva u njega. Ili nešto nevidljivo i moćno. Tamne se senke kreću unaokolo, prepliću se, nestaju i ponovo se pojavljuju.

Leđima prema meni, ispred vatre sede trojica u maskirnim uniformama. Zavaljeni su u stolicama koje škripe, gundaju i pijuckaju, puše, pljuckaju kroz zube. »Kalašnjikove« drže na kolenima. Četvrti leži ispred njihovih nogu, opružen u blatu i spava. Odsjaji vatre poigravaju na njegovoj obrijanoj glavi.

Peti čuču pored vatre i podstiče je nagorelim drvetom. Ne, to je puška onoga što spava, otpisanoga. Lice tog tipa je tupo, dugačko, iskeženo, više pseće nego ljudsko. I oni imaju svoga Terminatora, svog Doga. I odred su kao što je naš – i očigledno bez Kapetana. Možda su *zenge*, možda *beli orlovi*, možda neka formacija za koju još nismo čuli. Uzimaju li nam posao? Ili se mi prosto mešamo u njihov?

Oko vatre je postavljeno nakatranisano kolje koje podupire metalnu rešetku što je vatra liže odozdo. Onaj što čuču održava vatru, dodaje drva. Na metalnoj rešetki leži devojčica, vezana žicom. Mala je i mršava. Jedna joj je ruka slobodna i kruži kao da se brani. Jedna noga se trza, smiruje se, ponovo se trza. To njeno telo gori – i od nje dopire zadah spaljenog mesa koji me opija i gotovo onesvešćuje. Usta su joj otvorena,

iz njih izbija jedonoličan i neprekinut jauk koji čas slabi, čas se pojačava. Ne mogu ni napred ni nazad: Kapetan je iza mene. Miris kolonjske vode meša se sa zadahom koji dopire sa lo-mače.

Kapetan kaže: »To je poslednji ispit, Bed Trip. Ko ga pro-đe, zauvek je naš. I dostojan najviših zadataka.«

MARIJA

Zovem se Marija. Moj muž je naredio da uzmemo grčka imena. Sebe je nazvao Josif. Kaže da mu sasvim odgovara: mi i Jevreji smo braća. Jevreji prave državu na obali mora – i mi pravimo državu koja će imati more. To se može jedino oružjem, krvlju i nasiljem. Moj muž se ljuti kad izgovaramo naša imena i pominjemo našu zemlju koja je pobrkala nova i stara imena. Ovde smo među prijateljima ali tajno. Što manje znamo jedni o drugima, više ćemo se voleti.

Kad se napije moj muž viče: »Micotakise-Srbine! Živeo Riga od Fere!« Kad pokuša da mi objasni ko su ti velikani, ne razumem. Kao ni grčki jezik, uostalom. Zato pomalo učim engleski, udžbenik su mi ostavili sinovi kad su prestali ići u školu. Moj muž kaže: »Ni ja nisam išao u školu pa sam postao čovek.« I nabrojao mi je sve velike ljude i pametne glave koji nisu bubali gluposti kao što je teorija evolucije. Nju mrzi više od izdajnika. »Mi smo Sorabi, nebeski narod, ženo, nismo nastali od majmuna kao drugi. Neka tome uče Šiptare i Hrvate.«

Imam oca, sestru i majku. Imala sam. Nekada davno. Živeli smo u gradu na obali reke što je gotovo presušila. Popila je i zagadila fabrika. Grad je posle toga porastao, proširio se preko njiva i sela. Napunili su ga došljaci odasvud i begunci

sa Kosova. Mi smo bili ti begunci, majka, otac, sestra i ja. I jedan pas koji je, ostavši bez širine polja, ubrzo uginuo. Bio je lualica koji je dolutao do nas i ostao. Bio je crn. I bio je jedini koji me je gledao u oči. Od tada mi svi psi liče na njega. Moj muž mrzi pse, možda više od komunista koji su ga terali u zatvor. A crne pse niko ne sme da pomene pred njim. Kad se vratio s ratišta, jedino mi je to rekao: »Neću da niko uzme u usta crnog psa ni predamnom ni iza mojih leđa. Jasno? Daj mi rakiju.« Neke muškarce ne možeš voleti: ne dopuštaju to nikom osim sebi.

Stanovali smo na brdu iznad fabrike oružja i automobila što je pojela pola grada. Imali smo kućicu s baštom u kojoj je majka gajila cveće i povrće. Katkad latice ruža i listovi kupusa behu sivi i crni: severni vetar nanosio je pepeo iz fabričkih dimnjaka. Majka je neprekidno čistila nameštaj i prala rublje, već sutra sve to beše crno. Kad naša majka nije čistila, bila je ljuta na sebe i na nas. Više na moju sestru nego na mene. Ja sam bila mala, loše sam pamtila, zaboravljala sam ono što se juče desilo ali se majka retko ljutila na mene. »Ako žena nešto zna, to smeta muškarcima. Ne možeš imati i muža i sebe, devojko.« Na ovom se našem svetu sve menja, osim muškaraca: i danas su isti, samo ponešto gori.

Ne bih umela da opišem našu majku. Ne sećam se kakve joj behu oči. Uvek je gledala u stranu. I treptala je plašljivo. Glas joj beše piskav i kreštav tako da je, iz straha da ne viče, stalno držala ruku na ustima. Pamtim tu njenu grubu ruku, vazda modru od pranja sudova i rublja: njom bi me ponekad nevešto pomilovala. Samo mene. Sestra to nije dopuštala, branila se kao mačka. Njih dve su mrzele. Kao i sestra i ja. Jer sva-ka je od nas htela oca samo za sebe i sprečavala je onu drugu da ga ima. Zajedno smo sprečavale majku da mu se približi.

Jer, ona nije bila naša prava majka. Naša prava majka umrla je tamo dole na Kosovu. Ili se ubila. Ili je neko ubio. Nešto se desilo u tom gradiću gde smo se nas dve rodile. I otac je odmah posle toga doveo ženu iz svog sela i rekao da je ona od sada naša majka. Nije tražio da je tako zovemo.

Otac se bavio svim i svačim. U vreme kad sam počela rasti i ponešto pamtiti, radio je kao trgovački putnik. Prodavao je knjige. Niko ih nije čitao ali su ih svi kupovali: trebalo je imati isto što i susedi. Vozio je stari »folksvagen« koji je sam popravljao i tvrdio da je najbolji na svetu. »Nemac ga je pravio za pustinju. Neuništiv je. Ni naši mu putevi ništa ne mogu.« Tim autom je putovao po šumadijskim gradovima i gradićima i prodavao knjige. Događalo se da ga kod kuće nema po mesec dana – i sestra i ja smo zamišljale kako ima druge žene po okolnim mestima, spava kod njih, provodi se. Kad bi došao, ostajao je kratko, naspavao bi se, okupao i promenio rublje. Ostavio bi nam nešto novca od koga smo živele do njegovog sledećeg dolaska.

Moj otac je visok i lep. Bio je. Nisam još naučila prošlo vreme mada je većina stvari u prošlom vremenu, sve odlazi u prošlo vreme i tamo nestaje. Rodbinu i prijatelje sa Kosova nismo imali – i tamo smo bili doseljenici. Dovedi su nas iz Hercegovine i nazivali kolonistima davno pre mog rođenja. Nikom nismo išle u kuću, niko nam nije dolazio u nedelju ni tokom praznika. I majka je bila bez rodbine, siročić ili napušteno dete. Ili su je se njeni odrekli. Da sam je pitala, svakako mi ne bi rekla šta se zaista dogodilo: lagala je iz straha i po navici.

Kako smo sestra i ja rasle, otac se smanjivao. Kao u bajci koja se kreće od kraja prema početku. U jednom trenutku pri metih da je sestra viša od njega koliko i od mene. Kad bi obula

štikle, nije htela stati pored njega: da mu ne pokaže kako je mali. I menjao se, naš otac. Očelavio je rano, ugojio se, pustio trbuh, zubi su mu pocrnili, pantalone su mu visile i lepršale oko tankih nogu. Trgovački putnici, umorni od sitne trgovine, mnogo jedu i piju i viču do zore u pustim i zabačenim kafanama, za bolje nemaju para. Dok ne ostanu sami po prljavim hotelskim sobama. Onda se poneki ubije. Ili umre od izliva krvi u mozak. Donesu ga kući, sahrane i zaborave.

Sestra je prva odrasla. Ne zato što je bila mnogo starija od mene. Ne. Već zato što je brže starila. Kao da je nekuda žurila. Prvo je izrasla iznad majke i mene i gledala nas je odozgo. Inače je tako gledala ljude, s visine i prezrivo. Kao da ih sve poznaje i zna sve o njima, sve gadosti koje čine i koje će činiti. I mrzi ih zbog toga. Moja sestra se gotovo nikada nije smejala. I stalno je ćutala. Prvo je izrasla, potom se popunila i zaokruglila. Nikle su joj dve visoke dojke koje su pod rukom bile tvrde: nikada nije nosila grudnjake i bradavice su joj napinjale košulju. Zadnjica joj je najedrala, guzovi su joj raskinjali usku suknju. Imala je duge noge, duže od mojih. I koračala je gordo, isturene brade, ljuljajući kukovima. Muškarci su se okretali za njom, a ja za njima: još me nisu primećivali.

Tamna koža postade joj meka i bela. Dok smo spavale zajedno, uživala sam da je gledam. I volela sam da je mirišem. Bio je to moj sopstveni miris, samo jači i lepši: uzbiđivao me koliko i miris muškaraca. Posle više nismo spavale zajedno. Sestra je prešla u kuhinju, na tvrdi kauč pored vrata što su vodila u baštu: mogla je pobeći i vratiti se neprimećena. Majka i ja smo ostale u sobi. Kad je otac dolazio, prelazila sam kod sestre. Gušila me je novim mirisima koje je pokupila po ulicama, kafanama i u žbunju parkova. Kasnije sam saznala da muškarci mirišu grubo i oporo, na znoj i napor mišića. Ali tada,

udišući njihove mirise sa sestrine kože, zamišljala sam kako mirišu sveže i sočno kao jabuke. Ili kao tek uzabrane breskve. Osećam taj miris i danas kad sklopim oči i sanjam muškarce. Moji su stvarni muškarci bili bezmirisni ili su zaudarali.

Otac ništa nije primećivao, ni sestru ni mene. Bio je stalno zabrinut, umoran od putovanja, utonuo u crne misli o propasti sveta. »Propala stvar!«, govorio je o svemu i povodom bilo čega – i kad bi pričao o sebi. Oko sebe je video samo dobre i loše kupce. Od prvih je zazirao, pred drugima se savijao kao da traži milostinju, zato su mu loše plaćali. Nije obraćao pažnju na sestru i mene. Nije video da mu je žena, usred čiste kuće, uvek u prljavim haljinama i sa zarozanim čarapama, neočešljana i zapuštena kao sluškinja, masne kose. Ili nije mario. Nije imao oči za nju, nije zapažao da ona nalazi ljubavnike među njegovim kolegama i našim susedima, da leže pod svakog ko je primeti. Ni danas ne znam zašto je to radila. Gadjala se muškaraca koliko i žena, mrzela je svoje telo. Mnogi te stvari rade iz navike. Zato što vide da to drugi rade. Sestra i ja smo se slagale samo u jednoj stvari: obe to volimo. Sestra svake noći, a ja čekam priliku.

Sestrina lepota je sama došla jednog proleća. Čitave zime beše kao nas dve – i odjednom, čim se prve visibabe pojaviše ispod snega, postade neka druga. Promeniše joj se i pokreti i glas i reči, koža joj zasvetle, mirisi se pojačaše, kosa nabuja. Otac nije video ni to kućno čudo. Odlazio je i dolazio kao ranije, poguren, mamuran i zamišljen: osmehe je čuvao za dobre kupce, veselje za one s kojima je pio. Piće je ukras naših muškaraca, njihov ponos i dika – i rano se pretvara u grubost, prostakluk i ružnoću. Upravo to se događalo sa ocem, zato nije okretao glavu na sestru, nije još video šta se dešava. Ali jednom primetih da gleda svoju stariju ćerku zaprepašćeno i za-

divljeno. I sa strahom na ostarelom licu. Činilo se da vidi duha. Ili senku naše pokojne majke čije je fotografije iscepao i bacio: nismo znale ni kako je izgledala ni zašto je toliko voleo da je sad mora mrzeti.

Šta to radiš od sebe, reče i pruži ruku prema mojoj sestri.

Ne tiče te se, siknu moja sestra kao zmija u travi. Šta si uradio našoj majci?

Ona je to uradila meni, reče otac. Ostalo se zna.

Kad budem imala sinove, oni će ti suditi, reče moja sestra.

APOSTOL

Otišao od kuće. Bez pozdrava. Samo se rukovao sa ocem. Rekao ništa. On ništa pitao. Poneo sebe i jedan nož. Nož dobio od prijatelja Rusa. Taj bežao od komunista, tražio posao, gladovao. Našao ga na ulici. Nahranio. Kupio mu flašu rakije. Rekao mi da sam brat, nisam Amerikanac. Od tada prijatelji. On tamo, ja ovde. Ne dopisujemo se. Vidimo se u snu. Razgovaramo. On kaže Neprijatelji nisu opasni. Ja ništa. On kaže Izdajnici su gori od neprijatelja. Ja ništa. On kaže Treba poklati sve izdajnike. Treba.

Sam nisam. Imam Psa. Ne odaziva se na ime. Nisam ga krstio. Otac mene nije krstio. Moj pas je prosto Pas. Dog. Džukela. Samo zviznem, pokažem prstom. On sluša kao pas. Jedino mene. Nikog više. Ostale napada. Naročito na ne vidim. Zato stalno na oku. On mene, ja njega. Obostrano. Ko zadrema gubi. Zato spavamo zajedno. Spavali u kalemegdanskom parku. Naišao pandur. Spavali pod savskim mostom. Naišao pandur. Spavali u čekaonici železnicke stanice. Naišao pandur. Svaki put pobjegli. Bez dokumenata. Otac sve zadržao.

Malo novca ukrao. Ocu dok polazio. Iz džepa dok spavao. Jedemo hleb, pijemo vodu. Pas ne ljut. On veran. Moj nacrnji pas. Novac nestaje, nema gde da se ukrade. Mnogo lopova,

brži od mene. Ne valjam ni za otimanje tašni babama: panduri brži od mene. Ulice hladne, haustori ledeni, na tavanima duva mrzli vetar. Jakna ne dovoljna. Pas greje telom i dahom. Čuva i greje. Dve nedelje, dva meseca. Onda našao stan kod prijatelja. Ime Lambi. Ima trideset godina, ništa ne radi. Danju spava, noću luta po kafanama. Pije kad ima para. Uglavnom nema. Spavamo u istoj sobi, na dva kauča. Pas pred vratima. Čuva nas, nadgleda.

Lambi crn, proćelav, guzat. Ne ljubi vodu. Kupatilo puno prašine. Gundā kad se kupam. Kaže Trošiš vodu, ne radiš ništa. Više se ne kupam kad je tu, zaviruje, opipava me očima. Posle podne dolaze njegovi drugari. Svi isti. Ne rade, piju, lutaju, krađu kad ne spavaju, viču, prete, sanjaju. Priče o parama, inostranstvu, dvorcima Age Kana, Žaklini Onazis. Mene trpe, ćutim. Psa se boje, govore tiše. Nedeljom odlaze na stadion. Na Marakanu. Ne više dripci, sad navijači. Delije. Tako se zovu. Pevaju narodne pesme. Ne može nam niko ništa, jači smo od sudbine. Lambi kaže Kan je najveći, najbolji, najopasniji, važniji od Dilingera, Al Kapone mu nije do kolena. Ko je Kan? Saznaću jednog dana. Sada je vođa navijača.

Otac i ja nekada, kod kuće. Razgovaramo. Kad me ne tuče. Kad ne viče. Kad nije pijan. Kad ne spava. Ima nesanicu, stalno spava. Hodamo na prstima, šapućemo. On se budi, nije se naspavao, gundā.

Šta će ti to štene?
Našao ga. Moje je.
Psi smrde. I mnogo jedu.
Perem ga. Delimo jelo.
Mrzim pse. I štenad od psa.
Ja volim pse. Udari me.

Kako to razgovaraš s ocem, džukelo?
Kao sa psom.

Udara me. Zatim još nekoliko puta. Jako, sve slabije. Odatvno ga boli ruka od moje tvrde glave. Ne uzvraćam. Ako dignem pesnicu, ubiću ga. Onda me neće primiti među Delije. Trpim, navikao sam, navikavam se. Štene ostaje. Postaje Pas. Otac ga zaobilazi. I ja oca. Između nas je jedino ona što je zovemo majka. I jedan Pas. Između nas nema ničega.

Mala, obla, jedra. Stražnjica tvrda i živahna. Nosi kratku suknju na kratke noge. Svi vide punačka kolena, oble guzove. Ja takođe. Takođe i Pas. To nam se dopada. Ruke joj uvek pomalo modre ili crvenkaste. Kuvarica kod »Devet Jugovića«, ruke stalno u vodi. Ona jedna pere, ostali prljaju. Kad završi smenu, vodi me. Ja vodim Psa. Jedina pristaje da ga primi sobu. Druge kurve zbog njega odbijaju. Kažu Jebi psa šta ću ti ja. Ova ne. Pas leži pored vrata. Mi vodimo ljubav. Gola je još manja. I tvrđa. I ruke su joj tvrde, grebu me po leđima. Posle pita. Odgovoram koliko mogu. Ne mogu mnogo. Govorim teško. Kad kažem jedno, ispadne drugo.

Ko si ti, dečko?
Jedan. Jedan mladić.
Kako se zoveš, mladiću?
Nikako. Zovi me tako.
Bežiš od policije?
Bežim. Ne od pandura.
Ja se uvek uvalim u govna.
Sama si govno.

Udaram je. Jednom, dvaput, triput. Nežno. Ipak je žensko. Na njenoj koži masnice, crvene pa modre. Ona cvili, uz-

buđuje se. Posle opet vodimo ljubav. Ne traži pare kao druge, samo onu stvar. Kaže Treba li ti nešto. Kaže Dođi opet. Pas cvili, vrti repom. Vratiću se.

Ulice puste, prazne. Ne prolaze ljudi. Ovaj grad noću nestane, krije se u sebi. Jednom će ovuda prolaziti mrtvački sanduci, bataljoni i divizije mrtvačkih sanduka kao na prvomajskoj paradi. U jednom sanduku biće moj otac, ohlađen mojom rukom. Noge me nose prema kući. Ali neću. Ne ponovo u zverinjak. Tamo je ona žena, tetka koju zovem majka. Moja majka je na drugom mestu. Tražim to mesto. Nju tražim. Da je zagrlim, da je možda ubijem, da se osvetim, da zaspim.

Lambi ima prijatelja. Ne odvajaju se. Rade zajedno. Gube vreme zajedno. Ponekad spavaju u istom krevetu. Pravim se da ne čujem. Pas ćuti. Prijatelj je krupan, nezgrapan. Vise mu duge ruke, trbušina ide ispred njega. Zovu ga Duk. Ima crven nos. I na njemu tanke naočari. Kaže Ja sam Doktor Nauka, bre. Političkih Nauka. Stalno jede slatkiše. To je zato što ne pije. Govori brzo-brzo. Poznaje ga pola grada. Na ulici odasvud pozdravi. I on otpozdravlja sve redom. Hoće da se sprijatelji sa Psom. Jedva ga spasavam. Na nosu mu ostaje ožiljak. Ne ljuti se, hvali se time. Napadaju ga psi i komunisti. Nije lud. Jedino se ludački ponaša. Zato što je bio u zatvoru. Tamo su ga tukli, svašta mu radili. Traži da ga zovemo Duk.

Duk priča. Govori brzo-brzo. Mi sedimo, slušamo, pijemo iz flaša, pljujemo na pod. Čaše su odavno porazbijane. Kad se neko naljuti, tresne čašu o pod. Ili kad je veseo. Ili kad se rastuži. Ili tek onako. Duk priča. Naš narod je najstariji na svetu. Naš narod je veliki. Naš narod je slavan. Ima dugu istoriju. Ima careve, kraljeve, vojskovođe, književnike. Ima sve što drugi nemaju. Neki tamo Nemci, recimo. Ili Ame-

rikanci. Zato nas svi mrze. Rade nam o glavi. Hoće mir da nas na miru pobiju. Već su nas pokrali, odneli naše bogatstvo. Naš narod sada ništa nema. Osim pravde. I nebesa. Zato je nebeski narod. Izdajnici su nam sve oduzeli. Oko nas su neprijatelji, među nama izdajnici. Ovde nema izdajnika. Mislim kod Lambija. Ako ima, neka se javi da mu smrsimo konce.

Neko plače. Neko uzdiše. Neko preti. Neko spava. Pas tiho reži kad se priča o narodu. Duk ponavlja. I još jednom. I tako redom. Poziva se na nekog nemačkog Doktora. Stotinu puta ponovljena laž postaje... Otvaramo nove flaše. I tako dok ima flaša. Lambi ponekad nabavi pare. Otme, izmoli, ukrade. Ima živu babu penzionerku, pljačka je jednom mesečno. Baba je srećna što ima unuka rodoljuba. I što unuk ima vernog druga, Duka. I što obojica imaju mnogo prijatelja rodoljuba. Pobiće sve ostale. Duk stotinama puta ponavlja reč narod. Znam šta je narod. To je mnogo istih ljudi na istom mestu. Kao mravi u mravinjaku. Ne znam šta je istorija. Možda kad mravi izađu iz mravinjaka. Neće više da budu mravi.

Kuvarica leži na krevetu. Kad smo Pas i ja tu, ona je gola. Nije joj hladno. Gola kuva kafu. Gola nas služi rakijom. Flašu uvek donosim ja. Uzmem je Lambiju bez objašnjenja. On će to uzeti nekom drugom. Kuvarica drži modre ruke na oblom belom trbuhu. Pas gleda u njen trbuh, ja takođe.

Gledaj moj trbuh. Šta vidiš?

Ništa. Vidim golu pičku.

Stao menzis. Trudna sam.

Tvoja stvar. Ne moja.

Dete je tvoje, budalo.

Da sam budala, bilo bi moje. Tucaš se sa svima.

Hoću da rodim tvoje dete.
Ja nikada neću imati dete. Nikada.
Svako dete je lepo. I slatko.
Ja bio dete. Ništa dobro.

Pas joj se privlači na trbuhu. Ne reži. Samo podrhtava. Jedva ga sprečavam da ne skoči. Ona ne zna s kim ima posla. Sa dvojicom koji su trojica. Ona se oblači. Kaže Neću više da vas gledam. Ni da me gledate. Zadržavam nož u džepu, ne dam mu da izleti i zarije se u obli beli trbuh. Panduri njuškaju svuda. Kad nas Duk pretvori u vojsku, panduri će nas ostaviti na miru. Baviće se sobom, ne nama. Čekam taj trenutak. Pas i ja ga čekamo. Duk kaže Naše vreme dolazi.

Lambi čita novine. Ja ne. On čita od jutra do mraka. Jedne novine. Imaju crna slove, crno zaglavlje, crne fotografije, sve crno. Kao dlaka na mom Psu. Kao njegove nepomične oči. Kao moja duša. Kao noć koju svi čekamo. Kad Lambi završi novine, čita ponovo. Kaže Malo je čitulja. Kad pobedimo, biće sve same čitulje. Čim nađe nešto zanimljivo, čita naglas.

Čuj, ubili sina pred majkom. Zlikovci.
Jeste.
Čuj, zlikovci napali čoveka flašom. Zamalo umro.
Dobro.
Čuj, ti zlikovci siluju naše žene.
Razumem. Ne razumem.
Čuj, naši se iseljavaju, napuštaju pradedovska ognjišta.
Niko tamo na ostade. Ni zlikovci.
U redu. Nije u redu.
Čuj, sve te zlikovce treba pobiti. I bez čitulja.
Imam nož. Pas ima mene.

Svakog dana isto. Iste novine, crne. Iste reči, snažne. Pišu isti ljudi, rodoljubi. Lambi čita naglas, žmuri. Sve zna napamet. Uskoro i ja sve znam. Napamet sve reči, sve vesti. Ponaavljam ih u sebi, ponekad mrmljam Psu. Vidim da razume. Slaže se sa mnom. Kad dođe vreme za obračun sa zlikovcima, idemo zajedno. Osvetnici nejači. Čovek i pas kao jedan. Bez pijanog Lambija. Mrzim ga zato što je pijan. Zato pijem s njim. Inače ce me prijaviti Duku. Da sam izdajnik. Duk je već nabavio bejzbol palicu. Da tamani unutrašnje neprijatelje. Kao mrave.

AGELOS

Odos Psaron. Odos Ariadnu. Odos Aristotelus. Odos Agiu Paraskevi. Odos Nikitara. Platija Kenedi. I, najzad, Odos Pandoras. Broj ikosi dio. Broj dvadeset dva. Ano Halandri. U Halandriju. To je ispod planine Pendeli. To je iznad Atine koja odavde strmoglavo juri u more.

U vreme svoje veličine ovaj grad nije imao ni sto hiljada stanovnika. Sada ih ima pet miliona, porastao je i manji je nego ikada. Uži duhom. Ili sasvim bez duha. Kao dečak sam ga sanjao i čeznuo da ga vidim, sada ga vidim – i ne volim to što vidim. Postao sam mladić kad sam iscepao vojni poziv. Neću da ubijam u masi. Ubistvo bi moralo biti nešto lično, duboko lično. Inače je banalnost kao pijenje iz flaše. Nikad ne pijem iz flaše. Alkohol vredi kad se ispija kap po kap.

Atinska zora je siva i burna. Dolazi naglo, pravo s neba. Kao kiša, kao pljusak svetlosti. Svakog jutra ronim u tu »zlatoprstu zoru« pre no što se moji probude. Hodam ovim ulicama, kružim, vraćam se. Niko me ne prati, nikoga ne pratim. Sopstvena sam zver u sopstvenom kavezu. Srećem đubretarski kamion što se lenjo vuče između pospanih kuća. Oko kesa s đubretom skupljaju se mačke. Sve su žute, mršave, naduvenih trbuha i gledaju me podmuklo. Ljudi koji

čuvaju mačke u kućama neoprezni su i možda ljudi. Mačke su zveri koje su se uvukle među nas i čekaju svoj trenutak. Da mi ponovo postanemo zveri – što nam se periodično događa. Jedan je zakon: pojedi da ne budeš pojeden. Mrzim taj zakon i mrzim sebe. Da sam slobodan kao zver, bio bih srećan. Da sam anđeo, bio bih srećniji, ali ne bih mogao biti tužan.

Svetlost se razliva preko usnulog grada pre nego što odlučim da li ću se vratiti. Koliko da vidim mog malog brata kako se budi. Ili neću. Neka ne vidi ujutro moje mrko lice, bolesno od misli koje krijem i želja koje ne mogu ostvariti. Prozori se otvaraju, lupaju šaloni, debele se grčke susede već dovikuju preko ulice, oseća se zagorelo ulje masnih doručaka. Duž Leoforos Papanikoli – koji se sa druge strane zove Leoforos Paleologu – počinje trka automobila i motocikala. Buka raste i širi se kao nadolazeća grmljavina na nebu bez oblaka. Grčki vozači začas naprave gužvu i onda svi trube ljutito i veselo. Nikom se u stvari ne žuri, svi su srećni što će zakasniti na posao. Da nisam begunac, veselio bih se s njima. Šta je teže nego raditi? Samo biti sam sa sobom.

Sunce se pojavljuje tamo gde se iza neprovidnog bleska krije more. Zove se Saronikos Kolpos. Hodajući, zamišljam mrkozelenu i potom iskričavoplavu površinu koja se proteže ispod Vulija i Glifade i sve tamo do Pireja, luke iz filmova. Na bregovima sam koji su nekada gledali kako raste Akropolj i kako se diže Partenon, Boginjin hram. Sa bregova se danas vidi sivi oblak smoga. I čuje se buka čudovišta koje se sporo budi i klepeće metalnim udovima. Pandorina kutija je još jednom otvorena. Mi smo u njoj, zatrpani otpacima. Granice su svuda, carinici bdiju, policajci jure vojne begunce, političari brbljaju, tamo *gore* počinju ratovi. I ja sam često samo grudva

straha pod ledenim suncem ravnodušnosti. Princip nesigurnosti vlada materijom i širi se izvan materije.

Koliko mi je sreće potrebno da se pretvorim u slepog putnika i da stignem u Ameriku? Na istočnu obalu. I da se posle toga, nakon meseci putovanja i lutanja, nađem u San Francisku i na Viktorija Skveru gde raste cveće jarkih boja. Što dalje od ove kuće koju je otac iznajmio kad smo stigli: »Ovo je najdalja tačka do koje smemo ići. Inače ćemo postati izdajnici i dezerteri.« Nije zapazio da mu je sin dezeter. Ni da je on sam pobjegao iz rata pod izgovorom koji nam nije saopštio. Njemu je sve jasno kao i svakoj budali – i ništa mu nije jasno. Potrebna je ogromna zbunjenost da bi se razumelo ovo vreme, snažno ludilo i nedostatak milosti takođe. Otac ima sve tri potrebne osobine i zaudara na njih.

Grčka hladnoća drukčija je od hladnoće u našoj zemlji. Tamo je nadiruća i tvrda – i sva u komadima. Između njih se nalaze ostrva toplote u pregrejanim stanovima i vrelin kafanama. Oznojen, hitaš prema hladnom vetru koji bije sa zaleđenih reka. Promrzao, bacaš se u naručje pregrejanog vazduha koji te miluje i guši. Ovde je toplije nego tamo, nema leda, kažu da sneg pada svakih deset godina i zadržava se deset minuta, vetar donosi kišu. Uzalud. Svakog dana mi je sve hladnije. Noge se koče, ruke postaju crvenkaste. Drhturim hodajući. Nema ostrva toplote. Osim kad sunce blesne i pretvori me u guštera koji upija njegove zrake. Privremeno. Da nije hladno mogao bih živeti kao Diogen, biti cinik, pisati na turiste.

Kuća u Odos Pandoras prepuštena je vetrovima, kiši i stanarima. Gazdarice zanimaju jedino stanarine i bašta, prema ostalom su ravnodušne. Kuća liči na ostale: ima dva sprata i ravan krov. Na tom se krovu krijem od majčinog pevušenja i

očevog večernjeg pića koje se često pretvara u pijanu viku. U nedogled se prostiru ravni krovovi. Iz njih štrče televizijske antene i sunčane stanice za grejanje vode. To je haos bojlera koji love sunce što ga je čas previše, čas premalo. Nešto se dogodilo sa vremenom posle našeg dolaska ovamo, nešto se poremetilo u radu njegovih zupčanika, istrošenih od napora. Možda se Hronos umorio i posao prepustio robovima, neznačicama i Micotakisu.

Sedim na krovu naše kuće dok me ne otera hladan vetar sa planine Pendeli, dok me ne promoči kiša što dolazi sa mora, dok mi sunce ne prolije priviđenja na glavu. Ni moj mali brat nije otkrio ovo skrovište. Povremeno čujem oca kako viče: »Gde je onaj? Nikad nije tu kad mi je potreban.« Neko će drugi morati da mu donese piće. Sad pije »uzo« - i ljuto mu manjka rakija kojom je do skora prao mrlje sa duše i krv sa ruku.

Okolo je zapuštena bašta. Više je otpad nego stovarište nepotrebnih stvari. Na sve strane vuku se razbijeno posuđe, zarđali svećnjaci, polomljeni mikseri, automobilske gume, ploče štednjaka, metalni sanduci bez poklopaca i kavezi bez ptica. Dva provaljena frižidera štrče kao ružni spomenici našeg vremena. Ovuda su zaista prolazili samo prolaznici, oni koji ništa ne ostavljaju za sobom osim đubreta, begunci iz balkanskih država, nosioci lažnih pasoša, lopovi i poneki ubica. Metalna ograda je iskrivljena i zarđala - i verovatno će uskoro pasti. Gazdarice ništa ne popravljaju: štede starački. Korov buja, pomorandže se lome pod plodovima koje niko ne bere. Ove dve tvrđice ne jedu sredozemne plodove.

Između sve te starudije nalaze se mali proplanci, humčice zemlje kao da su tuda rovale krtice. To su grobovi. Ali ne ljudski. To su grobovi mačaka koje su nekada živele s gazda-

ricama. Starice su ih škrto hranile kao i sebe ali su ih sahranile s ljubavlju i pažnjom kao bližnje svoje. Nisam video obred ali sam siguran da je upravo tako bilo: tužno i uz nešto suza koje nikada nisu prolele za ljudima, čuvale su ih za kućne ljubimce čije fotografije stoje pored njihovih kreveta. Sahranjivale su ih noću i krišom. Poznaju one svoje susede: ma šta otkrili, ma šta primetili, prijaviće to policiji. Ni u mislima se nisu mogle odvojiti od svojih miljenica. Baštu su zasejale njihovim humkama i čitavog ih dana mogu posmatrati sa prozora. Uz prigodne setne misli, verovatno.

Krošnje borova dodiruju prozore kao da zaviruju. Ima li koga unutra? Ima, ali kao da nema. To su ljudi-senke, mrtvac i vampiri koji su oživele, vampiri što traže žrtve, dragi moji borovi. To smo mi koji više nismo mi. Osim mog malog brata koji liči na čoveka: to jeste i to će biti. Kao onaj za koga je rečeno: »*Ecce homo*«. I koji je rekao: »Ne dirajte mi ove male...« Kad se spasim, učiniću sve što mogu da spasim mog malog brata iz kandži porodice i da ga odvedem tamo gde će osnovati novu veru: stara se izlizala, sasvim istrošila zato što se ne menja i ne pokušava postati bolja nego što je bila u vreme krstaša i progonitelja veštica. To više nije vera – i treba potražiti novu, pronaći je u sebi, ponuditi je onima koji imaju potrebu za njom.

Telo čovekovo se menja, zaista, za sedam godina izumru sve stare ćelije i stvore se nove, rasteš u mladosti, smanjuješ se u starosti. Duša ostaje ista. I rado bi da promeni to telo, da ga napusti i vrati se u neko drugo, bolje i snažnije. Ja sve to slutim ali većinu stvari ne vidim, ne umem ih razumeti i reći sebi: zato hodam, mislim, krijem se, svađam se sa sobom, tražim veštačke rajeve. Nešto se događa negde duboko u meni. Kao na dnu bunara koji dopire do same utrobe zemlje. Dešava se

u snu, negde ispod sna, u nekoj drugoj javi, s naličja stvarnosti. U prošlosti i sadašnjosti istovremeno. Kao u dve priče koje se spliću i postaju jedna.

Nešto se u meni događa, u to sam siguran, ali ne znam šta i kako. Videću sutra, ako me bude bilo, ako se probudim iz snova koji se tuku u meni kao neprijateljske vojske, ako i moj leš ne bude na tom razbojištu. Nekoliko noći osećam svrab na rebrima, pritisak, nešto na ivici bola. Čini mi se da neko spretn i bezobličan, neko bez lica, nožem vadi moje rebro. Kao bog Adamu nekada prilikom stvaranja ovog sveta. Ne opirem se, ne žalim se, ne pokušavam pobeći. Jedino plaćem kao žena posle porođaja, kao Lilit nezadovoljna sobom.

Nepoznati se potom okreće, izlazi kroz prozor – zar nije primetio da je zatvoren? – i leti kroz zvezdanu noć, mašući belim krilima. Anđeli se dižu, demoni se spuštaju – i svi liče jedni na druge, ne možemo ih razlikovati našim slabim poluslepim očima koje vide samo obrise stvari. Ne biramo mi njih već oni nas. Anđeo kaže: »Ovaj je moj! Vidi se na njemu.« I demon kaže: »Ne, moj je, taj koga smatraš svojim, upravo to se ne vidi na njemu!« Mi ne čujemo taj razgovor, zato ne poznajemo sebe ni svoje sudbine ali se jednom iz nas pojavljuje onaj koji nas je izbrao, sličan demonu ili nalik na anđela – ili neko treći, nepoznat ovom svetu.

Budim se, prinosim ruku licu – i obrazi su mi skoreli, usta slana od suza. Opipavam rebra pre nego što se moj mali brat probudi i potraži me u krevetu, ne želim ga uplašiti svojom krvlju. Sva moja rebra su na svojim mestima, netaknuta. Moje telo se nije promenilo. Jedino ja nisam kako treba. Bolestan sam od onoga što hoću biti i od onoga što jesam, od nadošlih snova i gorke jave. Niko to neće primetiti osim Hristosa, ma-

lišana koji zna ono što odrasli ne znaju: niko nije ono što misli da jeste.

Zaključavam se u kupatilu i pred ogledalom zadižem košulju i džemper. Nema nikakve sumnje, zaista nema. Malo ispod srca proteže se ogrebotina, crna od skorele krvi. Kao da su me zahvatili oštri nokti nevidljive životinje. Ogrebotina je zacelila, pretvorila se u ožiljak, sve za jednu noć, tokom jednog sna. Kad bolje zagledam, vidim da to nije ogrebotina. Opekotina je. Kao da sam prošao kroz vatru.

Izlazim pre nego što se Hristos probudi. Grad se nije promenio, Atina je ispod mojih nogu, zamočena u Saronikos Kolpos, Pendeli stoji gde i sinoć. Sve ulice su na svom mestu. I Odos Pandoras iz koje polazim i u koju se vraćam.

HRISTOS

Onomazome Hristos. Zovem se Hristos. Tako me teraju da kažem. To je grčko ime, nije moje. Nikada ga neću izgovoriti. Neću da kažem nijednu reč. Nijednu reč više.

Reči bole, vređaju, napadaju. Reči su kao osice, kao zmije, kao strašila, kao đavoli iz majčinih priča, kao neprijatelji iz očevih ratnih uspomena. Bolje je bez ijedne reči. Bolje je da ih izgovaram u sebi, da ih šapućem kad nikoga nema.

Onomazome Hristos. Ali neka to drugi kažu. Zovem se kako se zovem. Jedan glas mi šapuće: »Ako neko takne ove male, prognacu ga iz kraljevstva.« Tako je bilo nekada. Zašto danas upravo te male proteruju iz njihovog kraljevstva?

HOR

Sećate li se legende o Pandori, građani atinski? Zar ste zaboravili da svaka legenda jednom beše stvarnost i da će malo šta iz stvarnosti postati legenda? Više iz duga vremena nego da bih vas opomenuo ispričaću vam je još jednom. Neka vam ne bude poslednji put.

Ime Pandora znači »svi darovi«. Kao prva žena, stvarana je na sliku i priliku besmrtnika. Štedri naši bogovi sa Olimpa dadoše joj sve najbolje. Atina je nauči ženskim poslovima, Afrodita joj podari lepotu i moć zavođenja muškaraca i žena ali Hermes, nestašni i pravedni Hermes – sa njim sam i danas najbliži – obdari je bestidnošću, naklonošću prema lažima i sklonošću prema laskanju. Neumoljivi je Zevs posla ljudima da se osveti zbog krađe božanske vatre koju izvrši nesmotreni i ludi Prometej. I Pandora ponese sa sobom jednu kutiju koja morade ostati zatvorena poklopcem. Epimetej, brat Prometejev bi zaslepljen njenom lepotom i oženi je, protiveći se save-tima starijih.

Ono što je Zevs predvideo ostvarivalo se u to doba nepogrešivo i neumoljivo, greške su se u izvršenju njegovih vizija počele događati mnogo kasnije. Hermes beše usadio u njeno srce žensku zlobu i, ne mogavši odoleti radoznalosti, Pandora otvori kutiju. I sva zla sveta koja behu zatvorena u kutiji izma-

koše zatvoru i raširiše se po zemlji, na večni jad ljudi. Jedino Nada ostade na dnu kutije.

Naš je Fidija sve to ispriповedao u osnovu kipa Atine Parthenos. Ako meni ne verujete, pogledajte u bilo koji turistički vodič: svi beleže iste stvari.

Među retkima sam – i možda jedini ako to moj pisac odlučí – koji vam može posvedočiti kasnije preobražaje legende o Pandori, njene falsifikate i pogrešne interpretacije. Slušajte me dobro, građani atinski, bučni navijači »Panatinaikosa«, poštovaoci velikog nam Onazisa, sina Ozirisovog. Postoji jedna stvar koju su svi egzegeti prevideli ili se prosto njome nisu hteli baviti – i neki od njih možda behu ponukani strahom da ne pokvare sklad i lepotu legende i da sačuvaju snagu naravoučenija. Bilo kako bilo, u svim tumačenjima legenda se završava otvaranjem kutije i širenjem zala po svetu, fatalističkom poukom onima koje niko poučiti ne može. Ne kaže se šta se posle toga dogodilo sa Pandorom.

Da li se uplašila ili pokajala? Da li joj je suprug oprostio ili je oterao i možda ubio? Naravi muške behu u ono doba tek nešto malo manje surove nego danas. Teško je poverovati da prva žena ne beže obdarena plodnošću. Koliko je, dakle, dece imala, šta se sa njima događalo i koliko je plemena nastalo iz njihovog semena i njihovih utroba? Knjige ne daju odgovore, proroci su se vekovima bavili sasvim drugim stvarima, umetnici su se zbog nečega bojali prazne kutije. Rim je ćutao, Evropa je mucala, Azija je tonula u nirvanu, Afrika nije znala na koju će stranu. Obe Amerike ostadoše ravnodušne. Čak se ni holivudski scenaristi nisu dokopali ove teme i hvala im na tome: još uvek nije obezvređena.

Prvi sam koji postavlja pitanja i koji možda može dati i nekoliko odgovora.

Ja sam, građani atinski, priču relativizovao kao što je moj sledbenik Ajnštajn učinio sa vašim shvatanjem vremena. Zla su se raširila po svetu, to je vidljivo golim okom. Dovoljno je da pogledate oko sebe. Zlo ključa, grmi, puca, eksplodira, telefonira, govori na televiziji, prosipa se sa novinskih stranica – i rat se kao večni nomad premešta po kugli zemaljskoj: čas je u Kambodži, čas u Avganistanu, evo ga u Iraku, priprema se u susednoj nam Bosni, cepa Abisiniju i kao uhoda ulazi u Čečeniju. Ali između bitaka i rušenja postoje trenuci izgradnje i mira, rađanja nove dece i stvaranja novih umetničkih dela, ljubaznih osmeha i brige za nemoćne. Ljudi liče na ono što misle o sebi, ne na ono što jesu.

Gde se u takvim retkim časovima nalaze zla što su pobešla iz kutije, građani atinski? Usuđujem se otkriti vam tajnu: u kutiji. Umorivši se, iscrpevši snagu, pritisnuta dosadom, vratila su se da se odmore i da prikupe novu energiju. Poklopac se kutije sam zatvara za njima, bešumno. Niko od vas ne zna ništa o tome, ne shvata, čak i ne shvata šta bi trebalo shvatiti. Malo kasnije – zavisi kako procenjujete proticanje vremena, decenijama ili vekovima – neka ruka ponovo otvara poklopac, budi usnule sile i one, prizvane ljudskim glasovima, strastima i pohlepom, orne posle okrepljujućeg sna, ponovo izlaze iz kutije i bacaju se na svoj drevni i večni posao.

Čija je to ruka, građani atinski? Pandora je mrtva odavno kao i naši bogovi sa Olimpa što preterivahu u jelu i piću i ljubavnim uzaludnostima, nekoliko jedinih bogova tukli su se hiljadu godina između sebe i klonuli su od divlje surovosti, ratnici su odložili oružja dok se ne proizvedu nova i razornija

i mirotvorci nisu postali sinovi Božji, ne vole ih ni na zemlji ni na nebu.

Ako vam kažem da je to moja ruka, nećete mi poverovati, zatvorićete me u ludnicu kao paranoika ili mitomana. Ako vam kažem da je vaša, proteraćete me. Ili ćete mi dati da ispijem kukutin otrov. Zato vam ništa neću reći.

JOSIF

Čekao sam ga u Leoforos Aleksandras, ispred »Toaftofo« . I odjednom se stvorio predamnom kao da je došao niotkuda, kao da je nikao iz gomile što se tiskala okolo pre večernje pustoši. Znao sam da su to jeftini trikovi ali nikada nisam otkrio kako ih izvodi. Bolje po mene što nisam, bilo bi to poslednje što sam otkrio. Predamnom se nalazio ukusno obučeni sredovečni biznismen u tamnom odelu »armani«, sa sivom mašnom i zlatnim satom. I nije mirisao na kolonjsku vodu, osećao sam neki drugi parfem, ne znam koji, meni svi zaudaraju.

»Dakle, Josife?«

»Dobar dan, Kapetane!«

»Bolje je: kirije Muris. Prezime je i grčko i naše – i jedino takvo koje sam pronašao u čituljama. Tako piše u mom pasošu. Da li sam ti nedostajao?«

Nije vredelo ni laskati mu kao ni vređati ga. Ništa nije delovalo na njega.

Rekoh: »Ni najmanje, kirije Muris. Naprotiv.«

I potom se pridružio njegovom smehu.

»Nisi ni ti nedostajao meni ni ostalima. Pokoj im duši.«

I prekrsti se sa tri prsta kao kad smo se rastajali u zoru posle one noći i slavonskoj ravnici. Morao sam se prekrstiti. Ne

zbog onih koje je likvidirao već zbog sebe, možda će me, ako ga oponašam, nekako poštediti. Bar dve stvari su nam zajedničke, zločin i bog. Obojica ga nemamo zato što znamo da ne postoji – i ponašamo se u skladu s tim.

Šetali smo prekoputa stadiona »Panatinaikos«, zastali ispred zgrade policije – i beli je mermer zidova i stepeništa bleštao kao da se radi o hramu što bi trebalo da zaseni onaj veliki na brdu kojima se dive Agelos i Hristos, ne ja. Mrzim hramove bezbožnika zato što su oni, čini se, zaista imali bogove.

»Nisu ti pravili smetnje sa dokumentima, Josife?«

»Tvoje veze rade ovde kao i tamo, kirije Muris. Bez greške. Iskreno sam zahvalan. Jedino što to ne umem izreći pošto sam po prirodi nezahvalan i neobrazovan i tup.«

Ovog puta sam govorio istinu, čak očekivao da mi se veruje. Steljos Kritikos – policajac kod koga me je Kapetan poslao jer je *naš čovek* – ponašao se kao da se odavno znamo i kao da isto mislimo. Dozvole boravka čekale su me u njegovom policijskom stolu i flaša »uza« na stolu, ispili smo je zajedno, potom sam kupio drugu, treću nismo stigli ispiti, neko je nekoga ucmeкао zbog droge i moj domaćin je požurio da pomogne krivcu. Da sam mlađi, poverovao bih da smo prijatelji, Steljos i ja. Mrzeli smo iste neprijatelje i kao da više nismo bili sa dve strane zakona. Ali obojica smo znali da nas ujedinjaju samo pohlepa i »uzo«.

Kratka je šetnja dovoljna da se dobiju uputstva od kirija Murisa. Sažetost je osobina velikih.

»Ulica se nalazi iza naše ambasade. Vezu sa ambasadom ne treba zloupotrebljavati. Ambasador je debela i guzata ni-

štarija ali je Gazdin prijatelj, ako se tako može reći. Bolje reći: batler. Izvršava šta mu se kaže. Broj znaš. Gospođa koja te čeka zove se kirija Klara.«

»Ne govorim grčki, kirije Muris. Niti ga mogu naučiti.«

»Ne govori ga ni kirija Klara. Zato je ovde. Ali je dobra u onome što treba da predstavlja. Možda ćeš je prepoznati. Kad bude potrebno, videćeš me ponovo. Nestajem da bih se pojavio. I pojavljujem se da bih nestao. Ovo drugo će se upravo dogoditi, Bed Trip.«

I uđe u restoran pored koga smo prolazili, nije trebalo da pamtim ime. Bio sam siguran da postoji drugi izlaz i da kirija Murisa uskoro neću videti, osim ako ne pogrešim u koracima i nađem se tamo gde će izaći.

Morao sam ispiti nekoliko »uza«, poslednji put na svoj trošak. Imao sam sreće, zaista. Umesto da budem leš u slavonskoj zemlji, evo me na početku posla koji puno obećava. I tamo sam gde bi svi novi bogataši – u koje još ne spadam – voleli biti, u gradu njihovih snova i nada. Ako rat potraje, imaću dovoljno novca da sebi obezbedim ugodnost i da iz starih policijskih arhiva otkupim moj dosije. No sa tim ne treba žuriti. Sa malo upornosti Kapetan će uskoro verovatno biti ministar policije i njegova će se ovlašćenja protezati i na ratne drugove. Na sve nas. Mislim na one koji će preživeti. Naši će se dosijeji isprazniti od krađa i ubistava, napuniće se podvizima i rodoljubljem.

Rečeno je da će poslednji postati prvi. To će se desiti. To se već dešava. Crkva nam je otvorila rajska vrata, starci akademici su s nama, književnici i fariseji vrte repom pred našim slavnim vođama, kafanski razbijači postaju generali, nekadašnji tapkaroši kupuju vile na Dedinju. Dovoljan razlog da se napijem, makar i na svoj račun.

Ovog puta ću vikati: »Slobo-Srbine, Vojo-Srbine«. I kao da iz daljine čujem: »Josife-Srbine«. »Uzo« pojača taj eho, udese-tostruči ga, a kroz celu se tu grmljavinu probi j auk devojčice što gori na metalnoj rešetki. Onda sve nestade, njen j auk i moj vrisak takođe.

Mamurluk me je sutradan nepogrešivo odveo na određeno mi mesto. Ako isključiš razum, ništa ti se loše ne može desiti, noge su pouzdanije od glave, vode te gde treba. Ulica Ta i Ta. Ikosi dio. Na prozorima su metalne rešetke, vrata su metalna - i kroz špijunku me dugo posmatralo nečije oko pre nego što su se otvorila. U predsoblju beše mračno i osećalo se na prašinu. Nigde nema toliko prašine kao u Atini. Sve je prašina i pokriveno prašinom.

Učini mi se da nema drugih vrata i da sam u klopci, sad će neko zapucati i ja posle toga ništa neću čuti. Ali zašto bi me dovlačili dovd e zbog toga? Kapetan me je mogao ubiti i tamo, ovde me čak ni uslužni Steljos Kritikos - vazda spreman da ne primeti lopovluke i ubistva koje vrše oni što ga plaćaju - ne može prevideti. U »obračune u podzemlju« više niko ne veruje, čak ni ministri policije. Ne, drugo se tu nešto priprema, a opasno nije sada: biće kasnije.

Onda se zid otvori: bila su to druga vrata. Dvostruko osiguranje za dvostruku tajnu. Kad se jedna zatvore, druga se otvore. I obrnuto.

Nađoh se pred mršavim dugonjom sa naočarima i pepeljastom kosom: taj pije samo oštra pića, tipovi poput njega ne sede već sive.

Taj reče promuklim baritonom: »Dilaver. To sam ja. Uzmi to kao ime i prezime i broj pasoša. U to spada i lični opis.« I ne pruži mi ruku. Okrete se i sede za glomazni kancelarijski sto.

Nigde ne primetih prozore: zidovi i samo zidovi. Sa sve četiri strane. I teške plišane zavese na dva mesta. Verovatno vrata koja vode dalje. Dilaver mi lulom pokaza desna vrata, klimnu glavom i prepusti se sanjarenju kao da više nije ovde. Poznajem dobro tu prazninu između dva pića. Otvorih vrata i nađoh se pred onom koja me je čekala.

Kad budem umirao, biće mi manje teško ako se setim Kirije Klare. Nije imala drugo ime, bar ne za mene. Nije imala prezime. O sebi je govorila u trećem licu kao o nekoj osobi koja je istovremeno prisutna i odsutna. Koja negde daleko o svemu odlučuje i zagonetne poruke šalje preko svog medijuma pred nama. Kirija preko Klare ili obrnuto.

Bila je mazna, ledena i nemilosrdna, moja Kirija Klara. Iz kamena bi iscedila suzu očajanja. Goru nisu morali tražiti, takve kao što je ona nema niti je bilo. Bila je pokrupna, tek nešto niža od mene. Obavijali su je jastučići sala koji su se izdašno prelivali preko šarenih haljina. Mesnata kolena pokazivala je svakom ko uđe, sebi u ogledalu sa strane. Sate je provodila gledajući se, osmehujući se svojoj slici, milujući se pogledom. Mesnate ruke i mišice behu prepune grivni koje su zveckale poput oružja amazonki – i zato je stalno dizala ruke, doterivala kosu i zveckala njima do izluđivanja prisutnih. To bejah uglavnom ja, stalno prisutno lice i njena omiljena žrtva. Jer znala je sve o meni, i ono što sam i ja zaboravio, celu priču o dve sestre i dve žene – i nije se ustručavala podesetiti me na sve svinjarije koje sam činio.

»Znam te kao zlu paru, dušo. Ne pitaj me kako znam, neću ti reći. Ti mene još ne znaš ali ćeš me upoznati. U međuvremenu budi dobar, ne čačkaj nos, ne psuj i ne zaviruj mi pod haljinu.«

Dilaver je sedeo za stolom u čekaonici i bavio se lulom, punio je, pušio i praznio – i ponovo punio. U prvo vreme i predamnom bio mu je to jedini posao, opsluživanje lule. Niti je smetao niti se dao smetati. Iz njegovog ugla uvek se osećalo na rakiju ali nisam primetio kad je i kako ispija i nisam otkrio gde je krije. Nikada mi nije ponudio čašicu, po tome sam zaključio da drugari nećemo postati, solodrinkeri su dovoljni sebi.

Kirija Klara je kraljevala u širokoj fotelji za ljuljanje, okružena jastučićima i stočićima. Na jednom beše telefon: stari crni aparat sa metalnom viljuškom. Na drugom hrpa papira, novina, formulara, beležaka. Na trećem čaša s mlekom i gomilica slatkiša: bombona, čokolada, uštipaka, baklava i zaslađenih smokava. Na četvrtom se nalazilo ogledalce, posrebrana četka za kosu, češalj i nekoliko teglica sa pomadama. Na poslednjem stočiću u nizu stajalo je nekoliko pari novih cipela – i debela ih je gazdarica povremeno milovala, navlačila na jastučasta stopala, skidala i ostavljala na njihovim mestima. Nikada je nisam video na nogama i često sam se pitao ume li hodati.

Cigaretu nije ispuštala iz usta ali je nije palila. »Ostaviti pušenje nije lako, dušo. Potrebna je jaka volja. Imam je. Svakog trenutka se uveravam u to. Tebe u svakom slučaju ne moram ni u šta uveravati.« Iza naočara sa visokim doptrijama oči joj behu sitne, prodorne, šiljate kao noževi. Nikakva mi upustva nije dala, ni o čemu me nije obavestila. Trebalo je sam da pogađam šta se tu radi i u čemu se sastoji moj posao. Nisam je ništa pitao jer mi ne bi odgovorila.

Kasnije primetih da na zidu pored ulaznih vrata stoji tablica sa nazivom firme. Neko je crvenom bojom premazao pločicu i naziv se nije dao iščitati. Ni naslutiti. Moglo je pisati bilo šta koliko i ništa. Bila je to maska slična pameti kirija Mu-

risa i možda lukavstvu moje Kirije Klare: vidiš ono što vidiš i upravo to nije to, nešto je drugo i zdravije je da ne znaš šta.

Bavili smo se tajnim poslom u kome se ne zna tačno šta treba pokazivati, šta skrivati: bolje je prikriti sve. U tom sam poslu i ja imao svoje mesto. Bio sam kurir, snabdevač za kancelarijske potrebe, prisutna osoba za slušanje brbljanja debele gospoje i celokupno obezbeđenje. Dobio sam nov »hekler«, uzimao sam ga ujutro i od njega se nisam odvajao do završetka radnog vremena, onda sam ga vraćao u orman.

Nisam sumnjao da ću ga jednom možda morati upotrebiti i protiv mojih pretpostavljenih, sve je zavisilo od proračuna i ocena kirija Murisa, nepredvidivoga. Rđave je kažnjavao, suviše nije trpeo, neposlušni nisu radili za njega, izmišljene ili stvarne greške plaćale su se odmah. Bio je nevidljiv i nečujan sve dok ne bude kasno za nerazumne i nepoštene. I za sve druge koji nisu spremni klimati glavom bez reči i delovati bez dvoumljenja.

Na kraju prvog dana Dilaver me zadržao trenutak-dva. »Ne piješ na poslu?« Odmahnuo sam glavom. »Jebeš li tokom pauze za ručak?« Odmahnuo sam glavom. Dilaver reče: »Šteta za našu gazdaricu. Više je niko neće. Ona misli suprotno, smatra se jebozovnom kao nekada. Ti si nam bio poslednja nada.« Nagnuo sam se nad sto kao da hoću udahnuti njegov rakijski miris. »Čemu ti služiš, Dilaver?« On se pobedonosno osmehnu. »Ja sam homoseksualac. Srećom. Žene me ne zanimaju, a muškarci su pojeftinili. Rat mi dvostruko ide na ruku, kolega. Hlebom me hrani, dupe mi spasava.«

Potom izvadi nešto iz stola: »Lični revolver za uličnu i kućnu upotrebu, majstore. Nemoj ucmekati nekog Grka, to je

kažnjivo. Ne gleda se bolje ni ako ustreliš sopstvenu ženu i decu. Zakoni Evropske zajednice smetaju i Grekosima i nama. Ali smatra se da je najbolja strategija protiv Zapada ako su Grekosi unutra a mi napolju. Zajedno ćemo rasturiti tu jebenu američku kulu od karata. Imaš li neko pitanje?»

Premišljao sam se nekoliko trenutaka. »Naš gazda je u stvari Gazda?« Dilaver začuta i zabavi se lulom, zablulji se u zid. To je značilo: razgovor je završen. Ja sam ponekad zaista naivna budala. Zašto pitam ono što svi znaju?

Odavno ne kažem: »Pijan sam«. Gundam: »Sad sam pri piću«. Što znači da me treba ostaviti na miru, zaobilaziti me i ne zavirivati mi u čašu. Pošto ne znam grčki da bih se branio od nasrtljivaca po uzerijama, moram piti kod kuće dok mali Hristos nešto crta i Marija gleda televiziju i pevuši. Agelos nikada nije sa nama uveče, ne vraća se pre nego što zaspim – i ujutro ga nalazim u krevetu, skoturenog kao u majčinoj utrobi. Ne oseća se na piće ali se neki gorak miris širi od njega.

»Uzo« je sladak ali opija kao rakija, posle nekoliko čaša mogu zamišljati da je rakija. I da nisam ovde. Da sam svuda koliko i tamo odakle sam došao. I da se više nikada neću vratiti u slavonsku ravnicu, osim u sećanjima koja nadiru posle nekoliko čaša. Prokleta sećanja! Da njih nema, opet bih se osećao kao čovek, što znači da se ne bih ničeg sećao.

Kad je Kapetan one slavne noći naredio, zapucao sam u dripce pored vatre, u vatru, u roštilj sa ljuskim mesom, u staju, u blato okolo. Ispraznio sam šaržer, stavio novi i nastavio pucati. Neka svi budu mrtvi – i to nekoliko puta. Neka su prokleti koliko i ja i ostali. Neka nestanu, neka nestanem.

Kapetan me zaustavio, prišavši mi s leđa. »Mogao sam te ubiti. Ali nisam.« Rekao sam tek onako: »Gde su ostali?« Kapetan se zagledao u vatru i raskomadane leševe. »Pojela ih noć, Bed Trip. Recimo da su pucali jedni u druge. Nas dvojica idemo na novi zadatak. Požuri. Uskoro će stići fotografi, kamermani i novinari. Oni dolaze nešto posle pasa i nešto pre svinja. Svoje ćeš delo sutra videti na Sienuu i Bibisiju.«

Jedna fotografija tog dvorišta postala je slavna, objavljena je u desetinama i stotinama novina – i još uvek se događa da je vidim prolazeći pored kioska iza ambasade, tamo gde drže štampu iz naše zemlje. Uvek ista fotografija, jedino što su se naslovi ispod nje menjali. Niko od mojih i verovatno niko na svetu nije znao ko su dvojica što su razbojište napustili nekoliko minuta pre toga, prepustivši ga udruženim domaćim i svetskim medijima.

Jedna moja neoprezna reč, jedan nagoveštaj – i niko neće znati da sam bio pretposlednji. Kirije Muris će bezbolno postati Kapetan, bar na nekoliko trenutaka, dovoljno dugo da ga optuže. Ali ne, to nikako, kod nas se sudovi bave drugim poslovima, Gazda je moćan i večan, a Kirije Muris zaštićen od mojih izdajničkih misli.

MARIJA

Pada kiša. Sija sunce. Atinsko vreme je ćudljivo kao moja sestra. Iz tamnog oblaka odjednom proviri zračak. Plavetnilo neba se zaćas preobrazi u oluju. U podne bude mraćno kao u sumrak. Vetar duva kao da juriša na utvrđjenja planine Pendeli. Potom nas pritisne bezvetrica kao u dolini. I ništa se kod moje sestre unapred znati ne mođe. Kao ni kod mene. Mi smo nepredvidive i za sebe, akamoli za muškarce, bića jednomna.

Isto tako beše jedne nedelje nekada u našem gradu. Pada la je kiša. I sijalo je sunce. Dok sam ćešljala mokru kosu pred ogledalom, primetih da je bujna i riđa. Ne crna kao kod oca i sestre već riđa. I da blešti kao da upija sunce, osvetljavajući mi kođu. Bila je bela, moja nova kođa. Opihah grudi. Bile su krpne i tvrde. Nešto mi zagolica pleća. I ne okrećući se, znala sam da sestra stoji za mena, upija me pogledom i pita se ko sam: saveznica ili neprijateljica. U tom trenutku ćuh oćev »folksvagen« kako se zaustavlja pred kapijom.

Neko je otvarao vrata, dizao se sa sedišta pored oćevog. Sunce se probi kroz oblake i osvetli visokog i tankog muškarca u tamnosivom odelu. Gusta kosa mu zablista kao moja malopre, zablesnu me. Bio je uredan, ćist, sporih pokreta. Na ispijenom bledom licu svetela su dva crna i podsmešljiva oka.

Osetih kao da tanka haljina spade sa mene, nestade. I pošto ispod nisam imala ništa, zastideh se i porumeneh. Od toga se samo zbunih i ušepRTLjah.

Ovo je moj drug, reče otac.

Ja sam njegov drug, reče njegov drug.

Uđite, kafa se upravo kuva, reče moja sestra.

Izvolite, rekoH tek da nešto kaŹem.

Majka nije bila kod kuće. Neki ljudi su uvek odsutni kad je potrebno da budu prisutni – i tako promaše i druge i sebe. Otac i njegov drug uđoše u kujnu i sedošE. Moja sestra se pokazala brza i vešta, hitro ukloni svoje mokro rublje sa Źice iznad štednjaka i tanjire sa stola, poćisti mrve od jela. Bokovi su joj se gibali u tesnoj kuhinji kao da će nas sve dodirnuti. I njen visoki glas postade najednom promukao, izazovno dubok. Od tada će uvek biti takav, napet i na rubu orgazma.

Oćev drug ostade kratko, reče da Źuri – i otac dodade kako se njegovom drugu uvek Źuri, mesto ga ne drŹi. Popi kafu, popuši cigaretu. Kad mu prinesoH zapaljenu šibicu, zahvali mi se preko ramena. Pozdravi se sa ocem, rukova se sa sestrom i ode. Mene samo nehajno uštinu za obraz. Kao da kaŹe: »Hej, mala, dobro si izrasla, ali nemoj stati.« Oblaci se sklopiše i poće kiša. Vodeni vrtlog sklopi se oko naše kuće, zakloni baštu, izbrisa grad pod nama. Takvo je ćudljivo vreme u grada koji je ušao u poslovicu da ga kiše zaobilaze, periode suše smenjuju ćasovi oluja i poplava.

Pustio si ćoveka da pokisne, siknu sestra na oca.

Taj ne kisne, reče otac. I ne gori na suncu.

Znaći da nije od ovoga sveta, rekoH.

Više je u zatvoru nego na slobodi, reče otac.

Pre nego što shvatih šta to znači, vrata se otvoriše i uđe majka. Retka joj se kosa zalepila za lobanju, haljina za telo – i bila je ružnija nego da je gola. Šminka joj se razmazala po licu. Svi se nasmejamo, sestra, otac i ja. Majka ne zaplaka što joj se smejemo. Nasmeha se i ona, suvo i kratko. Valjda svima nama i našoj gluposti. Oni koji ništa ne znaju ponekad znaju ono pravo. Oni koji slute nesreće uvek su u pravu. Majka ih nije slutila: čekala ih je. I uvek bi ih dočekala.

Otac ostade dan-dva i ode na put. »Folksvagen« zamače iza ugla i uskoro se izgubi njegovo tandrkanje. Kad oca nije bilo, ponašale smo ga kao da ga uopšte nema. Nikada nam nije slao pisma ni poruke. Niti nam je telefonirao preko suseda koji su nam ljubazno ustupali telefon samo da bi saznali šta se kod nas zbiva. Kao da tamo gde on traži kupce nema pošte. Što se nas tiče, mogao je boraviti i pod zemljom, biti mrtav, ustati iz groba i vratiti nam se kao vampir, ništa se ne bi promenilo. Majka bi o njemu, odsutnom, počela govoriti u prošlom vremenu. I samo što na svaki pomen njegovog imena nije dodavala: »Bog da mu duši prosti«.

Njegov drug se pojavi trećeg dana, ne zakuca na vrata, uđe u kuhinju i smesti se kao da je domaći. Došao je reći nam kako je ostao u gradu. I ostaće još neko vreme. Radi jedan posao. Stanuje kod prijatelja. Popio je kafu, popušio svoju tanku cigaretu, počutao i otišao. Sestra nije bila kod kuće, samo smo majka i ja nadzirale jedna drugu. Znala sam da moja sestra, mada mi to nije rekla, kako luta po gradu i traži ga, tog došljaka koji beše jedini muškarac što nam je prešao prag. Zamisljala sam kako on traži nju u istim ulicama ali malo ranije ili kasnije. I kako se neprekidno mimoilaze kao planete koje kruže oko istog sunca želje. Bila sam u sredini, privlačila sam ih i odbijala poput meseca – i činila sve da se ne sretnu.

Ako me neko traži, kaži da ću se brzo vratiti, rekla bi moja sestra.

Niko te neće tražiti, rekla bih.

Znači li to da ga hoćeš za sebe, nastavila bi moja sestra.

Ništa što je tvoje neće biti moje, završila bih. Niti će ono što je moja postati tvoje.

Dok je sedeo u kuhinji i pio kafu, zagledala sam ga - i prvi put sam ga zaista videla. Nije bio mladić kao što mi se učinilo na prvi pogled ali ni sredovečan čovek. Bio je nešto između, muškarac koji traži i ne nalazi, dečak koji stari. Kosa mu ne beše gusta kao što mi se prividelo prilikom prvog susreta. Proređivala se. Manjkao mu je srednji zub u gornjoj vilici. Ruke mu behu bele i spretne kao u prevaranta na kartama.

Da mu je kosa bila gušća, da je imao sve zube, da mu ruke behu tvrde i muške, možda bih ga i zaboravila, takvih je bilo na sve strane u našem gradu i dokono su tumarali ulicama. Posle toga nisam mogla. Nikada više. Male mane i sitni nedostaci uzroci su naših velikih strasti. Tuđe slabosti čine nas slabim, sažaljivim i ranjivim.

Koliko ti je godina, upitao me je.

Dovoljno, odgovorila sam.

Za šta dovoljno, pitao je dalje.

Za ono što hoću i za ono što me čeka, odgovarala sam.

Na egleskom jeziku dan nije noć. Ni na grčkom. Ni na srpskom. Nigde dan nije noć. U ono doba poželela sam da moj dan nekako postane noć, da se skрати i da polako nestane. Rano sam polazila na spavanje. I terala sam majku da ide na spavanje. Čim bih čula njeno hrapavo i ravnomoreno hrkanje,

ispravila bih se u krevetu. Sedela sam i čekala. Vrelina jastuka palila mi je leđa, očekivanje mi je sagorevalo utrobu. Treptaji sestrine želje širili su se kroz noć kao strujni talasi. Hajde, spojite se već jednom da bih vas razdvojila.

Najzad sam više osetila nego čula oprezne korake kako se prikrajaju kroz baštu. »Dođi, dragi moj, i budi kao jelen na gorama zimzelenim.« Vrata nisu zaškripala jer noćima behu otvorena. Sestra ništa nije rekla u napetom mraku koji nas je sve obuhvatao. Više sam slutila nego čula kako se žudno ljube. Ostalo sam zamišljala.

Ležala sam na leđima – pored one koja se nazivala mojom majkom, ohlađene kao kamen u dubokom snu firgidnosti – i događalo mi se sve što i mojoj sestri. Jače i više zato što se nije događalo meni. I krv mi je kuljnula iz trbuha, pljusnula kao nikada ranije i nikada posle.

Izgledaš bolesno, reče majka ujutro.
Bila sam, rekoh. Ozdravila sam.
Ideš li noću muškarcima, upita ona.
Ne, rekoh. Oni dolaze meni.

Malo žena zna o svom mužu onoliko koliko ja o muškarcu koji se sada zove Josif, a ne smem reći kako se ranije zvao, za mene je prosto bio moj čovek, to je sve. Otkrivala sam ga telom moje sestre, njenom kožom i sluzokožom, njenom žudnjom. Upoznavala sam ga kroz reči prošaputane u tuđe uvo i preko maštarija koje ne behu namenjene meni. Posedovala sam ga preko posrednika. I kako je njihova strast besnela i raspinjala ih, mogla sam videti kako ga to udaljava od nje i približava ga meni.

Bili su na raskršću, nesvesni gde su. Ja sam ga čekala u slepoj ulici u koju se morao uputiti, bežeći od one koja ga je proganjala i jureći onu koja ga je mamila. I zato mi se danas ponekad učini, dok vodimo ljubav kad Hristos zaspi, da moja sestra počiva iza vrata, zgrčena na krevetu kao ja nekada. I prisluškuje nas kao glasove iz prošlosti. Možda ratovi i bekstva čine da zaista upoznamo svoje mrtve?

Koliko si ljudi ubio, pitam ga ponekad u mraku.

Nisam brojao, kaže on.

Dodaj tom broju i dve mahnite žene, kažem. Ja sam jedna od njih.

Onda tek neću moći izbrojati, kaže on sanjivo.

APOSTOL

Porodica. Slabo. Srednji brat. Ništa. Ne pamtim. Mali kad se rodio. Pamtim posle. Svi odu nekuda, provode se, piju, pevaju. Ja ostanem. Čuvam ga. Neće da spava. Dere se. Urliče. Sipam malo rakije u ta bezuba usta. Više se ne dere. Spava. Kad se vrate pred zoru, kad čuju mir svi kažu Dobro čuvaš. Kad srednji brat progovorio, prijavio me ocu. Nosim dva ožiljka na leđima. Bila brnjica na kaišu. Otac urlao, skakao, tukao.

Ti kriminalac. Ti ubica.
Ubica mi kaže.
Zaklaću te, skote.
Unapred hvala.
Neću te zaklati.
Ja ću tebe. Kad dođe vreme.

Kad se najmlađi rodio, pamtim. Išao u školu. Bežao iz škole. Više ovo drugo. Otac čekao ćerku, nadao se. Sinovi su kamenovi. Kćer je mile krvi. Sve glupost do gluposti. Sedam dana nije dolazio kući. Tražio ga po kafanama, našao, doveo. Ne ličio na čoveka. Na krpu ličio. Dvaput ga ispustio da padne. Da ima sreće, slomio bi vrat. Ništa. Malog odmah zavoleo kao lud. Ja, ne otac. Jače od njegove majke. Koja nije

moja majka. Kasnije ga čuvao bez rakije. Ličio na mene. I liči. Mališa, gde si? Ti si moj Brat. Niko ne odgovara.

Događa se. Duk nas organizuje. Sam se proglasio za vođu. Nismo ga izabrali. Rekao da je vođa. Samo mu ime kaže. Vojvode su više puta oslobađale našu zemlju i naš narod od tuđinskih vojski i stranih zavojevača. Pozvao se na mene. I na nekog Grobara. I na želje ostalih grupa koje nas dvojica prenosimo. Ja potvrdio. Ostali ćutali. Ne samo bejzbol palica za mrave. Pas i nož ih plaše više od mene koji slušam Duka. Samo njega. Nikoga više.

Idemo na miting kao i ceo narod. Svi nose neke parole, lake za vikanje. Ja nosim sliku našeg spasioca. Vršnjak je mog oca. Krupan, glavat, malo ugojen. Oči uporne, tvrde. On je čudotvorac, mađioničar, ostvarivač snova, div junak. Vratice nam sve izgubljeno, dobiće novo, oslobodiće nas. Svi ga zovemo po nadimku. Kao kad je bio dečko. Niko na svetu nema predsednika koji nosi nadimak od milja. Mi imamo. Hrvatski predsednik liči na ajkulu, naš srpski na sveca.

Ulice pune ljudi. Guraju se, žure, galame, ljube se, piju, nude druge. Imaju zajapurena lica. To je narod. Starci, babe, deca, bolesnici, stranci. Naš narod hoće da živi u svojoj zemlji, na svom ognjištu. Sloba to hoće. I svi oko njega. Neki nose slike kao ja, neki drugi ne. Svi vičemo jedno isto. Sloba-Slobodo, Sloba-Srbine. I ponovo. I ponovo. Čujemo se do neba, do zvezda. Čujemo se daleko. Do granica i preko granica. Sve do tamo gde će biti nove granice. Čuju nas neprijatelji. Čuju nas izdajnici. I svi su u mišjim rupama.

Moj Pas nije običan pas. Odavno to znam. Liči na psa. Ima njušku, šape, dlake, rep, sve što ima jedan pas. Nema ništa

drugo. Nije muško. Nije žensko. Ne oplodava kuje. Ne napadaju ga drugi psi. To ne vidi niko osim mene. Jer niko ne sme da mu priđe: nasrće, ujeda, zaklao bi. Ja video slučajno. On nije video da sam video. Bez oca je, bez majke kao i ja. Početak nove vrste. Ako ljudi-psi ne postoje, postojaće. I psi- ljudi takođe.

Ne govori. Pošto psi ne govore. Još ne. Ali razume šta kažem i šta ne kažem. Posmatra me kad se zamislim, kad se sećam. Kao da mi ulazi u glavu, pretura po mozgu, uzima šta mu treba. Meni ostavlja neke otpatke, pola slike, pola reči, pola ništa. Vidim neke stvari koje nikada nisam video. Samo pojedinosti, nikako celinu. Sanjam i zaboravljam. Kad dođem sebi, Pas leži pored mojih nogu odano kao pas. Kao običan pas. Hranim ga bolje nego sebe. Tako čuvam sebe.

Lambi nabavio televizor. Stari ali u boji. Oteo ga babi. Nije ga ukrao, pošteno ga oteo. Ne čita više novine. Manje pije. Manje puši. Od jutra do mraka bulji u tu kutiju. Gleda i sluša iste vesti po nekoliko puta. Satima ne piša da ne bi prekidao gledanje. Naš Lambi koji nas prati na ekranu. Kao mi nekada fudbalere, košarkaše i vaterpoliste.

Mi obilazimo zemlju našu, pokrajine i gradove. U sela ne idemo. Seljaci nam se pridružuju, viču s nama. I oni se odnekud smatraju delom naroda. Nosimo Slobine slike, dižemo spontane parole. Ne može nam niko ništa. Jači smo od sudbine. Vičemo kad nam predvodnici daju znak. Inače nema jela i pića. Neki ljudi nas prevoze kamionima, autobusima, vozovima. Sačekuju nas, ispraćaju. Braća smo, osećamo se kao jedan. Niko nije sam. Niko nije ja. Sad smo mi. Svi smo pustili brade. Moja raste najbrže, najbradatiji sam.

Trgovi su puni, masa se poslušno talasa, govornici grme za mikrofonima, zvučnici ječe. Tražimo ono sto je naše. Što su nam ukrali. Štitimo našu braću na daljinu. Hoćemo nove granice, stare ne valjaju. Hoćemo Dušanovo carstvo. Duk nas dočekuje, upućuje, ispraća. Čudno. Duk je ćosav, ne može pustiti brađu kao mi. To ga još više uzdiže u našim očima. I to što ne pije. I što neprekidno jede slatkiše. I što vrska kad govori. Da je kao mi, mrzeli bismo ga. Da je baš kao mi, ubili bismo ga.

Televizija ponavlja svaki naš miting bar nekoliko puta. Gledamo se. Lambi sedi, leži, gleda nas. Pijano plače što nije s nama u borbi. Pijano nam opisuje kako nas je video na ekranu. Mene ima najviše. Nosim sliku onog lepog strogog pravednog čoveka koji je narodu vratio dostojanstvo. I ne samo ja. Njegove slike su svuda. U radnjama, na kamionima, po zidovima, na banderama, po kafanama. Nosi plavo odelo, šarenu mašnu, sveže je izbrijan, zabrinut, namrgođen. On svima zame-njuje oca. Meni i oca i majku.

Kuvarica je napustila posao. Sada samo kurva. Radi kao velika. I kad me ima i kad me nema. Ne pita gde idem. Ne sme. Pas je čuva, pazi, nadgleda. Novac daje uredno. Jednom pokušala da sakrije, Pas je sprečio. Više nikada. Trbuh joj se zaoblio. To mušterijama ne smeta. Naprotiv. Neki daju više. Muškarci su budale. Osim onih koji su pravi. Koji su braća među sobom. Društvo koje je Duk pretvorio u organizaciju. Organizacija koja će jednom postati država.

Mala kurva mnogo jede. Guta hranu bez žvakanja, trpa sve u sebe. Ona koja nosila mog malog brata isto. Hrane zverku unutra. Opominjem je. Ako pojede mnogo, biće manje slatkiša za Duka. Jede slatko, govori gorko i pravedno, naš Firer. Kad pobedi izdajnike i lopove, Sloba će uzeti Duka sebi. Po-

staviće ga pored sebe, uz koleno. Mi ćemo biti okolo. Čuvaćemo ih. Topovima, mašinkama, telima. Iz Lambijeve rupe pravo u palatu okruženu neprobojnim zidovima.

Sahranjujemo Lambija. Umro. Sam od sebe. Sedeo pred televizorom. Tako ga našli, gleda ukočenim očima prenos velikog mitinga na Ušću. Cigareta dogorela, oprljila mu žute prste. Babi nismo ni javili. Šta će nam. Udarila bi u plač za unukom. Sad vreme borbe. Vreme smrti i pobede. Prošlo je vreme vlasti. Duk kaže Lambi od sada nije pijana budala. Od sada je naš mučenik. Pao je za narod. Umro je za našu stvar. Sagoreo. Srce mu prepuklo od nepravde.

Tri popa pevaju. Došli svi oni što išli s nama po zemlji našoj. Nisam znao da nas je toliko. Krste se popovi, krstimo se i mi. Duk kaže Naši se snovi ostvaruju. Crkva je isto naša. Naš narod je crkvin. Vladike nam pripadaju. Patrijarh je pored samog Predsednika. Duk drži govor, masa viče. Dokle su nam grobovi, dotle smo mi. Mrtvaci su naše granice. I svaki novi mrtvac je korak dalje. Klačemo ustaše zarđalim kašikama. Tući ćemo ih topovima i avionima. I napašćemo ih rečnim podmornicama. Spuštamo Lambija u raku. Bez televizora. Stan i crnu kutiju ostavio nama.

Ti si moj čovek od poverenja, kaže Duk. Ako neko nešto priča protiv naroda, prijavi mi ga.

Dobro.

Ako neko nešto gundča protiv Gazde, pokaži mi ga.

Jasno.

Ako neko nešto laje protiv mene, reci ga Psu.

Razumem.

Od sutra se tvoj nož zove hrvatossek.

Kako ti kažeš.

Mora se prekali u krvi, tvoj nož.
Naređenje izvršenje.

Ponovo u stanu kod Lambija. Kod Duka. Stan je sada Dukov. Mučenik za našu stvar ostavio ga vođi naše stvari. Tuđe postaje naše. I sve naše je Dukovo.

Mala kurva više nije moja. Nije ničija. Kad sam joj izvadio dete iz trbuha, video sam: ne liči na mene. Ličilo je na Psa. Kao i ja.

AGELOS

Pamćenje moje majke je kao zaključana kuća za zatvorenim prozorima i spuštenim zavesama. Majka u kuću prima samo ono što hoće i koga želi. A kad otvori vrata i prozore, onda čisti, provetrava, izbacuje stare stvari, oslobađa se svega što joj smeta. Ne vredi nametati se. Ne možeš je naterati da misli na tebe. Ne možeš je sprečiti da misli na tebe. U oba slučaja ona se u stvari ne bavi tobom već sobom. Među nama je i nije s nama: u sebi je. A kad je tamo, niko ne zna gde je, čak ni ona sama.

Moja majka je kao mesečar bez meseca, vođena svojim snovima i time unapred zadovoljna. I kad tražiš jedno, ona ti daje drugo: njen svet je drukčiji od našeg, stvari su na drugim mestima i reči znače nešto drugo.

Ja kažem: »Izlazim, vratiću se kad se vratim«. Ona kaže: »Hvala. Zašto filmovi na grčkoj televiziji nisu titilovani?« Ja kažem: »Zato što su sinhronizovani.« Ona kaže: »Nikada nisam videla toliko motociklista na ulicama. Pazi da ne padneš«, Ja kažem: »Nemam motocikl.« I ona završava: »Šteta zbog sinhronizacije. Rado bih gledala Boj na Kosovu. Zaista, kako se zove Vuk Branković?«

Ako je otac pametan, teško mu je pokazati da si u pravu. Ako je glup, ne vredi mu dokazivati. Josif je glupak, lažljivac, prevarant i verovatno ubica. Šta bi drugo i mogao biti? Umesto da me te krasne osobine učutkaju, izazivaju me da govorim – i da izgovaram i ono što ne mislim i ne želim reći. Njegova niskost prlja moje reči – i moja se niskost diže iz podzemlja bića da se bi se spojila sa njegovom u bujici uvreda i psovki. I, poričući njegovo nasledstvo u sebi, iznenada se približavam njegovoj gadosti, razumem je, tonem u njoj, bezmalo uživam. Umesto da se stidim njega, gadim se njega u sebi – i bića koje sam nasledio kao urođenu manu.

Tek na atinskim ulicama osećam se kao da sam bez roditelja. Što se više udaljavam od mračne kuće u Odos Pandoras, više sam svoj – i manje znam šta ću sa sobom. Nešto novca što sam ga ukrao iz majčine tašne – i ona ga dobija iz Josifovog džepa svakog dana pre nego što ovaj krene u grad – dotiču tek za kafu i kola kolu. Za jednu kutiju »papastratos« ili za dve kad je žetva bolja nego inače.

U Srbiji sada ima više bogataša nego ikada i siromašnih još mnogo-mnogo više. Zajednički patriotizam deluje na dva suprotna načina kao moćna energija: prema dole i prema gore. Moj otac je uspeo da ne bude ni među prvima ni među drugima i silno je ponosan na to. Bio bi još ponosniji kad bi majka čula i razumela njegove samopohvale. Ali majka potvrdno klima glavom i ne primećuje ga, pevuši za sebe ali ne u sebi, gleda ga i vidi nekog drugog.

Koračam pravo i prema dole. U Atini je sve nizbrdo, silazi, valja se, kotrlja, žuri prema moru. Uvek si na nekom bregu, vazda vidiš zamagaljeni grad ispod sebe kao što su duše koje su sledile Hermesa videle maglu i tamu Hada, čule jauke i

cviljenje mrtvih i žalostive pesme duša koje lutaju. Odos Mesogion. Skretanje za Kareas, Neo Psihiko, Kifisiu. Odos FidiPIDU, Leoforos Aleksandras. U ovom utvarnom i stvarnom gradu između prošlosti i sadašnjosti smog zamenjuje vazduh. A kada vetar duva sa mora, onda vazduh privremeno zamenjuje smog.

Odos Ipokratus. Ovde se automobili i motociklisti s mukom provlače između kuća što se podozrivo osmatraju prozorima i balkonima kao da se ljute i mrgode. Platija Omonias dočekuje me bukom, gužvom, vrištanjem sirena, paklenskom muzikom megalopolisa koji pati od loše probave i smradnih gasova, grči se i guši kao umirući. Smog ovde veje kao uporna kiša, odoleva vazduhu sa mora i sa planine Pendeli. Zgrade su sive i tamne, drveće je sivo i tamno: u donjem svetu – koji svi osim mene smatraju stvarnošću – vladaju jednoličnost boja i patnji, nema bogova i demona, pokojnici se muče međusobno kao i na zemlji.

Iz gužve koja ne jenjava proviruju i neka mršava lica sa užagrelim očima, kruže po trgu, sreću se i rastaju, zveraju oko sebe – i znam da su begunci kao ja. Kosooki smo, crni i žuti ali smo slični: lovimo ono čega nema.

Niz Agiu Konstantinu silazim na Platiju Karaiskaki. Siva i tamna lica kreću se pored sivih i tamnih zidova kao povorka meteka i robova bez vođa i sveštenika koja, bežeći od makropolisa, napušta zidine i upućuje se u neizvesnost. Na severu su varvari i Hiperboreja, tako se smatralo u staroj Atini. Da je pustinja, više bi me privlačila. Nisam siguran da sam živ, još manje da sam zaista mrtav – i plivam kroz to polustanje kao riba što je iskočila iz akvarijuma i tresnula na pločnik, još diše, a od vode je sve dalje. Odos Odiseus. Ulica od koje se polazi

na put ili u kojoj se završava putovanje? A moja Kirka je muškarac, ne peva, ne zavodi – i možda zaista deli drogu kao što mi je rečeno.

Na sivoj i tamnoj kući preko puta stoje žuta i crvena slova. Ksenodohion Europos. Hotel Evropa. U svakom smrdljivom budžaku i svakom gradiću bogu iza leđa postoji takav hotel. Evropa na raznim jezicima i upravo tamo gde je nema. Kroz prljava staklena vrata izlazi grupa muškaraca i žena: vuku ke-se, torbe, fotoaparate. To su američki starci i starice na poslednjem putovanju – i negde u nekoj Arizoni rođaci očekuju radosnu vest, novac koji će čuvati do svoje starosti i svog jedinog putovanja u Evropu. Stari je kontinet kosturnica i mrtvačnica, izandali brod koji tone pod teretom pokojnika.

Rečeno mi je da uđem i ja, skupivši jaknu oko sebe, ulazim. »Ne prijavljuj se na portirnici, izbegni lift. Stepence su desno. Ne pali svetlo. Idu pravo u sobu 23. Niko te neće zaustaviti.« Šunjam se stepeništem kao lopov, udišem prašinu umoljčanih tepiha, zaobilazim zvukove usisivača po sobama, sklanjam se pred čistačicom koja vuče teške noge i kašlje i, misleći da je niko ne vidi, pljuje na tepih. Ovde rade oni koje su odasvud izbacili.

Našavši se u dnu mračnog hodnika, kucam na vrata kao što je dogovoreno: tri puta potom tri puta. I zatim jednom. Potom pritiskam kvaku i ulazim. Tako je dogovoreno. Soba je prava hotelska, štura, siva i tamna. Jedino što nema kreveta. I na ružnoj fotelji sedi muškarac ružniji od sobe: mršav, nosat, ušat, kriv i pomalo razrok. Na ulici bih ga možda zamenio s prosjakom, udelio mu milostinju: ovde je očekujem, postao sam prosjak, uskoto ću možda biti rob.

Ne znam šta da kažem. Ni na kom jeziku. Oni koji su do juče govorili srpski – što se u školi do skora zvao srpskohrvatski – danas odbijaju i da ga razumeju, traže da se govori njihovim jezicima. Političari i propagandisti govore tako da ja sve manje razumem sopstveni jezik: troše ga, prljaju i zagađuju. Ko će žvakati te otpatke što su ih oni ispljuvali iz svojih gadnih usta? I zato mi izleće nesvesno: »Dobar dan.«

Muškarac me gleda nekoliko trenutaka kao da me hoće upoznati, odmerava me i premerava. Osmatram i ja njega: mlad je, možda je mojih godina ali izgleda stariji, dve bore mu seku obraze pored usta, oči su mu ravnodušne i hladne, navikle na patnju, spremne da je nanesu drugima.

Najzad kaže, kriveći usta kao da se osmehuje: »Dobar dan. Ja sam Ismail. Kao što si ti Agelos.«

Nije me ponudio da sednem. Niti sam ja čeznuo ostati. Završimo to što treba i zbogom. Razgovarali smo poslovno i nimalo neprijateljski, dogovorili se i rukovali na rastanku. »Časna reč.« »Besa.« Tek na vratima shvatih da je moja znojnova ruka dodirnula jednu još znojjaviju, da su se naša dva hladna znoja pomešala. Izašao sam putem kojim sam došao, zaobišao lift, prošao pored čistačice što je stajala pred nekim vratima kao da okleva ući, promakao pored portirnice. Niko me nije zaustavio, niko pogledao. U ovom hotelu svi okreću glave od drugih. Što vidiš, nisi video i što čuješ, nisi čuo.

Napolju su još stajali američki starci i starice i raspravljali da li će posetiti Akropolj, potom Plaku – ili će biti obrnuto. Nadvladala je akropoljska struja i ja se, vukući se kao da se led njihovih vena uselio u moje, uputih za njima. Možda su iz San Franciska? Ismail mi nije dao akontaciju, samo robu. Ono što

nosim u džepu moram sačuvati za uveče, kad me preplave hladnoća i sivilo, strah od sebe i mržnja prema bližnjima. Sivi prašnjavi grad onda će postati taman – i neka unutrašnja vatra mora osvetiliti njegovu tmušu.

Kolona turista uspinje se prema Partenonu. Umešavši se među njih, prolazim bez ulaznice. Šta me se tiče da li su iz San Franciska? Ono što me vuče prema gore nije lepota kamena, ostavio sam iza sebe i divljenje i gađenje, ne uzbuđuju me opšta mesta. Neki smatraju da pred velikim i neprolaznim lepotama treba imati duboke misli, citirati Getea i pozvati se na koji nerazumljiv fragment grčkih tragičara. Meni se događa nešto drugo, sasvim drugo. U blaženstvu ravnoteže ovoga hrama tražim beskonačni mir, okružen ukočenim užasom koji ne može prodreti unutra.

I nalazim sve to onoliko puta koliko sam sposoban za sabranost i vidovitost. Ako to ne mogu sam, može i hoće beli prah koji u sebi krije plamen sumpora, otrovne munje i polomljeno staklo.

HRISTOS

Ne govoriti je isto što i govoriti. Kad hoću nešto da kažem, onda to nacrtam. Uzmem olovku, hartiju, bojice, flomastere, penkalo, bilo šta. I nactam ono što sam hteo reći. Neka oni vide šta je nacrtano. Neka razumeju ako mogu.

To pomaže i meni. Kad nešto nacrtam, onda to i vidim. Ne obrnuto. Prvo nacrtam, onda vidim. Često ne znam šta ću nacrtati. To dođe samo, prođe kroz mene, pojavi se na hartiji. Moja ruka sama klizi kao da je olovka vodi. Deo mi pomaže da vidim celinu. Ako nacrtam drvo, vidim šumu, park ili aleju. Jedna mi kuća pokazuje ulicu i sve što je u njoj: poslastičarnicu, trudne žene, starog prosjaka, mačke pored kanti sa smećem, devojčice na biciklima. Avion na nebu ostavlja beličasti rep. A kad nacrtam ulicu, vidim ceo grad.

I to nije sve. Čujem zvuke, prave zvuke koje niko drugi ne čuje. Ako nacrtam harmoniku, ona svira lepo i razgovetno kao prava harmonika. Svira za mene. Ako nacrtam nebo i kuću, čujem vetar kako duva i kako prozori zveckaju...

HOR

Našao sam dobru definiciju meteka, građani atinski. Citi-raću je na francuskom da bih učinio uslugu mom piscu, pono-snom na Pariz kao da ga je sam pravio i zaljubljenom u fran-cuska vina i francusku kulturu. Nesporazumi su među nama cesti ali prolazni.

»Ce sont des hommes libres, des étrangers grecs ou bar-bares, installés à Athènes. Ils paient une taxe spéciale mais peuvent s'enrichir dans l'artisanat ou le commerce. Ils n'ont aucun droit politique, ne peuvent posséder de la terre mais ils sont soumis aux mêmes charges fiscales et militaires que les citoyens, ils sont surtout utilisés dans la flotte car ils ne peuvent être cavalier.«

Uživanje je misliti o zakonima naših predaka, savre-menika Eshilovih. Kako je onda sve bilo jasno, čisto i dobro uređeno! Niko nije sedeo na tuđem mestu niti je gubio svoje zbog nekog razbojnika. Žene su boravile kod kuće, robovi su radili, muškarci su boravili na trgovima i gozbe su se pravile svake večeri: mogao si, jedući i pijući, slušati dijalog Sokrata i Alkibijada i pitati se šta je u stvari rekla čarobnica Diotima. Stranci nisu predstavljali opasnost, nisu zagađivali sveto tle naših predaka ni uznemiravali grad iznutra.

Mnogo je vekova i napora bilo potrebno da se grad pokvari do današnjeg stanja i da se civilizacija sasvim izvitoperi. Dopada mi se to propadanje – ono savršeno dokazuje ideju mog prijatelja Platona o nazadovanju i pervertovanju čovečanstva, društava i država koje su počele u zlatnom dobu, a završice u otpadnom – ali bih ponekad odustao od uživanja u paradoksima i vratio se smirenosti drevne formule: »Sunce ne može skrenuti sa svoje putanje, Erinije mu to ne bi dopustile.«

Svet se proširio i uvećao u poslednjih dve-tri hiljade godina, to ne poričem, ima sada pet kontinenata i mnoštvo ljudi, mada se moglo i bez toga, mase ne povećavaju ni pamet ni uživanja. Ali su strasti, vrline i poroci u jedinom biću dostojnom pomena – posle bogova, divova, demonu, satira i sibila – ostale bezmalo iste. Zašto onda neprekidno menjati pravila i zakone, sklanjati jedne pregrade među ljudima i postavljati nove, usavršavati nesavršeno i kvariti dobro, građani atinski?

U herojska vremena meteci su plaćali poseban porez i mogli su živeti na miru, ako se nisu mešali u sreću i nevolje gostoljubovoga grada. Imali su jednu obavezu i jedno pravo. Obavezu nisu mogli izbeći, pravo nisu smeli prekršiti. Onda se ustalio haos koji odnekud nazivamo promenom i još se bespravno pozivamo na Heraklita koji je mislio nešto sasvim drugo, poznao sam čoveka lično. Evo nas danas u Evropi koju smatramo konačnim ostvarenjem atinskih pricipa, mada se uistinu radi o pervertovanju istih. Meteci su posvuda jer niko više nije kod sebe i među svojimima. U ime brige za meteke, ukinuta im je obaveza. Ostavši bez te jedine pouzdane obaveze – plaćati zato što su kod drugih, ne kod sebe – oni su izgubili pravo. Istovremeno mogu biti unutra i ne mogu biti unutra.

Kad ni na koji drugu način na mogu preći granice i zadržati se u tuđim gradovima, meteci traže politički azil. I tu naša sadašnja vlast – svestan sam gluposti ljudi koji je drže, mada oni nisu gotovo ničega svesni – ipak postupa ispravno i logično. Pravo na politički azil postoji u modernoj Grčkoj, to je evropska obaveza, potpisana su sva dokumenta na tu temu, ali političkih azilanata nema. Ako neko traži taj azil, neće ga dobiti. Begunac koji je na nekom drugom mestu prestao biti čovek i građanin ovde nikako ne uspeva postati metek. Savršeno, izvanredno, podjednako starinski i moderno – i sasvim u skladu sa mojim preporukama policiji.

Reći ćete mi da to nije tačno, građani atinski. Viđate ih svuda, te meteke, susrećete ih na svakom mestu, rade za vas prljave poslove bez ugovora i često bez nagrade, koristite ih kao krpe i razbijate kao jeftine stvari, ne morate prema njima imati obzira i dovoljno je da ih prijavite policajcu kao što je moj drug za ispijanje »uza« Steljosa Kritikos, lovac na srpske dezertere. Nalazimo se redovno kod »Elade« i raspravljamo koliko muslimana gore na kontinentu treba pobiti da bi se vratilo jedino pravo hrišćanstvo, ortodoksija. I koliko potom katolika, protestanata, anglikanaca i ostalih jeretika.

Ja ću vam, služeći se veštinom koju sam stekao još kao peripatetičar, lako dokazati da ste u pravu i da niste u pravu povodom meteka. Oni postoje, evo ih na ulicama i u podrumima, kriju se na tavanima i spavaju ispod ograda, tragaju za napuštenim kućama – i možete se njima poslužiti kao mašinom za košenje trave ili četkom za odglavljivanje zapušenog klozeta. Ali istovremeno ne postoje: njihovi pasoši ne važe, dozvole boravka ne uspevaju dobiti, evropske statuse ne mogu nabaviti pošto ih naša vlada ne primenjuje. Rado bi postali turisti ali za to nemaju ni novca ni radoznalosti – i naših

bi ih *steljosi* lako lovili po muzejima i oko monumenata. Daleko su od građanskih prava - i svih drugih prava, uostalom - zato što je stari zakon nestao, zato što se novi zakoni ne primenjuju.

Nisu postali meteci niti su na putu da to postanu. U našu ih vojsku niko neće primiti. A na brodovima što krstare između naših hiljadu otoka i po moru Sredozemnom - da ne pominjem one koji žure prema Americi - mogu biti jedino slepi putnici. Zar to nije zabavno kao zenonovska vežba uma i kao igra sadgavidiš-sadganevidiš, građani atinski?

JOSIF

Dilaver je govorio: »Naše je preduzeće primer ranog kapitalizma i modernog liberalizma mada to bezmalo niko nije primetio: ne zna se da postojimo.« Ne razumem termine kojima se služio. Po meni, kapitalizam, liberalizam i socijalizam imaju jedan cilj: pljačkanje budala i slaboumnika – i najbolje je kad se zakon i policija ne mešaju u te ponekad neprijatne i u svakom slučaju naporne stvari. Preduzimljivima i brzima treba ostaviti određene ruke pa šta urade. To je ta čuvena slobodna utakmica kako je ja vidim. Pojedi da ne budeš pojeden.

U svakom slučaju, naše preduzeće nije zvanično pripadalo našoj državi, privilegovane veze sa ambasadorom bile su možda samo deo ličnog odnosa tog smešnog debeljka i našeg predsednika. Veliki ljudi ponekad imaju slabosti prema ružnim domaćim životinjama. Vole ih zato što ih svi drugi mrze. Ambasador nije domaća životinja no bilo bi bolje da jeste.

Nije se znalo – to se neznanje, pretpostavljam, protezalo i na Kiriju Klaru – ko je većinski vlasnik, ko drži upravljački paket akcija, ko su deoničari i koliko ima članova upravnog odbora. Možda ništa od toga nije ni postojalo i nas troje smo sedeli u atinskim kancelarijama kao amsterdamske kurve u izlozima ali sa navučenim zavesama. Radilo se iza naših leđa,

bez našeg učešća. Niko nas ništa nije pitao niti nas o bilo čemu izveštavao.

Kirije Muris je nestao kao što se i pojavio, niko ga nije pominjao niti se pozivao na njega - i možda sam jedino ja osećao jezu zbog njegovog nevidljivog prisustva, znao da će se jednom ipak pojaviti. Nekadašnji vlastodršci nisu umeli pucati, novi su se pucanjem probili na vrh i majstori su svog poslali. Ko ne shvati tu razliku, može se naći u kanti za đubre, isečen na komade i uredno spakovan u crne kese. Policija je najzad, bogu hvala, prešla na pravu stranu. Umesto da nas juri i proganja kao nekada, sada sarađuje sa nama. Ako tako ostane, naša će buduća država imati svetlu budućnost. Biće jedina takva.

I svi će preduzimljivi tipovi hteti da žive u njoj ili da s njom prave poslove. Nije li jednostavnije umesto trideset tri poreza plaćati samo jedan, Gazdi? Poveliki je ali i pre i posle njega pljušte zarade. I niko te ne proganja ako nekog usput upucaš, otmeš radi ucene ili prodaš kao belo roblje.

Prvo sam upoznao tipove koji su donosili robu do Atine preko dve nepostojeće granice - makedonske prema nama i prema Grekosima - i jedne prijateljske. Bili su to namrgođeni i nehajno obučeni muškarci tvrdih lica i sa cigaretama u zubima: dimovima su se valjda branili od mogućeg zadaha. Svi su mi bili poznati, ličili su na neke delije koje sam ranije sretao svuda po našoj zemlji, a najviše na stadionima. Nijednog nisam lično poznao. Niti sam se njima upoznao.

Imena se u našem preduzeću nisu izgovarala. I da jesu, ničemu ne bi služila: bila su lažna i svi su znali da su lažna. Zamenjivali su ih privremeni nadimci, izmišljeni samo za

potrebe ovog posla i korišćeni jedino u našim prostorijama. Ako su bili radoznali, ničim to nisu pokazivali. Dolazili su, predavali robu, uzimali potvrde sa Dilaverovim potpisima, pozdravljali se sa Kirija Klarom i odlazili. Nismo znali ko su. Niti su oni znali išta o nama. Dilaver je gundao: »Niko te ne može naterati da priznaš ono što ne znaš.« Da sam pismeniji i da mi ruke ponekad ne drhte, skupljao bih njegove izreke.

Navraćali su i tipovi koji su našu robu prodavali širom sveta preko svojih trgovačkih putnika, medijatora i filijala. Bili su učtivi, ugladjeni, u besprekornim odelima i sa crnim kožnim tašnama. Zlatni su im satovi blistali na rukama. Osmeđivali su se uz svaku reč, glatko izgovarali fraze učtivosti. Ponekad bi se neko od njih požalio na povišeni krvni pritisak ili holesterol i nagovestio kako se uskoro povlači iz poslova, ima udobnu vilu na sigurnoj obali. Ukratko, džet set našeg posla.

I oni behu bez imena. Služili su se nadimcima iz visokog društva. Behu to Valentino, Alesandro Dima Sin, grof Vronski, Šigemicu. Jedan se odazivao na Džems Bond. Sa princem Romanovim-Koburgom susreo sam se tri-četiri puta. Ajnštajn je ponekad sedeo kod Dilavera i pijuckao našu rakiju, tvrdeći da takve nema na svetu. Jedino zalizani Karlos Karlos nije ni na koga obraćao pažnju i na rastanku je ljubio ruku Kirija Klari.

Nijedan od te ljubazne gospode nije voleo sresti nekog drugog. Možda su se predobro poznavali da bi se još i viđali u Grčkoj. Stručnjaci se ponekad ne druže međusobno, čuvaju svoju privatnost od drugih i od medija.

Magacin nismo imali ili ja nisam znao gde je: ni pitati se nisam usudio. Robu nikada nisam video. Poslovali smo pa-

pirima, fakturama koje su navodile vrstu, kvalitet i broj. I cenu, razume se. Pretpostavljao sam da je lažna: radilo se o niskim ciframa zbog kojih se kirije Muris ne bi udostojio truda. Ponekad su nam narudžbine stizale poštom, odgovarali smo pismima.

Dilaver je bio mašina koja neprekidno piše pisma. Kako mu se ruka nikad na umori? Jednom sam mu zavirio preko ramena: sva pisma na stolu behu ista – i govorila su o konzerviranim višnjama i trešnjama. Kirija Klara je ipak čitala svako pismo i odobravala ga, Dilaver bi posle toga potpisao, zatvorio koverat, stavio marku. Ja sam ih potom nosio na poštu, uzimao potvrdu i predavao je Dilaveru.

Dok sam prolazio pored naše ambasade, imao sam utisak da me neko gleda iza spuštenih zavesa na gornjem spratu. Tako je ambasador u retkim srećnim trenucima poseta iz naše zemlje čuvao najdražeg gosta. Staru su zgradu pretvorili u hotel za jedan bračni par, odvojili, preuredili i blindiranim vratima zaštitili čitav gornji sprat. Neprobojna stakla pojačana su rešetkama.

Pri pomisli na Njega podilazila me jeza radosti. Da li me vidi? Zna li da radim za njega? I kako li izgleda ona čije smo ime već onda izgovarali sa strahom i poštovanjem? Njegova Supruga? Kirija, Vasilisa, Simonida i Roza Luksemburg istovremeno.

Dilaver nije izlazio, nije se odvajao od svog mesta. Uveče sam ga ostavljao za stolom. Ujutro sam ga zaticao za stolom. Kao da je tu spavao, pio rakiju: nikada nisam video da nešto jede. I čutao je. Ja sam ponekad govorio bilo šta samo da rasteram mamurluk. Tajni pijanci brbljaju o svemu što im padne na

pamet. Javni pijanci muče. Dilaver je ćutao kao riba – i tek ponekad bi rekao nešto nerazumljivo što bi se dugo pamtilo. Tako se valjda postaje filozof: ćutiš i oćednom lupiš nešto za zbunjivanje brbljivaca.

Sa snabdevaćima i sa posrednicima bio je kratak. »Vi ste, gospodine. Dobro. Uzmite. Ostavite. Pozdravite Kiriju Klaru. Upravo kako ona kaŹe. Do vićenja.« Kad bi se vrata zatvorila za nećijim lećima, namignuo bi mi. Kasnije sam otkrio da se radilo o optićkoj varci: naoćari su mu tako svetlucale kad bi svetlo palo na njih pod posebnim uglom. Prestao sam mu namigivati. Ćak i pozdravljati se pri odlasku i povratku.

Uz piće se moŹe ćutati i sa drugima i sa sobom: ista je mrtva tišina uŹasa. O ćemu bismo i prićali nas dvojica, Dilaver i ja? Nije ćitao naše novine, prema tome nije bio dobro informisan. Ili moŹda nije bio naš. Propagandne laŹi ostatka sveta nisam hteo slušati.

MARIJA

Upravo nesrećno venčani. Počinje medeni mesec bez meda. Tako je trebalo da piše iznad naših glava dok smo stajali na venčanju. Sestra i mladić koji nije više bio mladić i otac i majka koja ne beše naša prava majka i ja koja se nisam nalazila na svom pravom mestu: pored mladoženje.

Sestrin i moj budući muž doveo je sa sobom nekog omanenog tipa tankog glasa i belih ruku koga smo zapamtili po ukočenim i hladnim očima. Kao da nje ni živ ni mrtav: prosto se tu našao i posmatra nas netremice, bez ljubavi i mržnje, poput insekata koji se pare i rasparuju.

Ovo je moj drug iz vojske, reče naš muškarac.

Ja sam njegov drug iz vojske, reče njegov drug.

I ja sam imao drugove iz vojske, reče otac.

Zovite me Kan, reče naš gost. Kao Aga Kan. Bez Aga.

Od kako je saznao da se moja sestra udaje i za koga se udaje naš se otac nije treznio. Nije znao ni šta radi ni šta govori. Bilo je mučno gledati ga – i svi smo okretali glave od njega. Sa poslednjeg se putovanja pešice – »folksvagen« je prodao i propio – vratio neki drugi čovek, nepoznat i bedan.

Jedino se majka ponašala kao da je najzad dobila svog muškarca i muža o kome će se starati. Kupala ga je, oblačila, svlačila, polagala u krevet, dodavala mu rakiju, klimala glavom dok je brbljao ni o čemu. I promenila se: obukla se, našminkala, nafrizirala – i čak se popela na visoke štikle. Ni varala ga više nije. Nije imala koga.

Drug iz vojske mog budućeg muža nije postao moj prijatelj. Kan je prema meni bio ravnodušan kao i prema bilo kome drugom. Ljudi za njega behu stvari ili nešto beznačajnije od toga. Prođeš pored njih ili ih uzmeš i upotrebiš. Posle toga moraš oprati ruke. Mrzela sam ga pre nego što sam mu pružila ruku – i verovatno odavno pre nego što sam ga srela. Nije bio muško. Nije bio žensko. Bio je ništa ispunjeno sobom. Prezirao je sve na šta bi pao njegov mrtvački pogled. Ptice i drveće i decu i cveće u bašti.

Sestra i njen privremeni muž odmah su posle vencanja otišli na svadbeni put. Nisu rekli gde. Ni kada će se vratiti. Ponašali su se kao begunci, kao lopovi. Što su i bili: sestra mi je ukrala muškarca, muškarac mi je ukrao sestru. Prve sam noći ostala sama na kauču u kujni. Otac je pijano hrkao. Majka je lenjo disala pored njega. Ništa se nije čulo osim udaljenog laveža pasa. Zaključala sam vrata. Ključ sam triput okrenula u bravi. Uzalud.

Kanove su spretne lopovske ruke lako otvorile vrata. U mraku sam ga čula kako mi prilazi, mirišući na benzin i kožnu jaknu. Kretao se sigurno kao da vidi u mraku. Kad je legao pored mene, osetila sam bol u preponama, vatru u trbuhu. Dva su se tvrda prsta zarila među moje noge i bol se pojačao, potom se smanjio i nestao. Učinilo mi se da nema krvi. Bilo mi je svejedno ali sam ipak morala nešto reći.

Jesi li primetio da sam nevina, rekoh.
Svejedno mi je, reče Kan.
Ti si mi prvi muškarac, rekoh.
To je tvoja stvar, reče Kan. I onih budala koji će ti poverovati.

Probudila sam se kasno i naglo. Prepone su me bolele. Krvi zaista nije bilo. I Kan je nestao, jedino se vazduhu osećao miris benzina i kožne jakne. Priđoh spoljašnjim vratima: bila su zaključana i ključ se nalazio na stolu gde sam ga noćas ostavila.

Bila sam grozničava, vrela i zbunjena. Nešto me povuklo da uđem u očevu i majčinu sobu. Majka je spavala na leđima, otvorenih usta – i kao da joj nešto poput leptira izlete iz ždrela i nestade. Otac je ležao na podu: zgrčen, zabačene glave, mrtav. Znala sam da je mrtav. Ne beše potrebno da ga dirujem.

Probudi se, rekoh majci. Pogledaj muža.
Nešto me je noćas davilo, sedelo mi na grudima, reče ona.
Trebalo bi pozvati doktora, rekoh.
On to ne bi voleo, reče majka. Rekao mi je kako mu je dosta života. Nije hteo ni živ doktorima u ruke.

Sahranile smo ga nas dve. Nikoga nismo pozvale na sahranu. Otac nije imao prijatelja – i jedini koga je tako nazvao bio je negde daleko sa njegovom starijom ćerkom. Ko zna gde su trgovački putnici sa kojima je pio po gluvim gradićima? Njegov grob ostade u senovitom i zelenom delu groblja.

Kuću smo odmah prodale. Nismo se ni dogovarale ni svađale. Obe smo htele isto: otići. Novac smo podelile bez svađe.

Svoje smo stvari spakovale u dva kofera u kojima je otac nekada nosio knjige za prodaju. Jedan njoj, drugi meni. Na peronu železnice stacije sedele smo na njima, čekajući vozove. Niko nas nije pratio. Niko nije primetio da odlazimo. Majka je otišla jutarnjim vozom prema jugu, ja podnevnim prema severu.

Svako je pravo putovanje u jednom pravcu. I svaki je put jednosmeran, vodi tamo kuda vodi, nigde drugde. Spori je putnički voz prolazio kroz predeo koji ranije nisam videla ali sam ga prepoznavala. Možda sam ga sanjala ili nosila negde u sebi?

Kad smo ušli u beogradsku železnicu stanicu, činilo mi se da je znam: bila je neugledna i prljava kao i sve druge usput. Ono što sam videla od prestonice ličilo mi je na grad iz koga sam došla. Sve beše sivo, tmurno i zasuto pepelom. Sa krovova su se dizale crne marame dimova, lelujale, dizale se u nebo kao da prate povorke mrtvih duša.

Jedino došljaci zaista upoznaju grad, ne njegovu senku i njegovu priču o sebi. Prime ga preko umornih nogu, bolnih tabana koje ranjavaju tvrdi i beskrajni pločnici, kože kojoj je hladno i svrbi i trbuha koji zavija od gladi. Ako ga ne prime i ne prihvate, umiru. Starosedeooci misli da poznaju grad u kome žive i nestaju ne upoznajući ga zaista. Istina se pokazuje samo nama, došljacima koji smo uvek i svuda došljaci. Nama kojima je svejedno gde smo i koji čekamo izgovor da pođemo dalje.

Beograd sam prokrstarila uzduž i popreko, prepešaćila ga s koferom i bez njega. Bila sam na obalama obe reke i na pristaništu, obišla periferija na uzvisinama, posetila fabrike, kafilerije i otpade, ispitala izletišta i gubila vreme u bioskopi-

ma. Jednom sam bila i na novom fudbalskom stadionu ispod dedinjskog brda. Tražila sam mesta gde se ljudi okupljaju ili prolaze, gde lica promiču ne ostavivši ništa za sobom: Kalemegdan, Slaviju, Vukov Spomenik, Trošarinu.

Idi pravo, govorila sam sebi. Sad skreni.

Ovde se može zaustaviti neko vreme, rekla bih.

Ulica desno vodi te tamo gde nisi ranije bila, govorila sam.

Ako dovoljno dugo sediš na ovoj klupi, možda će te neko prepoznati, rekla bih.

Nisam išla tamo gde uveče blešte svetiljke i gde prolaznici šire mirise skupih parfema. Šta bih tamo tražila? Moj privremeni zet svakako neće biti tamo. Ni njegova slučajna žena. On beše muškarac koji se sklanja i krije. Ona beše žena koja ništa ne pokazuje osim tela.

Bila je zima kad sam pristigla. Zatim je došlo proleće. I najzad je stiglo leto, vetrovi su zamrli, pasja se vrućina spustila na one koji su ostali u tom usijanom gradu bez vazduha.

U stvari, tražila sam ih po mirisu koji sam prvi put osetila dok su vodili ljubav u kujni. Širio se od njih i stizao do mene kao opojno isparenje, kao zaraza. Prvi put sam ga osetila čim sam stigla u Beograd: u hotelu na prljavom trgu gde sam provela tri noći. Više ga nikada nisam izgubila. Pratila sam ga po autobusima, u taksijima, na raskrnicama ispod semafora. Jednom me zapahnuo u mlazevima kiše koje se sručila na park ispred Narodnog pozorišta i na mene.

Sledila sam ga kao pas zverku koju će stići i uhvatiti. Bio je čas slabiji, čas jači ali sam ga sledila verno i uporno. I kad

me zamalo ugušio, znala sam da sam im za petama. Još malo.
Još korak - i oni će me ugledati.

Evo me, reći ću.

Otkud ti, reći će sestra.

Nismo te očekivali, reći će njen muž.

Ostaću nekoliko dana, reći ću.

APOSTOL

Pišem pismo mom malom bratu. On ne zna da čita, ja ne znam da pišem. Razumeće me. Nikada mu nisam morao govoriti. Razumeo me je bez reči. Pismo pišem u glavi. Sastavljam ga polako dok se Duk ne vrati. Kad se Duk vrati, pripadam samo njemu.

Dragi moj mališa. Tako počinjem. Ti si tamo, ja sam ovde. Jednom sam bio tamo ispotaje. Video sam te. Ti mene nisi video. Misliš li na mene? Ako misliš, ne pominji me ocu ni onoj koja traži da je zovem majkom. Koja je tebi majka, ne meni. Bolje da sam te ja rodio. Onda bih te svuda vodio sa sobom. Ne bismo se bojali pandura, neprijatelja, izdajnika.

Kad dođe sloboda, bićemo zajedno. Njih dvoje neka beže, neka nestanu. Upoznaću te s mojom novom braćom. Koja tebi nisu prava braća ali će biti. Pokazaću te jednom velikom čoveku koji voli narod i zato narod voli njega. On će te pokazati Slobi-Slobodi, našem svecu, našoj ikoni. I Sloba će ti pokloniti oružje. Puške, mitraljeze, topove. Možda i mlazne avione. Da se igraš dok si živ. Tvoj najveći brat. Tako završavam.

Duk se vratio s puta. Ima novo odelo, šarenu mašnu. Ružniji je nego inače, zbog toga nam je lepši. Dočekali smo ga

slatkišima, punim stolom krempita, baklava, torti. Sve je pojeo pred nama da nam pričinu zadovoljstvo. Braća iz inostranstva nam dolaze u posete, imamo para. Oni daju, mi uzimamo. Svi nosimo Slobine slike, tako se prepoznajemo. Mi smo za njega i kad smo protiv njega. Mi smo iza njega, oko njega, u njemu.

Duk nije došao sam. Doveo je sa sobom omalenog muškarca bledog lica. Lice sam negde već video. Oči su mu tvrde kao klikeri staklenci. Miriše na kolonjsku vodu kao da dolazi od frizera. Po tome se vidi da nije odavde. Ruke su mu bele i meke ali kad se rukuješ stiskaju kao klešta.

Ovo je moj prijatelj Kapetan, kaže Duk. Za vas bog.

Više niste banda, kaže Duk. Od sada ste vojska. Bićete tvrdo jezgro naše narodne vojske.

Narodna vojska je nepobediva, kaže Duk. Od sutra počinje obuka. Stručnjak je tu, vi ste tu.

Mirno, kaže Kapetan. Na mestu voljno.

Iznad grada je planina. Na planini je šuma u koju su nekada išli izletnici. I lovci ponekad. Više ne idu. Ne da im narod. U šumi su drvene barake, nekada su bile vojne, više nisu. Sve beše zaraslo, zapušteno, zagađeno, zasrano. Izletnici samo jedu i balebaju. Lovci piju i balebaju. Izviđači i pioniri rade to isto. Naš narod voli da se oneređuje u šumi. Čim vidi drvo naš čovek ga posere. Očistili smo, sredili, popravili vrata, zastaklili prozore. Kod Kapetana nema neću. Ima samo Razumem.

Šta radimo? Ništa. Čime se bavimo? Ničim. Ko nas plaća? Niko. Dovode li nam ženske? I da i ne. Patriotkinje dolaze same, znaju gde je tvrdo. Ko je naš Kapetan? Neznamac, lotalica, obijač banaka, lice sa poternica Interpola ali rodoljub. Sve je

vojna tajna jer služi narodu. Ako ne znaš, ne pitaj. Ako pitaš, pazi koga ćeš. Ako znaš, ćuti. Ako ćutiš, gledaj da ne ispadneš sumnjiv. Ako slučajno progovoriš u piću, bolje kazni sebe pre mamurluka. Pas čeka, motri, kažnjava. Mene kao i druge. Mene gore nego druge. Jer sam njegov.

Trenutno je Kapetanov. Prati ga, vrti repom kao obična džukela, ulaguje mu se. Čini se da se prepoznaju i da su negde već bili zajedno.

Suvi ima krevet s desne strane. Dugi ima krevet s leve strane. Suvi i Dugi su kao jedan mada ne liče. Suvi je debljuškast. Dugi je kratak i zdepast. Razgovaraju preko mene kao da ne postojim. Pas osluškuje moje ćutanje.

Ako si mi brat, onda si mi zaista brat.

Tako je.

Sve što je moje, to je i tvoje.

Slažem se.

Kad poginem, ti me nasleđuješ i svetiš.

I ti mene.

Ako me teško rane, ti me ubijaš. Da me ne uhvate.

Takođe. Pucaj u glavu.

Kad pobedimo, delimo plen.

I žene. I automobile. I poslanička mesta.

Ne pišemo pisma. Ne dobijamo pisma. Ne telefoniramo. Ne izlazimo. Niko nema devojku, ženu, decu. Ima li, ne priča. Imamo otadžbinu. Njoj svi pripadamo, ona samo onima koji je zasluže. Ako neko pođe nekuda, za njim obično idu dvojica. Obično su to Suvi i Dugi. Oni viđaju Kapetana posle svakog zadatka. Jednom su se vratili sami, bez trećeg. Ništa nismo pitali. Bratstvo je krv. Nema bratstva bez krvi. Smrt je samo

pečat zamočen u krv. Posle smrti se ide na nebo. Ako nisi Hrvat ili Musliman, dakako.

Imena isto. Nemamo. Samo nadimci. Divlji Bil. Komso. Eskim. Gradski. Sveti Vrač. Džerson. Kurosava. Jedan čak Piči-Piči. Zašto pamtiti sve te nadimke? Zapisani su u Službi. Broj nepoznat. Svi bez dokumenata. Lične karte, pasoši, očevi, majke, prezimena, vojne knjižice, otpusnice iz ćorke, sve ostalo tamo. Ovde samo mi, braća. Kapetan ujutro dolazi, uveče odlazi. Pas ostaje, mi takođe. Niko ne beži. Mi smo dobrovoljci koji čekaju rat da postanu vojnici. Rat će uskoro. Nema pravde bez rata. Rat je vrhunac nacionalnog bića.

Duk dolazio nekoliko puta da nas obiđe. Svaki put se pozdravio sa Kapetanom, pomilovao Psa. Svaki put održao govor. Govori sve bolje i brže. Još malo i razumeću ga. Duk izmislilo naš pozdrav. Digneš desnu ruku, pokažeš tri prsta. Kao Sveto Trojstvo. Pozdravljamo ga, pozdravljamo se. Duk se ugojio. Naočari mu vise na crvenom nosu. Ruke su mu do kolena. Mašnu više ne skida, pada mu na trbušinu. Ne mora više da gleda televiziju. Stalno je na televiziji. Pored njega ne može niko doći do reči. Ne da ništa izdajnicima, reformistima, komunistima, ustašama, američkim slugama, mudžahedinima. Ni da zinu.

Mi smo dobrovoljci. Marširala marširala nada narodna. Ništa nas ne sme iznenaditi. Neprijatelj je opasan, podmukao, zao, uvlači se u naše redove, govori našim jezikom, poznaje nas u dušu. Dobija novac iz inostranstva, snabdeva se oružjem, priprema genocid. Moramo biti gori od njega da bismo ga pobedili. Ako budemo bolji i plemenitiji, što jesmo, onda ćemo izgubiti, što ne smemo. Onda će nam poklati narod, rasterati ga sa ognjišta, zatruti našu nejač. Naš narod je dobar,

pitom, lakoveran. Neprijatelj će ga uhvatiti na spavanju kao i toliko puta do sada. Bez naroda smo ništa. Narod je bez nas jedno ništa jer je bez odbrane.

Uveče na televiziji gledamo Drugi Dnevnik i Dnevnikov Dodatak. Naš narod se probudio u svim neoslobođenim krajevima. U celoj zemlji raskopava groblja. Svoje mrtve vadi iz grobova. Rodbina vadi kosti, ređa ih, slaže. Na jednu stanu lobanje, na drugu ruke i noge, na treću grudni koševi i karlice. Između kostiju su prolazi za šetnju i za razgledanje. Imamo više mrtvih nego iko na svetu. Naši mrtvi su neosvećeni, zaboravljeni, poniženi. Krv njihova vapije do neba. Naš narod stoji okolo i plače, smeje se, poneko zaigra. Popovi pevaju, mašu kadionicama, blagosiljaju sa tri prsta. Slobini izaslanici drže govore. Viču. I naš narod viče. Kad vičemo svi odjednom, svet nas mora čuti i pokoriti se. Viđeni ljudi silaze u narod, rukuju se. Pesnici deklamuju. Književnici potpisuju romane među kostima. To je istorija. Naši akademici su glave istorije, mi smo njena udarna pesnica.

Snovi se menjaju. Mala kurva više ne dolazi da me proganja. Ni njeno dete. Ni moj prijatelj Rus. Sanjam da sam Pas. U snu dobijam šape, kandže, dlake, oštre zube, jezik kojim srčem vodu. Mozak mi postaje pseći i ostaje ljudski. Odakle sam? Sećam se vrelog ponora iz koga sam izašao, otporan na vatru i mrzeći vodu. Bio je vulkan negde na vrhu planine. Nisam bio sam. Drugi su otišli na druge strane. Izašao sam iz vatre, na zemlji mi je hladno. Kad obavim posao, vratiću se u samu utrobu sveta. Tamo je moj gospodar. Bezimen je, veliki, višestruk, promenljiv, moćan i strašan. Od njega sam naučio šta je moj pravi posao. Da svi psi postanu crni, da svi ljudi postanu psi. Čekam da odrastem i da ojačam. I da ljudi oslabe, misleći da su najzad snažni i svoji gospodari. Ne moram

prelaziti granicu prema njima. Oni će preći granicu prema meni, neprimetno i ne znajući sta rade.

I posle svega Rus me je ipak našao. U polusnu, na polujavi. Kaže da još ne sme javno. Moramo biti vizantinski lukavi. Protiv nas su katolici, prostanti, evangelisti, muslimani, Jehovini svedoci, satanisti, mormoni i masoni. Papa, Buš i Helmut Kol. Gorbačov je takođe među njima. Za Jeljcina ćemo tek videti. I svi naši izdajnici. Bio je tužan, plav, pijan. Tuga je njegova stara hiljadu godina i trajaće bar još toliko. Ako se istrezniti, biće očajan kao i ja. Nas dvojica smo slovenske duše. Nama ne priliči da se smejemo i da dobro živimo. Samo nas partnja preporučuje kod boga. I kod naše crkve.

Braćo, da li ste s nama?

Jesmo.

Nas ima preko dvesta miliona. Vas takođe ima.

Biće nas još više, to jest manje.

Kupimo se katakombama, spremamo se.

Mi jakože.

Jedini smo slobodni ljudi na svetu. Zato što smo dobrovoljno prihvatili ropstvo.

AGELOS

Odos Eolu. Odos Ermu. Odos Odos. I najzad ne-Odos: kraj koji se zove Monastiraki. I mene bi, da sam Grk, zvali Agelaki. Smoga je više nego drugde, gužva je veća. Čim uđu u tesne uličice kupci se guraju i viču iz sveg glasa da nadjačaju prodavce koji krešte. Od toga je još tešnje – i treba još jače vikati. Pred niskim kućama parkirane su stotine motocikala i motociklisti se muvaju sa drugima, dreče umesto svojih motora. Prodaje se i kupuje i čini mi se da uvek isti novac prelazi iz ruku u ruke i završava u istim džepovima.

Ismail je rekao da će me proveriti na takvim mestima zato što ne ličim na njegove sunarodnike i nikome neću biti sumnjiv. Ako me uhapse, onda je to moja greška.

Onaj koji ima mora to pokazati onom koji nema. Inače ne bi uživao u tome što ima. Ismail me je juče vodio po svom posedu. Ne pripada mu ali će mu jednog dana pripadati, kupiće ga ili oteti. Brdo se zove Strefis. Ulica se zove Strefis. I taverna se zove Strefis. Zvučno i lako za pamćenje – i prolaznici i gosti će sutra spajati dva nespojiva imena kao da su oduvek bili jedno.

Imam li ja za to neki primer iz drevne Grčke? Ako nemam, zajedno ćemo ih naći u holivudskim filmovima: njihovi

stvaraoci odavno su našli zlato u celuloidu. U »Divu« siroti mladić Džems Din nalazi naftu zato što je intenzivno želi. Da je ne želi, ne bi je našao. I šta su bili četvorica »Bitlsa« nekada? Provincijske bube iz predgrađa.

Primera ima toliko da se i sam mogu setiti ponekog. Sreća pomaže hrabrima. Uvek se događa onima koji je na vreme vide, uhvate i zauzdaju, nikada slepima i sporima. Naša sreća se zove rat. I to ne samo ovaj koji trenutno besni negde u Hrvatskoj. Ne. Naša prava prilika je budući neizbežni rat između Srba i Albanaca. Biće to naš Eldorado.

Mržnja se skuplja vekovima, čarke su neprestane, uspomene su strašne i za jedne i za druge, obe propagande rade na pogoršanju stvari. Najzad će izbiti veliki rat bez vojski, pravila, obzira i milosti. Siromašni će još osiromašiti, bogati će se tek obogatiti. I praviće se masni međusobni poslovi sa oružjem, naftom, cigaretama, drogom i belim robljem. Zašto ih ne bismo vodili upravo nas dvojica, savršeni posrednici? Bez mržnje. I sa dobrom računicom na obe strane.

Sedeli smo na krovu taverne Strefis, pili smo »uzo«, osećali se dobro na januarskom suncu što nam je grejalo ramena i blistalo u čašama, pričali smo zbog ugodnosti druženja. Veliki planovi su često samo deo kafanskih razgovora, način da se utuca vreme i da se pojača prijateljstvo. Neki bivaju zaboravljeni. Neki se i ostvare.

Rođeni smo iste godine. Išli smo u iste škole, kopije sovjetskih – i obojica smo ih na vreme napustili. Voleli smo istu muziku, gledali iste filmove i na isti smo način mrzeli bedu. On je imao oca i majku negde tamo i nekoliko gladnih rođaka ovde: ni kao sitni kriminalci ne vrede bogznašta. Rekao sam mu

kako sam bez roditelja – i da čak ne poznajem svoje prave roditelje. Usamljeni sam vuk koji nekada beše ničije štene. Rođake nemam ni tamo ni ovde. Slobodan sam. U budućnost se ne ulazi sa teškim porodičnim prtljagom na plećima. Ameriku i San Francisko nisam pominjao.

Brdo Strefis zaklanja more. Skriva i jedan breg obasjan suncem. Zemlja na tom bregu je crvenkasta i polugola kao trbuh žene koja više ne rađa: na njoj raste kržljava trava između suvog šiblja. Na vrhu je zaravan kakvih ima svuda na domaku mora. Ali na ivici ove zaravni, okrenut moru, leži beo i blistav hram koji privlači sunce, turiste i moje srce.

Slušajući Ismaila, slažući se s njim, shvatam da se taj hram polako udaljava od mene kao prekookeanski brod koji se odvojio od kopna. Hram je postojao. Hrama više nema. Ako hoću videti svetlost, pobeći, osvojiti daleke svetove, moram zaboraviti njegovu bleštavu utvaru, osloboditi se začaranosti, okrenuti pogled prema stvarnom, ružnom i opasnom. I boriti se. Uz pomoć belog praha ili sam – ali boriti se. Inače ću biti prosjak na ovim ili na nekim drugim ulicama.

Ismail kaže: »Da bismo bili dobri saradnici i saveznici, moramo znati istinu jedan o drugome. Što je ružnija, to je istinitija.« Pitam se kako je otkrio da lažem. Šta je to na meni sto me odaje svakome? Ali on nastavlja: »Mi Albanci smo najstariji narod na Balkanu, stariji od svih jonskih i dorskih plemena. Tako kažu naši veliki umovi. Tako kaže i naš najveći pisac koji je otišao u Pariz da širi istinu o nama u zapadnom svetu. A vaš najveći pisac, kolega mog imenjaka i njegov nacionalni dvojnik, ostao je u Beogradu – i vašu istinu širi među vama, od Horgoša do Dragaša. Jasno je čija će istina pobediti.«

Kažem: »Veruješ li u te gluposti?« Ismail nastavlja: »Nije važno da li su gluposti. Jesu. Ništa drugo i ne mogu biti, proizvode ih ljudi bez pameti, primenjuju političari bez morala. Ali su savršeno prilagođene potrošačima. Deluju sigurnije od kokaina, neuporedivo jače od alkohola. I delovaće, tek će delovati. Namenjeni su slabim glavama i malim mozgovima. Ako to ne znaš, spadaš među njih.«

Naručili smo još »uza«. Ismail ne štedi, razmeće se, tera me da pijem. I govori naprestano kao i svaki čovek koji plaća, uveren da ćutim zato što se slažem, da klimam glavom zato što odobravam svaku njegovu reč.

»Vi Srbi se u poslednja dva veka ponašate kao gospodari. Naši su pečalbari kod vas unosili ugalj u podrume i testerisali drva. Šipci-dripci. I bili su zaista. Zašto nisu birali bolje poslodavce, pametnije i plemenitije gospodare? Sada se vetar istorije okreće u drugom pravcu. Kad izgubite ratove, vi Srbi ćete raditi kod nas. Mislim na slabe glave i male mozgove, ne na tebe. Ili ćete saradivati sa nama, ako imate pameti. Prodaćete našu robu. Ne reci kako ne proizvodimo ništa osim dece. A droga? Ko ti daje travu koju pušiš? Moji. I kome je ti preprodaješ? Tvojima. Dakle, mi ćemo proizvoditi, prerađivati i nadgledati to sredstvo nestvarnosti, vi ćete ga prenositi preko granica i prodavati Evropi. Od toga ćemo se obogatiti. I potom ćemo kupiti vlast. Svaki svoju. Uzmi sebe kao prethodnika budućih biznismena. I kao potomka glupih nacionalista koji su ipak prevarili sopstvene narode.«

Trenutak je da i ja nešto kažem.

»Svrstaj me gde god hoćeš, čoveče. Da znam ko sam, ne bih bio ono što jesam. Naši poslovi ostaju. I razvijaće se. No

jedno pitanje moram postaviti tebi koliko i sebi. Obojica smo nedavno rođeni i obojica volimo stvari koje ni naši stariji ne bi razumeli. Elvisa Prisljija, koka kolu, brzu hranu, farmerke i televiziju. Kako se dogodilo da se nađemo u svetu naših pradedova i nekih davnih predaka, da preuzmemo njihove zablude, branimo njihova sujeverja i tučemo se zbog njihovih mržnji? Možda su svi vampiri balkanskih prošlosti ustali iz kovčega, željni nove krvi? I sada borave oko nas, stanuju u nama?«

Ismail ćuti. Čini mi se da drema. Ali ja čujem njegove misli. I znam da on čuje moje.

»To su izgubljene bitke, čoveče. To je unapred izgubljen rat za obe strane. Upravo će zato biti strašniji nego sto su bitke i ratovi inače. Jer će se ponavljati. Jer će stalno počinjati iznova. Niko neće znati kad je sve počelo. Niko se neće pitati zašto je sve tako i zašto se ne završava. Naši će lažni mudraci okrivljavati ceo svet osim sebe i nas. I vaši će glupi mudraci raditi isto. Nove generacije će mržnju uzeti kao nešto prirodno, kao deo jezika, pejisaža i običaja, kao prirodnu nepogodu, kao krv i limfu koji im teku telom. Sve će se zaboraviti osim toga.«

Kad okreneš leđa mora, u Atini je sve uzbrdo. Ulice se penju, kuće se pomaljaju jedan iza druge kao da su se skrivale, ukazuju se ograde obrasle puzavicama i tesne bašte po kojima šetaju patke, ponos ovdašnjih porodica. Bregovi se pretvaraju u brda i potom u planine, sve do podnožja planine Pendeli. Posle podne i uveče reke automobila teku uzbrdo. Motociklisti jure uvis kao da uzleću u nebo. Svetlost se probija kroz poderotine smoga i osvetljava sav taj metež. Kad vetar dune, čini se da se i more penje uvis. Sve dovde do mene na terasi taverne Strefis, preko puta Ismaila, na početku oslobođenja ili ropstva.

Neću više prelaziti taj put do Halandrija. Nikada više Odos Pandoras. Ja sam čovek bez roditelja, bez rođaka. I jedino me moj mali brat podseća da imam još nekoga na svetu. Njega.

HRISTOS

Majka je topla i dobra. Miriše kao pomorandža dok joj se skida kora. Udišem je. Kad nije, kad ne miriše, onda se bavi ocem. Njemu neprekidno treba pomoć kao da je mali, manji od mene.

U ovoj kući je hladno, neprekidno hladno. Ledeni zidovi, podovi, prozori, stolice, kreveti, odeća. Sve je ledeno i promrzlo. I moja ruka kojom crtam i ona s kojom ne znam šta ću. Hladno je čak i kad sija sunce. Koje sija samo kad planina Pendeli dozvoli.

Oca bole ruke i noge, leđa i grudi. Onda pije »uzo« i priča s majkom. Sutradan ga boli glava. Onda razgovara s majkom i pije »recinu«. Da se zagreje. Nema para za viski. Eh, kad bi samo imao para za viski. Ali biće bolje, posao je krenuo, plata će mu rasti, napredovaće, gospodin Muris će ga možda uzeti za partnera, nije Kirija Klara večna. Kad ima para, otac pije previše i glava ga previše boli. Čak i od viskija kojim se povremeno leči od drugih pića.

Kad mi je dosta njih dvoje, zatvaram vrata na sobi u kojoj spavam. Soba miriše na mog velikog brata koga već danima i noćima nema pa nema. Mogao bih ga naći po tom mirisu. Ali mi ne dopuštaju da izlazim iz kuće: u poslednje vreme deca nestaju više nego odrasli.

HOR

Moj pisac je nezadovoljan mnome, građani atinski. Izneverio sam ga, zloupotrebio njegovu pesničku slobodu, otrgao se s lanca njegovih zamisli i divljam poput minhenskog naciste, propovedam rasizam i pljuckam na pacifizam, navijam za tirane i podsmevam se demokratiji. Samo što ne reče kako me je on izmislio i kako sopstveno mišljenje ne spada u moja prava rođenog Atinjanina. Zašto bi onda on sam imao pravo govoriti ono što misli i braniti ono što smatra ispravnim?

Sloboda izraza opasna je poput svetogrđa, škodljiva poput incesta i nije za svakoga, da ne kažem kako nije ni za koga, na stranu što je simptom bolesti u društvu i državi, o pojedincima i da ne govorimo. Citiraću mu njegovog omiljenog Didroa čiji kip posecuje svake večeri. »*La liberté d'écrire et de parler impunément marque ou l'extrême bonté du prince ou l'esclavage du peuple: on ne permet de dire qu'à celui qui ne peut rien.*« Nemoćni govore, moćni čute ili grme, oni u sredini bave se blagoutrobijem, kupovinama, turizmom i opštinskim izborima.

Ako su zakoni božanski, čovek tu nema šta da prigovara ni da se meša. Ako su ljudski, onda ih može menjati ko hoće i kako hoće. I najbolji zakoni ne vrede ako ih niko ne poštuje,

ako ne postoje sudovi i policija da ih sprovede i vladari da ih čuvaju. A sudovi, policija i vladari – mislim na one koje moj pisac smatra demokratskim – kvare čak i loše zakone i rđavo čine još gorim. Ne, hvala. Više mi odgovara naš trenutni predsednik vlade, kirije Micotakis: jedno govori, drugo misli, treće radi – i nimalo se ne stidi kad ga uhvate u laži. Ovih dana je izjavio: »Grčka nije kršila sankcije ali to više neće činiti.« Poklonimo se pred takvim složenim duhom koji spaja moguće i neverovatno.

Neprekidno mi moj pisac prebacuje da branim instituciju ropstva. Ko razuman može imati bilo šta protiv ropstva, građani atinski? Bogovi su ga stvorili i predali nam ga u ruke zajedno sa vatrom, mitovima i običajima. I mi smo na ropstvu napravili demokratiju koja je rodila filozofiju, tragičko pesništvo, arhitekturu, moreplovstvo i astronomiju – i sve ono što znalci i neznalice vole kod nas. A šta su uradili savremenici moga pisca u dvadesetom veku i diljem prosvetene Evrope? Oni su od demokratije napravili ropstvo i potrudili se da mu izmisle stotinak krasnih lažnih imena. Evo još jednog citata iz okruženja moga pisca: »*Le paradoxe, ou la clé, ou l'attrapenigaud, c'est que l'affirmation de notre volonté est le fondement de notre esclavage, tandis que notre soumission est la condition de notre liberté.*«

Dokaza imam toliko da ih neću ni nabrajati. Stotine miliona svakoga jutra idu na poslove koji bi zatupili i životinju i uveče se vraćaju umorni i bez nade. Ništa ne menja na stvari što to čine dobrovoljno. Naši su robovi, ako bi pokazali izuzetne sposobnosti, mogli postati slobodnjaci, preskočiti meteke i upisati se u građane. Stotine miliona o kojima govorim i ne sanjaju o tome. Ako se neko odluči da bude slobodan, postaje klošar – i slobodno može umreti od gladi.

Stotine miliona – i muškarci i žene, šta više – povremeno izlaze na izbore i glasaju za ljude koje ne poznaju, koje nisu videli osim na televiziji i u novinama i koji ničim nisu pokazali šta znaju. A kad počnu ratovi, iste stotine miliona sede u svojim gradovima i čekaju da budu izgladnjeni, izranjeni, poniženi i pobijeni. Dezertere streljaju ili hapse. Naš je Alkibijad dezertirao više puta i dočekivali smo ga kao heroja i poštovanog građanina atinskog. Tolstoj je rekao: »*Le patriotisme, c'est l'esclavage.*« Da li je i on bio dezertter kao Agelos?

Neka se moj pisac ljuti koliko hoće ali stvari treba nazvati pravim imenom. Citiraću mu njegovog nekadašnjeg poluboga, Dostojevskog: »*Il n'y a qu'une chose que les hommes préfèrent à la liberté, c'est l'esclavage.*« Ako je zaista tako – kako bi bilo drukčije – onda imaju to što vole u svim vremenima, na svim meridijanima i na razne načine. Imaju ropstvo. Svejedno je kako ga zovu i kojim ga ukrasima kite. Ako se nekim čudom privremeno oslobode jednog oblika ropstva, odmah upadnu u drugi, izmisle novu ideologiju i novog vođu, novu religiju i nove proroke – i tek posle toga ih spopadne silna čežnja za slobodom.

Upravo smo doživeli pad Berlinskog zida i raspad azijske tiranije koja se nazivala komunizmom. Nešto je puklo, imperija se rašila po šavovima i raspala. Eto prilike kakva se ukazuje jednom u nekoliko vekova. Desetine naroda i zaista stotine miliona našle su se na domaku obećane zemlje – i sve je, čudnim sticajem okolnosti koje se nazivaju istorijom, zavisilo samo od njih. Galameći o slobodi, bezmalo su se svi okrenuli ropstvu nacionalizma – takva bolest nije postojala u klasično vreme, građani atinski – izmislili prošlosti koje nisu imali, doveli na vlast dripce, manijake i lopove, ubice što su nekako izbegli zatvore i psihijatrijske klinike – i time zatvorili

vrata prema slobodi. Ostavši bez tirana, napravili su ih svojeručno od blata najgoreg ološa.

Niko ih nije na to naterao. Nisam ja propovedao ropstvo svakom od njih pojedinačno. Sami su požudno osluškivali tajne glasove svojih đavola, šapat vampira, mrmljanje utvara, grozomorno šušljanje mrtvih. Da je moj pisac to razumeo, pisao bi ode Slobi-Slobodi, sarađivao bi sa gospodinom Murisom i ne bi se potucao po svetu bez prava da bude građanin atinski, ne samo privremeni stanovnik pariski.

JOSIF

Oca nikada nisam upoznao. Ni video. Ni znao ko je. Majka mi je ispričala da je poginuo u onom ratu što se decenijama učio po našim školama. Sedam izgubljenih ofanziva i na kraju pobjeda. Njegovu fotografiju nije imala. Rekla je: »Bili smo toliko siromašni da nismo mogli platiti fotografa. Tek što smo se uzeli, došli su vojnici i odveli ga.« Nije rekla koji vojnici. Ni zašto smo bili i ostali siromašni.

Kasnije sam saznao da je kod nas bilo pet raznih vojski, ako ne računamo okupatore. I sve su se tukle između sebe, tek ponekad protiv okupatora. Rastao sam na ulici i među dečacima bez očeva – i niko od njih na meni nije primećivao ništa neobično. Čudni nam behu oni što su imali očeve i čije majke nisu nosile iscepane haljine i stare cipele. Neko me je od tih dripaca nazvao kopiletom – i mislim da ga posle toga majka dugo nije prepoznala. Zato su me izbacili iz škole. To me je načinilo čovekom. Onaj što sam ga izdevetao postao je profesor.

Snabdevači su bili mladi sredovečni ljudi. Posrednici su bili stariji sredovečni. Jedino je Kirija Klara bila mlada i sve mlađa. Tako je tražila da govorimo pred njom – i mi smo to činili: novac se nalazio u njenom stolu. Dilaver je bio bez godina, mumificiran u alkoholu i ćutanju. Meni se približavala

pedeseta i osećao sam se čas mlađim, čas starijim: neka doba ne možeš prihvatiti kao svoja zato što su mučna i neodređena.

A onda se među nama pojavio neki starac, stariji od svih nas – i od svih onih staraca koje sam do tada sreo. Jednog sam ga jutro našao na stolici pored Dilavera koji mi ga nije predstavio – i činilo se da ga ne vidi. Nije me ni pogledao niti mi je pružio ruku, taj starac.

Bio je mršav, povijen, pomalo grbav i sa okruglim trbuščićem napred. Njegova je lobanja sijala tupo i mrtvo – i nije mu smetalo kad su po njoj šetale krupne muve što su kod nas našle sklonište. Prsti na rukama behu mu krivi i čvornovati kao da su lomljeni. Naborana mu koža beše tamna i modra kao da je desetlećima ležao negde bez sunca i vazduha. Mrtvaci u slavonskoj ravanici izgledali su mi življi od njega.

Ali taj starac se kretao. Sporo i trapavo, jedva dižući noge ali bez štapa. Glas koji je izlazio iz njega kao da ne beše njegov. Govorio je kao lutak koji u sebi krije trbuhozborca. I obraćao se isključivo meni, nikad Dilaveru. Možda Kirija Klara nije ni znala da je starac s nama. Ja joj to nisam rekao.

Kad bi se Kirija Klara zamorila od nerada i telefoniranja, pozivala bi me kod sebe u kancelariju. Samo mene. Uvek mene. Verovatno je smatrala da sam podlegao njenim čarima i da ću jednom preći s reči na dela. I hvalila se, objašnjavala mi poznato, pričala šta joj padne na pamet. »Mi smo eksport-import preduzeće, dušo. Moraš to razumeti upravo tako. Izvozimo da bismo uvozili. Uvozimo da bismo izvozili.«

Lagala je, ali ja sam klimao glavom: novac za isplate zavisio je od njenih debelih ruku. Bili smo isključivo izvoznici – i

ništa više. Nikada nisam primetio da smo nešto uvezli. To se obavljalo preko drugih firmi i drugih ambasada – i o tome su mogli ponešto znati jedino kirije Muris i zajednički nam nevidljivi Gazda.

Kirija Klara je brbljala: »Roba kojom snabdevamo pola sveta nije jedinstvena ali je naročita, dušo. Vrlo ekskluzivna, vrlo šik, vrlo u modi na Zapadu i na Istoku. Valjda tebe ne čudi što prodajemo unutrašnje organe i pojedine delove ljudskog tela. Toga je bilo i u miru i svuda. Kad neko nema šta da proda, prodaje sebe ili svoje bližnje. U Indiji je to deo porodične tradicije. A Africi traje vekovima. U Evropi se do skora niko toga nije libio. Uvek se i svuda trgovalo ljudima i delovima ljudi. Kod nas takođe. Ali mi smo tek u ratu došli do prvoklasnih primeraka, ustalili snabdevanje i garantujemo neobično visok kvalitet, dušo. Vrhunski.«

Klimao sam glavom. Tako mi je mogla čitati i meteorološki izveštaj – i on je verovatno njena lična zasluga. Samo njena. »No ne preuveličavajmo moje zasluge, dušo. Bez mnogih divnih, slatkih, dragih muškaraca ovaj se posao ne bi mogao razviti.« Jedino iz skromnosti priznaje da i drugi imaju neke veze s tim.

»Naši snabdevači mogu nabaviti sve. Bukvalno sve, dušo. Mlado i jako srce sportiste ili studenta. Sredovečnu slezinu koja se već oprobala. Mišićavu desnu ruku gimnastičara. Svežu i neoštećenu jetru koja upija alkohol kao sunder. Ispran, sanjarski, inteligentan, napunjen raznim znanjima ili prazan mozak. Oko koje je pripadalo snajperisti. Uši jednog špijuna. Bilo šta što se traži. Prodaja zavisi od potražnje. Da neki ljudi nisu spremni platiti – i to dobro platiti – mogli bismo se slikati sa našim tazim jetrama i sportskim srcima. Baciti ih. Duži

boravak u zamrzivaču ih oštećuje, cena im brzo pada. Kod nas roba ne stoji, dušo. I naručiocima stiže brzinom svetlosti.«

Saznao sam i druge stvari. »Oni koji umru prirodnom smrću uglavnom su neupotrebljivi, dušo. Niko ne kupuje bolest ili starost, umor ili iscrpljenost. Šta će vam rak bubrega čak i sa popustom od devedeset odsto? Ili pušačka noga koju će uskoro još jednom odseći? Proizvodnja mladih, zdravih i snažnih, znači upotrebljivih mrtvacu skupa je stvar i traži dobru organizaciju, mrežu poverljivih ljudi na raznim stepenicama vlasti, savez onih gore i onih u sredini. Neko smišlja planove, neko drugi ih izvršava, neko treći kontroliše računovodstvo, putovanje novca po bankama, krajnje destinacije profita. Pošto ceo svet zbog nečeg uvažava zapadnoevropske banke, morali smo se i mi njima okrenuti.«

»Svetom vlada hipokrizija, dušo. Naša stvar mora biti tajna i bezbedno prikrivena drugim razlozima. Pošto smo svi patrioti, prirodno je da se štitimo patriotizmom. Sve radimo za našu domovinu i za one koji je predstavljaju kao cvet naroda. Javnosti ne vole pravi biznis. Pokvareni poslovni svet trgovinu živim ljudima smatra prirodnim i dozvoljenim poslom. Šta su, recimo, »uvoz radne snage« ili »odliv mozgova«? Ili »sportisti u prelaznom periodu« i glumci koje jedna filmska kompanija iznajmljuje drugoj? Trgovinu mrtvacima ili delovima ljudskih tela taj isti svet osuđuje, dreći na sva usta.«

Klimao sam glavom kao lutka iz »Mapeta«. Kad će mi otkriti rupu na saksiji ili toplu vodu? Kirija Klara je cvrkutala.

»Nabavka, transport do skladišta, održavanje i dostava kupcima složeni su i skupi poslovi. Kako izvesti pripreme, odvojiti zdravo od bolesnog, klasifikovati to zdravo prema re-

du vrednosti? Nepohodni su stručnjaci. Potrebna su naročita prevozna sredstva. Potrebno je obezbeđenje. Na stranu troškovi na carinama, održavanje odnosa sa tajnim policijama, izdaci na novinare i političare, bacanje novca u humanitarne svrhe. Da ne pominjem slabosti ljudske prirode: svaki čas neko zaključuje kako može raditi na svoju ruku i za svoj trošak. I obično nije upotrebljiv kao roba. Takve leševe, na žalost, moramo bacati.«

Svako se dugo Kirija Klarino brbljanje završavalo žalosnom pesmom. Bila je sentimentalna i plačljiva, između ostalog. Zlo se izlivalo iz nje kao njeno salo iz tesne haljine ali se ona žalila i tužila kao svaka jadna žena.

»Proizvodnja i snabdevanju mogu svakog časa stati, dušo. Primirja se neprekidno potpisuju i srećom što niko ne misli da ih se pridržava. Sloba laže Franju, Franjo Aliju, ovaj opet Gali Galija. Događaji nam idu na ruku. I ljudi. Ali šta ako izbije mir? Mnogi će vredni i sposobni stručnjaci onda ostati bez posla i bez smisla života. Ja prva. Ti takođe. Onda moramo biti strpljivi. Čekati. Ratovi se kod nas periodično ponavljaju ili obnavljaju. Jedino nacionalni ratovi imaju snage da traju dugo, veoma dugo. Zato moramo brinuti o naciji, dušo! Bez nacije nema robe za naš posao.«

I zazveckala bi grivnama na debelim rukama kao da priziva nove robove: bio sam privremeno slobodan.

Vraćao sam se na svoje mesto znojav kao da sam izašao iz turskog kupatila. Dilaver je sedeo za svojim stolom, pisao pisma, bavio se lulom, brisao naočari – i trudio se da ništa ne primećuje. Neki ljudi nikada nisu ovde, vidiš samo njihovo telo.

Starac je sedeo na svojoj stolici, zagledan negde u sebe, poluzaspao, nepokretan – i poskočio bi kad bih ja ušao. Privlačio sam ga, očigledno. Neki ljudi su ovde mada bi morali biti tamo, negde izvan stvarnosti ili na onom drugom svetu. Ovaj se pojavio radi mene, hteo je imati neke veze sa mnom. Ali kako? Nisam smeo s njim razgovarati. Ako je nevidljiv ili vidljiv jedino meni, Dilaver će pomisliti da je po sredi delirijum tremens, da vidim starce umesto belih miševa – i ode moj posao na zaštitu važnog nacionalnog posla.

Povremeno bih mu nešto promrmljao u sebi, tom starcu. I nazvao sam ga Papi. Čovek bez nadimka je osoba bez identiteta. Tek sa nadimkom postaješ neko – i svi onda znaju ko si. Zato što ne znaju ko si bio.

MARIJA

Kofer mi je otežao u rukama. Vukla sam ga kao mrtvaca. Strah je ponekad samo olovna težina u svim udovima. Ušla sam u izlokanu ulicu zabačenog naselja, nasla broj koji sam tražila, zaustavila se pred kućom u izgradnji: u dvorištu behu krečana, mešalica za beton i daske zamazane malterom. Zastala sam, spustila kofer, došla do daha. Ako ovde neko nešto gradi, to sigurno nije muškarac koga sam izabrala.

Okolo se na balkonima sušilo rublje, deca su vrištala, svirao je neki radio – i upravo pesmu koju je moja sestra nekada pevušila. »Ti si možda najlepša na svetu.« Tog trenutka pomislilih da sam ja verovatno najružnija: umorna, neispavana, izgužvana i bez šminke.

Iza musavih prozora nazirala su se neka podbula ženska lica, neslična sestrinom. Popeh se uz betonske stepenice bez ograde, zakucah na vratima u potkrovlju. Neko promuklo opsova. Otvori mi moj sadašnji muž. Bio je bleđ, zakrvavljenih očiju, mamuran. Sedi mu je pramen kose visio preko čela na kome su se pojavile bore. Bio je uplašen i zbunjen kao čovek koji bi se rado okrenuo i pobećao.

Sestra ti je u bolnici, reče.

Nikada nije bila bolesna, rekoh.

Porada se, reče on. Nisam bio kod kuće kad je to počelo.

Pusti me da uđem, rekoh. Neko mora raditi umesto porodilje.

I ušla sam, provukla se pored njega. Ko je on da mene zaustavlja makar i na putu prema njemu samom? Nije bio sam jer nikada nije mogao biti sam. Hvatao se za druge kao što se davljenici hvataju za bilo šta. U neurednoj dnevnoj sobi sedele su dve polugole žene, masne kose im behu slepljene od znoja i pića. Među njima je dremao neki debeljko, budio se i potezao iz flaše. Nisu me videli. Ništa nisu videli, samo su mrmljali i zaudarali.

Sve troje sam ih izbacila napolje. I bacila flašu za njima. Moj budući muž stajao je sa strane, ljuljao se i pokušavao da mi se osmehne. On je uvek bio takav: između krivice koju ne priznaje i nasilja koje samo što nije izbilo. I danas je takav. Ne može odoleti ničem lošem i drugi mu smetaju da bude još gori. Gurnula sam ga na kauč, rekla mu da se ne miče.

Zagrejala sam vodu u velikom loncu na štednjaku, napunila neku olupanu kadu. Sestra je uvek volela da neko čisti za njom. Svukla sam ga, položila u vodu, klekla na ledene pločice. Dok sam ga prala, bio je miran i mlitav. Možda se vratio u detinjstvo, u ruke svoje majke koja ga je odbacila? Kad pomislih da je zaspao, on zapevuši. Bio je to bespomoćni glas deteta koje nikada neće odrasti, jedino će ostariti.

Obrisala sam ga kosom više nego peškirom. Stavila sam čiste čaršave na krevet, smestila ga ispod jorgana. Koža mu je postala rumena kao u deteta. Položila sam ga na leđa: da se ne trudi i da se ne zamara. Potom sam legla na njega, obavila ga

svojim telom. Nešto je mrmljao. Nisam razumela šta govori – i nije me se ticalo. Moje lutanje je završeno. Ako je lovina nikakva, lov zbog toga ne beše manje uzbudljiv.

Kad si stigla, reče on ujutro.
Juče posle podne, rekoh.
Da li sam te napastvovao, reče on.
Ne, rekoh. Ja sam napastvovala tebe.

Sestra se iz bolnice vratila bolesna. I debela. Crni i smežurani muškarčić – koga smo sve troje doneli iz bolnice – pocepao joj je pol. Zašili su je kao vreću iz koje je ispao teret. To mi je ispričala čim me je ugledala. Nekoliko puta je ponovila da se osećala kao vreća u koju su silom stavili nešto teško, živo i nepodnošljivo. Ništa me nije pitala. Nije ni saslušala moju priču o očevoj smrti, majčinom odlasku i mojoj potrazi za njima dvoma. Kao da je već na nekom drugom mestu.

Sledećih nedelja nije se brinula ni o čemu, ležala je i jela. Stražnjica joj se raširila, dojke se obesile, obrazi joj behu masni i naduveni. Da sam je videla s leđa, ne bih je povezala s mojom sestrom. Kad sam je dotakla, nisam je prepoznala. Koža joj beše suva i hladna – i bezmirisna. Gde je nestao miris koji je širila oko sebe? Šta sam ja to sve vreme sledila? Da sam pratila to što se sada širilo oko nje – mešavinu krvi, joda i ravnodušnosti – nikada ih ne bih našla. Prevarila sam se. I to me je spasilo. Da nisam tražila spasenje u drugima, možda bih zaista bila spasena.

I spavala je neprekidno, moja sestra koja ranije uvek beše budna. Budila se s vremena na vreme da podoji malog drekavca i ponovo tonula u san, ostavljajući ga meni. I svom mužu s kojim nije govorila i kao da ga nije primećivala. Ponekad

bi otvorila oči i prešla preko nas dvoje teškim pogledom bolesnice. Činilo se da shvata da se među nama nešto zbiva i da joj je naizgled svejedno. Poznajući je koliko i sebe, slutila sam da čeka svoj trenutak. Da nas napadne ili da nas uceni. Nisam se bojala toga: odgovoriću istim sredstvima.

Zašto ga nema celog dana, reče jednom.
Radi nešto, rekoh. Četvoro treba hraniti.
Otkad se prevare i krađe nazivaju radom, reče ona.
O tome smo obe mogle misliti ranije, rekoh.

Nismo se umele ispovedati jedna drugoj. Čak ni razgovarati kako treba. Neke sestre se vole zato što su vezane. Mi smo obe mrzele tu povezanost na silu – i zbog toga se nismo odnosile međusobno. To nas je činilo i bliskima i udaljenima. Htele smo deliti istu sudbinu – i to nas je konačno odvojilo.

Možeš nositi moje haljine, reče ona.
Samo dok ne smršaš, rekoh.
I moj donji crni veš, reče ona.
Još uvek ne nosim donji veš, rekoh.

Nisam se dugo zadržala u piljarnici: to je samo dva ugla dalje. I tamo nikoga nema, umorna prodavačica drema stojeći, kupci ne dolaze. Penjući se uz stepenice, shvatih da se ništa ne čuje iz potkrovlja. I zasmeta mi ta tišina, nepoznata mi od kada smo doneli sestrinog sina iz bolnice. Galama je ljudskija od gluvila – i to upravo zato što smeta i uzbuđuje. Požurih, sapletih se, kesa mi ispade iz ruku. Trebalo je pokupiti sve što sam prosula. I kesa ođednom beše premala.

Sestra ne beše u krevetu gde sam je ostavila. Niti igde u stanu. Ni mali se muškarac, neprekidno budan i plačljiv, nije

čuo. Osetih olakšanje. Rasplet se dogodio onako kako sam potajno želela. Uzela je dete i pobjegla, otišla nekuda – i njen je bivši muž neće naći bez moje pomoći. I ja mu u tome svakako neću pomoći: ona više ne spada u naš odnos. Samo što se ne nasmejah i ne zaigrah. Kad se moj budući muž vrati, lepu ću mu novost saopštiti još na vratima.

Došao je trenutak za veliko spremanje stana, za pranje rublja, čaršava, pokrivača, odeće, za čišćenje sve prljaštine prošlosti. Bacih se na posao, pevušeći: »Ti si možda najlepša na svetu«.

Podigavši korpu sa prljavim rubljem, zastadoh: bila je teža nego obično. Dok sav vadila rublje, u rukama mi se odjednom nađe malo pomodrelo telo sestrinog sina. Činilo se da ne diše. I shvatih da ga je ugušila. Iz mržnje prema nama i prema sebi, ubila je sopstveno dete.

Ni danas se ne mogu setiti kako sam strčala niz stepenice, šta sam radila, ko me je povezao, kad sam stigla u bolnicu, šta su lekari radili. Sve se pomešalo, zaplelo, zgrudvalo – i ne mogu izdvojiti pojedinosti iz tog klupka bola, straha i gađenja. Neko mi je saopštio da je mali oživeo, sve će biti u redu. Sedela sam u nekom tesnom hodniku i buljila u maglu pred sobom.

Prvo lice koje sam razabrala beše lice moga budućeg muža, sadašnjeg Josifa: gledao me je sumnjičavo kao da sam sve to sama izvela. Nisam umela ništa reći. I još uvek ćutim. Odavno mi je svejedno šta on misli o meni. Kao što je i njemu svejedno šta ja mislim o njemu.

APOSTOL

Počelo je, počelo. Tako pevali nekada. Dok se pripremali za borbu. Sada zaista počelo. Ustaše ušli u selo jednim autobusom. Napred jedan policijski auto, svetla upaljena. Kao da pošli u provod. Mirno izlazili na svetlost, bili nehatni i bezobrazni. Kapetan dao znak. Sručili paljbu na ustaše, nekoliko pobili iz prve. Jauci, kuknjava, zapomaganje. Nečije nerazumljive komande. Ostali polegali, našli zaklone. Njih morali drukčije, radili noževi. Moj naročito. Trojicu-četvoricu pustili da pobjegnu. Da pričaju, da šire strah od nas. Mi nemamo zaboljenike. Mi se živi ne predajemo. Sutra će se o tome pesme pevati. Gotovo je, gotovo.

Ispavali se posle kao zaklani. Neki dubok, mrtav san. Ko ne spava mirno posle borbe, taj nije zdrav. Ili je izdajnik. Ili je bedni pacifista. Ujutro gledamo, prebrojavamo se, niko ne fali. Kroz jednog našeg prošao slučajni metak. Sitnica. Kaže se: Na psu rana na psu i zarasla. Petorica imaju samo ogrebotine i sumnjičavo zagledaju moj nož. U staji nema stoke, jedino leži domaćinova ćerka ili snaja, debela i zaklana. Suknja podignuta, butine modre. Oni koji siluju ne ostavljaju potpis, isprazne se i odu. Poslednji mora obaviti posao, ubiti kurvu koja se da silovati. Kapetan me pohvalio pred strojem. Neka se ugledaju na mene.

Sledeće noći otkrio da nisam više spavač. Ne mogu da zaspić. Stalno budan, gledam u mrak, buljim, zurim. Vidim sve ono što sam video, svaku jebenu sitnicu. Sve se ponavlja po nekoliko puta, vrti se u krug kao ringišpil. Potom žmurim. Zora se prikrada, drugi mogu opaziti kako ne spavam. Braća smo. Baš jesmo. Delimo ono što imamo i ono što pošteno otmemo. Jedini su koji me trpe, ne preziru. Ali mi ruka sama ide ka nožu, nož ka ruci. Moja neposlušna ruka. Moj nož koji se osamostalio. Pas to ne sme saznati. Ni Kapetan. Niti iko na ovom jebenom svetu.

Došao jedan pop. Zove se Filomen. Ime je iz vremena kad smo imali carstvo. Krupan, crven, brada proseda, glas kao da pevuši, oseća se na tamjan i rakiju. Ruke bele i meke, miluje nas redom po leđima i bokovima, ponekad ispod kosulje. Pop i po. Vidi kroz tebe, skrozira te, razume i time drži u šaci. Kaže Ja znam ponešto jedino bog zna sve. Zato može svima oprostiti. I nama je sve oprošteno. Ništa učinjeno u ime naroda nije greh. Ako neko od nas pogine, duša će mu pravo na nebo, tamo su već milioni naših mrtvih. Carstvo se naše na nebu stvara i uvećava. Fotografisao se s nama za neke novine. Onako u mantiji i s puškom u ruci. Danas i sveci nose kalašnjikove, brane narod. Reče pop i ode.

Došao Grobar. Doneo pare, hranu, municiju. Tako kaže ako ne laže. I pozdrave od Duka. On svakog dana drži govore, hrabri narod, brani ga od izdajnika, čita spiskove nesrba na radiju i televiziji. Šta traže u našoj zemlji? Neka se svi sakriju u mišje rupe. Naše će granice biti daleko i obeležene kao na groblju, parcelama. Grobar se razume u te stvari. I doneo nam spisak ujedinjenih srpskih zemalja. Dugačak je, poširok je, opširan je, ne mogu ga zapamtiti niti ponoviti. Ali meni nekako izgleda mali i skroman. Ako je naš narod najstariji,

najveći, najhrabriji, najmrtviji i najživlji, onda mu pripada mnogo više. Sve. Gradovi i kontinenti mora i okeani. I ostalo.

Došao neki starac. Sed, mršav, zemljane kože. Kaže da su ga ubili pre pedeset godina. Nije hteo da ode na nebo pre nego što se mi pojavimo. Mi smo njegovi osvetnici. Neka nam bog pomogne i sreća junačka. Nestao. Neko rekao kako sam razgovarao sa jednom kapijom i posle se izljubio sa đermom na bunaru. Više to nije ponovio. Došao Kapetan. Proverio borbenu gotovost, otišao. Došao ja. Bio u noćnoj akciji. Izgleda da sam preživeo. Nisu mi rekli kako. Došli novinari iz celog sveta. Da se dive. Greškom smo ubili nekoliko. Nisu naši. Nisu ustaški. Šta traže među nama? Došle kiše.

U blatu se živi svinjski. Sve mokro, prljavo, hladno. Uniforma se lepi za kožu, koža se lepi za tekstil. Inače sve dobro. Rat buknuo na sve strane. Puca se, napreduje, nazaduje. I ostalo. Ne ratujemo samo mi. Umešali se tenkovi, bacači, avioni, tajna policija, beli orlovi, sivi vukovi, medvedi sa Vučjaka, zenge i knindže, tigrovi svih vrsta, razne beretke, zeloti i likvidatori. Sve bukti, gori, nestaje. Kad oslobodimo neko selo, nijedna cela kuća. Kiša pada pravo u sobe. Neprijatelj se zavukao u mišje rupe. Otud puca, ubija nas. Mi ubijamo njega. Mi pobeđujemo i ako pobedimo i ako izgubimo.

Svako ponešto skuplja, sabira, vuče sa sobom. Neprijatelj radi isto. I mi radimo isto. Ja skupljam neprijateljske uši. Seku se lako, samo jednom potegneš nožem. Potom se usole da se ne ukvare. Nisu teške, daju se nanizati na kanap, staviti u torbu. Prsti takođe nisu loši, teže ih je nizati. Oči ništa ne valjaju. Kvare se, nisu ni za šta. Bojno polje je svuda. Mrtvaci leže na sve strane, niko ih ne sahranjuje. Ko bi sahranio one što sahranjuju? Po putevima, iza kuća, u kukuruzima, na zgarištima, u

bunarima. Mnogi su otvoreni. Nedostaju im jetre, srca, pluća, bubrezi, slezine, creva, muda. Ko li to skuplja? I kako se to čuva? Kad dokoni, pokazujemo naše zbirke. Neki se samo hvale. Neki razmenjuju. Za jedno uvo dobiješ celu šaku. Zubi ne vrede ništa. Ako nisu zlatni.

Kapetanove slike stalno u našim novinama. Nisam znao da ima dve žene. I nekoliko dece raznog pola. Zaista je fotogeničan. Još malo pa kao Sloba Sloboda. Siva kosa mu dobro stoji uz tvrdo lice. Ume i da se osmehne i da govori. Već ga crtaju u stripovima. Kad oslobodimo neko selo, preživeli ga prepoznaju. Ako ih ima. I prilaze mu, dive se, traže autograme. Kapetan uvek miriše na kolonjsku vodu. Naši ljudi vole čistoću na drugima. Neprijatelj raspisa poternicu na njegovu glavu. Plaća u dolarima. Ali on je živ. Jer vredi više. Kad pogine, vredeće najviše.

Doveo neku novinarku. Plava, mršava, pantalone joj vise. Nos šiljat kao igla, oči isto šiljate. Neće da skida uniformu dok ne poredimo. Traži običnog borca. Mladog i hrabrog. Kapetan bira mene zato što sam mu pozajmio Psa. Novinarka pita, Kapetan odgovara, ja potvrđujem, Pas vrti repom. Usred članka u novinama je moja fotografija. Izgledam kao mlad i hrabar borac, ozbiljan sam, namršten, ošišan do glave. A govorim izvanredno. Toliko dobro da sam iznenađen. Otkud meni tolike reči? Isekao članak, stavio ga pored usoljenih ušiju. Neki ljudi mogu sve rečima. Neki drugi ništa. Prvi vladaju drugima.

Okolo mene braća. Stalno cigarete, rakija, vino, pivo, bilo šta. Može i liker. Mnogi ne spavaju. Prave se da spavaju kao i ja. I nestaju. Prvo Divlji Bil. Bio ljudina. Više ne. Našli ga u podrumu neke kuće. Posebno glava, posebno udovi. Truplo

otvoreno. Bez očiju. Potom Eskim. Imao kose oči. Nagazio na minu. Mi žurili, nismo ga poneli. Ispod njega stavili minu. Da pogine onaj koji ga dodirne. Zatim Komso. Pucao po kafani. Neko mu pucao u leđa. Nije voleo plaćati. Onda Gradski. Bio sa sela, sirotinja. Pogodio ga snajperista. Pravo među oči. Mi ga sahranili. Iskopali kukuruz, spustili ga u raku, raku zatrpali, ponovo posadili kukuruz. Sledeći Sveti Vrač. Mali, tanak, ispijen. Skupljao ženske gaćice. Bacač mu odneo obe noge. Molio da ga ubijemo. Nije hteo biti bogalj. I nije. Posle njega Džerson. Igrao fudbal negde nekada. Ne sećam se kako poginuo. Tog dana se uopšte ne sećam. Najzad Kurosava. Izašao da piša. Ujutro ga našli rasporenog. Neko odneo creva, utrobu, srce, jetru, slezinu, muda, sve.

Seoski psi nisu više debeli i lenji. Ne leže u prašini. Ispravili su se, omršali, pronervozili se, prozlili. Laju, kolju se između sebe, skaču na stoku, napadaju usamljene ljude. Ni dlaka im više nije žuta i siva kao nekada. Proredila se, potamnela, preobrazila se u čekinje. I Moj Pas je sve češće među njima. Kao da ih prihvata za svoje. I kao da ga oni prihvataju za komandanta.

AGELOS

Akropolis. Leoforos Sigru. Vodi pravo prema moru - i jednom ću otići do kraja tog bulevara, skrenuti za Pirej, pri-tajiti se u luci, izabrati brod i postati slepi putnik. Tu se nalazi četvrtasta i ružna kućerina. Napuštena je i prozori zjape bez stakala. Od dna do vrha oblepljena je pocepanim plakatima. *To kapnizma vlapti sovara tin igija.*

Oko te kuće kupe se žute i gojazne mačke, protežu se i mi-jauču. Mesec je februar i grčke mačke izazivaju grčke mačore i grčki mačori jure grčke mačke. Počinje novi ciklus plodnosti u podnožju hrama boginje koja beše simbol nevinosti i čistote. U tu kuću niko ne ulazi. Iz nje niko ne izlazi.

Ponoć je. Reka automobila je bezmalo presušila. Pojavi se poneki prolaznik, korača nečujno poput mene i nestaje. Ali ja ostajem. Svetleće reklame namiguju krovovima, zatvorenim prozorima i pustom gradu koji stenje u snu. Ulična svetla su sve slabija kao da otiču niz Leoforos Sigru prema moru. Zamišljam kako crven i pun mesec plovi nad talasima, privla-či ih i odbacuje. Povremeno naleti crni oblak sa pučine, pro-guta mesec, sažvaće ga i potom ispljune kao rumeni disk bez sjaja.

Ismail se pojavljuje kao da je iskočio iz šahta kanalizacije. Nije ga bilo – i ođednom je tu. Toliko je oprezan da verovatno svakom drugom izgleda sumnjiv, ne samo meni. Daje mi znak da ga sledim – i ja polazim za njim kao vojnik za izviđačem. U zidu kućerine zjapi rupa kao da je izbušena dinamitom. Ismail kaže poluglasno: »To je njihova teroristička organizacija. Zove se »Četrnaesti oktobar«. Volim zamišljati da ih je nekoliko. Klefti i kapetaniosi nisu nestali u Grčkoj. Kao ni kod nas.« Hodamo kroz pustu halu, zaobilazimo postolja gde nekada behu mašine, preskačemo rupe. Ismaila treba slediti na nepoznatim mestima: do sada se pokazao kao čovek od reči, kao dobar saradnik i tvrd nalogodavac.

Prolazimo kroz neka vrata, penjemo se stepeništem. Pred nama je prostrana soba, poluosvetljena sa ulice, puna senki i nejasnih oblika. I odjednom više nismo sami. Na daskama – poređanim pored zidova kao u zatvorima – leži nekoliko muškaraca. Više ih je od deset, manje od dvadeset. Neki spavaju, neki sede prekrštenih nogu i puše. Žar sa cigareta povremeno im osvetljava tvrda usta i povijene noseve. Odnekud znam da svi liče na Ismaila i da on liči na sve njih.

Moj vodič govori brzo i poluglasno. Potvrдно mu odgovara nekoliko prigušenih glasova.

Ismail kaže: »Rukuj se sa svima. Oni to vole.« Stiskam nekoliko tvrdih ruku koje mi ne odgovaraju: mlitave su i nepoverljive. Ismail kaže: »Popuši jednu cigaretu s njima. Oni to cene.« I zatim: »Oni će te čuvati kad sam odsutan. Bolje od stražara, vernije od pasa. I ne pominji Kosovo. Ne vole tu reč iz srpskih usta.« Rekoh: »Ne tvrde li vaši političari da ste miroljubivi.« Ismail se nasmeja. »Miroljubivi smo kao narod, pitomi kao golubovi. Opasni smo pojedinačno. Upravo te na to upozoravam.«

Sa Ismailovim saplemenicima – ili rođacima, pošto svi behu slični – proveo sam nekoliko noći. Danju sam obavljao poslove koje oni nisu mogli. Neke je poznavala policija, drugi nisu poznavali grad, treći su prosto čekali vezu u pirejskoj luci da pođu dalje. Ismail je imao dobar izgovor, ja opravdanje: srpske su se priče moga oca bunile u meni. Šta tražim među neprijateljima? Moji drugovi sa beogradskih ulica – kojima nekada beše svejedno kako se ko zove i kome pripada – verovatno me ne bi primili u svoje društvo. I uličari su postali rodoljubi, oni najviše. Za mene se sve promenilo jednim bekstvom od regrutne komisije. I ja sam se promenio: ožiljak na mojim rebrima svedoči o tome. O duši neću da govorim, izletela je iz mene.

Onda rekoh sebi: »Tvoji neprijatelji su tamo odakle si pobegao. Oni što grme preko radija i televizije, oni što regrute proglašavaju dobrovoljcima i neobučene ih salju na frontove, oni što krađu naveliko i ubijaju tuđim rukama, oni što pišu pesme o majci naciji.«

I evo kako, iznenadivši i sebe, postajem diler i mali kriminalac, saradnik onih protiv kojih bih se morao boriti. Da sam pošao drugim putem, bio bih neko drugi: njihov proganjač i ubica. Putevi su različiti ali sve zavisi od raskrsnice.

Noći sam provodio u polusnu koji me nije očaravao. Nije me privlačila ni polujava iz koje sam upravo bežao. Ništa. Lebdeo sam između dve praznine koje su me usisavale i čije su se snage poništavale. Onda bih začuo glas. Nije pripadao nijednom od mojih suseda spavača i mogao je pripadati svakom od njih, čak i meni.

»Naša je zemlja, Agelos, bila logor u kome ničega nema. Nije bilo hrane, odeće, zabave, poverljivih drugova, tajnih

udruženja, sekti, homoseksualaca i prostitutki. Bilo je zabranjeno kretati se bilo gde, govoriti bilo šta, družiti se sa bilo kim. Enver je rekao da niko ne sme izaći, da niko ne može ući. Sagradio je hiljade bunkera na svim granicama. Begunci su mogli preleteti Prokletije ili preplivati Jadransko more. Ili biti streljani bez presude. Ili prijaviti druge begunce. Kad je Enver umro i kad je došla sloboda, shvatili smo da se ništa nije promenilo. Mi se nismo promenilo. Šta ćemo sa slobodom?»

Onda začuh moj glas kako govori: »Kod nas je bilo različito. Logori su dosta brzo završili svoju vaspitnu ulogu: odgajanje novog čoveka. »pedagoška poema« nije uspela – i trebalo se okrenuti stvarnosti. Od svega beše pomalo: i novca i zabave i prijatelja i slobode reči i robe široke potrošnje. I za svakoga ponešto: naši komunisti su znali da su na vlasti, nacionalisti su sanjali kako će doći na vlast. Ateisti su se osećali gospodarima budućnosti i ključarima besmrtnosti. Vernici su verovali – i zbog toga nisu završavali u zatvorima. U Tita su se uzdali i njegovi sledbenici i njegovi protivnici. I kad je Tito umro, svi su mislili da je i dalje na vlasti. Slobodu nisu hteli. Mislili su da je imaju, a nisu znali šta je ona u stvari: praznina koju treba ispuniti sobom. I ostali su zarobljeni kao sto su i bili. Zato sam ja ovde sa vama. Različite su nas stvari dovele do istog.«

HRISTOS

Ja sam čovek od pet godina koji čeka. Kad budem imao petsto pedeset pet godina, biću star. Posto to neće biti koliko sutra, nikuda ne žurim. Zašto bih? Vreme prolazi i bez mene - i jedino se trudim da što sporije prolazi u meni.

Pre nekoliko noći došao mi je Anđeo u posetu. Dugo je sedeo pored mog uzglavlja, milovao me po kosi, ćutao. Njegovo je ćutanje razgovetnije od svakog govora. Postoje dva sveta koji su jedan. Moraš izabrati između ta dva sveta da ne bi ostao bez ijednog. Rekao mi je da više neće dolaziti: tako obojica gubimo vreme. Prosto će poslati po mene. Zato treba da budem spreman i da prepoznam znak.

Spakovao sam svoje stvari, stavio ih u staru očevu torbu što je doneo iz rata. Torbu sam stavio pod krevet. Ni otac ni majka nisu ništa primetili. Više ne crtam da bih nešto imao. Čekam da mi sve samo dođe, pokaže se i zasvetli. Da li će mi moj veliki brat poslati brodsku kartu iz Amerike, odredište Njujork? I potom voznu kartu do San Franciska gde ću, kad se dobro osećam, moći crtati Golden Gejt? Ili će mi Anđeo poslati onaj znak koji moram prepoznati? Ko će biti brži?

Voleo bih se kladiti na obojicu. Iznad svega bih voleo videti ih zajedno. Zato što lepotu njihovih lica vidim samo ja, nikako drugi.

HOR

Ko kaže da je Aristotelus Onazis umro, građani atinski? Ko to tvrdi? Mediji, historičari, pogrebnici, testamenti, popovi? Ne verujte im, ne dajte se prevariti. Najslavniji Grk dvadesetog veka - i mnogih vekova pre toga - ne može iščeznuti ako mu stane srce, otkáže jetra ili mu metastaza napadne moćni mozak. Aleksandru su Velikom istoričari pripisali da je sin Zevsov, bez stida i srama - i ja, koji znam više od svakog istoričara i ne patim od predrasuda, mogu to isto reći za mog drugara Onazisa, navodno rođenog u Smirni u porodici trgovaca.

Od jednog boga, ako se pomeša sa smrtnom ženom, rađaju se polubogovi, satiri i mazi. Sve te osibine imadijase u sebi najbogatiji čovek na svetu, brodovlasnik, bankar, sopstvenik kazina i avio kompanija. Koliko mi je poznato, nijedan mu muškarac nije odoleo, nijedna žena. Njegova ljubavna veza sa operskom divom Marijom Kalas poznata je svakom ko drži do sebe. *»Ils deviendront amants en 1959, discrètement, à l'occasion de la première croisière de la Callas sur le Christina, à laquelle participent notamment l'invité d'honneur, Sir Winston Churchill, le mari de Maria, l'Italien Menenghini, Tina, l'épouse d'Aristote, et leurs deux enfants. Leur liaison durera neuf ans, jusqu'à ce que le richissime armateur, ayant depuis toujours un penchant pour les puissants de ce monde*

et une propension à séduire les femmes célèbres, contracte un mariage avec la plus illustre de la planète, la veuve de John-F. Kennedy.«

Filmske je zvezde mogao kupovati na tuceta, političare na stotine – i nesreća beše za umetnike raznih vrsta što ih iskreno nije podnosio. Koliko bi se kolega mog pisca – uključujući i njega samog – rado prodali ovom besmrtniku?

Godine 1975. oglašena je u Parizu njegova smrt, građani atinski. Da li je to kraj ili samo novi početak? Bogatome, moćnome i pametnome nije teško snabdeti se lažnom posmrtnicom: novac vas čini vidljivim i nevidljivim, prisutnim i odsutnim. Njegovo je telo – nekada moćno poput Herkulovog i vešto poput Hefestovog, za ramenima lučkog nosača i žilavima rukama kovača – navodno sahranjeno na ostrvu Skorpio. Tvrdo verujem da se radi o kenotafu i da se veliki Aristoteles krije na nekom drugom mestu ili na više mesta. Nemojte mi reći da Fondaciju Onazis vodi neki beznačajni saradnik, materijalista i ateista. Evo šta je želeo navodni pokojnik: »Créer, maintenir et assurer le fonctionnement d'une fondation active dans le domaine de la médecine, de l'éducation, de la littérature, de la religion, des sciences, de la recherche, du journalisme et des arts; créer des récompenses nationales et internationales dont les sommes seraient similaires à celles de la Fondation Nobel, en Suède.«

Ari je bolje nego iko znao da naši Grci nisu Šveđani i da nije mudro ostavljati im novac – i to ogroman novac – na domaku ruke: nestao bi brže nego u novokomponovanim balkanskim državicama čiji podanici obožavaju epsku halapljivost svojih tirana. Biće da Ari negde iz prikrajka nadgleda poslovanje Fondacije, prati brodove, kontroliše banke,

proverava kazina, briše tragove za sobom, zavarava medije, guši nezdravu radoznalost u korenu. Namagarčio je čitav savremeni svet ali ne može mene koji dolazim iz drevnog, večnog i nepromenljivog i koji ga poznajem još iz vremena mladalačkih avantura.

Predsednici vlada i država ponekad ne shvataju kako su došli na vlast, šta ih zadržava na vrhu i kako im se odednom moć izmiče ispod nogu, nestaje i gubi se. Ne primećuju da vlast nisu sami osvajali i da je sami ne gube. Neki se moćni mozak bavi time, organizuje i dezorganizuje, postavlja i smenjuje one na vrhu, menja granice i stvara nove zakone. Ako mi ne verujete, dokaze ću sačuvati za sebe: previše ih je i bolno su očigledni.

Bedni li su begunci sa Balkana, građani atinski. Jadni novi varvari koji ni to nisu postali. Tužni obožavaoci države koji nemaju svoju državu zato što hoće da je imaju po svaku cenu. Glupi su, neznalice su, neobavešteni su – i ne vidim kako će te urođene nedostatke nadoknaditi krijući se od naše policije i od svevidećeg Steljosa Kritikosa koga večernji »uzo« kod zajedničke nam »Elade« čini još budnijim, bržim i strožim. Ne shvataju od koga beže ni gde se kriju. Ne poimaju da su, napustivši vuklanski eruptivno srce potkontinenta, sišli na njegove okrajke koji već podrhtavaju.

Zevs se ne razbacuje munjama i gromovima, Hera se ne miče, Had se pritajio, Posejdon na juriša na obale, Atina ne jezdi šumama jer ni šuma više nema, Apolon ne juri usamljene device, Pan ne svira u dvojnice – i jarčeva se pesma više ne nigde ne čuje. Ni Homer ih ne bi mogao oživeti niti Platon protumačiti. Ali – i to je ono što ne znaju begunci koji nastoje postati meteci i nikada neće biti više od robova – duh

poslednjeg Zevsovog sina vlada ovim krajevima, mnogoljudnom Atinom, zlatoporstom Zorom i besposlenim Muzama koliko i Hiperborejom tamo gore. To je moj nekadašnji drug Ari – hvala mu na svakoj drahmi što mi je pozajmio – koji je postao nevidljiv i moćniji nego ikada: zlatne niti novca povezuju i razvezuju stvari na ovom svetu i sve se stiču u njegovoj stvaralačkoj ruci kovača-bankara.

U istraživanju urađenom pre nekoliko godina ispitano je kojih prvih pet asocijacija izaziva reč Grčka. Evo rezultata. 1. Ostrva. 2. Partenon. 3. Onazis. 4. Musaka. 5. Sokrat. Oprezni se bogataš, lukaviji od Odiseja pred Polifemom, sakrio na nekom trećem mestu. Ako odbacimo Ostrva jer se podrazumevaju, Partenon jer polako propada, Musaku jer nije samo grčka i Sokrata kao propovednika nereda i nepotrebnih pitanja, recite mi šta ostaje, građani atinski? Bog novca i čuvar trezora, jedini koji je nedostajao mudrom skupu na Olimpu.

JOSIF

Neko vreme naš je posao dobro išao. Osećalo se to u dolascima i odlascima snabdevača i posrednika, u Dilaverovom ćutanju, u Kirija Klarinom maznom ljubavnom šapatu, čak i u onom odobravajućem pogledu sa prozora ambasade. Prašina koja se taložila po nama i po nameštaju svedočila je da nema potresa i uzbuna: sve teče glatko i bez zastoja.

Vlasnika i akcionara nije bilo, kirije Muris se nije pojavljivao - i uzalud sam se na atinskim ulicama okretao za svakim omalanim i elegantnim prolaznikom. Isplate iz fioka Kirija Klarinog stola behu uredne, dolari su sladostrasno šuškali pod mojim prstima i obećavali svašta za budućnost. Sasvim sam se dobro osećao sa bocom viskija dnevno. Nisam se uznemiravao ni što Agelosa nema kod kuće: doći će kad ogladni ili kad se smrzne na ulicama.

Kirija Klara se penila od samopohvala. »Naša roba je najbolja, dušo. Naši su ljudi mahom visoki, zdravi, mišićavi i mladi. Većina ipak ne stigne ostariti. Dobrog su porekla, dobro funkcionišu i kad su celi i kad su u delovima. Čak nešto bolje u delovima. Pripojeni iscrpljenim organizmima preuzimaju funkcije koje im inače ne pripadaju. Osvajaju poput naše slavne vojske. Naša srca deluju ne samo na krv i telo

već i na psihi i na dušu. Onaj koji preživi transplantaciju postaje neko drugi, bolji i snažniji, sličniji nama. I biva nam naklonjen kao narodu. Otuda toliko iznenadnih pojedinačnih simpatija usred mržnje celog civilizovanog sveta prema nama. Jesi li zapazio koliko se blistavih umova zalaže za našu stvar?«

Klimao sam glavom. »Nemamo konkurencije. Ali ako se konkurencija obezobrazi, znamo mi i druge načine, dušo. Ne samo preko ambasada i patriotskih udruženja. I ne samo institucionalno. Ako nema leševa, nema ni ubistava, dušo. Neki će prosto nestajati tamo da bi se pojavili ovde. Nećemo ih zavoditi u knjige. I novi će vlasnici biti srećni kao štenad.«

Krajem februara ili početkom marta pojavili su se prvi znaci poremećaja. Dilaver je pisao pisma, cepao ih i ponovo pisao. Kirija Klara ih je čitala više puta i ponekad ih nije odobravalala. Nesklad između njih dvoje nisam mogao ni hteo zamisliti: stvaralac ovog para znao je šta radi i nije pravio greške. Uzroci behu negde napolju. Kako reče Dilaver kao uzgred: »Tržište je dobar mehanizam sve dok se ne pokvari. Monopol je odličan dok se drugi ne udruže protiv njega. A svaki uspeh izaziva zavist, dragoviću.«

Nekoliko puta nam se vratiše pošiljke. Pogrešno isporučena roba, načuh kroz vrata Kirija Klarinog kabineta. Oni su tražili desne ruke, mi smo im isporučili leve - i jednu čak sa nežnim i neupotrebljivim prstima nekog pijaniste. Još gore: neki naši organi više nisu hteli prihvatati strana tela, odbacivali su ih. Kao da su njihovi nekadašnji mozgovi delovali na daljinu. Papi bi o tome mogao ponešto znati. Ali kako tu tajnu izvući iz nekoga ko je možda samo meni vidljiv i dostupan, a možda ne postoji? Ako mu se obratim pred Dilaverom, do-

biću otkaz. Moraću vratiti revolver. Izbaciće me na ulicu. I verovatno neću stići do Odos Pandoras.

Primećivalo se da su se naši blistavi snabdevači zamorili. Malaksavali su pred našim očima kao rasni konji koje nedovoljno hrane. Odela su im se gužvala, ruke znojile. Jeftini parfemi zameniše skupe, osećali su se na pristanišne kurve i hotele pune stenica.

»Možda imaju objektivnih teškoća na terenu, dušo. Broj onih koji hoće da ginu za otadžbinu ili koji se daju namamiti na ratišta progresivno pada sa produžavanjem rata. Propaganda sigurnije deluje u pozadini nego tamo gde se puca, kolje i gine. Ljudska priroda je nesavršena, dušo. Zamaraju se i profesionalci koji ubijaju, gube žestinu i strast, postaju rutineri koji s naporom obavljaju posao. Žrtava je sve manje, to je sekundarni efekat. I kad žrtava nema dovoljno da zadovolje sve apetite, dešava se ono najgore po naš posao: rat se završava sam u sebi. Onda političari sklapaju mir. I potrebno im je znatno vreme i težak napor da započnu novi rat. Naš narod više nije ratnički, dušo. Čak i Crnogorci više pričaju i pevaju uz gusle nego što rade. Svi su se umorili. Naša jedina nada su Srbi, Muslimani i Hrvati u Bosni.«

Onda cene počеше padati. Trazili smo više ali smo dobijali manje. Dilaver je mislio da je »došlo do opadanja naše konkurentnosti i do razvijanja kontraposlova na podtržištu«. Ali Kirija Klara nije se dala prevariti. »To je podzemna svetska zavera protiv našeg naroda. Političari je sprovode protiv našeg Gazde gore, njihovi trgovci protiv nas dole. Vol Strit i Vatikan rade zajedno, dušo. Da ne pominjem sionske mudrace i njihove protokole. Pojavilo se i novo zlo, islamski fundamentalizam.«

To ipak ne beše pravo objašnjenje. I snabdevači i posrednici su stavljali iste primedbe. Naši muškarci samo izgledaju zdravo i snažno, u stvari su slabi, malih radnih sposobnosti i skloni bolestima – i sve se to prenosi na organe, ostaje zapisano u njihovim motoričkim funkcijama. Mozgovi su prečesto neupotrebljivi. Vegetativni centri imaju manjak sposobnosti prilagođavanja i višak besa, mržnje i želje za osvetom. Naručiocima nisu potrebni skupi balkanski osvetnici, već ih za male pare imaju na tuceta. Hoće poslušne organe, saobrazne modernim zahtevima funkcionisanja takozvanog ljudskog bića, ne pobunjenike protiv novog svetskog poretka, teroriste i antimodnijaliste.

Kirija Klara se još jednom nije dala prevesti žedna preko vode.

»Argumenti konkurencije, dušo. Ubacili su svoje ljude u naše redove. I možda svoje ljude sve gore do vrha. Ambasadorova debela žena me već dve nedelje nije pozvala na kafu i slatkiše. Ambasador je kupio hotel i nazvao ga »Servia« a da me nije konsultovao. Strašno.«

Narudžbenica beše sve manje. Uzalud ih je Dilaver prepisivao rukom po nekoliko puta, zavodio u više registara, dodavao hrcicama starih – i potom se žalio kako ne može glavu dići od posla. Neki se posrednici više nisu pojavljivali. Nedostajali su mi Šigemicu i Romanov-Koburg koliko i Alessandro Dima Sin i njihovi skupi parfemi: mirisali su na uspeh i novac. I snabdevači su sve ređe dolazili i sve kraće ostajali.

Kirija Klara je uzalud satima telefonirala, ubeđivale neke nevidljive osobe, povećavala svoje sledovanje kokosovih kuglica »Raffaello« i ponavljala mi kako sve ide kako treba. Bila

je uporna, borbena i neumorna: posebno je ubeđivala snabdevače, posebno posrednike – i još je nalazila vremena na smiruje obezbeđenje, to jest mene. »Ambasadorku« je zbog nečeg sada nazivala »ministarkom spoljnih poslova« i dodavala kako je »ta debela krava izvukla guzicu iz svega«. Ali ništa nije išlo kako treba.

To je moralo biti jasno i Papiju. I rekao bi mi to da sam mu se smeo obratiti. Onda upitah sebe: »Kako znaš da ti je Papi saveznik? Ako je ćutanje znak njegove odanosti, onda izvoli primetiti da on ćuti pred svima, ne samo pred tobom. Kao da čeka da svi nestanemo. Možda je zato i došao, da svojim očima vidi naše smrti i da obavesti nekog s one strane.«

Moja sledeća plata zakasni, naredna nikada ne dođe. Moralo se živeti od ušteđevine, a to nisam mogao podneti. Zar sam pobio tolike ljude da bih ponovo bio siromah i, nedajbože, robijaš? Nešto se moralo preduzeti. Kirija Klari rekoh da imam smrtni slučaj u porodici: umro mi je otac. Ona mi rasejano čestita, odmahnu rukom i dade mi sedam slobodnih dana. Usput mogu sahraniti i majku: u nove radne pobeđe uskoro idemo bez roditelja. Namignuh Papiju. Ništa. Jedino Dilaver namignu meni, ovog puta zaista.

Uzalud sam šetao uz i niz Leoforos Aleksandras. Kad sam se zamorio, zauzeo sam busiju u »To aftoforo« pored samog stadiona »Panatinaikosa«. Zima se bližila kraju, sunce je privuklo goste i okolo beše puno staraca, starica i dece. U reci prolaznika nijednom nisam opazio onoga koga sam tražio. Jednom mi se učini da me odnekud posmatraju njegove ukočene i mrtve oči i okretoh se: oči su me ponovo pekle po leđima kao da neprestano menjaju mesto. Približavalo se vreme štednje i ponovo pređoh na »uzo«: jeftiniji je od viskija i

njegove utvare se dobro slažu sa atinskim suncem i vetrovima. Čekanje mi nije donosilo ništa osim teških mamurluka.

Sedam dana je isteklo, trebalo se vratiti na posao. Možda su se u međuvremenu stvari popravile? Dugo sam i uzalud zvonio na vratima. Slučajno pritisnuh kvaku i videh da su otvorena. Setih se da pred ulazom nisam spazio obojeni pravougaonik: neko je skinuo ploču sa nazivom firme. Dilavera nije bilo na njegovom uobičajenom mestu. Ni lule. Ni hemijskih olovaka kojima je pisao pisma. Ni Papija ne beše na stolici pored njegove. Znači li to da je živ samo među živima i odsutan sa odsutnima? Uđoh u Kirija Klarinu kancelariju. Bila je prazna. Ni nje ni jastučića ni kutija sa slatkišima ni novih cipela. Jedino su papirići staniola ležali okolo, crveni, plavi i beli papirići posvuda. Neki ljudi ostavljaju oproštajna pisma i uspomene. Kirija Klara je ostavila neodređeni i zagušljivi miris kokosovih kuglica »Raffaello«.

Nešto me natera da se brzo okrenem, više slutnja nego zvuk ili pokret. Ako ti je neko iza leđa, sigurno nema čiste namere. Uzalud sam vadio revolver, nisam imao na koga pucati. Na vratima – kroz koja sam maločas prošao, ne primetivši nikoga – stajao je Papi, mršav i poguren kao i ranije, ali živahan i jasnog pogleda – i posmatrao me kao da će mi nešto reći, samo što nije. No ja sam shvatio šta se događa, najzad.

Rekoh: »U redu, Papi. Ubio sam i devojčicu u slavonskoj ravnici. Beše to ubistvo iz milosrđa. I šta biva sa mnom na ovom i na onom svetu?« I on reče: »Svi su oni psi nijemi, ne mogu lajati./ Sanjaju i drijemlju, najmilije im spavati./ Psi su to proždrljivi, nezasitni, pastiri su to bez razbora:/ svaki svojim putem okreće, svaki za dobitkom svojijem.«

MARIJA

Moj muž je mrtav. Moj muž je poginuo. Moj muž nije više moj. Zašto bih i dalje učila engleski? Učila sam ga delom da mi prođe vreme, delom zbog njega. Nije pamtio ni osnovne reči stranih jezika. U poslednje vreme nije pamtio ništa. Rekao je: »Kad razvijemo posao, kad postanem svoj gazda, radiću sa inostranstvom. Govorićeš engleski umesto mene.« Počela sam učiti engleski, naučila sam mnogo reči – i nisam odmakla daleko od početka. Josif me nije razumeo. Niti ja njega.

Jedne noći ga nije bilo. Nije došao s posla. Pomislila sam: »Zaradio je neki novac i opet je krenuo po kafanama. Večeras ću sama gledati televiziju.« Zaista, gledala sam dva ili tri filma i ništa nisam zapamtila. Slike promiču, menjaju se lica i kostimi, promiču gradovi, džungle i pustinje, puca se iz svih oružja, neki muškarci ljube neke žene. To se ponavlja i ponavljaće se.

Zaspala sam pored televizora: neka me njegove slike prate u košmarima. Sanjala sam svoju sestru. Bila je mlada i lepa kao nekada. Pričala mi je koje haljine nosi, koliko cipela dnevno menja, koji nakit ima u kutiji što je nosi sa sobom na putovanja, a uvek je neko prati, jedan muškarac pre svih. Razgovarale smo pomalo i o našem zajedničkom muškarcu. Tada se trgoh i probudih, neko je zvonio na vratima.

Došao je neki ćelav i zubat muškarac, rekao da je policajac zadužen za naše u grčkoj policiji. Rekao je: »Ja sam Kritikos. Zovite me Steljos. Možete me smatrati prijateljem. Da nisam, to bih vam odmah pokazao. Pođite sa mnom.« I autom me odvezao do neke niske barake, slične zaboravljenom skladištu. Kad smo sišli u podrum, rekao mi je da se nalazimo u mrtvačnici. »Treba da identifikujete muža.« Na metalnom stolu ležao je neki mrtvac. Bio je go i unakažen plamenom. Kose nije imao. Ni obrva. Oči su mu iscurile iz duplji. Bio je strašan i gadan. »Da li je to vaš muž?« Odgovorila sam da jeste. Bilo mi je svejedno. Policajac me ostavio pred mrtvačnicom. Više mu nisam bila potrebna.

Moj otac se vratio. Moj pokojni otac koji je nekako oživeo. Ili mi se možda tek pričinja? Ostavila sam ga odavno na groblju u onom gradu sa fabrikama. Kad sam se vratila iz mrtvačnice – morala sam prethodno svratiti u samouslugu i kupiti sebi crninu u nekoj jeftinoj radnji – sedeo je na pragu. I ustao je da me dočeka. Bio je visok, poguren, ćelav, izboranog lica. Koža mu beše tamna i zemljana. Pocepana je odeća na njemu visila kao na kosturu. Pomislila sam: »Daću mu Josifovu odeću. Šta ću s njom inače?«

Obratio mi se nekim škripavim glasom. Mirno i pribrano kao da smo se juče rastali. »Sretao sam često tvog muža u poslednje vreme. Sve sam video, sve čuo. Došao sam da se nađem tebi i deci.« Rekla sam: »Nema dece, Papi. Ostalo je samo jedno. I ono neće da govori.« Posle se upitah zašto sam ga tako nazvala, Papi. Ne znam. Ali mu je to ime pristajalo. Trebalo je tako da ga zovem nekada, dok smo misli da za nas ima nade. Sad je kasno za sve.

Hristos je spavao dva dana i dve noći. Već sam se bila zabrinula za njega. Šta ako prestane disati u snu? Gutala sam

pilule za smirenje i čekala pored njegovog kreveta. Papi je čistiio kuću, prašio tepihe, prao kujnu i pripremao nešto na štednjaku: zaudaralo je ne zagorelu zapršku. Ali nisam mogla jesti ni piti, samo sam čekala.

Najzad se Hristos probudio: prosto je otvorio oči i gledao me začuđeno. Kao da me ne prepoznaje. Ili kao da se pita šta ja tu tražim. Verovatno je trebalo da budem negde drugde. Ništa nije rekao. Nije pitao za oca ni za Agelosa. Ustao je, prošao pored mene i pridružio se Papiju kao da je upravo njega čekao. Nisam ih čula da razgovaraju. Ali sam, videvši kako zajedno izlaze u šetnju i kasnije se zajedno vraćaju, pomislila kako se razumeju. Svi se razumeju između sebe. Jedino mene niko ne razume. To je zato što ja sebe ne razumem.

Dok ih nije bilo, neko je zazvonio na vratima. Potrčala sam: možda je poštar. Godinama čekam pismo. Ne znam kako i ne znam od koga ali ga čekam, svakog jutra izvirujem kroz vrata, zamišljam kako će biti lepo kad pismo stigne i kad ga otvorim, a u njemu... Nije bio poštar. Na vratima se nalazio neki debeo i proliven tip mutnih očiju. Iz celog njegovog predstavljanja razumela sam da se radi o Čoveku Iz Ambasade. Došao je U Ime Gospodina Ambasadora i Gospođe Ambasadorke. I Po Službenoj Dužnosti. Da nas upita Treba Li Nam Nešto. Da nas obavesti kako su nam Dokumenta Istekla. I da mi preda Pepeo Moga Supruga. Kremiran je o Trošku Naše Države. I predao mi je crnu metalnu kutiju koja bi, da je moja sestra s nama, sigurno postala Kutija Za Nakit. Nisam primetila kad je Čovek Iz Ambasade otišao.

Dan-dva kasnije pojavile su se gazdarice. Gospođa Popi i Gospođica Bela. Ili beše obrnuto. Ne pamtim imena kao ni lica. Jedino pamtim njihov miris: zagorela zaprška. Nešto su

mi objašnjavale. Potom su uglas sve to ponovile Papiju. I on mi je objasnio čim su otišle.

»Kirija je plaćena samo do prvog idućeg meseca. Pošto je potpisnik ugovora nestao, one smatraju da je ugovor pravno ništavan. Garanciju od tri kirije zadržaće zato što ih nismo na vreme obavestili o tome šta smeramo. Prijatelji se tako ne ponašaju. Ni dobronamerni susedi.«

Ništa nisam shvatila. I starac – koji je mogao biti moj otac kao i bilo čiji – reče da to znači putovanje. Vraćamo se. Treba se spremati, spakovati, napuniti »opelov« rezervoar benzinom, popraviti ga ako nešto nedostaje – i poći natrag u našu zemlju. Poći ćemo jednog lepog jutra. Spavaćemo u Solunu. Ili u Đevđeliji. I već sutradan uveče bićemo u Beogradu, tamo ćemo spavati danima i nedeljama.

Hristos je iz šetnje doveo velikog crnog psa. Papi nije imao ništa protiv mada zna da ne podnosim pse. Ovaj pas je još i ljut, netrpeljiv i reži na mene, samo što mi ne skoči za grlo. Hristos i se ne odvaja od psa. Zajedno jedu, igraju se, spavaju, trče, provode sate, smetaju mi da gledam televiziju. Upravo ide serija »Robinja Izaura«. Jadna Izaura! Ne mogu saosećati s njom jer sam prazna, a tako bismo krasno plakale zajedno.

Sve mi se čini da sam nešto važno zaboravila. Ako se Agelos ne vrati pre zore, pomisliću da se izgubio. Gde da ga tražim kad ne poznajem grad ni ljude, ne znam grčki, engleski nisam naučila? Nijednom se nisam usudila da sama hodam atinskim ulicama: sve liče jedna na drugu i verovatno su deo nekog lavirinta, Agelos mi je pričao da su to Grci izmislili. U Beogradu će mi biti lakše. Poznajem grad, razlikujem ulice,

snalazim se – i neki ljudi poznaju mene, nekoliko njih. Pretpostavljam da nisam zaboravila naš jezik.

I čujem Papija kako mrmlja: »Kliči, nerotkinjo, koja nisi rađala/ podvikuj od radosti, ti što ne znaš za trudove./ Jer osamljena više dece ima/ Nego li udata./ Zaboravit ćeš sramotu svoje mladosti/ i više se nećeš spominjati rugla udovištva svojega...«

APOSTOL

Stigla poštanska karta. Gazi Mestan na Kosovu, narod prekrio celo polje. Govori Sloba Sloboda. Mlad i lep govornik sa suncem u nakostrešenoj kosi. Suze mi grunule na oči. Njega moraš voleti kao muškarca, kao ženu, kao boga. Zamenjuje sve to. I njega niko zameniti ne može, čak ni Duk. Da nije njih dvojice, poludeo bih. Držim se njih dvojice kao dvostrukog pojasa za spasavanje. Kakvi doktori. Njih dvojica su doktori. Treba ukinuti bolnice.

I na karti nema imena, nema prezimena pošiljaoca. Upućena meni. Čitam krišom, reč po reč. Dok smo učili azbuku počeo sam bežati iz škole. Slova su nečitka. Kao i onaj koji ih je pisao. Evo šta. Na pravom si mestu. U pravim si rukama. Najzad radiš prave stvari. Ne moram te se više stideti. Sutra ću se ponositi tobom. Ako ustreba, i ja ću tim putem. Majci ti ništa ne pominjem. I pred braćom ti ćutim. Ništa više. Taj čovek koji piše bio moj otac. Ko je taj čovek? Ako je uopšte čovek.

Nestali moji drugovi. Došli neki novi momci. Nikog ne poznajem. Niko ne poznaje mene. U ratu se ljudi stalno menjaju, neki ginu, neki izviru odnekuda. Pođes s jednima. Vra tiš se sa desetima. Odlučio sam da se ne vratim tamo odakle sam pošao. Nemam gde. Nemam kome. Da je kuća dobra i

vuk bi je imao. Duk je sad s nekim drugim mladićima. Slobu Slobodu čuvaju neki što pucaju bolje od mene. Ostajem ovde. I mislim kako ću uskoro biti na drugom svetu. Samo treba da napravim jedan korak u pogešnom pravcu.

Stalno nešto zaboravljam. Pre nekoliko dan pošao u jedno selo, stigao u drugo. Našao trojicu preživelih. Više nisu. Juče pošao po cigarete, hodao, išao, tumarao. Vratio se bez cigareta. Oteo ih jednom novom momku. Ništa mi nije rekao. Ni ja njemu. Da Kapetan ne dolazi povremeno, taj ne bi dugo. Svi novi su mi mrski. Preživeće. I to namerno. Sutra će pričati kako su bili borci. A borci pod zemljom. I ja s njima. Danas idem nekuda. Ne znam gde. Naći ću se kad se vratim. Ako se ne vratim, niko me neće naći.

Prvo drhtavica. Cvokotanje zubima kao kad mnogo zima. Sve se tresu na meni i u meni. Drhte srce, jetra, slezina, mozak, krv u venama. Ne znam kako ali drhte. Tresu se kosti i srž u njima. Pluća takođe, grkljan isto. Oči skakucu po dupljama kao tuđe. Gledaju a ne vide. Drhtavica sama dođe, sama ode. Možda traje minut, možda sat. Novi momci ništa ne vide. Prave se. I Kapetana nema. I Pas je s njim. Posle sam ništa. Sve zaboravio. Polako vraćam u glavu ko sam, kako se zovem, koga nemam. Svaki put sam manje ja nego pre toga. Koža mi je suva i hrapava. Više se ne znojim. Kad pijem vodu, jezik sam lapće kao pseći.

Razgovaram s bogorodicom. Ona je božja majka. Postarija žena izboranog lica i sva u crnini. Neko joj pobio celu božju porodicu. Ruke su joj grube, hrapave. Ležim pored vrata nekog podruma, budim se iz pića, prikupljam se. Gde sam to bio? Šta sam radio? Bogorodica stoji iznad mene, zaklanja mi sunce. Neko hladno, glavobolno sunce.

Zašto nikako ne spavaš?
Ne mogu.
Bojiš se da nešto ne sanjaš?
Ne bojim se nikoga do boga.
Razgovaraš li s nekim o tome što te muči?
Ćutim. Svi ćute.
Kad si poslednji put jeo nešto toplo?
Valjda pre mesec dana.
Donesi sutra veš da ti operem.
Gde ću te naći?
Ja sam svuda.

I odlazi, sva pogurena i crna. Kao da je izašla iz vatre dok joj je gorela kuća. Ili kao da joj je neko odavno umro, pre mnogo vekova, a ona ga još uvek žali. Besmrtna je. Niko je ne može ubiti, čak ni ja. Zašto me nije ona rodila? Onda bih stalno bio na suncu. Pored mora koje drema i lagano kotrlja šljunak na obali. A moj mali brat se igra pored mene, pušta zmaja. A na zčaju piše: Hristos.

Nema ga. Čoveka koga tražio. Našao selo, jedinicu, ostale. Ne njega. Nestao prethodne noći sa straže. Uzalud išao. Nisam ga likvidirao. Jedini izdajnik koga nisam stigao. Ako je to moj otac, utoliko bolje. Svako neka uloni svoga i najzad sebe. Svet se čisti svakih pedesetak godina, posle se prlja pola veka.

Pada prvi sneg, topi se. Dok gazim po blatu, vidim razne slike negde u daljini, iza brda i planina. Kao da ceo svet gledam odozgo. Vidim jedan »opel« kako juri prema jugu. U njemu svi moji. Koji su bili moji. Koji više nisu moji. Da ne bih zaplakao, reših da lajem. Uđoh u šumu, izlajah se na mokra debela i golo granje. Čuo sam sebe kao da iz daljine laju vukovi.

Taman čistio oružje kad naiđe mala kurva. Ne kuvarica, sada kelnerica. Nosi belu kecelju, kratku suknju, belu kapicu na glavi. Vrat joj kriv, na grlu ima ožiljak. Neko je klaao, loše klaao pa preživela. Drži neko dete u rukama, crno i ružno. Dete plače, bacaka se kao da ga boli trbuh, vrišti nepodnošljivo. Ona ništa. Otvara usta kao da govori, glas se ne čuje. Miče usnama. I pokazuje prstom na mene. Jedva sam je oterao. Vikaao na nju sve dok novi momci nisu pobegli iz dvorišta. Kad se vratili, mene nije bilo. Bar nekoliko sati. Leteo sam. Posle sam sleteo, tresnuo u blato.

Neki me oficir pozvao. Vojnik došao dao me obavesti. Pred vratima vojnik čuva stražu. U kući ništa, ruševina. Ni Kapetana ni slike Slobe Slobode. Kad njih vidim, lakše mi je. Kad ih ne vidim, sam sam. Oficir ugojen, nadmen, važan. Ako ga negde sretnem, više neće biti važan ni ugojen.

Bio si najbolji. Više nisi.
Svejedno mi je.
Ako si umoran, uzmi odmor.
Hoću borbu.
Momci se žale na tebe. Svi se žale.
I ja na njih.
Dobićeš novi raspored.
Ko mi jednom priđe, neće dvaput.

Kad izlazio, nema vojnika. Nestali. Ili se negde sakrili. Nema ni kuće u kojoj sam bio. Ničega. Samo jedno stepenište usred zgarišta. I ja na njemu. Silazim niz to stepenište nekoliko godina, nekoliko vekova, uzalud silazim, dole nikoga nema.

Moje telo više nije sasvim moje. Bolovi u stopalima, u rukama, u čeljusti i zubima. Koža ogrubela, izrasle neke crne i

oštre dlake. Maskirna uniforma krije sve. I čoveka i ono što je u njemu. I ono što je uradio. Ne skidam je nikada. Ne kupam se, ne brijam se. Brada mi izrasla, pokriva donju vilicu, očnjake, mene. Kad hoću nešto da kažem, moram se setiti reči. Nestaju reči, nestaju. Pojavljuju se zvuci, urlici, zavijanja. I buve koje ne mogu uhvatiti, nemam čime. Nemam ruku. Ja je negde drugde i drukčije. Nije ja. Nije ni mi.

Pas se uselio u mene. Sada je mlad čovek, malo poguren, ruke mu drhte od pića, srce mu se trese od straha. Ja sam se pretvorio u psa. Sada sam pas običan koji luta, traži gospodara. Imam kožu, dlake, rep, čeljusti. Bojim se ljudi i pasa, vetra i kiše, režim na drveće, lajem na automobile. Ne znam da li sam žut, siv ili crn. Ili nevidljiv, samo senka koja hita nekuda. Ničeg se ne sećam. Ništa mi ne treba. Niko ne obraća pažnju na mene. Ni vojnici me ne primećuju. Ni onaj u koga se pas uselio. Kad postaneš čovek, mnogih se stvari moraš odreći. Pre svega sebe. Potom drugih. Kad postaneš pas, odričeš se samo jedne stvari: čoveka.

AGELOS

Ismail reče: »Možda grešim, možda se ljuto varam, možda ću zažaliti zbog toga, ali mislim da si zaslužio poverenje, Age-los. Do sada si radio za mene. Od danas ćeš raditi i za mene i za sebe. Daću ti sto grama trave. Polovinu zarade daćeš meni, drugom polovinom ćeš od mene kupiti svoju travu. Kad je prodaš, za polovinu ćeš od mene kupiti novu travu. Druga polovina je tvoja. Ako okreneš deset ciklusa, imaćeš novca za kilogram trave – i onda ćemo postati pravi partneri. Ako me prevariš, naći ću te. I onda te više niko neće naći. Tvoje će ko-made pojesti grčki psi.«

Neka senka promače pored nas: nije ličila na psa. Ni na čoveka. Ni na nešto između to dvoje. Možda su se naše senke splele, prožele i pretvorile u nakazu.

Ismail reče: »Ne pretim. Samo upozoravam. U nekoj sam knjizi nekada pročitao da su postojali ljudi zvani kompračiko-si. Majstori sakaćenja i unakažavanja. Ta se veština razvila u Španiji, raširila po Francuskoj, prešla Italiju, stigla do naših pitomih krajeva. Još postoji u zabačenim krajevima. Ako po-begneš sa travom i novcem, neki od njih će te stići: nagrdiće ti lice, osakatiti udove, napraviti od tebe čudovište koja jedva hoda, jedva govori, jedva diše, jedva vidi.«

Nešto pre toga razgovora napustili smo kućerinu u Leoforos Sigru. Nisam se pozdravio sa njegovim saplemenicima i rođacima: nisam ni slutio da se tamo više neću vratiti.

Približavali smo se Omoniji. Veliki se trg crneo od rulje. Održavao se neki miting. Iz dreke govornika – što su je zvučnici upućivali prema Akropolisu i razvejavali u svim pravcima – mogli smo razabrati da je sve to protiv Amerike, protiv Nemačke, protiv Turske, protiv turskog Kipra, protiv kapitalizma, protiv imperijalizma, protiv katolika i neprijatelja filetizma, protiv Džordža Buša i Helmuta Kola, protiv sankcija nametnutih Srbiji i Crnoj Gori, protiv celog sveta. Mogli smo se pridružiti i vikati protiv njih. Ali nismo.

Rekoh: »Imaću stalno na umu to što si mi rekao. Misliću na kompračikose, Ismaile.«

Rukovali smo se i rastali, požurivši da se od te bučne rulje udaljimo u različitim pravcima. Požurih ali buka me je dugo pratila.

Kasno popodne shvatih da više ne mogu hodati. Umor mi se slivao niz vene kao olovo. Svetlost je slabila do ivice nestajanja, boje su iščezavale, sivi i tamni svet spuštao se na mene pre mraka.

I onda opazih onu koju sam opevao u svojim prvim pesmama: njih sam bacio i zaboravio, nju nikada. Sedela je pred »Grigorisom«, zagledana u gomilu što je kuljala trotoarima – i niko je nije primećivao, niko nije obraćao pažnju na nju. Osim mene. A ja bejah zaslepljen. Bela joj je koža blistala, riđa se kosa talasala preko pozlaćenih ramena, tanka se tunika slivala preko tog tela zmije što je postala boginja. I gledala je

prema meni zelenim i modrim očima, mokrim kao da je tek isplivala iz mora, kao da se upravo rodila iz pene.

Priđoh njenom stolu i neki zvonki glas progovori iz mene. »Na kolenima sam pred tobom, kraljice, bila ti boginja ili žena. Ako si samo smrtnica, stanovnica našeg sveta, tri puta srećan bio tvoj otac i tvoja uzvišena majka, tri puta srećna braća tvoja.«

Ona se nasmeja. »Znam, to je Odisejeva pesma Nausikaji. Učila sam to u školi. Dopada mi se. I ti mi se dopadaš. No ja sam više Kirka, volim da budim životinju u muškarcima. Što, među nama budi rečeno, uopšte nije teško. Sedi i odmori se. Moje pravo ime je Melisa.«

I pruži mi ruku koja se potom s mukom odvoji od moje. Sedoh, shvatih da se više ne mogu pomaći odavde. Nekoliko trenutaka kasnije pričali smo lako i slobodno kao da se odavno znamo.

Da, studirala je arheologiju u Beogradu, pomalo se bavila vizantologijom. I poznaje naše muškarce, privlačne prevarante, šarmantne lopove. Razume da nisam u Grčkoj turizma radi. Ako nemam gde spavati, poziva me u svoju kuću nedaleko odavde. Živi sama posle smrti roditelja.

Kuća beše kućica na južnoj padini brda Strefis. Bila je nepristupačna s puta, okružena zimzelenom, skrivena od pogleda, tesna, mračna, puna jastuka i čilimova – i nije se imalo gde sestiti osim na pod ili na krevet. Seli smo na krevet i uskoro smo ležali telo uz telo.

Moja prva žena – i prva ljubav – beše bolja i stvarnija nego u mojim pesmama: vatrena, gipka, mirisna i opojna kao

rastinje na Kirkinom ostrvu. Koža joj beše boje ispranog peska, jezik crven kao krv, dlake pubisa ružičaste poput vatre. Vodili smo ljubav, pušili travu, spavali, ponovo vodili ljubav, ponovo pušili travu. Bestijarijum nije izlazio iz mene kao nekada, držao sam ga u kavezu srca i okovanog lancima.

Telefon ne zazvoni nijednom, možda je bio samo ukras na ovom ostrvcetu slasti. Svetlost je vladala noću i tama danju: pomešali smo ih i uzimali ih zajedno umesto hrane, umesto alkohola, umesto svega. Izašao sam jednom da prodam nešto trave: trebalo je kupiti sveže ribe – to je volela moja čarobnica, jela ih je bez spremanja i bez začina, presne kao da su tek ugušile posle vađenja iz mora – i dosta »recine« što smo je pili umesto vode, polivali se njome i lizali se kao dvoje žednih u pustinji što u drugome traže spas.

Sve vreme sam pričao o sebi, samo o sebi – i nisam se mogao zaustaviti. Na modernom se Kirkinom ostrvu ne pretvaraš u svinju već u bolesnika na psihijatrijskom kauču, ispovedaš se jer se ne možeš zaustaviti. Nisam se ljutio što se osmehuje, smeje i povremeno puca od smeha. Uzimala me je, grizla, milovala, potom se davala i uzdisala, vrištala poput harpije. Moji nokti i zubi nisu ostavljali traga na njenoj koži koja beše sve belja i rumenija. Kad bih tonuo u san, pitao sam se da li ću je zateći posle buđenja: uvek je bila tu, budna, nasmejana i ponovo spremna, tome nisam mogao odoleti čak i da sam hteo, a nisam.

Ima li ljubavnika? Trenutno samo jednog, bezimenog koji se krije u mojoj koži. Zašto njeni prijatelji ne dolaze? Navikli su da ne ometaju stvari ljubavne i događaje tajne. Gde je stanovala u Beogradu? Na to mi nije htela jasno odgovoriti. Zaboravila je i ulice i grad, seća se jedino nekih muškaraca,

izdaleka i kao kroz maglu. Bledi su, sve bleđi u njenom pamćenju. Postaju senke. I da nema mene, bledog poput duha, potpuno bi ih zaboravila. Jer svi muškarci jednom postaju duhovi i posle toga ih nema i više nikada ih neće biti. Duhovi se ponekad vraćaju, muškarci ne, to je zato što oni nemaju ništa osim tela.

Kad sam izašao drugi put – ponovo nam beše potrebno nešto novca za ribu i »recinu«, a sve to da ne umremo vodeći ljubav – osećao sam kako lebdim. Drveće se osmehivalo, nebo se otvaralo i zatvaralo, strmom su uličicom tekli potoci ružičaste, ljubičaste i crvene svetlosti. Da ne bih obojio noge – danima već bejah bos – morao sam ih preskakati. I to se nekako samo od sebe pretvori u igru. »I ljudi će moji na začaranoj livadi nogama svojim kozjim izvodit igru satirsku.« Bio sam jedan satir. Bio sam više njih.

Skakao sam, uzdizao se i spuštao – i svaki put bih mahnuo belom hramu na susednom brdu u kome nema boginje zbog koje je izgrađen. »Do kraja godine mi ostadosmo kod Kirke, slaveći, pijući i jedući. Ali na kraju godine, kad se proleće vrati i kad prošli meseci dovedoše dugačke dane, neki me glasovi pozvaše i rekoše: » Nesrećniče, vreme je da misliš o svojoj zemlji – i da se vratiš, ako ti je sudbina takva, kući otaca svojih i onom što te tamo čeka.« Padoh i zaplakah. Ja nemam kuću otaca svojih ni zemlju koju mogu nazvati mojom, a to je samo manji deo prokletstva koje nosim: nikada i nigde neću ih steći. Svejedno je da li te mrze ili mrziš: u oba slučaja si bez doma.

Kad mi je taj policajac stavio lisice na ruke i poveo me u Leoforos Aleksandras, opsovah ga: »Neću ništa reći.« Nasmejah se: »Čak ni ko si?« Nasmejah se i ja: »Ti želiš znati moje

pravo ime, Kiklope. Spreman sam reći ti ga ako mi daš poklone koje si mi obećao. Niko, to je moje ime. Niko. Moj otac i moja majka i moji sadruzi na putu nazvahu me Niko. Da li se ti zoveš Polifem?« Policajac se iskezi: »To je nešto iz knjiga, zar ne? Jebe mi se za tvoje knjige. I za bilo čije. Nisam ti ja Grk Zorba. Moje ime ćeš saznati od svih onih vojnih begunaca koje sam pre tebe vratio u Srbiju. Ako su živi. No ti ćeš živeti dovoljno dugo da to saznaš.« Rekoh: »Znao sam da si ljudožder. I jedno oko ti nije dovoljno. Hoću reći, previše ti je. Ako ne pripaziš, iskopaću ti ga.«

I dobih udarac od koga mi se oba oka zamračiše. Senka koja je puzala iza mene poput zmije pretvori se u psa. I taj se crni pas ponovo pretvori u senku. I od te senke nastadoše okovi što se sklopiše oko mojih nogu, bukagije i lanci koji mi ranjavahu zglobove.

Nisam više mogao skakati kao satir. Ni hodati nehajno kao bezobrazni hiperborejski metek koga su pripustili među građane atinske. Ni ležati mirno kao Sokrat pre nego što je ispio kukutu. Bolje je možda biti mrtvac u svojoj nego putnik u tuđoj zemlji. Ne misliti na povratak poput lukavoga Odiseja koji se ipak dao uhvatiti u jednu zamku: domovinu. Ne osećati sebe kao deo nečeg većeg znači biti slobodan ili zatvorenik poput mene.

HRISTOS

Došlo je proleće. Bašta cveta i zeleni se. Na grobovima mačaka pojavili su se buketi uvelog cveća: gazdarice su preživele još jednu hladnoću. Sunce sija kao prošle godine. Planina Pendeli se osmehuje, čeka sledeću zimu, sledeće begunce.

Moj pas spava pored mene, čuva me. I ja njega čuvam. Zvezde su se vratile na nebo, razmnožile se, porasle i svetlucaju kao stakleni prah koji je neko prosuo za sobom da ga potera ne stigne. Ko je bio taj begunac?

Prve prolećne ponoći stigao je Anđeo. Nije se najavio. Nisam čuo kako dolazi. Odjednom sam ga video: sedi na mom krevetu i osmehuje se kao da se raduje što je sa mnom. Ne liči ni na koga - i nekako podseća na Agelosa: gleda te kao da vidi nekog drugog u tebi, boljeg od tebe.

»Da li je tvoj veliki brat došao po tebe?« Nisam mu odgovorio. Anđeo dobro zna da Agelos - koji i liči i ne liči na njega samog - nije ni privirio u Odos Pandoras najmanje dva meseca. Nestao je. Nigde ga nema. Ne mogu čak ni zamisliti gde je. Možda je mrtav? Možda je na brodu koji plovi prema Americi? Ne smem to nikome reći. Čak ni Anđelu. Mogao bi mi reći istinu, ružnu istinu, a to je gore od svake laži.

Anđeo reče: »Ako si spreman, pođi sa mnom. Ponesi stvari. Ja ću nositi tebe.«

Morao sam progovoriti.

Rekoh: »Neću poći s tobom. Ostaću ovde. Sutra ću biti tamo kod nas. Nekoga moram naći. Jednog brata. I nekoga moram sresti. Drugog brata. Ne znam ko su i kakvi su ti koje moram naći i sresti ali bez njih nikada neću postati čovek. Ni dobar anđeo. Ne ljuti se na mene. Jednog dana ću te potražiti tamo gore ako me naučiš kako se leti.«

Anđeo se samo tužno osmehnu pre nego što bešumno nestade. Ako se ne vrati, ko će me naučiti leteti?

Moj Brat Pas se ipak probudi, nakostreši dlaku, zareža kao da upozorava mrske posetioce sa zemlje i sa nebesa: »Nevinima i nezvanima nema mesta među nama!«

KUĆA
NA BRDU
PORED SUNCA

Prema romanu HRISTOS I PSI

HOR

Ha, vraćaju se vaši begunci, građani beogradski! Nisu otišli zavazda kao što su obećavali, popišmanili su se bedno, ispali su lažljivci i kolebljivci, ne samo kukavice. Evo ih ponovo nazad u carstvu koje beše kraljevstvo i kneževina, sada je republika, a sutra će, ako bog da, biti tiranija. Pristižu avionima, automobilima, vozovima, pešice i na konjima, prteći zavežljaje i gurajući kolica. Pošto su međunarodni drumovi između Horgoša i Dragaša prazni, moguće su i diližanse i volovske zaprege – i tek se neznatno čudim što ih nema.

Nedosledni su, ti vaši begunci. Ako su hteli slobodu izražavanja i ljudska prava, šta su tražili kod mog partijskog druga Micotakisa koji »nije kršio sankcije, ali to više neće činiti«? Ako su hteli sakriti pokradeni novac, izabrali su pogrešno mesto i nesigurne saveznike: mi smo majstori, oni su početnici. Ako su nameravali naći duše svoje, to svakako nisu mogli tamo gde su se pomešali svetovi grčki, rimski, vizantinski, otomanski i jevrejski – i gde svaki čovek ima nekoliko imena i desetak duša. Ništa nisu ostvarili, ništa dobili. Obruč se zatvorio oko njihove i vaše zemlje – ne pominjem vašu državu pošto je nastrano neodređena, niti je država niti nije – i ulaze i izlaze samo oni zbog kojih je taj obruč postavljen, kriminalci i političari.

Natrag u zatvor čiji upravnik sedi na dedinjskom brdu, okružen zidovima, policijom i vojskom. Poznao sam lično nekoliko atinskih tirana – behu to moji istomišljenici, uostalom – i nijedan ne beše tako daleko od rulje i toliko u njenim srcima. Ljubav bez razloga je izvanredna osnova za projektovanje i ostvarivanje utopija: svi nešto hoće i to odmah – i tiranin je tu da kaže šta je to i da pokaže put.

Tiranija je najbolji način upravljanja, ostali načini su slabiji i sporiji, petlja se, dogovara i odlaže – i jedina je nevolja tiranije što ne traje koliko je potrebno da se završe poslovi. Nijedan tiranin nije živeo dovoljno dugo da pobije sve svoje potčinjene, zamorio bi se, razboleo ili umro pre završenog posla. Ili bi ga prosto ucmekali kao mog druga i saradnika Kaligulu. Ili bi se na vidiku pojavio sledeći tiranin, nestrpljiv da pređe s reči na dela.

Eto još jednog dobrog razloga u prilog vašem dedinjskom gospodaru: samo što je počeo, još nije pokazao šta zna i ume, tek gradi aparat prinude i proverava sredstva. Dajte mu vremena, građani beogradski. Čuvajte se demokratije: izvitoperila se i pervertovala kao i svaka stvar iz desete ruke, trošena je vekovima i korišćena za koještarije. Demokratija je pičkin dim, kako reče vaš uvaženi pisatelj. Od kada je demokratija svakom dostupna, niko više ne zna šta to beše i kako se upotrebljava: pravila su sve zamršenija, rezultati sve gori. Mi nismo birali budale i maloumnike, unapred smo ih isključivali iz igre. Ni meteke ni robove. Ni žene, pre svega. Sada budale i četvrtapmeti, zahvaljujući opštem pravu glasa, biraju sebi slične – i osećaju se kao da su izmislili nove bogove. Ako bogovi liče na one koji su stvorili, mogu zamisliti kako bi izgledao današnji evropski Olimp.

Prošetajte do Brisela – ako dobijete šengensku vizu, ako poznajete nekog u zapadnim ambasadama – i okrenite se oko sebe. Strašno, glupo, nedostojno. I, što je najgore, dosadno kao birokratski spis i bljutavo kao ohlađena instant supa. Okrenite se od toga i čuvajte svoje dostojanstvo. Radite to što radite. Bolje je raditi bilo šta nego sedeti kao moji sunarodnici i gledati kako Turska još postoji i drži obale Bosfora. Ko nam je dopustio da joj to dopustimo?

Ako se vaša država krije pod lažnim imenom, to se da razumeti, građani beogradski. Neće da bude kriva za ratove u kojima ne učestvuje, zato stavlja obrazine, preoblači se i skriva koliko može – i koliko joj evropski političari, neka im je slava, omoguće i dozvole. Ako ne ostavi tragove u francuskoj istoriji, *monsieur François Mitterand* se ne mora zabrinjavati: ostavio ih je u balkanskoj. Vešto je produžio rat negde tamo u Bosni – i duboko me zadovoljio neponovljivom mudročću kako »ne treba dodavati rat na rat« i kako »treba ostaviti vreme vremenu«. Ni ja to ne bih bolje i luđe rekao.

Ali zašto vaši begunci – koje ćemo uskoro nazivati povratnicima i pokajnicima, ne samo izdajnicima – menjaju imena prilikom dolaska i prilikom odlaska i svakom drugom prilikom? Zato što ne znaju ko su. Zato što se boje sebe i sumnjaju u sopstveno postojanje. Zato što misle da je sve bolje od njih samih, čak i ono najgore. I zato što hoće prevariti vlast koju su sami birali i predsednika koga su vekovima i decenijama želeli – i njegove mitske borce i ratnike koji su se pojavili iz duboke prošlosti.

Što se tiče dedinjskog gospodara i njegovih saradnika, oni imaju prava na menjanje imena, biografija, činjenica i svega drugog. To su novi ljudi. Tek nalik na stare. Bez milosti, kaja-

nja, ljudskosti i ostalih slovenskih slabosti. Posvećeni budućnosti koju pripremaju pervertovanjem sadašnjosti. Odani istini koju brane apsurdnim lažima i apsurdno zbog koga s pravom žrtvuju tuđe živote. Neka im je slava i hvala, građani beogradski – i to mnogo decenija pre nego sto ove reči budu izgovorene nad njihovim grobovima, uz paljbu počasnih četa i molitveno jadovanje vaskolikog grečesko-srbskog naroda.

DNEVNIK VOJNOG BEGUNCA

»Brat sam Stefana Uroša i Stefana Milutina, sin majčin i očev, imena im ne pominjući, dužnik Ismailov, begunac. I pošao sam u Ameriku, uputio sam se u San Francisko: hoću da vidim obalu Pacifika i da ostanem na njoj – i s pogledom na Alkatraz koji više nije zatvor i na pučinu koja zatvara horizont. Zato sam, sledeći više svoju želju nego oca i majku, došao u Grčku: bliža je Americi nego moja zemlja. I zato moram otići iz Grčke: daleko je od Amerike kao i svaka druga balkanska zemlja.

Ako pobegnem iz zatvora u Leoforos Aleksandras, ako uma knem Ismailovim saplemenicima i rođacima, ako prodajom trave napravim nešto novca pre nego što je popušim, ako zaboravim Melisu i njenu Kirkinu kućicu, ako ne budem plakao za mojim bratom Urošem. Zbogom, mališa. Sećanju na tebe vratiću se kad budem sposoban da ga podnesem. Kad izbacim sebe iz sebe.«

»«S kim to pričaš?«, reče Ismail kad smo poslednji put sedeli na krovu taverne Stefis i čašama »uza« merili vreme.

»Sa jednim velikim čovekom u meni.«, rekoh.

»Ti mnogo dobro mislis o sebi, Srbije.«, reče Ismail.

»Kad mislim dobro, onda svakako ne mislim na nas dvojicu.«, rekoh. »Izvini, zaboravio sam reći da si Šiptar.«

»Sad ličiš na sebe.«, reče on i podiže čašu da mi nazdravi.

»Sad ličim na tebe.«, rekoh pre nego što napustismo krov taverne Strefis. »To pokazuje da je s nama dvojicom sve u redu: ista smo bagra.«

»Ne, sa nama dvojicom svakako nešto nije u redu. Strašno, duboko i neizlečivo nije u redu. Da je s nama bar ponešto u redu, nalazili bismo se na dve suprotne strane u ratu koji traje, a niko ga nije objavio. I svaki bi od nas imao pušku u ruci i nož u potaji. Pucali bismo jedan u drugoga, klali se i mrzeli – i osećali se dobro i oslobođeni svih obzira. Ja bih smatrao da pucam u njegov narod, on bi smatrao da puca u moj. I tako bismo, misleći da ubijamo narode, ubili jedan drugoga.

Ima mesta na svetu gde sam ništa ne značiš – i zbog toga moraš biti sa drugima, neprekidno sa drugima. Sa njima značiš još manje, bivaš gori od sebe i od njih, postaješ ništarija i uživaš u tome što ćeš jednom biti zver. I svejedno ti je kao da si mrtav. Ima nekih ljudi na svetu koji se moraju mrzeti i kad se ne znaju, i preko mora i okeana, i u četiri oka, i na ljubavnome logu – i najviše kad su prijatelji i saradnici. Zašto nas dvojica pokušavamo biti drukciji od naših sunarodnika i rođaka i od naših istorija? I da li ćemo uspeli u tome?«

»Noću govorim sebi: »Ja sam Stefan Dušan. Neko vreme bejah Agelos. Ismail ne zna moje pravo ime kao ni ja njegovo. Ni ovde ga niko ne zna – i neće ga saznati. Policajci u Leoforas Aleksandras drže nekog nepoznatog i nepostojećeg, moju fotografiju im niko otud nije mogao poslati: nema je.« Odbijam da govorim, ne dam im podatke o sebi: neka sami saznaju ako se ima šta saznati. Ja u stvari ne znam ništa o sebi, ništa važno i bitno, osim da sam neko drugi i neko treći i da u tom drugom i trećem ima puno nepoznatih osoba koje treba otkriti.

Nemam dokumenata, lažni pasoš sam iscepao, pravi bi mi oduzeli još tamo u Beogradu da ga nisam iscepao i popišao se na komadiće, ne razpolažem ni svojim imenima – i ništa nemam. Imam košulju i farmerice koji još mirišu na Melisu mada već smrde na nečistoću, imam iscepane patike sa kojih su mi skinuli pertle, imao sam nož koji su mi oduzeli. Šta u tom nemanju znači gubitak sebe? Manje od ništa jer se nema šta izgubiti.«

»Ispituje me neobrijan i pripit policajac, isti onaj koji me je uhapsio na ulici ispod brda Stefis. Umoran je, nezadovoljan i ljut. Beonjače mu se nalivaju krvlju kao u zeca pred smrt. Ako ga predamnom pogodi srčani udar, možda će to biti zbog mene. Umorio se udarajući me, vikao bi da nije promukao od dranja na mene, žurio bi sa ispitivanjem kad bi ga mogao započeti.

Sedi za prljavim stolom i na polomjenoj stolici, mrzovoljno se ne javlja na telefon, šmrče, čačka nos i pljuje u korpu za otpatke. Što mu više muka zadam, bolje ću se osećati. I po stoti put mi pod nos gura izgužvani papir: to je spisak na koji je naša ambasada stavila imena svih vojnih begunaca.«

»«Pogledaj još jednom.«, gundđa. »Ko si ti na ovom spisku? Gospodin se ambasador lično potrudio da niko ne izostane.«

»Niko, Polifeme.«, odgovaram. »Bez gospodina sam oca i bez gospođe majke.«

»Ja sam Steljos Kritikos.«, ponavlja stoti put. »Ko si ti, malakamalaka?«

»Ja nisam Steljos Kritikos.«, kažem. »Ko je taj ružni kiklop? Ko si ti, Polifeme?«

»Ja sam ja.«, mrmlja moj islednik. »Ti si prokleti stranac, begunac, kriminalac i američki špijun.«

»Ja nisam ja.«, odgovaram. »Uzmi ambasadora umesto mene. Debeo je, pojedi ga i ostaće ti nešto masti za zimske noći. Zar ne voliš Srbe čak i kad nisu više Srbi?«»

»Podne je. Mučimo se tek dva sata. Meni se ipak čini da se to odvija nekoliko godina, nekoliko vekova. Možda od samog početka Peloponeskih ratova kad smo pobjegli sa gradnje belog hrama na brdu, nadzornik i rob zajedno, obojica lopovi i doušnici i neskloni da radimo za bogove i za slavu. Ko od nas dvojice beše Terzit, on ili ja? On se ne seća toga, meni je svejedno. Ništa se nije promenilo tokom silnih vekova: prezreni su ostali prezreni, čak su se počeli samoprezirati. Sami biraju svoje gospodare, glasaju za njih i vole ih više nego sebe. I ti novi gospodari liče na robove što su do juče-prekjuče i bili.

Vreme puži kao stenica po zidu, pada i ponovo se penje. Kasno posle podne moj će policajac u svoju uzeriju preko puta, na sastanak sa drugim navijačima »Panatinaikosa«: samnom utucava sate i ne mora ići kući i svojoj debeloj ženi, ako je ima. Kad on ode, ja ću u tesnu ćeliju koju bih gotovo voleo da je samica. Mrzim je zato što nije: puna je prokletih stranaca koji su tu da muče mog mučitelja i mene. Govore se svi jezici koje ne razumem i govore ih oni koji se između sebe ne razumeju. Zar nikada nije izmišljen lopovski esperanto? To ću saznati u nekim drugim zatvorima.«

»Noć je puna smradova. Svi begunci smrde - i to ne samo zanemarenim telom, neopranom kozom, nogama razjedenim prljavštinom, trulim zubima koji ispadaju iz vilica, spermom masturbacije. To je spolja, u stvarnom svetu koji nije ništa drugo nego senka senke na zidu pećine. Begunci smrde iznutra, sebi i drugima - i to je njihov znak raspoznavanja.

Ali begunci koji su se zaustavili na Atici i nisu se dokopali Pireja smrde posebno i naročito: na očajanje, na đubrište, na smrt bez nade, na bezverje novih vernika. Pobjegli su tamo odakle razumni beže stolicima, na poluostrvo koje pokušava biti ostrvo i lagano se cepa od kopna i plovi prema pučini. Koji će ga mahnuti moreplovci sutra otkrivati na dugom putu prema Itaki?«

ISPOVESTI GLADNE GOSPOĐE

»Dobro je što si nestao, Josife, itekako dobro. Mogu biti otvorena, slobodna i bestidna koliko mi se hoće, koliko imam potrebu za tim. Mogu biti i ono što jesam i ono što nisam. A ko sam ja, u stvari?

Ja sam osoba koja je nestala i osoba koja se potom iz te nestale pojavila. Kao da sam nikla iz pepela. Kad su me ubili u atinskom predstavništvu naše eksport-import firme, kad su prostorije izgorele i plamen se proširio na susedne kuće i zamalo zahvatio našu ambasadu (šteta što nije), kad smo promenili pasoše i ostalo što uz to ide, vratili su me tamo odakle sam pošla.

Umesto u limenom kovčegu što se nalazio u prtljažniku, sedela sam u prvoj klasi putničkog aviona na liniji Atina-Beograd - i niko nije znao da sam ona koja bi morala biti u kovčegu. Moj je mali kenotaf putovao zajedno sa mnom, nosila sam ga bezmalo kao ručnu torbu. Stjuardese su mi se naučeno osmehivale i ja sam im uzvraćala osmehom s one strane groba. One su žive, nisu mrtve, a ja sam i jedno i drugo.

Evo me i nema me, drage moje. Nema me - i evo kako upravo ispijam čašu mlakog šampanjca, jedem naprstak hrane i slu-

šam kako glad zavija u mom trbuhu poput hijene. Moram smršaviti dvadeset kilograma, najmanje toliko. I odreći se kokosovih kuglica »Raffaello«, *Belgisches Erzeugnis*. Zbogom čari i slasti debljine i ugodnosti gojenja! A pored mene je, mršaviji od svoga kostura i nikada gladan, dremao Dilaver, uvek i svuda Dilaver, nepoznat i neprepoznat. Eto, neko može uvek biti ono što jeste zato što je niko.

Neko nas je dočekao na surčinskom aerodromu, prišao nam, pozdravio nas uljudno – tako ponovo saznadoh da se sada zovem Majka Jana – i odvezao nas do hotela »Jugoslavija«: ime je nadživelo državu, gosti su se promenili, u holu su se muvali tipovi koje ranije nisu puštali ni u loše kafane. Neko nas je pozdravio i rekao da će se vratiti po dogovoru i neka se smestimo u sobama 301 i 303, sve je plaćeno i posluha je ljubazna, bazen radi, sauna takođe, menjačnica je otvorena do ponoći, a kockarnica je odmah tu levo.

Bio je to jedan od onih mladića kojima ne možeš upamtiti lice čak ni kad im upoznaš genitalije: ukočen pogled, snažne ruke, mrtav glas i ništa više. Kan Kan ih je vazda imao pri ruci u više primeraka kao da se negde proizvode prema njegovim narodžbinama i prema istom kalupu. Pratili su ga i sačekivali, izvršavali naredbe kao automati, bešumno i ćuteći: valjda im govor pred gospodarem nije bio ugrađen. Razlikovala sam ih po dezodoransima i vindjakama. I po oštećenjima, onako kako sam kao devojčica razlikovala lutke. Jedan beše bez desnog uva, drugi nije imao dva prsta na levoj ruci, treći je nosio brazgotinu oko vrata kao ogrlicu. Behu to jedine karakterne osobine koje su posedovali.

Neko može reći da je otišao, neko da se vratio. Ja ne mogu reći ni jedno ni drugo. Ako neko beži preko dvadeset godina,

onda nije više ni begunac već čovek koji ne zna kuda ide, zalutali pre nego lotalica. Bila sam negde i opet sam negde, to je sve. Još jedno negde isto je kao i ovo ovde. Slabo pamćenje mi pomaže da se ne osećam sasvim izgubljenom: uspomene samo vezuju i obavezuju. Nemam ih. Neću da ih imam.

Sutradan sam za doručkom zamolila Dilavera – nije jeo, samo je nadgledao šta jedem, prebrojavao mi svaki bedni zalogajčić – da čeka instrukcije, izaći ću u šetnju i uskoro ću se vratiti. Nije se ponudio da me prati, što znači da za to nije zadužen. Kan Kanove oči su posvuda, nema potrebe pridruživati im računovođine naočari sa visokom dioptrijom.

Naručila sam taksi i taksisti – ličio je na Kan Kanove telohranitelje, jedino što beše stariji, deblji i prljaviji – rekla da me vozi bilo kuda, hoću da uživam u razgledanju grada bez određenog cilja. I tako smo prešli Savu i obreli se u starom Beogradu.

Meni se ponekad, naročito usred dijete, vraćaju sećanja – i ponekad su tačna. Moja su, nisu pokupljena iz tuđih priča. Kroz prozor taksija prepoznavala sam ulice kojima sam nekada hodala sama ili s nekim muškarcima – i njih se zaista nisam sećala. Taksista reče, nepitan: »Ulica Maršala Tita sada je ulica Srpskih Vladara. Još nije Slobina. Ali biće, ako mu naš bog i naš patrijarh dopuste dug život. A hoće jer smo mi taksisti na njegovoj strani.« Upitah: »A na čijoj su strani grobari?« Taksista se izbeči na mene u retrovizoru i više ništa ne reče.

Evo Terazija i hotela »Moskva«. Evo Slavije, tramvajskih šina prema Tašmajdanu, Bulevara Revolucije, ogolelog Pionirskog Parka. I tako redom, kao da neko otvara staru kutiju i pokazuje mi prašnjave igračke, nagrižene vremenom. Smem li ih taknuti ili treba samo posmatrati?

Sve je isto kao što beše ranije, jedino je starije, otrcanije, tužnije i nekako manje. Država nam se smanjila, grad se smanjio. Ni kuće ni drveće nisu izbegli tu pojavu. Ni prolaznici što su, mrzovoljni kao nekada, hodali kao da ne znaju kuda idu. Sve se smanjilo. Mi smo svi ostarili, možda ni sami ne opažamo koliko smo stari, drevni, odavno mrtvi.

Ogledala ne pomažu kad se suočavaš sa sobom. Da je Dilaver čovek, a ne mašina za računanje, pisanje, pušenje lule i ispijanje rakije, pričala bih mu o tome – i možda bi on na meni video ono što ja ne vidim.

Na Trgu Republike rekoh taksisti da se zaustavi. Neka me sačeka sa uključenim taksimetrom. On reče: »U Knez Mihajlovoj možete kupiti mapu Velike Srbije. Prodaju je srpski radikali. Ja sam srpski radikal. Znaš li šta to znači?« Nisam znala ali ga nisam upitala: dosta mi je ludosti koje se roje u mojoj glavi.

Hodala sam polako do palate »Albanija« – nove cipele nisu za ovakve šetnje kroz zaboravljenu prošlost ali bar sprečavaju previše utisaka – i potom skrenula desno. Zamalo sam kupila tu čudesnu mapu na kojoj se naše granice šire do mora dok se u stvarnosti sužavaju ali odustadoh: prodavac je bio krezub, bubuljičav i govorio je kao da je upravo sišao s planine. Nikada nisam trpela došljake. Jer da moj otac nije bio došljak sada bih znala ko sam i gde pripadam.

I uskoro se vratih do taksija: lica koja sam sretala behu mi nepoznata i čudna, mrzovoljna i spremna na svađu. Ili su se stanovnici u međuvremenu promenili ili ih je neko zamenio. I da se to nije dogodilo, nisam imala šta tražiti među njima: ja sam ovde na zadatku, ne na sentimentalnom putovanju. Dilaver sigurno već pogleda na svoj stari džepni sat od koga

se ne odvaja – i prema kome se ponaša kao da je osoba, ne predmet.

Taksista je ćutao. I ja sam ćutala. Nije se imalo šta reći. Ni kome. Sve beše mrtvo i u meni i oko mene. Znake života pokazivao je jedino taksimetar: kucao je bučno kao da skakuće kroz vreme. Tik. Tak. Tik-tak.

Tako je to u tvom nekadašnjem gradu, Josife.«

HILJADU I JEDNA NOĆ

»Pričaću ti o sebi, lepa Zade, zato što nemam kome drugom. Ako u tvojim očima primetim senku izdaje, biću prinuđen da te uklonim. Ne samo iz moje kuće već sa ovog sveta. Šteta, jer onda neću imati kome da pričam.

Moje su biografije napisane i objavljene u novinama, potom u knjigama. Biografi su isplaćeni, zastrašeni i učutkani. Nema im se šta reći, oni ne mogu ništa reći. Ti slušaš ono što nije napisano, što nikada niko neće zabeležiti jer ne spada u biografiju.

Bio sam Kapetan i nikada to nisam bio, ostale identitete da ne pominjem. Sada sam major – čin moram nositi zbog uniforme što je ponekad oblačim – ali major koji postavlja pukovnike i promovise generale. Generalštapci mi nisu ni do kolena: do sada su izgubili dva rata, ubedljivo su ih izgubili – i to su mogli i bez ikakvih vojnih škola. Premalo je da se nazovem srbskim vojskovođom – i ne opisuje moju stvarnu i moguću ulogu u novijoj srbskoj istoriji. Sve to i jeste i nije, može da bude ali ne mora da znači.

Sada, dok sedim u novoj kući na putu prema Avali, podignutoj radi moje i opšte sigurnosti, – unutrašnji momci je zovu

Tvrđava – mogu reći da sam višestruk i višeimen, raznovrstan i sposoban čak i za stvari koje mi trenutno nisu poznate.

Ukratko, recimo da sam vitez iz drevnijeh vremena i da u meni teče krv Obilića. I da sam veliki tigar koji u sebi ima desetine malih tigrova: porodilište i potom odgajalište i pre svega klanica. Iz mene izlaze grupe opasnih nedresiranih zveri koje potom moram zatvoriti u kavez i progutati kao udav. Zovu se specijalne jedinice. Stranci ih nazivaju paravojnim formacijama: neobično vole reći bez značenja. Poslednja moja jedinica je Sevenap.

»Šta će biti ako se rat završi?«, reče Konan.

»Neće se završiti.«, rekoh. »Nijedan se rat ovde nikada ne završava. Samo se prekida. Potom se nastavlja. Ne volim te pacifističke priče o kraju rata.«

»Ipak, šta će biti za vreme prekida?«, reče Knindža.

»Ništa.«, rekoh. »Imaćemo privremenu nestašicu robe. I malu preorijentaciju na druge poslove. Oružje, nafta, cigarete, droga, belo roblje.«

»Onda ćemo verovatno na duži odmor.«, reče Vodeni. »Ženske, piće, kocka i takve stvarčice.«

»Idete na odmor.«, rekoh. »Duži nego što pretpostavljate, kraći nego što se nadate.«

»Nisam navikao da se odmaram.«, reče Kazablanka. »Umirem od dosade kad ne ubijam.«

»To ćemo raditi i u miru.«, rekoh. »Šta bismo drugo radili?«

»Ko ne ubija, biće ubijen.«, reče Terminator. »A posle toga mu je kasno za osvetu, zar ne?«

Rešenje beše prosto i efikasno, ukratko – kankanovsko. Samo sam ga ja mogao smisliti i sprovesti u delo. Jedinice traju, vojnici se menjaju. Vojnika uvek ima dovoljno – i više nego što

je potrebno – zato što svi mogu biti vojnici, pre svega oni koji nisu ni za šta, samo im smanjiš mozak i pojačaš mišiće.

Sa svakim sam iz Sevenapa razgovarao u četiri oka i poverljivo kao nikada ranije. Više ih je čudilo to poverenje nego ono što sam rekao, nagovestio, dao im naslutiti. Konana sam upozorio na Vodenog, Knindžu na Kazablanku, Terminatora na sve njih. Čudno se ponašaju, treba obratiti pažnju. Možda baš ne smišljaju izdaju, noćni napad na zaspale drugove ili bekstvo ali treba biti oprezan. Dakle, ništa strašno, ništa bezazleno.

»Vi ljude smatrate kukavicama?«, pitao me jedan od biografa.

»Većina to jeste.«, rekao sam. »Ostali se daju zaplašiti.«

»Kako prepoznajete strah na nekome?«, raspitivao se drugi biograf.

»Ako ga taj o kome se radi pokazuje otvoreno.«, rekao sam.

»Ili ako ga previše skriva.«

»Naši ljudi vam veruju.«, pitao je jedan od njih. »Kako to objašnjavate?«

»Ne objašnjavam.«, rekao sam. »Meni veruju zato što sam nepogrešiv. Ne pamtim kad sam poslednji put promašio.«

Ostalo je da čekam, da pazim i da brojim. I da nisu imali oružje u rukama i naviku da ubijaju, našli bi sredstva da se obračunaju između sebe: noževima, rukama, zubima. Nisu mogli biti ništa drugo osim ubice za kratkotrajnu upotrebu. Trebalo ih je rashodovati.

Onog koji pretekne – jedan svakako mora biti jači, lukaviji i suroviji od ostalih – upotrebiću za nešto drugo. Kod mojih boraca nema otpada jer su otpad: od prave građe pravi se nešto više i složenije. Poslaću ga na zadatak sa koga se neće vratiti i lično ću mu održati govor nad otvorenim grobom. »Draga

braćo i sestre, još jednom se nalazimo na ovom svetom mestu gde leže najbolji sinovi našeg naroda...«

»Ponašaj se kao da je sve u najboljem redu.«, rekao sam svakom od njih ponaosob. »Budi nehajan. I budi oprezan. Što su stvari bezazlenije, opasnije su. Ko kaže da izdajnici nisu svuda oko nas? I da nisu većina u našem narodu, jedino što se vešto kriju? I da ih nema čak i među nama, izabranima? Događalo se da narod izda sebe, a potom kao izdajnike pohapsi i postrelja one koji ga nisu izdali. Događalo se i da elite plate kukavičluk rulje. Imaj to stalno na umu.«

»Dobro, Kapetane.«, rekao je svaki od njih. »Sve je u redu. Paзиću. Niko se neće izvući, kunem ti se mladim Gazdinim sinom i starcem patrijarhom.«

Ne verujem u igre na sreću: ta kurva se prosto otima i prisiljava da radi ono što hoćeš. I ne kockam se: pripadaju mi neko-like kockarnice i znam šta se zbiva ispod stolova. Neoprezni-ma prepuštam to sitno izazivanje sudbine. Zabavljajte se, deco. I plaćajte svoje račune zbog toga. Ako izgubite glavu, utoliko bolje: niste je ni imali. Ako je sačuvate, šta ćete s njom?

Ipak, u slobodnom vremenu pomalo sam se bavio predviđanjima ko će preživeti u tom poslednjem unutrašnjem sukobu moje grupe za specijalne zadatke, proslavljene u Slavoniji, nepogodne za vrleti Bosne, za mahale i kasabe u čijim se ćorbu-džacima kriju derviši i mudžahedini. Četvorica protiv jednog, trojica protiv jednog, dvojica protiv jednog, jedan protiv jednog. Taj poslednji će morati da se suoči sa sudbinom u mom liku i podobiju. Ili će ćutati ili će biti ućutkan.

Nekada su se beogradski dokoličari, sedeći po kafanama u dugim zimskim popodnevim, kladili na čiju će kocku šećera

sleteti prva muva. Kladio sam se sa sobom na čiju će kocku šecera sleteti poslednja muva smrti. Postavio sam tombolu, čekao sam izvlačenje, bio jedini organizator i gledalac – i neću dozvoliti da se bilo ko umeša u moju zabavu.

Onda sam shvatio: nisam jedini koji se kladi sam sa sobom. Gazda je visoko iznad mene poput velikog pauka na vrhu mreže, ima pod sobom neuporedivo više ljudi nego ja, mogućnosti su mu neuporedive sa mojima, u prilici je da isprobava varijante i žrtvuje figure radi priprema sledeće partije. I ni u čemu ne mora lično učestvovati, za razliku od mene.

Koliko ovakvih malih tombola – i onih mnogo većih što se okreću na svetskim pozornicama – Gazda vodi, mrsi i raspliće dok se ja bavim samo jednom? I da li se u nekom od njegovih bubnjeva sa kuglicama nalazi i moja glava, obeležena samo slučajnim brojem?«

REČI KOJE NIŠTA NE ZNAČE

»Ja sam Duk. Zaista sam napametniji i najlukaviji. I ogledalo bi mi to reklo kad bih se usudio pogledati se u njemu. Stotine hiljada – cifra se penje na oko dva miliona i lako može biti dvostruka – mojih sledbenika svedoče to svojim slepilom. Da vide, zar bi sledili mene koji ih obmanjujem i lažem i tražim da me zovu istinoljupcem? Imaju oči ali nemaju pameti i ne povezuju ono što vide sa onim što misle o meni.

Ostvario sam ono što sam sebi obećao dok bejah zaostao u razvoju i dok su majka i otac svakako želeli da umrem: nisam više njihov sin. Kakve veze jedan sadašnji Srbin može imati sa jednom Hrvaticom i jednim Hrvatom, slučajno rođenima u hercegovačkom kršu i željnima da se dočepaju plodne zemlje ravničarske makar je zasejali mrtvima?

Pošto sam pretke proglasio nepostojećima, slobodan sam da sebe nazovem izuzetkom od zakona genetike. Klonirao sam se iz sopstvenog mozga, ne iz očevih testisa. Ja sam čovek budućnosti, nacionalista koji je izabrao svoju naciju da bi ga ona izabrala. Zašto upravo srbsku? Zato što me je ona jedina prihvatila. Odgovarao sam njenim unuštarnjim potrebama isto koliko je ona meni pogodovala svojom nesvešču.«

»Da bih napravio ono što sam naumio – moju ličnu i egzotičnu utopiju u stvarnom narodu i nestvarnoj državi – neophodna je vlast. Jer vlast objedinjuje razjedinjeno i spaja nespojivo. Ona je nuklearni centar sveta i stvara svet da bi ga razrušila – i ruši ga jedino da bi ga ponovo s mukom krpila, lepila i prošivala tankim koncem sigurnosti. Vlast je energija koja se bez mere pali i bez mere gasi.

I ljuto se varaju oni – takvi se šupljoglavci okupljaju na univerzitetima, među nekim književnicima i u antiratnim organizacijama – koji pišu kako se vlast dobija, nasleđuje ili osvaja. Koješta. To se događa samo ponegde, samo ponekad. Do vlasti se stiže, gospodo budale. U ovom trenutku i na ovom mestu to je moguće jedino *strategijom i taktikom crva u jabuci*, tihim privlačenjem zmije, tajnim kretanjem uhode. *Spolja* mora postati *unutra*. A kad si unutra, radi neprekidno, jede jabuku, grizi je dok ne otpadne.

Ono što će ostati posle svega jeste vlast jednoga, onoga koji je pojeo sve druge, tako reći crva nad crvima. I ćutanje. Jer vlast se ne deli, ne daje, ne poklanja, ne prenosi, ne ostavlja i ne prepušta. Jedna je i nedeljiva.«

»Govorio sam pre vremena i previše – i Gazda me je dao osuditi na dva meseca. Bio je to nesporazum, ne svađa ili prekid odnosa. U zatvoru sam se brzo prilagodio, sa opasnim kriminalcima bio sam u najboljim odnosima. Kad bi neko posmatrao sa strane, ne bi pravio razliku između mene i njih. Razlika je ipak postojala: spremao sam se da izađem, da se prilagodim i da čekam. I da predvodim te momke sa viškom snage i manjkom inteligencije čim budu pušteni da bi postali vojnici, izvršioći tajnih zadataka i nemilosrdni gonici onih na koje ćemo pokazati prstom.

Dugo sam i ozbiljno razmišljao: zatvor je savršeno mesto za sabiranje pameti i donošenje odluka, bolje od crkve ili proročišta. Moji budući zatvorenici neće imati ni vremena ni volje za tako nešto. Neće ih biti. Osuda će značiti nestanak, a nestanak zaborav.«

»Postoje obične reči. Postoje neobične reči. I postoje obične reči koje katkad deluju neobično, toliko opčinjavajuće da im se ne može odoleti ni pameću ni dobrotom. Pošto je put do vlasti popločan rečima – zadatak im je da prikriju namere onoga ko ih izgovara i da zavedu slušaoce, da im oslabe volju i unište razum – još pre desetak godina dao sam se u potragu za rečima koje otvaraju vrata i srca ljudska.

Ko nađe pravu reč, ko je upotrebi na vreme, njegova će biti vlast na zemlji i u paklu koji će iz toga nastati: vlast se ne obnaša dobra radi. Njegovo će đavolsko lice – možda ružnije od lica koje sam nasledio od oca i majke i njihovih hercegovačkih predaka, polumajmuna – odjednom postati lice božje, umilno i anđeosko. Vlast je kiselina koja razara lepo i ružno pretvara u neodoljivo, a čudovišno u svima razumljivo.«

»Prva takva reč u našem veku bila je *revolucija*. Ništa više. Samo revolucija. Nekoliko slogova, jedna neodređena reč koja brisanjem prvog slova postaje nešto suprotno. Ali ta reč je stvarala i rastvarala istoriju, mlela sve pred sobom kao blindirane jedinice, razarala gradove poput višetonskih bombi, ubila više ljudi nego sve dotadašnje vojske, rasturala porodice i kidala ljubavne veze, poništavala vekovne vere, menjala karte i granice, stvarala nove države, obarala i protivnike i sledbenike kao čunjeve na kuglani, ušunjala se u svesti i podsvesti i ostala tamo zauvek, smestila se u grmljavini groma i u šapatu dečjem.

Mogla je i smela sve zabranjeno, nedozvoljeno i neljudsko. Ta reč je zamalo osvojila svet. Izgubila ga je kad je utihnula i pokušala biti stvaralačka.«

»Njome sam se služio neko vreme, okretao sam je i obrtao – i odjednom sam video da joj je istekao rok upotrebe. Naglo je – niko nije znao kada ni kako – ishlapila, izgubila snagu, sparušila se kao penis posle upotrebe. Ostavila je za sobom očajnike koji nisu dovršili svoje poslove – i ja zamalo bejah među njima. Morao sam krenuti u potragu za drugom reči, za naslednicom istrošene revolucije, za novom energijom destrukcije.

I pronašao sam je među stotinama praznih reči, otkrio je u brbljanju staraca i akademika, književnika i fariseja, u podsvesti pijane i raspojasane rulje. Bila je sveža, nevinna i spremna da služi dugo-dugo – i da ostvari sve moje želje.«

»Ta reč je *narod*. Pet slova, dva sloga. Znači sve i ništa. Dosađna je opšta imenica i deluje kao nuklearna energija. Niko joj odoleti ne može, čak ni oni koji je mrze i opiru joj se. Rastegljiva je, sklona preobražajima, protejska, korisna za sve i potpuno beskorisna.

Kad sam je našao i prepoznao, ostalo mi je da nađem one koji će je kolektivno izgovarati, znači sam narod. Moj narod. Narod koji će me slediti i kojim ću vladati. Koji će činiti sve što mu kažem i naredim, neće zastati ni pred kojim zločinom i nikada ništa neće pitati. Koji će biti spreman da gine, da ubija, da krade i da laže, da gladuje i da obraz baci pod noge.

I našao sam taj narod, tu beslovesnu rulju, tu slepu bezobličnost, taj skupni nedostatak razuma, taj udruženi strah koji se pretvara u otrovnu mržnju, to bezvoljno telo sa milionima kr-

vavih udova, to pleme koje kroz mene i preko mene razgovara sa mrtvima i sa utvarama paklenskijem.«

»Balkan je polje crnih mogućnosti. Usred Balkana postoji narod koji prihvata da bude moj, da bude sakaćen i ubijan i mrtav – i koji je srećan zbog toga. Ostalo će biti samo posledica izbora reči i izbora naroda.

Jedini moj stvarni napor biće da lično izbegnem posledice uzroka koje sam izazvao i koje će pogoditi ceo svet, prijatelje i neprijatelje, otrcanu kurvu Evropu i bahatu Ameriku bez pameti, Vatikan i lukavoga papu Vojtilu, Ruse koji su izdali revoluciju i Limonova, Kinu koja ne sledi velikog Maoa, Arape koji ne podržavaju blistavoga Sadama Huseina – i sve kontinente.

Ne volim reč istorija. Ja sam istorija. Biću istorija.«

PISMA STARIJEM BRATU

»Dragi moj veliki brate, pošto ne znam slova, pišaću ti pisma u mojoj glavi. Polako i jedno po jedno. Napregni se da me čuješ i da razumeš šta ti pišem.«

»Posle očeve smrti vratili smo se našim nekadašnjim imenima. Ne moram se više odazivati na Hristos. I dalje ćutim. Ne govorim ni sa Majkom ni sa Papijem. Progovoriću tek sa Anđelom kad ponovo siđe sa nebesa kao sa planine Pendeli, sedne na moj krevet i upita me šta zaista hoću: čekati ili otići. Anđeo je toliko dobar i poverljiv da me ponekad ljuti, ponekad mi se plače zbog njega. Kako će takav u svet ljudi? Prevariće ga prvi koji naiđe, a na nekom javnom mestu će mu se svi smeјati.

U međuvremenu razgovaram jedino sa Mojim Bratom Psom. To nam oboma čini dobro, uveseljava nas i zbližava. On šapuće u moje uvo: »Naš brat Stefan Dušan je dobro. Bavi se praviim poslovima. I na pravom je mestu. Spavaj, mališa.«

Spavam da bih se što pre probudio, grickam sate u snu, žurim kroz dremљive minute: sutra je veliki događaj.«

»Odlazimo, odlazimo. Napuštamo Atinu, napuštamo Grčku. Zbogom Halandri, Nea Jonijo, Peristeri. Doviđenja, beli hra-

me na brdu. Papi vozi očev »opel« brzinom traktora, Majka sedi na prednjem sedištu i pevuši kao da nije sahranila muža, pozadi smo Moj Brat Pas i ja.

U auto smo seli čim se svanulo i sunce je uskoro bleštalo poput reflektora. Smežurana lica gazdarica visila su na prozorima kao lampioni. Možda smo mi poslednji stanari i gospođa Popi i gospođica Bela slute da će ih uskoro pojesti crni mravi što izviru iz mačjih grobova u bašti, buše zidove i potkopavaju temelje? Mora biti da mravi mogu jesti svašta.«

»Dok se sunce dizalo na nebu, primetih da još nismo izašli iz Atine. Stalno smo upadali u nove iste ulice, skretali, peli se i spuštali, prolazili iste uglove i opažali iste uzerije i bakalnice. Grad nas nije puštao iz svojih kandži: nije pravljen za strance i begunce, to je možda lavirint o kome si mi pričao. Morao sam nešto uraditi – i ne progovoriti.

Dotakoh Papija po ramenu i starac razumede o čemu se radi: od tada je pratio moj prst kojim sam mu pokazivao levo, desno, pravo. I odjednom se, izašavši iz lavirinta, nađosmo na Etniki Odos, leđima okrenuti moru i gradu što se sa visina obrušava prema vodi. Bežali smo mada nas niko nije jurio. Papi je vozio brže i sigurnije, znajući da ima mene iza sebe. *To kapnizma vlapti sovara tin igija.*«

»«Pazi, Olimp.», reče Majka. »Gore se vidi sneg, ništa više. Gde su stanari i njihovi podstanari?«

»Nema više starih bogova.», reče Papi.

»Pomrli su od starosti?«, upita Majka.

»Ne.», reče Papi. »Pobili su se između sebe. I na kraju je jedan pobio sve ostale. Nikada takva bitka nije vođena: bogovi su se tukli, a ljudi ginuli kao muve.«»

»Kad prođosmo planinu na kojoj su nekada, pre nego što su se potukli između sebe, živeli prljavi i ljudi bogovi – neprijatelji onoga čije sam ime nosio tamo dole – prepustih Papiju da se sam snalazi. Odrasli nisu uvek budale – i nisu baš svi budale. Ima ih koji su sačuvali nešto razuma.

Zaspao sam i u snu shvatio koje ću ime, da bih ga sakrio i učinio ga običnim, tamo gore dati Mom Bratu Psu. Da mu se deca ne čude i da ga se odrasli još više boje. Zvaću ga Apostol: liči na njega i oseća se na njega. Ne moram to izgovoriti: svi će primetiti da se odaziva samo na jedno ime, ako pogode koje je.

I probudih se kad shvatih kako se njegovo telo napreže kao pred skok. Ljutio se i režao kao da je primetio neke ljude sa opasnim namerama.«

»To nisu bili ljudi nego carinici. Dvojica debelih i znojavih vikali su na Majku koja se zbunjeno osmehivala i rukom zaklanjala oči. Kao i uvek, nešto je zaboravila – i ta stalna namerna zaboravnost beše deo njenog sujeverja. Ako zaboravi nešto malo, neće izgubiti nešto veliko. I ako baci nešto što pripada meni, recimo boje i četkice, sačuvaće me: u protivnom se može dogoditi da me izgubi.

Ta igra je dovela dotle da sve zaboravlja i da baca bilo šta. Verovatno se osećala kao vračara i kao veštica i bojala se sopstvenih čini i obreda. Ko zna kuda vodi takva igra bez pravila. Ali ovoga puta nije bila kriva.«

»Naše dozvole za boravak u Grčkoj, upisane u pasoše, behu istekle. Trebalo je da pređemo ovu granicu bar pre tri meseca. Majka je uveravala onu dvojicu klipana da je sve u redu, da smo prijatelji i da im ona kao znak dobre volje može nešto

otpevati. Recimo jednu pesmu Jorgosa Mustakija i Meline Merkuri »Meteikos«. »Sa mojom njuškom meteka, lutajućeg Židova, grčkog pastira, sa izbledelim očima mojim...«

Ali ona dvojica se nisu dali ubediti ni rečima, akamoli pesmom: vikali su i znojili se i smrdeli na suvlaki i »uzo«. »Nas dvojica nismo Grk Zorba. I ne igramo sirtaki pred ološem, malaka.«

I tražili su da otvorimo prtljažnik i pokažemo šta švercujemo, koju drogu, koje belo roblje, znaju oni ko prelazi ovu granicu, malaka, malaka. Lupiče nam crne pečate i više nikada nećemo ući u Grčku ni kao turisti.«

»«Sklonite se, govnnari.«, reče Apostol u sebi.

»Imamo dvojicu mrtvaca.«, rekoh u sebi. »Jednog u crnoj kutiji u prtljažniku i drugog koji vozi auto.«

»I vas dvojica ćete uskoro umreti.«, reče Apostol.

»Ličiće to na srčane udare.«, rekoh. »I obojicu će vas naći u klozetu i sa spuštenim gaćama.«»

»Ona dvojica grčkih malaka prestadoše da viču grčki i da mašu grčkim rukama. Stajali su pored auta, razjapljenih usta, tupo zureći pred sebe, dahćući kao psi kad ožedne. A ostali su carinici gledali u stranu, ništa nisu videli, ni svoje paralizovane kolege ni nas.

Rampa se sama podiže, Papi dade gas i mi se obresmo u bescarinskoj zoni, vozeći prema sledećoj carinarnici na kojoj se ponovi scena sa prethodne, samo bez vike. Te noći prešli smo još dve granice koje ne behu tamo kad smo silazili prema Grčkoj, napravili su ih u međuvremenu kao da nemaju preča posla.«

»Srpskom smo cariniku bili sumnjivi zato što ništa ne švercujemo. Samo jedna crna kutija u prtljažniku, šta to znači? Ako je nešto radioaktivno, bolje da ga bacimo među Makedonce, uobrazili paprikari da nisu Srbi, neka izumru pre nego što ih pobedimo.

Podozrivo je pogledavao Apostola i procedio kroz zube: »Ako mislite da ništa ne shvatam, ljuto se varate.« Najzad se ustremio na Papija. »Vidim da si Brozov vršnjak, matori. Sigurno si komunista. Jesi li čitao »Knjigu o Milutinu«?»

Papi zaškripa: »Ja sam Milutin. Na Broza sam pucao u Mačvi 1914. godine kad je tvoj otac još bio u jajima tvoga dede. Iz kog li si samo kurca ti izašao.«

Zadivljen, carinik nas pozdravi sa tri dignuta prsta, reče: »Dobro, Srbije, Srbija je uz tebe.« – i mi se uputismo prema Grdeličkoj klisuri.

Papi je vozio sve brže i stari je »opel« radio sve nečujnije, nije stvarao buku i nije se bunio.«

»Autoput beše prazan. Nikoga nije bilo na poljima, na sporednim putevima, u pospanim gradićima pored kojih smo prolazili. Čak ni psi nisu lajali kao nekada, učitali su i posakrivali se.

Jedino su na benzinskim pumpama čekali dugački redovi automobila i neki dremljivi muškarci što su čutili za volanima ili se okupljali da puše u grupama.

Na severu se ukaza slaba svetlost, slična neodlučnoj zori koja dolazi s pogrešne strane.«

»«Eno svetla koje kao da izbija iz zemlje.«, reče Papi. »To je Beograd, deco i psi. Podzemni grad na brdima.«

»Pozdravljam ta vrata, moj ulazak u Had.«, reče Majka.

»Nestajao je nekoliko puta naš beli grad.«, reče Papi. »I još jednom će nestati da bi se ponovo pojavio.«

»I vapim da što žešći pogodi me malj.«, reče Majka. »Kao zverku što došao joj je kraj.«»

»Do viđenja u San Francisku.«

HOR

Volim čitati istorijske knjige, građani beogradski. Zašto kad sve znam, bio sam svuda i sve video, ako baš nisam učestvovao, poznavao sam »istorijske ličnosti«, jednima sam dodavao otrov, drugima ideje, trećima dokazivao da se treba manuti žena i grubih muškaraca, posmatrao sam požar Moskve, zemljotres u Lisabonu i razaranje Drezdena, unapred sam znao ponešto o holokaustu i predvideo sam pojavu side odmah posle seksualne revolucije, družio sam se s Titom dok je bolovao u Sloveniji i aktuelnog »oca nacije« - mislim na srbsku, na koju ću drugu - poznajem iz dugih šetnji po Dedinju?

Objašnjenje je prosto kao dobar dan. Uživam u dovijanjima i nadlagivanjima istoričara, književnika i fariseja. Niko se više ne poziva na istinu i činjenice i niko ih toliko ne izneverava. I ne čine to samo zbog novca, slave i vlasti. Ne, dragi moji, ne. Prosto imaju potrebu za tim i ne mogu joj odoleti. Još ako se taj njihov unutrašnji nagon - drukčije ga ne mogu nazvati - poklopi sa prohtevima rulje koja se već oko dvesta godina naziva nacijom, onda nestaju i pamet i logika, poslednji obziri trnu i savesti se gase kao sveće na vetru. Zaista, zaista se divim tom besramnom brlogu.

Jedna me stvar ipak ljuti, građani beogradski. Izbacuje me iz ravnoteže, dovodi na ivicu besnila. Ne možete ni zamisliti koliko smeta mojoj naklonosti prema vama. To je protoistorija. Upravo tako, *protoistorija*. Ne gledajte me nevino i začuđeno, nismo od juče: naučni izrazi kod nas ne pokazuju znanje već opasne namere. Šetajući po vašem krasnom pepeljastom gradu – beo je samo u pesmama, kao i moja Atina – tumarajući između Slavije i Kalemegdana, zapazio sam da nema izloga bez knjige »Srbi, narod najstariji«. Kupuju je čak i oni koji nikada ništa nisu pročitali. I, što je, najgore, čitaju je i prepričavaju. Protiv »Majn Kampfa« i drugih sličnih spomenika ljudskoga duha nemam ništa: to je korisno štivo za narode početnike i dobro uputstvo za ponašanje.

Ali me ova knjiga nepoznatog mi autora zaista gnevi. Sadržaj je gori od naslova – i opasniji po naše buduće vekovne odnose. Ne vređa me što svojatate mesopotamsku, egipatsku, indijsku i kinesku kulturu. Zašto da ne? U tom poslu se ne može bez krađa i pozjamica, pogledajte samo Londonski muzej, Luvr, Prado, Ermitaž – i osvrnite se po muzejima moćne Amerike. Ali na osnovu čega se smatra da Homer i Platon, da ne pominjem značajne tragičare, nisu grčki – i da je to nije osnovni razlog njihove veličine. Moj prijateljski savet: prisvajajte sve tri rase, svojatajte Nemce, Francuze i ostale Italijane, neka vam je sa srećom. Ali grčko ostavite Grcima. Nijedna protoistorija ne može bez nas. Mi smo i najstariji i najvažniji narod na poluotoku pogrešno nazvanom Balkan: pravo ime mu je, ako zanemarimo drevno Haemus, ipak Grčko poluostrvo.

Uostalom, cela ta priča potiče od uvaženog profesora Elijadea, časnog ideologa Gvozdene garde i prijatelja mog prijatelja Kodreanua. Što znači da Rumuni, bilo u zemlji bilo u inostranstvu, sebe smatraju najstarijim narodom – i ne samo na Grč-

kom poluostrvu. Veliki Čaušesku nije se libio to više puta zvučno ponoviti, ne ustručavajući se ni pred marksističkim dogmama. Supruga mu Elena bila je sposobna, da je imala više vremena, to i naučno dokazati – i pohapsiti one koji ne veruju. Bugari po tom pitanju nisu sasvim jasni, još oklevaju između slovenskog i tatarskog porekla – i u historiografiji će prevladati ona strana koja pronađe dokaze starije od »Gilgameša«. Ima li ih? Svakako. Ko traži, naći će. Zar se neki Hrvati ne smatraju precima Iranaca i neki Slovenci potomcima Etruraca? Stanovnici severne grčke pokrajine – koja nekada beše Južna Srbija – pozivaju se na svog navodnog pretka Aleksandra Makedonskog.

Ne bih da propustim istaći i pretenzije Albanaca na tom polju. Enver Hodža se nije dvoumio ko je najstariji, čak ni kad je tražio bliske odnose sa Kinezima – i zatvorio je granice prema svim novodošavšima. Prodorni Kadare ističe to jednom savršenom formulom: »Mi smo bili pre drugih.« Što znači »pre svih drugih«, a porazumeva »drugi su došli posle nas«.

Najzad, ima i onih koji ćute o tome: iz toga možemo zaključiti šta misle. Govorim o potomcima Grka koji sebe nazivaju Cincarima. Oni bi sa više prava nego svi gore navedeni mogli postaviti pitanje svoga mesta u protoistoriji – i tima samo dokazati neoborivu grčku tezu koju autor vaše protoknjige nije uzeo u obzir. Najstariji nisu oni koji to tvrde već oni koji jesu.

DNEVNIK VOJNOG BEGUNCA

»Ponoć je trenutak istine. I svake ponoći znam da neću stići u Ameriku. Ni u San Francisko. Neću videti Viktorija Skver što blista od cveća i preplanulih ženskih nogu. Golden Gejt će za mene ostati samo razglednica u boji – i Alkatraz ću iznutra gledati samo u filmovima.

Za putovanje je potreban novac. I novac se zarađuje novcem. Ako ga nemaš, nećeš ga ni imati. Uzalud sam bežao iz vojske, dolazio u Grčku, lutao po Atini i činio sve što sam činio. Umešto u svinju ili majmuna, moja me je Kirka pretvorila u zatvorenika policajca Steljosa Kritikosa – i ne vidim nikakvu razliku između tih bića i nebića.

Kad pogledam zatvorenike u mojoj ćeliji, u sebi se duboko klanjam majmunima. Zar nisu mogli zastati negde u toku evolucije i poštediti nas svega što nam se dešava?«

»Presuda je doneta: proteruju me iz Grčke. Vraćaju me u zemlju za koju misle da je moja, na čijem se spisku vojnih begunaca nalazim. Video sam to svojim očima na spisku iz ambasade i nisam hteo reći da sam pod rednim brojem 1320, izgubljen u mnoštvu mojih vršnjaka koje posvuda love i vraćaju natrag. Zašto bih pijanom policajcu olakšavao posao? Nije po-

moglo. Odlučili su da operu ruke od mene i da me predaju onima tamo: neka oni vide ko sam, šta sam skrivio i koju sam kaznu zaslužio.

Naše dve vlasti se toliko dobro slažu da bi mogle biti i jedna. No onda bi se možda posvađale oko podele plena i građani atinski bi lošije prošli. Potomci starih Grka uglavnom trguju i pričaju, naši rodoljubi – takođe potomci slavni predaka – manje pričaju i bolje pucaju.«

»Sprovode me vozom koji putuje sporo kao na početku veka: prljav je, čas pretrpan putnicima, čas besmisleno prazan. Klozet je zagađen, prozori i sedišta crni su od gara i ugljene prašine, vrata lupaju i otvaraju se, oni koji silaze ostavljaju za sobom ispljuvke i ostatke hrane. Misliš da taj voz nikada i nigde neće stići i da se kreće tek onako, radi privida putovanja.

Predaju me iz ruke u ruku kao paket koga se treba što pre rastosiljati. Možda će poslednji primalac znati šta će s njim. Već treći sprovodnik sedi pored mene, puši, zija kroz prozor kao da ga zanimaju predeli i odbija da razgovara sa mnom. Ako je neko izdajnik, možda je i ubica. Ako nije, biće. Pošto je tako, zašto ga ne osuditi unapred?«

»«Uskoro stižemo, mršavko.«, kaže sprovodnik.

»Ja nikud ne žurim.«, kažem. »Vodite me u pogrešnom pravcu.«

»Upravo smo stigli, mršavko.«, kaže sprovodnik. »Miči te tvoje dezerterske koske.«

»Moje telo je s vama.«, kažem. »Moj duh je negde drugde.«»

»Uskoro ni moje telo nije više bilo s mojim sprovodnikom. Zbunila ga je gužva na beogradskoj železničkoj stanici.

Mitingaši su bučno kuljali sa svih strana, dovikivali se i svađali. Dovezeni vozovima i autobusima, već zagrejani pićem i spremni da viču, raspoređivali su se u kolone: valjevska, leškovačka, kragujevačka, negotinska, užička, niška. I tako redom. Nijedan od naših slavni gradova nije izostao u podršci predsedniku i njegovim saradnicima.

Skočivši sa stepenica stanice, potrčao sam prema Balkanskoj. Glas se moga sprovodnika izgubio u galami oduševljenih i ljutih mitingaša. Niko me nije zaustavio, niko podmetnuo nogu. Mogao sam biti i lopov i jedan od onih junaka kojima će se sutra diviti.«

»U nekom sam tesnom dvorištu našao pripitog bravara crnih ruku i garavoga lica. Ništa nije rekao. Ništa me nije pitao. Skinuo mi je lisice i tek onda je progundao: »Dušanovački klan?« Klimnuo sam glavom. To ga je, čini se, zadovoljilo: verovatno je imao loša iskustva sa drugim klanovima. Sklonio me u smradnu sobicu iza radionice, ponudio rakijom, sebe takođe – i odmah posle toga je zaspao. Neki se pijanci bude samo da bi nešto popili, spavaju sanjajući taj trenutak.

Izašao sam oko ponoći, uputio se u grad iz koga sam otišao – u sebi, ne u stvarnosti – onoga dana kada su tenkovi posuti cvećem krenuli prema Vukovaru. Moj grad je naglo ostao bez ljudi kao u nekom filmu strave i užasa. Okruživale su me senke, zadasi i crne slutnje, nisam prepoznavao mesta na kojima sam odrastao – i shvatao sam da više nikada neću otići na Adu Ciganliju da bih sa splavova skakao u mutnu savsku vodu. Vreme je odjednom postalo prazno, šuplje i bezvučno.«

»Umesto u San Francisku, evo me ponovo ovde. Ništa se nije promenilo. I sve se promenilo, zaista. Čuli se se retki auto-

mobili, krici i pucnjava. U nekolikim kafanama gromeli su orkestri dragačevskih trubača, drečali razglasi i pevačice kreštale kao mačke u februaru. Nije bilo čistača ulica ni polivača kao nekada. Čak su i noćne kurve nestale sa trotoara u Savamali.

Zidovi, izlozi i bandere behu prekriveni plakatima, licima koja mi izazivahu gađenje, sloganima koje nisam razumevao. »Sa nama nema neizvesnosti«, »Srbija se saginjati neće«. »Naši protivnici su čamac sa kormilarom u Vašingtonu.« »Moj Milane, jabuko sa grane.« Da li su to ostaci od prethodnih izbora ili se pripremaju novi?

Koračao sam nabrajajući ulice kojima prolazim kao u Atini. Sarajevska, Nemanjina, Gepratova. Višegradaska, Svetoga Save, Tolbuhinova. Evo mesta gde se Čubura produžava u Vračar – i ovde treba zaobići Kalenića pijacu, potom stići do Bulevara Revolucije i Vukovog spomenika.«

»Zora se tek pomaljala iznad Zvezdare kad sam ih ugledao. Kako ih ranije nisam opazio? Da li su do sada bili nevidljivi – i odjednom su se iz utvara preobrazili u stvarna bića?

Bili su to starci i starice, prestari da bi spavali, premladi da bi umrli. Kretali su se pojedinačno, retko gde u parovima, vukući noge, pognutih glava kao psi tragači, nepoverljivo se osvrćući. Zastajali su pred kantama za đubre, otvarali ih, čeprkali po njima, dahtali, mučili se, ljutili jedni na druge.

Činilo se da ne govore mojim jezikom, da gundaju onomatopeje pre nego reči, da se ipak nekako sporazumevaju između sebe, povezani zajedničkom potragom. I nekom bi se ponegde oteo uzdah radosti: našao je staru cipelu, iscepanu jaknu ili

komad žice koji se mogao upotrebiti. Ostali bi požurili prema njemu kao da će mu oteti ono što je našao.«

»Zastao sam: ono što sam video, prepoznavao i osećao polako se pretvaralo u nešto drugo. Kao da neka skrivena ruka menja dijapozitive i nove se trodimenzionalne slike pojavljuju između zapuštenih zidova kuća i pod žutom svetlošću sijalica. Nad našim su gravama zagraktale vrane i njihova su se crna i gojazna tela obrušila sa mračnog neba. Kreštale su, kreštale i napadale.

Starci i starice su se razbežali, nestali u tamnim ulazima, iščezli - i jedino moje golo telo beše izloženo oštrim kljunovima te paklenske žgadije.«

ISPOVEST GLADNE GOSPOĐE

»Nastavljam gde sam stala, Josife. Nema reda u mojoj glavi, nema ga ni u priči. Sve se brka i meša. Nisam sigurna da u mojoj priči kraj ne dolazi pre početka. Ko će se u tome snaći?

Odmor beše pravo mučenje: nisam smela jesti slatkiše. Niti išta drugo što liči na pravu hranu. Na bazen nisam išla, saune sam se bojala: moja kancelarija u Atini beše vrela kao sam pakao i to mi biše previše, zauvek.

Jedne večeri neko je došao u hotel »Jugoslavija«, pozvao nas sa recepcije, rekao da se odmah spremimo i da pođemo s njim, nema potrebe pominjati imena, računi su regulisani. Dilaver i ja smo se spakovali i pošli s njim kao da nema lica, ne pominjući imena i ništa ne pitajući.

Neko je stavio naše kofere u prtljažnik velikog novog auta. Dilaver mi sapnu: »BMW, specijalac, neprobojna stakla. Takvih ima pedeset sedam u Evropi, možeš mi verovati. Uskoro će ih kod nas biti još više. Najopasnije mesto, najbolja zarada.«

Neko nas je, ćuteci za volanom, prevezao preko Savskog mosta, prošao kroz centar ne obazirući se na crvena svetla, presekao grupicu nekih žena sto su nosile crni flor – prolaznici su

okretali glave od njih, a neki su ih pljuvali reda radi – i zaustavio se na Tašmajdanskom platou.

Višespratnica se nalazila na domaku parka, preko puta javnog bazena, plivališta vaterpolo kluba i podzemnih diskoteka. Škripavi naš lift – neće se valjda iznenada zaustaviti – odveze na dvanaesti sprat. Koji li nesrećnik stanuje na trinaestom? Jedna vrata behu za Dilavera, druga za mene – i pomislih kako ipak imam nešto sreće: nadgledaće me moj potčinjeni koji se više razume u brojeve nego u ljude, a žene mu se gade. Kao uostalom i on ženama.

Spustila sam ručnu torbu na beli sto u dnevnoj sobi, prišla belim prozorima, sklonila bele zavese i zagledala u svetla noćnoga Beograda što su se pružala podamnom. Ako nikada ne svane, pomisliću da sam u lepom i otvorenom gradu koji blišta kao kruna posuta dijamantima. Ali svanuće – sve će biti ružno kao nekada.

Kad sam okrenula, Kan je stajao na sredini sobe, ležerno naslonjen na sto. Nisam čula ključ u bravi niti korake. Bio je sveže izbrijan, mirisao je na kolonjsku vodu, nosio je tamno odelo na dva reda dugmadi, imao je srebrnasto sivu kravatu. Kao da ide na koktel. Ili kao da se sa nekog važnog mesta vraća.

Nije se osmehnuo. Nije me pozdravio. Suviše učtivosti odavno su nestale između nas dvoje kao i sve drugo. Ako je imao osećanja, meni ih nije pokazivao. Niti ikom koga sam poznavala. Bio je jezgrovit i kratak kao uvek. I njegov me je piskavi glas još jednom uplašio: nije bio ni muški ni ženski. Ni hermafroditiski. Dizao se iz njegovih usta ravnomerno kao sa magnetofonske trake.

»Posao počinje sutra.«, rekao je. »Sada si sekretar Društva Prijateljstva Našeg Naroda Sa Svim Prijateljskim Narodima. Besmisleno je – i zato dobro zvuči takozvanoj javnosti. Predsednik je neki starac, nije važno ko je, saznaćeš. Registrovani smo za oko stotinu delatnosti ali ćemo se baviti samo nekima. Vremena se menjaju, poslovi takođe. Ako ti nešto nije jasno, pitaj. Imaš pet minuta na raspolaganju.«

»Zašto moram smrštati?«, rekla sam.

»Zato da bi ponovo ličila na ženu.«, rekao je suvo čovek koji je nekada davno bio moj ljubavnik. »Na gojaznu, dobroćudnu ženu velikog srca koja saoseća sa svima. Ne na gomilu trulog mesa što se kljuka slatkišima.«

I evo, pred mojom kancelarijom sedi ukusno obučena i bezlična sekretarica. Na njoj se prvo vidi dobro vaspitanje, tek potom ženstveno telo i par izvanrednih nogu. Govori glasom glumice, poslušna je kao diktafon, tačna kao digitalni sat koji, umesto na ruci, držiš u predsoblju.

Kaže: »Zovem se Teodora. Možete me zvati Tea. Više je srbski nego Dora.« I ne čudi se što je nikako ne zovem, retko joj se obraćam i odbijam s njom razgovarati o modnim revijama što su preplavile ratnu prestonicu koja nije u ratu.

Dilaver je u kancelariji do moje, nagnut nad svojim stolom i dan-noć zauzet papirima kao i tamo dole: po time zaključujem da poslova ima i da ih je sve više. Kad pokušam da mu se obratim, kaže: »Kasnije. Upravo radimo na trećem ciklusu inflacije i na obezvređenju nemačke marke.« To verovatno znači da sam postala bankarka. Ali mi to niko, razume se, neće reći tek tako.

Sekretarica mi kuva kafu, dodaje cigarete, donosi slatkiše kad dođe vreme za to. Imam pravo na tri kocke čokolade »Milka« dnevno što se ne da uporediti sa kokosovim kuglicama »Raffaello«. Osmehuje mi se uvek isto, samo šminkom koju sigurno ne skida ni kad spava – i povremeno na moj sto stavlja pregršti papira koje moram pregledati i odobriti. Potom ih prosleđuje Dilaveru koji ih potpisuje mojim novim kitnjastim potpisom, obaveznom ćirilicom.

Moja sekretarica mi zatim pruža telefon, moram razgovarati s nekim pre nego što dobijem sendvič, nekoliko listova zelene salate na kriški bajatog hleba, sledi čaša prirodnog soka od pomorandže i kratak odmor na fotelji. Ako se naše prostorije jednom zapale, da li će izgoreti cela zgrada? I mi u njoj, ovoga puta zaista?

Popodne je najteže. Gladna sam, spava mi se, tresem se od nestrpljenja, klimatizacioni uređaji me guše, osluškujem sekretaricu koja me osluškuje. Da bar imam porodicu? Ili ljubavnika? Ili jednu mačku koja me čeka na fotelji u stanu? Dosađno je sebi praviti društvo, strašno je uvek biti sa sobom.

Dva-tri puta sam pokušala prelistavati novine, čudeći se koliko ih je novih, meni nepoznatih od ranije – i kako se u svima ponavljaju iste vesti, ista imena, ista mesta. Naši su uvek bili napadnuti i uvek su žestoko uzvraćali i potom su osvajali sela i gradiće koji su ih napali. Borci su branili vekovna ognjišta i srbsku nejač i napredovali su na svim ratištima. Sve se odvijalo kako treba. Kako je onda došlo do nestašice robe dole na jugu?

Jednom sam se zapanjila, ogladnela više nego inače, zamalo se rasplakala: u modnom časopisu nalazila se moja fotografija u

boji. Kako sam bila zgodna pre dvadesetak godina! Ispod je pisalo: »Velika dobrotvorka i narodna majka džinovskoga srca planira nove humanitarne akcije«.

Sledila je moja izjava: »U svom bankarskom radu ugledala sam se pomalo na Predsednika. On je rekao narodu kako niko ne sme da ga bije. Ja sam sišla u narod u rekla mu kako ga više niko ne sme potkradati. Svako se može obogatiti ako štedi kod nas, ako nam veruje kao mi u Predsednika.«

Razgovor sa mnom potpisala je novinarka koju nikada nisam videla i koja se predstavljala kao moja poznanica i prijateljica iz mladosti. Zajedno smo išle u školu i na fakultet, borile se da opstanemo i »provele mnoge teške časove pod komunistima i ne uvek na slobodi«. Ako se toga ne sećam, ne znači da nije istina. Zaboravila sam i lepe stvari, kako ne bih ružne i strašne iz moje nove opozicione prošlosti.

Da si ovde, mogla bih te unaprediti u direktora, Josife. U generalnog direktora. U predsednika kompanije. U dobrotvora, patriotu, humanistu, ratnog heroja, generala ili eksperta. U bilo šta osim u Predsednika. Mesto je trenutno zauzeto. I, kako stvari stoje, biće dugo zauzeto.«

HILJADU I JEDNA NOĆ

»Dodaj mi beli prah. I čašu viskija. I udalji se malo od mog revolvera, lepa Zade. Događa mu se da sam obavlja posao na koji sam tek pomislio: osluškuje moje misli. Ako te ubije, to niko neće primetiti osim mene. I ja ću gorko žaliti što nismo imali sreće.

Tuđi se postupci daju predvideti. Sa svojimima je nešto teže: u nama se kriju nepoznate osobe i tuđinske sile. Oni koji se zamore od tog prapočetnog haosa u sebi rado prihvataju da drugi upravlja njima, da im određuju šta će voleti i mrzeti, kako će se ponašati i kome će dati svoj novac. Neki im se oslobodilac uvek nađe pri ruci. Ovoga puta - i zahvaljujući novim prilikama - ja ću biti među nekolicinom koji će igrati tu ulogu zajedno i pojedinačno.

Lik koji ću igrati - koji već igram - nametnuo se sam i nalazio se na pola puta između izmišljenog i stvarnog. Poslednji koraci na putu prema stvarnom popločani su rečima. Da bi te reči delovale, neophodne su konferencije za štampu - i sve se zbog nečeg događaju u Pres Centru, tamo gde strani novinari jedu, piju i pokušavaju biti špijuni. Da bih se pojavio među tim proizvođačima praznih reči, skidam uniformu, oblačim najnovije »armani« odelo.

»Gospodine Kan Kan, moramo biti neučtivi.«, pitaju novinari koje plaćam ili koje plaćaju moji poštovaoci. »Gde ste se rodili? Ko su vam roditelji?«

Oni to dobro znaju – piše čak i u mojim biografijama – ali su učtivi: pitaju da bi ličilo na razgovor. Dobri su naši novinari. I nisu skupi.

»Deco draga.«, smejem se. »Možda se uopšte nisam rodio. Samo sam se jednog dana pojavio niotkuda i sa žarkom željom da pomognem našem nesrećnom narodu. Došlo vreme, valja vojevati, svaki svoje da okaje stare.«

Inače, zašto baš svaki čovek mora da se rodi, da ima roditelje, da ide u školu i da robuje tim činjenicama kao naslednoj bolesti.

»Gde ste ranije živeli?«, pitaju me kao što sam im rekao da me pitaju. »Pronose se razne priče. Recite istinu ovom narodu žednom istine.«

»Svuda pomalo.«, šalim se. »Ovde, onde, tuda, svuda, tako mačak odgovara. Negde između četiri strane sveta. Menjao sam gradove kao košulje, kontinente kao cipele. Naputovao sam se i naradio. Ali sam uvek bio čovek iz svog naroda.«

»Da li je teško biti naš čovek u svetu?«, pitaju ozbiljno.

»Naravno da je teško.«, odgovaram još ozbiljnije. »Nikome nije teže nego Srbima. Ni gore ni opasnije. Po tegobama i nesrećama niko se ne može porediti s nama. Ali mi smo sposobni. Mi smo neuporedivi. Uspevamo jer mislimo na srbski narod i radimo za njega.«

»Šta ce sa nama biti?«, pitaju na kraju. Takav je dogovor.

»Spasa nam nema, propasti nećemo.«, kažem tvrdo kao da zapovedam. »Istina o nama na kraju će prodreti u svet. I svet će priznati da smo u pravu, stoposto u pravu. Ali, mi ćemo i pobediti za svaki slučaj. I do sada smo uvek pobeđivali u ratu i gubili samo u miru.«

Naši novinari su zaista naši: veruju u sve što im se lepo kaže i objasni, osim u istinu.

Što se biografija tiče, oni kod mene imaju prednost: ne moram ih ni viđati. U predsooblju moje nove kuće – biografiji je još ne zovu Tvrđava, bar ne javno – podeli im se poneko piće i neko im objasni kako je njihov zanat opasan, najmanja netačnost može ostaviti teške posledice, opšte je poznata Kan Kanova nesklonost prema lažima i ogovaranjima kao i njegova sposobnost da otkrije neprijatelje.

Ne treba im previše objašnjavati. Znaju ono što im kažu moji momci, ostalo izmišljaju u okvirima zadatih tema. Moja se prošlost menja kao pozorišni komad koji majstori iznova režiraju svake večeri – i svaka se pojedinost iz života glavnog junaka prerađuje prema potrebama trenutka, tako reći pred očima gledalaca. Biva ono što nije bilo i ne biva ovo što je bilo: te dve strane stvarnosti stalno zamenjuju mesta.

»Da li je Kan Kanov otac bio oficir u vojsci ili u policiji?«, ipak pitaju. Nešto se mora reći pre odgovora.

»I jedno i drugo.«, odgovara im se. »Bio je veza između više tajnih službi. Čovek od poverenja na obe strane, pouzdaniji od tajnog oružja i neumoljivi rodoljub. Njegova se supruga i Kan Kanova majka ipak razvela: bio je ateista. Ona to nije mogla podneti. Pravoslavlje beše njen izbor.«

»Kada je i gde Kan Kan započeo svoje podvige?«, pitaju. Treba javno reći ono što sam nekada skrivao.

»Još kao vrlo mlad čovek mislio je svojom glavom.«, odgovara im se. »Prve uspehe u karijeri postigao je u inostranstvu. Domaće tržište još beše nerazvijeno i siromašno. Među našim tvrdim momcima napolju ubrzo je stekao ime i ugled. Nije ostavljao kolege u nevolji. I nije praštao cinkarošima. Te osobe ga krasi i danas.«

»Postoji li spisak njegovih uspešnih akcija?«, pitaju. »Kod nas se o tome premalo zna.«

»Možete taj spisak naći u inostranim novinama i na više evropskih jezika.«, odgovara im se. »Budući poliglota, Kan Kan je često menjao države. Tri banke u Švedskoj. Četiri u Nemačkoj. Dve u Francuskoj. Jedna u Španiji. Sedam puta je uhvaćen. Pet puta je pobjegao iz najmodernijih zatvora. Još nije otkriveno kako. Zato je Interpol zaključio da nema smisla držati ga na poternicama.«

»Kad se i zbog čega naš Kan Kan odlučio vratiti u domovinu?«, pitaju. Posle tog pitanja deli im se poslednje piće.

»Uvek je osećao čežnju za rodnim tlom, srbskim narodom i svojim jezikom.« odgovara im se. »Kad se narod našao u opasnosti, Kan Kan se odmah obreo na mestu gde je najteže. U prvim borbenim redovima. Treba znati stići i uteći i na strašnom mestu postojati. Hvala na pitanjima i srećno. Pozdravljamo vas sa tri prsta.«

ONAJ KOJI MENJA ZAKONE

»Moj nadimak znači vojvoda. U dekadentnim zemljama to je titula plemića, u našem narodu je čin zavetni i saborni. Nekada su taj čin nosili junaci, vojskovođe i političari. Onda se ta tradicija izgubila: komunisti su sve uniformisali. Čak ni moj boravak u Partiji nije ih naučio pameti, uzalud sam ih naučio marksizmu i revoluciji kao pokretima prema budućnosti koja se vraća u preistoriju.

Moj magistarski rad zvao se »*Tito kao genije i strateg budućnosti, s osvrtom na opštenarodnu odbranu*«. Dokazivao sam da je sve poteklo iz Titove misli. U doktoratu sam otišao dalje: »*Hitler i Musolini, propaganda i manipulacija kao sredstva politike*«. Njihova udružena misao zamalo je uništila stari svet. Ni tu se nisam zaustavio, svet je trebalo konačno uništiti.«

»Kad me nisu mogli shvatiti, uhapsili su me i osudili. Kad me nisu mogli savladati, pustili su me – i još su mi napravili reklamu među borcima za ljudska prava i profesionalnim humanistima. Kad su shvatili suštinu mojega učenja, i sami su komunisti postali nacionalisti i okrenuli se protiv komunističkih dogmi.

Nekadašnji titoisti danas su antititoisti i ateisti su postali vernici. Ko ne ide u crkvu sumnjiv je i prodavcu novina i susedu frizeru. I moj je sledbenik Filomen – nekada ja bejah njegov skromni slušalac – stao napredovati u crkvenoj jerarhiji: uskoro će biti vladika. Posle toga mu ostaje poslednja stepenica: patrijarh.«

»Niko neće posumnjati u ono što govorim ali vojvodski čin nisam izmislio: dobio sam ga. Dao mi ga je starac koji beše poslednji nosilac te počasti. Bio je iskusan konspirativac i emigrant i nikom nije verovao. Stigao sam do njega posle duge prepiske i još dužeg putovanja – i sa povezom na očima: već na torontskom aerodromu njegovi su telohranitelji zametali tragove prema udaljenom boravištu šumskog vuka.

Bio je sed, crven u licu, promuklog glasa, vikao je naprasito – i umeo je slušati priče o svojim podvizima. Citirao sam govore iz njegove ratničke mladosti, ponovio teze o pravima srbskog naroda i genocidnosti hrvatskog, obećao likvidaciju komunistu koju su okrvavili ruke i čak sam potvrdio obnovu monarhije u budućoj srbskoj državi.

»Granica će biti na liniji Karlobag-Karlovac-Ogulin-Virovitica. Hrvatska će država dopirati dokle i pogled sa zagrebačke katedrale. Srbska će se Dalmacija spojiti sa srbskom Bosnom i srbskom Crnom Gorom, i srbsko Kosovo sa srbskom Makedonijom.«

I tako redom, nabrajanju nikad kraja.«

»Ubedio sam ga – ili je on ubedio sebe kako mi treba verovati. Na svečanosti dodele čina bili smo okruženi njegovim starcima-saborcima. Nisu imali politčke nastavljaje, telohranitelji su im pomrli, neprijatelji su ih zaboravili, ponavljali su slo-

gane stare pedesetak godina, mešajući srbski i engleski. Stajali su oko svoga vođe i stenjali od išijasa i lumbaga, plakali kao što se u njihovim rodnim brdima priliči povodom sahrana i venčanja – i ljubili su me hladnim usnama sutrašnjih mrtvaca. Nikada ih više nisam video. Neka počivaju na šumskom groblju koje će i njihovi potomci zaboraviti.

Kad su mi na torontskom aerodromu ponovo skinuli povez sa očiju i požurili natrag da ne budu primećeni, već sam znao da je ime Vojvoda pomalo staromodno. Duk bolje zvuči. Zadovoljice i rodoljube i snobove, ljubitelje izvornog melosa i rokere.«

»Politika je veština prostog i prljavog – i veštog mešanja ta dva elementa. Zašto je Makijaveliju bilo potrebno toliko stranica da iskaže takve očiglednosti? Kao teoretičar sam sažetiji od njega, na stranu što sam praktičar. U politici prolaze samo stvari jednostavne, toliko jednostavne da izgledaju prazne i budalaste – i neki put su naizgled lude i kontradiktorne, smušene poput buncanja.

Čujte: »Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe!« Koješta, zaista koješta. Pokazuje potpuno nepoznavanje ljudske prirode. Ali je to koješta nad koještima ipak dugo prolazilo i kod glupih i kod pametnih, smetalo da se istorija zaustavi i okameni, da se već jednom prestane sa ispitivanjem raznih mogućnosti.

Kad odbacimo neostvarive mogućnosti, ostaje samo jedna, jedina izvesna: vlast u rukama jednog čoveka. Proizvoljnost će tako postati neminovnost.«

»Ja sam taj drevni slogan preokrenuo. Prilagodio sam ga vremenu, narodu koji sam izabrao, onima koji ne znaju šta će sa sobom, ološu koji je većina svuda i na svakom mestu. »Mrzi

svakoga ko nije bližnji svoj kao samoga sebe.« I čini mu ono što bi on tebi činio. Ali ja – za razliku od onog idealiste i neznalice sa Maslinove Gore – nisam to rekao: samo sam nago-vestio.

Shvatili su svi oni kojime ja tako nešto bilo potrebno i neophodno, koji bi bez toga pocrkali u kanalizaciji poput pacova što ni kugu više prenositi ne mogu. Pridružili su mi se momci bez obzira, mišićavi periferijski razbijači: bio sam jedini koji im nudi ono što nemaju.

I broj mojih sledbenika od tada neprekidno raste. Osvojio sam sela i periferije, ostaju mi još samo gradovi. A u gradovima ono što se pogrešno zove centar i njegova elita.«

»Moj teorijski rad nazvan je »Dukovi zakoni«. Prvi zakon sam naveo. Do ostalih *dukovskih* zakona došao sam inverzijom i, gde to beše potrebno, dopunom. Niko danas ne može biti sasvim originalan, dovoljno je da bude drukčiji. Upravo zbog toga – zbog smelosti i pronicljivosti kritike – nisam plagijator Mojsija koji je kvario istoriju, zajedno sa ostalim prorocima. Pre se može reći da sam prethodnik – kasnije ću biti nazvan i stvaralac – nove, poslednje i jedine istorije. One koja neće biti istorija pojedinaca, usamljenih ili udruženih, već istorija naroda koji su postali bića, posebna bića kao što nekad behu ljudi.

Zašto da se mučimo sa ličnim imenima i pojedinačnim sudbinama? Dovoljno je reći: »Ja sam Srbin.« I sve je rečeno, objašnjeno i završeno. Nedoumice su prestale mada patnje možda tek počinju. Ali koga se to tiče? Život narodni počinje s bolom koji osećaš na tuđoj koži i zadovoljstvom što ga to osećanje izaziva na tvojoj.«

»Rečeno je: »Ne ubij.« Bio je to mali zakon malog plemena. Plemenske starešine nisu poznavale velike brojeve. Nijedan se pravi narod nije libio da to porekne. Koliko su Maja i Acteka potamanili španski hidalzi za nešto zlata, potrošenog na besmisleni raskoš kastiljanskog dvora? O Britancima, Rusima, Nemcima i Francuzima ne vredi ni govoriti: nisu oteli samo ono za šta nikada nisu saznali.

Imajući sve to u vidu, izgovorio sam: »Zašto ne ubijati ako ti se već ubija?« Niko u poznatoj mi istoriji nije tražio dozvolu za to, svako je ubijao kad je mogao ili kad je morao. I zato sam, idući korak dalje od drugih, javno dozvolio ono što je već potajno odobravano. Ako ni po čemu drugom, zapamtiće me po toj otvorenosti.

Književnici i fariseji mislili su isto što i ja ali nisu imali ni moju hrabrost ni čistotu opredeljenja. Hteli su zločin u rukavicama i akademsko ponašanje na razbojištu. Preduhitrio sam ih – i moja će slava trajati duže od njihove.«

PISMA STARIJEM BRATU

»Dragi moj veliki brate, nastavljam ovo pismo tako gde sam pre nekoliko dana stao. Oprosti mi ako sam ponešto propustio, teško je pamtititi sve i svašta.«

»Bila je to Karaburma. Bila je to valjda poslednja nekaldrmisana ulica na Karaburmi, na putu prema Rospici ćupriji i depojama pored dunavskih mrtvaja. I bila je to ružna kuća sa zapuštenom baštom, prepunom otpadaka kao i posestrima joj u Atini. Drvena je kapija visila na šarkama, klatila se i škripala kao da nas pozdravlja.

Ušli smo. Papi napred, za njim Apostol i ja, najzad Majka. Ušla je polako i na prstima kao da se boji onoga što ostavlja i onoga što će naći – i sve vreme je držala onu limenu kutiju pod miškom, šaputala i osvrtala se oko sebe. Apostol je zarežao, opominjući je. I ja sam mu u sebi rekao da zaveže. Roditelje ponekad treba poštediti, krivi su zato što su nas doveli na ovaj svet, to je tačno – i opravdanje im je što je i njih doveo neko drugi.«

»Vrata na kući behu otvorena. Nije bilo ni brave ni ključa i jedino su pri vrhu bila ispisana četiri slova: Samo Sloga Srbina Spašava. Sledeći Papija – činilo se da zna gde smo došli i

šta ovde radimo – ušli smo u prašnjavo predsoblje. Levo je spavaća soba sa prostranim krevetom, desno kujna sa jednim starim kaučem. Vazduh beše сув i ustajao, prašina se nataložila po nameštaju, nekoliko vrabaca prhnuše sa stola i pobe- goše kroz razbijeni prozor.

Iz ugla je nešto krčalo u šuštalو: beše to stari radio »Kosmaj« koga je neko zaboravio. Ipak se zavodljiv ženski glas razgovetno čuo: »Dobar dan dobri ljudi, ljubav sve prevashodi, i travama i gorama cvetanje, i pticama nebeskim brzo preletanje, ako niste ispunjeni mržnjom kao hrvatski fašisti i bosanski mudžahedini, ako niste jevrejo-katolici i preziratelji roda ljudskoga, zaverenici i protokolisti sionskih mudraca...«

»«Ugasite radio.«, reče Majka. »Pokvariće se.«

»Nisam video televizijsku antenu na krovu.«, reče Papi.

»Kod nas su filmovi titlovani.«, reče Majka. »Lepo dole ispod slike piše šta se govori. Osećam se kao kod kuće.«

»Kupiću ti televizor.«, reče Papi. »Sebi ću nabaviti radio. Gle- daćemo i slušati iste vesti. Da li si čula za masakr u Vase Mi- skina, Sarajevo?«

»Ne znam ni gde je Sarajevo.«, reče Majka.

»Sada se pouzdano zna da su muslimani bombardovali se- be.«, reče Papi. »Da bi neko posle toga bombardovao nas. Do takve se niskosti spuštaju neki kad mrze.«»

»U ovom gradu nema kuće ni porodice bez televizora. Iza svih karaburmanskih prozora neki ljudi sede ispred osvetlje- nih ekrana, zagledani u slike koje promiču, pospani i nesvesni sebe. Zašto bi se samo mi razlikovali? Papi je Majci nabavio polovan televizor – i od tada sam je viđao tek oko podne, bu- novnu od utvara koje je gledala ili sanjala. I ranije nas je jedva primećivala, sad nas prosto nije videla. Nismo bili slike.

Radio Papi nije doneo. Koga zanimaju te starinske naprave? Čak ni drevni čarobnjaci poput Papija ne znaju šta će s njima. Niko više nikoga ne sluša. I svi gledaju televiziju, ono što u stvari ne vide i što ne razumeju.

Meni ostaje jedino Apostol, a on je uglavnom pas – i tek ponekad to nije. U prvom slučaju mi je premalo blizak, u drugom previše.«

»U Atini sam rešio da više ne crtam: teže je od govora. Od crtanja me boli ruka, lakat se kruti, prsti se koče i pobele kao da u njima krvi nema. Šta ako mi ruka otpadne pre nego što poraste?

Dok crtam, Apostol me gleda podozrivo kao da radim nešto protiv njega. Za razliku od Majke i Papija, njega treba shvatiti ozbiljno. Nije ni pravi pas ni pravi čovek niti nešto između njih. Apostol je nešto posebno, sabijeno i čvrsto, nerazumno i odlučno, spremno da ubija i da vlada – i da se potčinjava sve-mu što je jače i luđe od njega.

Prema meni je dobar zato što ne zna ko sam ni ko ću biti: verovatno se nada da ću biti kao on. Sluša me i štiti me. Dopušta da ga vučem za uši i jašim umesto ponija. Ipak, moram od njega kriti ono što sanjam.«

»Majka je ista kao ranije: takve osobe se ne menjaju. I razlikuje se: odsutnija je i više ne odvaja prošlost i sadašnjost. Kaže: »Kad se rodiš, bićeš moje dete. Igraćemo se čim se uselimo u kuću s baštom.« U tom trenutku me verovatno oseća u sebi, zamišlja me i sanja. Ili je to njen zaobilazni način da me izazove i čuje kako izgovaram: »Sve si pobrkala.« Lukavstvo je kod nje deo rasejanosti, glumljeni i stvarni deo – i stalna rastresenost dobra zaštita od stvarnosti.

Kaže: »Stefan Dušan dolazi kasno. Šta li čitave noći radi po gradu?« Ne pada mi na pamet da joj objašnjavam kako je moj veliki brat ostao u Atini i kako čekam da se uskoro pojavi ovde, neispavan i ponovo spreman da nekuda ode. Ne bi razumela. Ili bi pomislila da je ne volim.

Kaže: »Juče je bila prvomajska parada. Niko nema armiju kao mi Jugosloveni. A naši generali su najbolji na svetu.« Otac joj je objasnio još pre puta u Grčku: »Jugosloveni su nestali, ženo. Ti si samo Srpkinja, ništa više. To ti je dovoljno zauvek.« Ona je samo klimala glavom kao da razume.

Papi joj tužno klima glavom zato što je ne razume i potom meni zato što ga razumem.«

»Majka pevuši, gleda kroz prozor: nezadovoljna je obojicom. Čujem je kako misli: »Otkako smo došli zaboravila sam sve pesme, i naše i grčke, i one koje nisu ni naše ni grčke, i one koje sam izmišljala, i one koje nikada nisam naučila, i one koje će tek biti napisane. Sve sam ih zaboravila i ne želim ih više i nisu mi potrebne, ne znam ni šta ću sa sobom. Sanjam kao nekada, često i zamršeno, i uvek glavobolno, i budim se da bih sanjala, u snovima je bar sve pomešano, sve se prožima i prepliće, ništa se ne gubi i sve nestaje, nisam sigurna da sam ikada budna. Hladno mi je, i kad se okretoh suncu da se zgrejem, ono nestade, zamrača se, zgasnu, kao da ga proguta veliki nebeski crni pas.«

Potom više ne čujem šta misli: Majka sanja i snovi su joj bezglasni, nemi i nevidljivi. Spolja ne izgleda kao žena koja sanja već kao osoba koja traži puteve prema mraku smrt. U njoj je možda drukčije: nestaje polako i tiho da ne bi meni smetala i da bi me prevarila.«

»Kad se zamorim od igranja u bašti, sedam za sto u kujni i crtam. Apostol leži ispod mojih nogu i reži na nekog nevidljivog: utvare su mu stvarnije od lopova i ubica što tumaraju okolo i spremaju se napasti centar grada. Ispod moje olovke izlaze neke linije koje nisam hteo i predeli koje ne poznajem. Jedno more na kome nema talasa. Jedno nebo sakriveno oblacima. Jedan oblik koji liči na vuka i na psa.

Jedan mi se crtež ipak neprekidno ponavlja, uzalud ga cepam svake večeri: čeka me ujutro iza očnih kapaka, blešti i smeta mi da jasno vidim Apostola. Kao da se isključuju: vidljiv je Moj Brat Pas ili crtež. Ne idu zajedno. Pošto znam da se ne bi slagali, držim ih odvojeno kao belu i crnu boju na paleti. Tako se pomešati ne mogu.«

»Prvo se pojavljuje neko golo brdo, stena koja štrči usred gole ravnice. Nigde trave ni drveća, izvori su presušili, reka više ne teče, kiše ne padaju, voda je pobegla duboko u zemlju. Ni vetar ne duva preko te praznine. Jedna staza – ne znam da li su je utabale ljudske ili životinjske noge – vodi prema tom brdu sličnom kupi u čijem podnožju počinju široke plave stepenice. Na vrhu je žuta kuća sa zatvorenim vratima i prozorima. Sve ostalo je nejasno, crveno i plavo i žuto.

I ponavljaju se neki krugovi, kvadrati, lopte, oblici bez oblika. Nešto se čeka na ovom crtežu. Ili neko. Ako budem pažljiv, ako se napregnem, videću.«

»Dragi moj brate, do viđenja u Kući Na Brdu Pored Sunca. Ne znam gde je ali ću ti javiti kad saznam.«

HOR

Manite se protoistorije, građani beogradski. Sposobniji ste kao košarkaši, vaterpolisti i fudbaleri, kao vojnici u tuđim vojskama i hvalisavci među svojim. Više vam pristaje bavljenje vašom južnom pokrajinom koja bi u boljim vremenima bila severna grčka granica, ako se drukčije ne dogovorimo. Ne samo što je »kolevka Srbstva« i »najskuplja srbska reč«. Ta pokrajina je i više od toga. »Kosovo je polutar srbske planete.« Kakav izraz, dragi moji! Netačan i besmislen, ništa ne znači, zbunjen kao i onaj koji ga je skovao, deluje poput nagazne mine – i bilo ko će ga ponavljati ništa ne razumevajući. Gotovo savršeno.

U prolazu kroz Knez Mihajlovu stisnuo sam ruku autoru, prodrmao mu junačku desnicu i poželeo mu da nastavi u tom pravcu. Ako ne sluđuješ svetinu, ona će sludeti tebe. Zamalo svratih u staru zgradu gde se okupljaju umne glave, književnici, fariseji i peripatetičari, sofisti i vejači ovejane suštine. Upravo se održavao simpozijum »*Seobe i deobe, istorijski usud srbskoga naroda ili civilizacijski izazov za treći milenijum.*« Izvanredno. Prave nevolje treba odložiti za sledeći milenijum i pogrešno ih nazvati, od toga će postati veće. Lično sam video nekoliko takvih začaranih ciklusa – i došaptavao sam prijateljski i Pindaru i aleksandrijskim gnostičarima i Ptolomeju i Đan Batistu Viku da je krug osnovni simbol čove-

čanstva. Što se vas tiče, krug se zove Kosovo. Ostanite u njemu. Jedino ćete ga tako napustiti. Onda će vas mučiti više nego sada.

Epska je poezija ozbiljna stvar. Možda već i zato što je ne pišu plačljivi pesnici pojedinci, usamljenici i uklete duše. Više sam puta dao nagovestiti da Homer jeste – verovatno, možda, moguće je, mada nije potvrđeno – kolektivno ime, ostatak plemenske oznake iz zlatnog doba o kome piše moj učitelj Platon. Izmislio je taj pesnik – ili skup pesnika – Troju koja se mnogo vekova kasnije pokazala stvarnom – i stalo je dosta truda nas homeriste dok smo u to ubedili Šlimana i potom njegove osporavatelje.

Vaš bih »kosovski ciklus« stoga shvatio kao stihovanu priču o izgubljenom kraljevstvu, sličnu mnogima koje se pevaju i slušaju oko Mora Sredozemnoga. I sa jednom stidljivom napomenom: ono što je zapisano u devetnaestom stoleću teško da beše spevano u četrnaestom. Ako mi stručnjaci za »narodnu epsku poeziju« budu protivrečili, znači da sam u pravu. Ta vrsta veruje sopstvenim greškama na osnovu činjenica koje im prilagođava. Ipak, slušajte ih, sledite ih. I oni služe onome kome vi sami služite. Mitovi su nagaravljeno staklo koje vam omogućava da pogledate u sunce: svetlost vam tako neće uništiti oči. Korisnije je za narodnu stvar ako ste poluslepi, ne sasvim slepi. Vaši se vođi ne služe činjenicama, oni se obraćaju vašim osećanjima. Dajte im to što traže, prepustite se bujici koja vas nekuda nosi. Istorija nema smisla upravo tamo gde je neko pokušava stvarati i njome upravljati.

Delim vaše nepoverenje prema Albancima, građani beogradski. Sa njima se ne može živeti. Ni među njima. Ni pored njih. Ne poznajem lično nijednog Grka ili Srbina koji govori njihov

jezik: oni naše govore pogrešno, namerno pogrešno, ismevaju ih i upropašćuju. To su brđani koji silaze u doline samo da bi se razmnožavali – i da bi presekli prirodne veze koje spajaju naša dva naroda. Čini se da nema odbrane od te biološke najeze, od te neumoljive plodnosti koja daleko nadmašuje naše mogućnosti. Vazda sam slutio – i rado to govorio čak i mojim neistomišljenicima, još radije mojim prijateljima kao što beše Tomas-Robert Maltus, nezasluženo zaboravljeni mudrac – da će nam ženske utrobe jednom stvoriti nepopravljive nevolje. *»Il a fallu attendre deux siècles pour découvrir que Malthus avait deux fois raison: les ressources nécessaires à l'industrie ne croissent pas mais constituent un stock fini; la croissance de la population a dépassé la limite fixée par ces ressources.«*

Stvar je još gora sa Albancima na Balkanu: broj stanovništva svih drugih naroda opada, njihovo raste brzinom koju vaši i naši naučnici procenjuju na jedan prema sedam. To je više od geometrijske progresije. Jedini spas jeste, kako kažu vaši akademici, »naučnim metodima smanjiti fertilitet Albanci.« Moderne demokratske ustanove – još jedna perverzija nastala zbog zloupotrebe našeg starog izuma radi zaštite ropstva – ne dozvoljavaju tako nešto, takozvani branioci ljudskih prava smesta zbijaju redove, galame i napadaju. Neophodna su efikasnije politička sredstva, ona koja nedostaju Evropi, čak i Americi. Srećom po sve nas, vi imate formulisanu takvu politiku. I ne samo to. Imate i političara koji će ostvariti te ciljeve ne obazirući se na proteste sveta.

Kosovo će svakako biti poligon važnih eksperimenata i verovatno će postati »polutar srbske planete«, mesto gde se *istorija* deli od *razistorije*. Nemojte me pitati šta je to *razistorija*: ta se reč nalazi u knjigama koje svaki od vas ima u kući. Ne, nije bajka to o čemu vam govorim.

DNEVNIK VOJNOG BEGUNCA

»Kad su me policajci pokupili sa trotoara pored kante za đubre, začudio sam se. Ne njima – zato što me ne nose u bolnicu ili u mrtvačnicu – nego sebi: bio sam živ, ništa me nije bolelo. Nijedne rane na mom telu. Vrane su me isključivale simbolično, ponizile me u duhu, potom prezrele i ostavile. Balkanski prometeji odavno ne dobijaju ništa više od gavranova, orlovi su se preselili na druge kontinente.

Meni je zapalo nešto gore od toga: priviđenje stradanja od nakazno prurušenih sila nebeskih, podsmeš bednih utvara. Martir nisam postao. Bio sam prazan i očajan – i sanjario sam prah koji bi me iznutra obasjao svetlošću malih sunaca što se rasprskavaju poput čašica poljskih cvetova. Na zemlji je dosadno kao siva kiša što se sliva niz prozore policijskog auta: nekada smo ga zvali »mariola«, sada je »slobodanka«. Crveni Krst, stadion »Obilić«, Gospodara Vučića, Bačvanska.«

»Kao dečak sa drugovima sam dolazio na Pašino Brdo da bih video Centralni zatvor spolja. Sanjarili smo ko će od nas prvi dospeti iza brave i tako sazreti, postati muško. Sada sam taj zatvor upoznao iznutra. Čelije za opasne kriminalce i vojne begunce nalazile su se pod zemljom. Postao sam crv, krtica, zmija, pećinska zver. Četiri zida bez prozora, metalna vrata,

klozet čučavac i kofa vode, daske na betonskom podu – to je soba. Sijalica ispušta bledu svetlost od koje nam lica postaju zelenkasta kao žablji trbusi. Koraci odjekuju hodnicima kao u tunelima napuštenog rudnika: to prolaze stražari.

Kriminalci, pederi i ludaci u ovom se podzemlju osećaju kao kod kuće. Meni se čini da sam u grobu, živ zakopan, zovem u pomoć i niko me ne čuje. Kad me stražari šamaraju, kriminalci me brane: potom me čuščaju, šamaraju i šutiraju za svoj račun. Zato sto sam bezimen, nemam čak ni nadimak.«

»«Ko si ti, jebem ti majku i oca?»«, kažu.

»Ja sam jedan mladić.«, kažem. »Jebem vam mater. Oca možete i sami.«

»Čiju ti mater?»«, kažu. »Kopile pogano. Ustašo. Mudžahedine.«

»Vašu zajedničku majku.«, kažem. »Ne zato što je kurva već zato što rađa kopilad.«»

»Kad me kriminalci propuste kroz šake i moji jauci dosade svima, stražari me vode u samicu: oni se sa kriminalcima razumeju na pola reči. Nema svetla, ne možeš se ispružiti, vazduha je sve manje – i moj strah od zatvorenog prostora urla i onesvećuje se. Ne iznose mene nego vreću umrtvljenih živaca i tupih bolova u telu što su ga vrane prepustile lešinarima. Tako nekoliko puta.

Bez belog praha sve je patnja, bol i poniženje – i svejedno je da li ih sam nanosiš sebi ili to čine drugi. Ali jednom me ne vraćaju u sobu, guraju me u betonsku prostoriju pod zemljom na kojoj piše »Sala za sastanke«. Ako započnu »političko prevašpitanje«, ponovo ću završiti u samici. Muka mi je i od marksizma i od pravoslavlja, od njihove mešavine povraćam, a to je sada na jelovniku.«

»«Sada ste banda, da vam jebem mater.» kaže upravnik, grmalj koga iza leđa zovu Stojser. »Ološ. Gore od ništa. Ni baštu ne mogu nađubriti vašim smradom, od vaših lešina ruže venu. Neupotrebljivi ste. Društveno ste nekorisni, nacionalno sumnjivi.«

Zastao je. Niko mu nije protivrečio. Neupotrebljivost je vrhunac naših mogućnosti – i društvo će se već nekako snaći bez ovakvih kao što smo mi.

»Ipak vam pružam poslednju priliku. Od sutra možete biti borci i rodoljubi, da vam jebem oca. Junaci ili mrtvaci. Kapetan će izabrati neke među vama.«»

»Onda sam video onoga koji mene nije video kad je dolazio kod mog oca, došaptavao se s majkom i ponašao se kao uhoda koga niko ne juri. Prepoznao sam ga na fotografijama u »Politici Ekspres«, »Večernjim novostima« i »Dugi« koje su čitali moji saputnici u vozu, mičući usnama kao da sriču slogove. Za tu vrstu štampe pismenost nije potrebna: sve je vidljivo, prosto i grubo. Jednostavno kao Kapetanovo lice. Dve crte, tri kruga, jedna tačka – i gotovo je ono što se već pojavljuje u stripovima: Junak Naših Dana.«

»I evo ga sada predamnom: omalen je, piskavog glasa i sive kose kao da je posuta pepelom. Zar u ovom vremenu ludačkih napredovanja nije postao ništa više od kapetana? Nije ali zapoveda: naš upravnik je bar pukovnik, ako ne general, ipak se pred njim povija i savija.

Izbor je Kapetan obavio brzo i stručno. Nijednom od nas nije pogledao u oči. Bili smo samo mišićava tela koja će obući uniforme, naučiti da slušaju i ubijaju, da zastrašuju i siluju – i da

poginu ako nema drugog rešenja. Njegov je posao bio da nas pretvori u nešto drugo - i da to drugo potom preobrazi u ništa.

Oni koji nisu izabrani gledali su nas s podmuklom mržnjom: bolje je pasti u ruke bilo kom neprijatelju nego njima.«

»Upravnik ništa nije rekao. Debelom je stražaru dao znak glavom, pokazujući na mene. Rukama se služio jedino za pušenje ili kad treba nekog išamarati. Gurajući me uz stepenice, debeli se znojio i zaudarao na beli luk više nego inače.

Upravnik je već sedeo za glomaznim stolom na kome se nalazila bronzana bista Karađorđa. »To je moj novi partijski sekretar.«, govorio je posetiocima. »Starog sam bacio u vatru.« Na zidu iza upravnika visili su portreti Njegoša, Vuka Karadžića i onoga koga sam uzalud sačekivao pred ambasadam u Atini: nikada ga nisam video uživo.

Osećalo se na kolonjsku vodu. Skriven iza svojih »reinban« naočara za sunce, Kapetan me je verovatno pažljivo zagledao, poredio me sa dečakom koga je nekada poznao. Ni onda mu se nisam dopadao.«

»«Da sam ti ja otac, ne bi ni stigao do zatvora.«, reče Kapetan.

»Čak ni da tvoja majka kleči predamnom.«

»Što je čovjek, a mora bit čovjek?«, reče Upravnik.

»Čujem da si dole prodavao drogu za nekog Šipca.«, reče Kapetan. »Nikad ne zaboravljam takve stvari.«

»Ko na brdu ak imalo stoji, više vidi neg onaj pod brdom.«, reče Upravnik.

»I ovde ćeš raditi isto.«, reče Kapetan. »Preuzimaćeš robu od Šipaca. I prijavljićeš mi kako se ponašaju.«

»Na groblju će iznići cvijeće, za daleko neko pokoljenje.«, reče upravnik.

»Zašto vas zovu Stojser?«, rekoš.«

»Kapetan se nasmejao kad me pogodila Upravnikova ruka. Da li su me izbacili ili sam izašao sam? Ne sećam se. Crna se koprena spustila na kancelariju, na tri portreta i na čitav Centralni zatvor. Došao sam sebi hodajući ulicom Save Kovačevića: tako je pisalo na tabli. Šta sam tražio pred brojem 32, desetak metara od policijske stanice, buljeći u tu zgradu za partijske funkcionere?

Setio sam se reči nekog novinara: »U običnoj kući, u običnom stanu živi naizgled običan čovek sa svojom običnom četvoročlanom porodicom, a već je vođa čitavog naroda, njegova nada i njegov spas. Vratio mu je dostojanstvo. I vratiće mu i sve ostalo što mu istorijski pripada.«»

»Pitao sam se koliko sam ulica prošao bez svesti, sledeći naviku nogu da hodaju onuda kuda su ranije prolazile. Ako neko me uzmeš dušu, njegovo će se odlobođeno i olakšano telo i dalje kretati po gradu na koji se naviklo, koji poznaje i ne mora ga prepoznavati. Sigurnije nego pri punoj svesti i sa bolovima u srcu. Svest je kolebljiva, nesvest je sigurna u sebe.

Rekao sam mojoj duši neka bude strpljiva i neka čeka: vratiću se po nju kad obavim poslove koje ne smem odbiti. Inače će moje telo biti ubijeno i duša se neće imati gde vratiti, lutaće ovom ulicom kao prema ulazu u pakao koji se ne otvara, zvonice na vratima broja 32, tražiće onoga koga tamo više nema: nalazi se na dedinjskom brdu, okružen zidovima i telohraniteljima.

Ne, takva ga zalutala i ozlojeđena duša ne može ubiti niti se obratiti njegovoj: nema je. Nije je izgubio poput mene, prosto je nikada nije imao.«

ISPOVESTI GLADNE GOSPOĐE

»Šta da ti kažem, Josife? Napravljeni smo da jedemo, ne da ne jedemo. Kod mene je sada upravo kako ne valja: hrana mi je zabranjena. Ne jedem, a jedino to me može utešiti.«

»Od gladi mi se muti u glavi, ne mogu razlikovati šta jeste i šta nije. Nešto mi se događa dok mi se možda ništa ne događa. Glas s kojim svakog dana razgovaram telefonom prati me i kad spustim slušalicu. Čujem ga ispod stola, osluškujem iz ormara, izlazi iz prazne korpe za otpatke, meša se sa zujanjem klima uređaja, skriva se iza moje stolice, pretura po fijkama i ponekad probije iz zlatnog pera mog penkala »Mont-blanc«, namenjenog vaznim potpisima i svečanim prilikama. Tu je i nije tu, taj glas, svuda je i nema ga.«

Sekretaricu ne smem pitati da li ga čuje, ne smem se odati. Možda je ona zadužena da proizvodi taj glas i da me izluđuje i u trenucima smirenosti posle posnog sendviča? Ako je već Teodora, sposobna je za bacanje čini i magija, za vešticije poslove i đavolske rabote. Nikog ne viđam osim nje, a možda mi se i ona samo priviđa.

Predsednik našeg Društva je snimak na telefonu, glas koji čujem posvuda, zvučna utvara – i ne sedi u kancelariji sličnoj

mojoj čekajući izveštaje koji nisu izveštaji. Osim Kan Kana niko ne zna ko je. Neko mu je pozajmio svoj glas u ovom vremenu besposlenih glumaca i usavršene tehnike? Sada se svi bave tuđim poslovima i zanimanjima, jedino glumci još glume.

Tog dana sam se još u liftu osećala čudno. Kao da se na svim spratovima pored kojih prolazimo nalaze restorani u kojima se upravo sprema hrana – i slutnja tog obilja učini da podrhtavam. Šta će od mene ostati posle dijetе? Možda samo ogromna glad bez tela, neko čudovište koje guta kuće i ljude.

Čula me nisu prevarila, ne ovoga puta. Iz moje se kancelarije širio miris svinjskog i goveđeg mesa sa roštilja, topao, zagušljiv i neodoljiv poput mirisa muškog mesa nekada. Ušla sam kao da žurim na ljubavni sastanak. Za mojim je stolom sedeo neki muškarac i jeo meso sa velikog posrebnog poslužavnika: šnicle, krmnadle, raznjiće, rozbratne, dimljene vešalice, bifteke. Prosto ih je ubacivao u razjapljena usta i gutao.

Nije me pozdravio. Bio je zauzet i zanet. Nisam ga pozdravila. Obuzeo me zanos gladi koja će biti utoljena. Sela sam na stolicu pored njegove – činilo se da me nije primetio – i bacila se na meso koje se pušilo. Naše su ruke sarađivale, nisu se otimalе. Čula sam kako žvaćemo, mrljackamo, gutamo, srčemo, krckamo zubima, pljujemo kosti, kako dahćemo i žurimo kao u trci zalogaja. Mekim smo komadima hleba upijali sok zaoštao posle pečenja. Čitali smo kao zidari na građevini i jeli poput umornih drvoseča.

Nismo se ni pogledali: oboje smo zurili u meso, u sve prazniji poslužavnik na čijem se dnu pojaviše četiri ugravirana slova. Samo Sloga Srbina Spašava. I zdrava seljačka hrana koja je ne-

kada pomagala junacima i ustanicima, hajducima na zimskom logu i vojskovođama uoči bitaka.

»Pretpostavljam da se niste stigli upoznati.«, reče glas moje sekretarice, Teodore što je postala Tea. »Ovo je gospodin Predsednik. Ovo je gospođa Sekretar, Majka Jana. Ona je na dijeti, gospodine Predsedniče, ako nemate ništa protiv.«

Tek tada sam ga pogledala. Bio je glavat, čupav i sed, debeo kao što bih sama mogla biti da nema Kan Kana i moje nove uloge. Mlohavo mu je meso ispunjavalo široko odelo, slično vreći – i očigledno šiveno samo za njega, svaki drugi bi se izgubio u naborima tkanine. Iz klempavih ušiju štrčale su mu dugačke dlake nekadašnje muškosti.

Na nosu je imao mutne naočari sa visokom dioptrijom – iste kao Dilaver – i posmatrao me je dvema tamnim tačkama u sredini sočiva. Da li je video mene ili meso koje lako može postati jestivo ako se stručno iseče i dobro pripremi?

»Imam. Protiv.«, reče Predsednik – i bio je to zaista glas koji sam čula preko telefona i ponekad svuda oko sebe. Sita žena ne može imati priviđenja. »Mrzim. Dijetu. Zato. Volim. Vas. Imate. Nebesko. Meso. Samo. Nebeski. Narod. Ima. Takvo. Meso. Ko jede. Zlo. Ne misli. Izvinite. Tek učim. Vaš jezik. Fondacija Onazis. Vas pozdravlja. Kostas Papadopoulos.«

Sekretarice rado pomažu muškim šefovima, namerno odmažu pripadnicama istog pola. Teodora se pravila da ne čuje kako oboje hoćemo još mesa, odnela je poslužavnik, bacila pred nas gomilu papira. Gospodin Kostas Papadopoulos je uskoro otišao, jedva se proguravši kroz vrata i Tea ih je ljutiito zatorila. Uzalud je pokušala gundati: ja sam dobila prvu bitku.

Svakog dana sam telefonirala Predsedniku znajući da se obraćam sabratu, istomišljeniku i pravom saradniku. Slušala sam mljackanje usta koje behu gladnija od mojih i teško disanje neutoljene želje. Zar je važno šta ja govorim? I šta on čuje? Naše se poverenje održava bez reči, istim mislima na mesa koja će biti pojedena, na brda i planine mesa koja će spajati naše dve zemlje.

Moja sekretarica se držala kao i ranije, bila je učtiva i hladna kao da nema krvi u svom bezmesnom telu iz modnog časopisa »Elle« u kome je upravo izašao poslednji intervju koji nisam dala. »Naša ce banka siromašne učiniti bogatima, bogate još bogatijima i boljima. Dođite da se dogovorimo. Majka Jana misli na vas kao na svoju decu. Ne može nam niko ništa, jači smo od sudbine.«

Novinarka je potresno opisivala poklone koje sam štedro dala crkvama u izgradnji i dečjim bolnicama, suze pobožnosti i sažaljenja koje sam pri tom prolila. Teodorina se ruka u tom trenutku pružila prema meni: dala mi je svoju namirisanu maramicu i rekla: »Ušli ste u istoriju sankcija. Zato što ste ih pobedili.« Stavila sam njenu maramicu na oči kao da sam plakala. Bio je to »pako raban«.

Ponovo su mi nametnuli dijetu: komadić suvog hleba, dva listića zelene salate i jedan sok od pomorandže. Strašno. Dilaver bi svake večeri posle Drugog Dnevnika svratio do mene i dao mi pilule za spavanje. Nije mi hteo reći kako se zovu ni zašto ih moram uzimati. Zaspala bih gledajući moje omiljene reklame: »Vožd je došao« i »Svilen konac«.

Noći su bile tamne i kratke, dani dugi i zamagljeni – i teško sam ih razlikovala. Zbunjivala sam se, brkala sate. Najzad

sam pronašla pouzdano merilo. Ako je moja sekretarica tu negde, znači da je dan. Ako nije, noć je. Nema treće mogućnosti.

Bleštave su se i nejasne slike mešale pred mojim očima. Promicali su vojnici u vazda istim maskirnim uniformama, menjala se tupa i otvrdla lica, namigivale neke razrogačene oči, neki glasovi su istovremeno pevali, pretili i jaukali, padala je kiša kasne jeseni, sunce mi je sušilo mokru kosu, psi su nailazili sa svih strana i razmnožavali se po beogradskim ulicama, jedan se motociklista kretao po zidu smrti oko mene - i Kan Kanovi su mladići bez lica prolazili pored mene sa upe-renim »heklerima«.

I na stolici preda mnom sedela je sredovečna i zapuštena žena sa krupnim i ljutitim očima. Videlo se da jede koliko hoće ali da nema šta. Kod mene beše obrnuto.

»Vraćam ti sve tvoje.«, rekla je. »Više mi ne treba.«

»Ni meni ništa ne treba.«, rekoš. »Mogu kupiti šta hoću. Sve osim hrane.«

»Vraćam ti sina.«, rekla je. »Dosta mi ga je. Uzgred budi rečeno, mislim da je neupotrebljiv.«

»Hvala na poklonima.«, rekoš. »Mada mi se čini da obe nemamo ništa. I zato moramo uzeti sve što nam dođe pod ruku.«»

»Da si živ, Josife, ne bih nikako bila ovako otvorena. Sad mogu. Ne možeš me prijaviti Kan Kanu. I ja te ne mogu izdati pred Kan Kanovim ukočenim očima. Od nekih ljudi se spasavaš jedino na onom svetu.«

HILJADU I JEDNA NOĆ

»Vidiš me, lepa Zade. I ja tebe vidim. Dodirujemo se kožom. Jednom ćemo možda voditi ljubav, ako se za to steknu uslovi. Ali sve to nije sasvim istina i pomalo je privid.

Nema potrebe da se gledam u ogledalu koje bi mi svakog jutra pokazivalo istu sliku. Hladne i prolazne kopije stvarnosti nisu pogodne za ljude poput mene: ne možemo uticati na njih. Dovoljno je da pazljivo pratim moje fotografije u dnevnim i nedeljnim novinama i da ih ponekad upoređujem. Snimljene su s mojom dozvolom, proverene i autorizovane: nijedan se fotograf ne bi usudio delovati protiv moje volje, nijedan novinar, nijedan urednik. Strah deluje sigurnije od nadzora, dublje i preventivnije – i dobro je poznato da se mene ne plaše bez razloga.

Ipak, današnje fotografije se razlikuju među sobom kao što se razlikuju i od onih iz prošle godine. Razlike su vidljive jedino meni, neko drugi ne bi se usudio primetiti ih. Crte mog lica nisu više oštre kao otisci na metalnom novcu ili kao rezane u kamenu. Nejasne su, neodređene, jedva primetno razlivenene. Kao da su snimljene pri blagoj izmaglici ili kao da objektivni nisu bili dovoljno izoštrani.

Ko se usudio da uradi tako nešto? Ne, niko se nije usudio. Niko se ne bi odvažio na tako nešto u gradu na čijim ulicama može nestati, biti pretučen ili ubijen samo ako pucnem prstima. To je prosto tako. Nešto najavljuje svoje prisustvo. Nešto bez imena. Moram biti oprezan, budan kao i do sada.

Kad hoću domisliti neku misao, napuštam Tvrđavu. Tri žene i dvanaestoro dece – svi se smatraju mojima – ne ulaze u moje sobe ali njihovo prisustvo smeta. Ljudska bića smetaju drugima koliko i sebi. Povlačim se u neki od »sigurnosnih stanova«, isključujem telefone, tonem u sebe. Vrtim u glavi kaleidoskop mogućnosti, računam cene i zarade na svim poslovima koje objedinjujem, pretpostavljam stanje u novim bankama – sada ih štitim, ne napadam – i procenjujem političke prilike koje se otvaraju predamnom.

Moji telohranitelji su okolo, nevidljivi i spremni svakoga videti, budni i raspoloženi da napadnu nezvanog gosta ili slučajnog namernika. Koriste svoje reflekse, izoštrene obukom borilačkih veština, kik-boksa pre svega – i ništa više. Ostalo je moja briga.

Vladika Filamen me je naučio jednom zlatnom pravilu. »Kad se moliš, ne misli ni na šta drugo. Tvoji redovni poslovi ići će lakše posle molitve.« Što prevedeno na moj jezik znači: kad se baviš poslovima, zaboravi sve drugo, prevare, mediji, političke manipulacije i molitve dolaze posle biznisa.

Udubio sam se u računicu dokle će Gazda produžavati inflaciju, kad će je zaustaviti, koliko to donosi njemu i meni zajedno i posebno – i ništa nisam primećivao. Smrkavalo se. Ili se svanjivalo. U čemu je razlika između dana koji umire i dana koji se rađa? To valjda primećuju jedino ludaci i pesnici, vozači tramvaja, raznosai mleka i kurve. Zastao sam.

Odjednom sam osetio da nisam sam u sobi. To mi je nagoveštala jeza na leđima, ukrućenost mišića na nogama. Nisam se pomerio. Ostao sam gde sam. Čekao sam. Ako iznenadiš onoga ko te je iznenadio, ponovo stićeš prednost. Preživljavaju brzi – i zato sam još uvek najbrži.

Parket je zaškripao. Noge koje su zakoračile prema meni bile su u cipelama sa gumenim đonom, telo je vonjalo kao životinjsko, kao pseće koje odavno nije osetilo vodu. U tom kretanju nije se dao naslutiti ni strah od mene niti poštovanje prema mojoj legendi.

I pomislio sam da me ta smrdljiva mirnoća neće napasti. Da je htela, već bi to učinila.

»Tvoj jebeni Sevenap više ne postoji.«, reče grub glas. »Poslednjeg preživelog uklonio sam na svoju ruku. I po tvojoj želji.«
»Ko je to bio?«, rekoh. »Opkladio sam se sa sobom na Terminatora.«

»Izgubio si.«, reče glas. »Bio je to Knindža. Najgluplji, najgori, najsporiji.«

»U tom slučaju tebi pripada opklada.«, rekoh. »Koliko ti dugujem?«

»Duguješ mi svoj život.«, reče glas. »Dva puta. To se ne plaća novcem.«

Okrenuo sam se. Usred pregovora nema opasnosti. Na kraju se stvari menjaju. Bio je to plecat, zdepast i krivonog mladić kockaste glave. Obrazi mu behu izrovašeni boginjama, oči sitne i zelene, usta kriva – i dva su mu dugačka zuba štrčala preko usana. Da je bio lepši, mogao je igrati Drakulu u nekom holivudskom filmu. Da je bio lepše obučen i namirisano, mogao je postati izbacivač u nekoj od mojih kockarnica.

»Zovem se Stefan Milutin.«, reče. Viđao si me pre nego što sam porastao. Sada me možeš zvati Rambo. Neko ću vreme biti u tvom obezbeđenju. Posle toga ćeš me poslati na nove zadatke.«

»Okej.«, rekoh. »Kako si ušao?«

»Kroz vrata.«, reče on mirno. »Dvojica su mi smetali, morao sam ih ukloniti. Sam vredim više od obojice i rado ću ih zameniti. Jos nešto: radije nosim uniformu nego odelo.«

»Okej.«, rekoh. »Ali se prvo moraš okupati. Ako tvojoj vrsti voda ne škodi.«

Pošto ni »sigurnosni stan« više nije bio dovoljno udoban, vratio sam se u Tvrđavu. Moja treća žena dočekala me je pešmom, upravo je bila snimila svoj poslednji hit »Neodoljiv-neumoljiv«. O tome kako smo se sreli, zavoleli i venčali – i sve onako kako nije. *»Ja te volim čak i kad si u Parizu, u Njuork da odeš bio bi mi blizu Ja te volim čak i kad si u Londonu, jer i u Londonu u mom si fazonu.«*

Ekipe tri televizije oduzele su mi vreme do večere. »Šta ćete uraditi našim neprijateljima?« »Jebaću im i oca i majku.«, rekao sam naprasito. Obišao sam kockarnice, proverio obezbeđenje, promenio šifre na sefovima. Smrad se mog novog telohranitelja – za sada ću ga tako nazivati – smanjio ali sam ga neprekidno osećao svuda oko sebe. Da nisam znao izvor, rekao bih da zaudara iz mene.

Kasno sam zaspao, rano sam se probudio. Nisam se mogao oteti utisku da sam negde napravio grešku. Osećajući se loše, zaista loše, pregledao sam fotografije u novinama, sinoć snimljene. Bile su iste kao juče i prekjuče. Ali nešto je nedostajalo. Šta, do đavola?

Ubrzo mi je skočilo u oči upravo to što nedostaje. Na svima bejah ja lično, okružen obezbeđenjem. Jedino Ramboa nije bilo. Umesto njega, na fotografijama je zjapila praznina - i to odmah pored mene, iza mene, ispred mene. Mene je bilo, nje-ga nije bilo.

Da li je Drakula imao neke veze sa srbskim narodom? I setih se da sam nekada naćuo kako njegova baba ili prababa beše iz onog kraja u koji su se moji preci Crnogorci doselili bežeći od Turaka.

POHVALA VLASTI KOJA SE NE MENJA

»Moj jedini cilj je vlast. To je prosto reći kao i »Moj jedini cilj je novac«. Lako se izgovara. Ubedljivo je – i ne treba nikom objašnjavati, svi odmah razumeju o čemu se radi. Zvuči prirodnije nego »Hoću da budem najbolji muzičar mada nemam sluha«. Ili »Moram osvojiti zlatnu medalju na Olimpijadi zato što nisam sportista«.

Pogrešne ambicije izazivaju podsmeh i prezir, sve osim one koje se odnose na vlast. Mali broj ljudi sanja popeti se Mont Everest. Nema jednog među njima – bio taj svetac ili ubica – koji ne sanja kako će se dočepati vlasti. Nijedan neplivač nije preplivao La Manš. Ali su se bezbrojne ništarije dokopavale vlasti u svim vremenima. To je istovremeno neobjašnjivo i lako shvatljivo: za vlast nije potrebna nikakva sposobnost, veština ili umeće. Potrebno je odsustvo svega toga.«

»Dok bejah mladi komunista i marksista, zapazio sam jednu ozbiljnu grešku u Marksovom razmišljanju, ako ne pominjemo onu glupost o zakonima istorije. Veliki Karl tvrdi da ljudi teže novcu zato što on nadoknađuje i daje sve ono što nemaju: ružan postaje lep i budala se pretvara u mudraca, nesposobnom se otkrivaju neverovatne sposobnosti.

Propustio je videti nešto drugo: iste osobine ima vlast ali jače i trajnije. Vlast prikriva ono što imaš, pokazuje ono što nemaš, nadoknađuje nedostatke i zamenjuje sve strasti i poroke. Droge su slabačke u poređenju sa njom. Najzad, koga može zadovoljiti samo jedan zločin osim priprostog ubicu u afektu?«

»Moj otac je, kad god bi me pogledao, govorio majci: »Tvoj sin je nakaza«. I ona mu je odgovarala: »Tvoj je sin zato što liči na tebe, nakazo«. Osudio sam na smrt to dvoje bednih Hrvata i odlučio postati ono što su njih dvoje najviše mrzeli: Srbin. I ja sam njih mrzeo zato što su me napravili takvog kakav jesam i ostavili me na pola puta između nakaze i čudovišta. Zašto nisu išli do kraja? Zašto iz svojih gena nisu izvukli nešto gore i strašnije, dovoljno sebi i nepodnošljivo svima? Morao sam se potruditi da njihovom poluproizvodu dodam crte izuzetnosti.«

»Neki je pakosnik rekao za mene: »Nijedna pojedinost ne kvari sklad Dukove ružnoće«. Osudio sam ga na smrt – i to ne samo javno – ali je bio u pravu. Na meni je zaista sve ružno. I telo i glava i oči i ruke i koža i kosa. To ne mogu poreći pred sobom ni pred ogledalom. Ni pred očima drugih. Da bi to svi prevideli, neophodna mi je vlast, čarobna koprena koja se spušta preko svega nepodnošljivog, neljudskog i odvratnog.«

»Marks je grešio, pobrkao je dve slične ali ipak različite kategorije: vlast je moćnija od novca, stvarnosti, umetnosti, strasti, boga i svega što postoji i što ne postoji. Vlast briše ono što je bilo, uklanja i ono što će biti. Jednom ću izmisliti pretke sve tamo do Kneza Lazara – i svi će verovati u to. Poreći ću zločine koje se spremam javno počiniti – i svi će ih prevideti.«

»Tako je svakad i svuda. Ali ovde – mislim na Grčko poluostrvo koje ću pretvoriti u Srbsko ostrvo – vlast ima i neka po-

sebna svojstva, nepoznata drugima i nedostupna im. Ovde se vlast može steći jedino vlašću, preko vlasti, kroz vlast, pomoću vlasti. Kao nešto što samo sebe stvara i obnavlja, samouništava se i regeneriše. Kao nešto što se kreće, zaustavlja, diže i spušta gotovo bez utroška unutrašnje energije.

Nepromenljiva je iznutra, ta naša vlast. I zato nema potrebe da se previše menja spolja, da uzima obrazine demokratije i narodnog izbora, da se prurušava u dobronamernu, dobru i uspešnu, da se iskazuje na budalaštinama kao što je životni standard. Ona postoji. Brani se kad je napadaju, napada čak i kad se ne mora braniti. Što je gora, duže će trajati.«

»Postavši Srbin, otvorio sam sebi put prema vlasti. Moji sadašnji sunarodnici vole svaku vlast, čak i onu koju javno mrze. U oba slučaja ne treba im verovati. Da nema Srba, najviše bih mrzeo Hrvate. Kako prezirati samo jednog brata među sijamskim blizancima? I kako se ne podsmevati njihovim jadnim naporima da se odvoje, mada su spojeni leđima i nesposobni da se pogledaju oči u oči?

U toj spojenosti i suprotstavljenosti nalazila se prilika za mene, poznavaoća svojih i tuđih mana, majstora bezočnih laži koje većina želi čuti. Treba računati sa najgorim u ljudima, treba time upravljati – i to možeš jedino sopstvenom niskošću, gadošću koju ćeš crpeti iz svoje praznine. Upravljaćes jedino boljima od sebe, zato budi najgori.«

»Vlast ima koncentrično dejstvo. Širi se iz središta kao talasi na vodi, rasprostire se do granica koje bi je mogle zaustaviti – i prelazi ih ako je snažna, samouverena i beozobzirna. Kreće se kao senka, kao radioaktivno zračenje, kao san koji se ostvaruje. Ako se udaljavaš od vlasti, osećaš slabljenje snaga,

nemoć, poniženje – u gubiš ono malo sebe što si usput skupio nekako oko utvare koja se zove ličnost. Dok se približavaš tom jezgru, osećaš bujanje snage, zanosa i užasa.

Onaj koji je u samom središtu, taj više nije on sam. Ni ime ni prezime. Niti je čovek niti životinja. Taj je nešto drugo, genetski promenjeno, samorodno i poslednje. Književnici i fariseji mu se dive ali ga ne umeju imenovati. »Mladi govornik sa suncem u kosi«? Koješta. Tačnije je »Nekažnjivi zlocinac« ili »Rušitelj-stvaralac«. Ili »Muž Crvene Veštice.« Ali to ce ostati zabeleženo jedino u mojim knjigama koje pišem i objavljujem uz njegovu dozvolu. Dopušta li to svojoj supruzi, zašto ne bi meni, trenutno najodanijem?«

»Gde su granice ljudske moći? Kad si sam, na površini tvoje kože, na domaku tvojih pesnica. Kad si na vlasti, nigde. Nestaju. Nema ih. Tvoje neznanje postaje sveznanje. Reči ti se umnožavaju poput insekata, šire se kao rojevi zaraznih komaraca, padaju posvuda kao skakavci. Ne moraš micati rukama: one dopiru u najzabačenija sela, ruše višespratnice, zatvaraju puteve, probijaju planine. Ne moraš se kretati – i stižeš svuda.

Tekstovi ti se sami pišu, knjige same izlaze i prodaju se, ne treba da ih nudiš po kafanama kao ja nekada, pre nego što sam postao Duk. Muškarci te vole, žene takođe – i možeš birati između polova, niko ti ništa neće zameriti. To je sila koja ne mora ni delovati zato što je sila.«

»Ono što je sada u središtu, ta sila, taj nagon – pogrešno ga zovu Predsednik, Gazda, najdarovitiji srbski političar u dvadesetom veku, jagnje među vukovima, Satana sa Dedinja – nije više čovek mada se smatra natčovekom: bezlično je, neodre-

đeno, neuhvatljivo, tečno, promenljivo, nastanjeno jednom ličnošću i otvoreno za nekog drugog, zatvoreno kao tamnica iz koje se ne izlazi ali u koju se može ući. Ono prima moje poruke, moje izjave odanosti, moje signale, razvrstava ih i tumači, procenjuje i ne odgovara mi neposredno. Čuti. Ne daje znak od sebe. Ne miče se.«

»Ako se uzročnik akcije ne pomera, to znači samo jedno: meni prepušta polje za akciju, daje mi priliku, čeka da pokažem koliko daleko i nisko mogu ići – i lukavo mi prepušta da budem lukaviji od onoga što sebe poznaje i sobom upravlja kao lutkom na koncu.

Još uvek nisam siguran da tom lutkom ne upravlja njegova supruga koja veruje našem starom učitelju Marksu. Kakva sila njome upravlja?«

PISMA STARIJEM BRATU

»Dragi moj brate, imam jednu novost za tebe: više ne crtam i ne bojim. Na Karaburmi ništa ne vredi da bude stavljeno na hartiju. Ni oko Karaburme. Ni dole u gradu koji se pogrešno naziva belim, u stvari je siv. Sivo na sivom nije kao crno na belom: ono nestaje bez traga. Ne gusne se već iščezava. Ne ostavlja niakvu boju za sobom.

Desna ruka me zaboli čim uzmem olovku, čim se prihvatim četkice. Prsti mi se koče od bola. I Apostol reži kao da oseća nekog sumnjivog, nekog stranca koji će uskoro ući u kuću i napasti nas.

Odustajem od crtanja da bih ga smirio, sklanjam olovku i četkice. Posto me štiti od drugih, štitiću ga od sebe. Ako se sukobimo, moja će slabost savladati njegovu snagu. Ako ne, već je pobeđen.

Boje krijem u ormanu iza posuđa pošto Majka tamo nikada ne zaviruje. Ona se ne odvaja od televizora otkad se probudi dok ne zaspi – i noću je zatičem sa daljinskim upravljačem u ruci i pred upaljenim ekranom bez slika. Gleda ono što se ne vidi, previđa ono sto se vidi. Ne može bez nas ali ni sa nama, zato je negde u oblacima.

Papi zamenjuje Majku na pijaci i u kuhinji. Uglavnom jedemo jaja: kuvana i pržena, cela i umućena, na oko ili sa tek razbijenim žumancem, pomešana sa nečim ili sa drugim jajima. Kaže: »Opet je sve poskupelo. Juče sam potrošio cele dve nemačke marke. Treću sam zamalo dao nekom profesoru filologije što je mogao kupiti samo jedno jaje. Rekao je da se naš jezik ponovo zove srbski. Isplati se gladovati zbog toga.«

Apostol ne deli hranu s nama, samo se prošeta i vrati se sitiji nego kad je izašao.

Ranije sam bacao papir čim bih nešto završio i obojio ga. Završeno je mrtvo, nezavršeno je živo i spremno da živi. Nešto sam ipak sačuvao radi sebe i protiv Majke, Papija i Apostola. To je Kuća Na Brdu Pored Sunca. Okačio sam je iznad kreveta da me isprača u san i da me pozdravlja posle povratka iz mraka. Niko je ne dira – i svakog me jutra sačekuje tamo gde sam je ostavio.

Zanima me ko će je prvi dotaći, skinuti, iscepati. To će se dogoditi dok spavam: jedino tada moji bližnji nestaju, tada ih zaista ne vidim. Majka ima najmanje izgleda: nju ne zanimaju ni druga bića ni tuđi predmeti. Papi je rasejan, prestar i ne vidi dobro. Da li će skrnavitelj biti Apostol koji me više ne čuje kad hoće i ne zna šta zaista mislim? Ili će doći neki nepoznati i nevidljivi?

Zaista više ne crtam. Ne smem, ne mogu i neću. Samo zamišljam ono što ću nacrtati. Sanjati nešto je zabavnije nego ga činiti. Sladoled u izlogu ukusniji je nego na jeziku. Ti si, dragi brate, lepši u mom sećanju nego tamo gde se nalaziš – i odnekud znam da nisi našao brod za Ameriku.

Sedim za stolom, pravim se da dremam, sklapam oči i vidim bez napora, protiv svoje i tuđe volje. Uzalud se Apostol vrti oko mene, liže mi ruke, stavlja šape na moja kolena i pokušava videti ono što se odvija za mojih sklopljenih očnih kapaka. Srećom, moja glava je zatvorena za njega kao mračna komora u kojoj se odvijaju nepoznate mu slike. Vrata su zaključana. I pas je napolju. Ne može ući u mene ma koliko pokušavao.«

»Pričao si mi kako u nekim zemljama udovicu zakopavaju pored mrtvog muža. Zato što je ona deo njega. Majka je donela limenu kutiju sa očevim pepelom iz Atine i drži je na stočiću pored daljinskog upravljača za televizor. Ta dva predmeta su deo nje. Ponekad je čujem kako u sebi razgovara s tim pepelom ali ne shvatam dobro šta pričaju. U svakom slučaju nisu to reči ljubavi. Njihove se svađe nastavljaju i sada kad nisu više zajedno.

»Da te nisam srela, drugu bih pesmu pevala.« »Da sam zadržao onu drugu, bio bih drugi čovek.« »Zašto te nisam napustila ne vreme?« »Zašto si mi, do đavola, ostala verna?« »Kad bi ti smo znao s kim sam te sve varala u snovima!«

I Papi se ponekad umeša u taj razgovor živih i mrtvih koji smo nas dvojica čuli bezbroj puta.

»U moje vreme žene su ćutale. I muškarci su takođe ćutali pred ženama i sa ženama. Nema šta da se kaže između polova, deco moja. Sve je ispričano U tom večnom ratu gube obe strane. Spasa nam nema, propasti nećemo. Kad bih samo znao ko je to rekao, lakše bi mi bilo.«

Potom požuri na pijacu: čuo je da su jaja ponovo pojeftinila. I već danima tamo uzalud traži onog profesora da mu pokloni

jednu nemačku marku, dovoljno za jedan dan života. Profesor ne dolazi, biće da je pojeo ono jedino jaje i umro.

Slike me ipak proganjaju. To je zato što ih držim u sebi. Ono što je unutra pokušava izaći napolje. Najviše me prati jedna slika, jedna osoba. To je tajna koju držim daleko od Majke, Papija i Apostola, krijem je i čuvam. Ako hoće nešto od mene, neka se bave Kućom Na Brdu Pored Sunca: žrtvovao sam je da bih sačuvao nešto drugo, važnije za mene i tebe, dragi brate. Tajnu ću otkriti jedino tebi. Znam da si ćutljiv, da nemaš prijatelja – i da je nećeš nikom reći.

Vidim devojčicu mojih godina, malu, mršavu i plavu. Čelo joj je ispupčeno, nos prćast. Između blelih usana nazirem da nema dva prednja zuba. Ruke su joj prljave, kolena izubijana, haljinica pocepana. Nalazi se negde daleko i na nepoznatom mestu. Stoji pred nekom mračnom višespratnicom u gradu bez imena koji pomalo liči na Beograd i pomalo se razlikuje.

Senke njenih roditelja, rođaka i suseda promiču negde pozadi, lelujeve i neodređene. Kad naši roditelji postanu takve senke, bićemo slobodni, nas dvojica i devojčica o kojoj ti pričam. Biće nas onda troje.

»Umeš li da crtaš?«, kažem joj.

»Samo jednu stvar.«, kaže mi. »Jednu kuću na brdu i jedno crveno sunce pored nje.«

»Kako se zoveš?«, kažem joj.

»Nikako.«, kaže mi. »Izmisli mi neko ime.«

Ako na brodu za Ameriku ima mesta za nas dvojicu, naći će se i za nju. Pošto smo oboje odlučili da nećemo odrasti, jedno će mesto biti dovoljno za nju i mene. I jedna karta za oboje.«

HOR

Ne morate me podsećati, građani beogradski. Priznajem. Ne znam dobro vaš jezik, zaista ste u pravu. Učim ga u slobodnom vremenu, između kafana u centru, splavova na Adi Ciganliji, Kalemegdana i Kluba književnika. I svuda gde se kreće novi džet-set: biznismeni, trgovci drogom i oružjem, pljačkaši banaka, povratnici sa frontova, pevačice, opozicioni prvaci i miljenici vlasti. Ide mi teško srbski kao i vama grčki – i nikako se ne odvajam od prevodilaca u čije znanje i dobru volju neprekidno sumnjam. Ako ne poznaješ besprekorno svoj jezik, kako ćeš učiti strani? Naučićeš samo ono malo stvari što kako-tako izgovaraš na svome.

Ponekad pomislim da je Vavilonska kula – koju čak ni ja ne pamtim – bila negde ovde na Grčkom poluostrvu. Što znači da se moramo dogovoriti koji će jezik biti zvanični sutra u našem malom ostrvskom carstvu. Prednost dajem grčkom. Stariji je, svečaniji, teži i zamršeniji. Srbski može biti nezvanični. Hrvatski, bošnjački i crnogorski ponovo će biti ono što jesu: varijante srbskog. Engleski će govoriti samo stučnjaci za kontrapropagandu. Što se francuskog tiče, on polako nestaje, za trista-četiristo godina neće ga znati ni stanovnici Galije.

Središte će se našeg sveta vratiti tamo odakle je, uz ogromne napore i bez pažnje vrednih rezultata, izmeštano dve hiljade godina: na poluostrvo koje se pogrešno naziva Balkan. Možda namerno pogrešno? Proterali smo Turke, zadržali tursko ime – i to nam se više ne sme događati inače će se ponavljati. Na stranu što su današnji Turci gori čak i od nas.

Jezik se uči u razgovoru ali i stalnim čitanjem. Vašu sam ćirlicu, građani beogradski, lako savladao: uprošćena je varijanta grčke iz koje su nastale ostale. S čitanjem je išlo teže, mnogo teže. Ako takozvana zapadna civilizacija proizvodi previše knjiga – ona uostalom proizvodi previše oružja i previše predmeta za opštu upotrebu – to se vama nije moralo dogoditi: trenutno ne proizvodite ništa osim ratnika i onih koji se kriju pod uniformama ratnika. Vi verovatno imate najviše pisaca po glavi stanovnika u ovom delu sveta, Albanci su i u tome daleko iza vas. Kako se snaći u tom galimatijasu? Koga čitati kad svi pišu?

Zato sam se okrenuo prevodima na srbski – i to onima koji ne postoje na grčkom. Pročitao sam nadušak »Protokole sionskih mudraca«. Duboka imaginacija, tečan stil, jasne ideje. Činjenica da je ovaj dokument nastao 1897. godine u Parizu i usred afere Drajfus, da je fabrikovan od strane ruske tajne službe Ohrana – danas se to valjda više ne zove ni KGB – nisu nimalo naškodile osnovnoj ideji. Svetska zavera postoji. Neko nas sve eksploatiše i drži u mraku neznanja, to je jasno kao dan i očigledno kao noć. Kao ideolozi i organizatori te zavere označeni su Jevreji, dvanaest plemena Izrailjeveih – i to je jedino što se u tom tekstu može eventualno menjati. Umesto njihovog imena da se pročitati i neko drugo. Recimo Amerikanci. To je nevažno, u stvari. Važnije je protiv koga je ta zavera uperena.

Vaši duboki umovi smatraju da se radi o Srbima koji se jedini suprotstavljaju novom svetskom poretku, mondijalizmu, elektronskoj civilizaciji i doslednom uništenju tradicija. Pridružujem se i dodajem da se preko Srba gađa osnovna ideja Grčkog poluostrva: izdvojiti se iz tog i takvog sveta, vratiti se korenima ma koliko duboki bili, podići zid prema Zapadu i otvoriti se prema Istoku. Neka ovo moje otkriće za sada ostane među nama: neprijatelj sluša i vidi čak i sa neba. Naše su nehajne demokratske bogove – kao i vaše policijsko »nedremljivo oko« – zamenili sateliti i svemirske stanice.

Saznanja ne dolaze slučajno. U istom sam izlogu – nekada se tu kočilo ponosno ime »Komunist« – ugledao i odmah potom unutra našao »Majn Kampf« mog dobrog poznanika Hitlera, Adolfa iz časne porodice Šiklgruber. Pored pohvala prevodu – koji je očigledno rađen s ljubavlju i dužnim poštovanjem – moram odmah skrenuti vašu pažnju na osnovne ideje i na to da tu proročku knjigu nisu pažljivo iščitali ni obožavaoci ni neprijatelji. Možete li zamisliti hrišćane koji ne znaju Bibliju i dodatke, zbirku tekstova sumnjivog porekla i nesumnjive propagandne vrednosti?

Idemo redom. Čistota rase je važnija od svega. Genetika nije hemija i trebalo bi da pođe prvobitnim putem alhemičara: izdvajanju i čuvanju čistog elementa. Ime Arijevci nije jasno ali bi trebalo, verujem, da označava sve nas koji smo svoji na svoje, nećemo druge – i neka idu tamo dakle su došli. Životni prostor je naophodan svakoj vitalnoj rasi, narodu koji može postati rasa – i sadašnje granice, rezultat bednih kompromisa sa velikim silama i stvarnošću, ometaju prirodno širenje jačih, civilizovanijih i superiornijih. Ako se to postiže ratom zašto pribegavati jadnim argumentima pacifista, te vrste koja maše zastavicama i lepim rečima i krije se pred žestokim momcima

čim ih ugleda? Treće: na osvojenim teritorijama logično je primeniti princip zbog koga je sve počelo i ukloniti nepoželjne elemente, mešavine, nečiste i nastrane sastave, malograđanske predrasude o jednakosti, humanizmu i ljudskim pravima, metise i meteke.

»Konačno rešenje« je svakako najbolje rešenje. Posle toga više nema šta da se rešava, dolazi vreme ispevavanja i širenja mitova, traže se pesnici čije će ujedinjeni glas postati homerovski. »Mi smo mi, a oni su oni« i »Ćeraćemo se još« spojiće se u poslednjoj himni »Nebo je plavo, srpske boje«. Mada je ispravnije reći »grčke boje«. Ali o tom – potom. Nećemo deliti plen pre konačne pobede.

DNEVNIK VOJNOG BEGUNCA

»Bio sam begunac i zatvorenik. Sada sam uličar. To znači samo jednu stvar: onaj koji živi na ulici. Danju tumaram kuda me noge nose, noću spavam gde stignem. U glavi mi se vrti kao na ringišpilu, kuće plešu kao umorne starice, sijalice namiguju, sunčeva svetlost vređa oči. Hodam, sedim, ležim na nekom smetlištu, ne mislim – i povremeno poželim da padnem i da više nikada ne ustanem.

Da je hladno, ugodno bih se smrzao. Ali nije: košava je otišla, proleće je došlo i sa njim neka prerana i nezdrava vrućina.

Ako me do sada niko nije prepoznao u gradu u kome sam odrastao, to znači da sam se promenio, postao neko drugi – i da verovatno nosim tuđe lice, strano mojim nekadašnjim i sadašnjim sugrađanima. Ni ja njih ne prepoznajem. Ni pojedinačno ni skupa. Kao da su se promenili. Ili kao da ih je neko u međuvremenu zamenio, zadržao stara odela u u njih stavio klonove. Tumaraju istim ulicama i govore iste reči koje sada nešto drugo znače. Prepoznaju se – i ne prepoznaju nikog drugog.

Neko mi je prišao s leđa, stavio mi ruku na rame. Okrenuo sam se polako i pogledao ga. Kao da smo se juče rastali na

Omoniji. Kao da smo prekjuče sedeli u taverni »Strefis« na brdu Strefis. Bio je mršav i ružan kao i ranije ali na njemu sve beše novo: farmerke, kožna jakna, crne cipele sa gumenim đonovima, sat, zlatni lanac oko vrata. Nije se osmehivao. Nije me gledao s mržnjom.

»Ovo je moj grad.«, rekoh.

»Sada je i moj.«, reče on. »Vratili su me zbog bekstva iz vojske kao i tebe. Tako sam se našao na Kosovu. I evo me u glavnom gradu naše zemlje koja više nije zajednička.«

»Ne mogu ti vratiti travu.«, rekoh.

»Šta je sto grama među saradnicima?«, reče on. »Počecemo novi ciklus poslova, ortak. U Beogradu sada ima mesta za svakoga osim za stanovnike.«

»Sta se dogodilo sa Melisom?«, rekoh.

»Prošla je kuru detoksikacije.«, reče on. »Osnovala je društvo za zaštitu lisica. Jedina nevolja: u Grčkoj nema lisica. Ali društvo ima sve više članova. Tamo se bave besmislicama. Ovde ne.«

Moj grad se promenio, to je istina. Drukčiji je, bolji i otvoreniji. Zahvaljujući poslovima koje imam, više ništa nije teško kao nekada. Sve je postalo dostupno, ostvarivo i lako. I sve je dopušteno: zakoni su nestali, policija je promenila stranu, sudovi ne rade, zatvori su otvorili vrata onima koji hoće izaći.

Možeš sve ako smeš. Smeš ako si jači. Jači si ako si bezobzirni. Bezobzirniji si ako imaš oružje i ako ga umeš upotrebiti. Napadaš da te ne bi napali. Otimaš da ti ne otmu ono što imaš i da stekneš ono što nemaš. Jedina prepreka si sam sebi.

Stešnjen između Ismaila i Kana, uklonio sam tu prepreku, prenebregao sam sebe, odbacio svoju bolnu osetljivost. Postao sam zaista neko drugi, pravi ja, snažan i čvrst kao nož i kao

revolver. Više me ništa ne boli, naročito ne tuđ bol. Više ništa ne osećam. Ne mislim na posledice ni šta će biti sutra.

I sve se to dogodilo samo od sebe. Možda se to dugo pripremalo negde u meni, sazrevalo, čekalo svoj trenutak. Zaspao sam kao uličar koji tetura i plače zbog samoće i probudio se kao mladić bez suza. Kao odrastao čovek. Kao muškarac.

»Spreman sam.«, kažem svakog dana svojim novim drugovima. »Šta ima da se radi?«

»Poslove sam nalaziš.«, kažu oni. »Kad platiš poreze Kanu i Gazdi, ostalo je tvoje. I naše.«

»Zašto se njima mora plaćati porez?«, kažem.

»Zato što je to dobro za zdravlje.«, smeju se. »Njih dvojica stvaraju uslove, dopremaju robu, drže inflaciju u neprestanom galopu, brinu se o potrošačima. Mi smo samo snabdevači i rasturači. Ne bavimo se propagandom.«

Pošto sam postavljao previše pitanja – i još preko toga opasno naivna – pored mene je stalno jedan tip: sve radimo u paru. Ja idem napred, on iza mene. Zovu ga Mauzer, sebe ponekad naziva Ljuti Krajišnik. Visok je i mršav, pije rakiju kao vodu, puši tuđe cigarete, oseća se na znoj i nešto neodređeno gadno. Kaže da je »begunac iz ujedinjenih srbskih zemalja«. Zato što nisu »dovoljno srbske«. Nazdravlja kad ispija rakiju: »Da zemlja bude čista!« I dodaje pošto ispije: »Od Turaka i fašista!«

Kad smo nasamo, šapuće mi da treba mrzeti ceo svet kao što ceo svet mrzi nas. Hoće da nas unište kao američke Indijance. Ako nas unište, biće im otvoreni balkanski putevi prema bogatstvima Sibira, prema nafti, zlatu, dijamantima i slovenskoj duši. Jadna braća Rusi, bedni naš drug Limonov. Na katoličko-muslimansko-jevrejski džihad treba da odgovorimo

svojim, pravoslavnim. S nama će biti svi naši mrtvi na nebesima, proroci i sveti ratnici. Upotrebićemo Teslino tajno oružje, zrake smrti, zaveštane jednom srbskom slikaru čije ime nije ovlašćen da otkriva. Taj veliki čovek i vidovnjak, slučajno umetnik, nosi ime jedne legendarne pokrajine.

»Dobar neprijatelj je samo mrtav neprijatelj.«, kaže. »Da sam to znao ranije, bio bih živ. Moji takođe. Mi se naučimo da ne verujemo drugima tek kad nas pobiju. Posle moramo ustajati iz grobova i potamaniti taj ološ.«

»Kako se sada osećaš, Mauzer?«, kažem. »Kao živ ili kao mrtav?«

»Podjednako.«, kaže. »Kad pucaju u mene, onda sam mrtav. Kad ja pucam u njih, onda sam živ. Između toga pijem rakiju. Da zemlja bude čista, kolega!«

Posla ima svakog dana. Ako hoćemo i želimo, ako smo dobro raspoloženi, ako nismo odlučili da pijemo i ušmrkujemo beli prah, ako nije neki važan crkveni praznik, ako ne sahranjujemo nekog poginulog na poslu. Svakog jutra grad je pred nama, centar i predgrađa, tihe ulice i bučni bulevari, višespratnice i kućice s baštama, kafane i prodavnice, trgovi i smetlišta.

Kad me ne boli glava i kad sam trezan, osećam da je grad ponovo moj, u stvari prvi put zaista moj. Ranije sam bio u njemu, osećali smo se i prozimali kao susedi i bliski rođaci, nesvesno se voleli i mrzeli, ali mi nije pripadao. Sada je moj, pripada mi – i zbog toga sam njegov.

Beograd se sada razlikuje od svih gradova koje poznajem i o kojima sam slušao od »naših stalnih dopisnika« svuda po svetu. U njemu kao da više nema policije, nekada svevideće i sve-

prisutne. Ona kao da je na nekom drugom mestu i kao da radi neke druge stvari. Nevidljiva je, neprisutna, nedelatna.

Nema bolje policije od one koja se ne vidi, ne oseća i ne smeta. U tom pogledu naša je policija zaista najbolja, daleko ispred ostalih. Gazda je ne ukida jer ne zna šta bi sa policajcima bez posla, tržište je već zauzeto onima koje policija nije stigla ili nije htela uhvatiti.

Moji drugovi kažu: »Kad sve policije postanu kao naša, onda smo osvojili svet ne pomerajući se odavde. Više nećemo odlaziti kojekuda. Nama će svi dolaziti. Holivud će biti u Košutnjaku, Pentagon u Kneza Miloša, Havaji na savskim kupalištima i Koza Nostra će redovno jesti riblju čorbu u restoranu »Šaran«.

U takvim trenucima ne sanjarim o San Francisku: premestiću ga na Dorćol. Ili ću ga prebaciti na Veliko Ratno Ostrvo. Umesto da se širi do prskanja, svet će se sabrati u jednu tačku.

ISPOVESTI GLADNE GOSPOĐE

»Da si ovde, Josife, video bi kako se sve menja. I kako sve ostaje isto. Jednima se događaju čuda, drugima nesreće. Meni su se čuda dogodila spolja, postala sam važna i omiljena, novinari ne mogu bez mene, štediše me obožavaju, Kan me više ne prezire.

Nesreća je u meni, u mom trbuhu: gladna sam. Šta mi onda vredi sve ono što navodno pripada meni? Ali ti dobro znaš onoga koji nas poseduje: mi smo samo privremeni čuvari njegovog blaga. Jednom će ga tražiti natrag - i možda i nas sa njim. Ne tebe već mene.

Predsednik Društva - i predsednik Upravnog odbora »Janament Banke« - nije se više pojavio u mojoj kancelariji. Možda uči naš jezik, reč po reč kao što ga govori. Ko zna na kom kancelarijskom stolu jede svoj svakodnevni roštilj, mirisniji od svake bašte i opojniji od svakog pića?

Jednom je napravio grešku da taj božanski roštilj podeli sa mnom - i verovatno mu je kratko rečeno da to više ne sme činiti. Njegov posao je reprezentativni, ne prehrambeni. I ja se, kad ogladnim gotovo do besvesti, moram zadovoljiti neukusnim sendvičem sa dva lista zelene salate.

»Moraću vas zamarati poslom, Majka Jano.«, kaže Teodora.
»Pogledajte ove papire. Javite se na telefon u isto vreme. Ovo su vaše današnje izjave u novinama. Ovo su fotografije sa vaših susreta sa guvernerom Narodne banke.«
»Zašto tako čudno izgleda?«, kažem.
»Ne obraćajte pažnju što je pijan: tako drži inflaciju na potrebnom nivou. Kao nivo alkohola u krvi. A ovde ste vi u poseti ranjenicima i deci palih boraca.«
»Valjda nisam još nešto uradila.«, kažem. »Ovo mi je dovoljno za danas. I previše.«
»Odmorite se.«, kaže moja besprekorna sekretarica. »Sutra ću vam dostaviti spisak vaših današnjih aktivnosti, račune i fotografije. Dilaver je otišao, možete i vi. Šofer vas čeka u kolima. Ja ću zaključati za vama.«

Uvek neko zaključava iza mene. U Atini to beše Dilaver, ovde je Teodora. Ako odemo na Kajmanska Ostrva – tamo posedujemo nekoliko filijala i jednu manju banku – naći će se neki urođenik da zaključava iza mene. To je čitav jedan život u kome ne učestvujem, o kome ponešto saznajem naknadno, nedovoljno i samo ponešto. Da li je moj? Ili je tuđ? Da je tuđ, ne bih ga bila povremeno svesna. Da je moj, osećala bih ga u svakom trenutku.

Kan je taj koji ga drži, oblikuje i usmerava. Ali nikako se ne mogu oteti utisku da i njega nešto drži i oblikuje, nešto veće, snažnije i pametnije od njega i mene – i sasvim bez razuma i bez osećanja. Mi smo kao koncentrični krugovi – i svako od nas je samo jedan tužan i usamljen krug koga veći krug drži u sebi.

Pre nego što mi da pilulu za spavanje, Dilaver traži da zajedno gledamo televiziju. Bezmalobli mi to naređuje. Ne samo Drugi Dnevnik i Dnevnikov Dodatak – to je zadatak svakog pošte-

nog građanina naše zemlje – već i specijalne emisije, okrugle stolove povodom seoba i deoba, programe za naše radnike u inostranstvu i nastupe akademika i pesnika. I sveštenika, razume se: bez njih na započinju nijedan program.

Dilaver drži daljinski upravljač, menja kanale kao da televizijske programme ima u glavi poput cifara iz našeg računovodstva – i ja uzalud pokušavam držati oči otvorene, shvatiti šta se priča i šta se prikriva. Ta sprava me uspavljuje. Tko sam verovatno proupsstila silne pobeđe i osvanja.

Živnula sam nekoliko puta. Kad je otac Filomen stavio lobanju na sto pred kamerama. »Srbsko dete što su ga zaklali Hrvati.« Kad je carinik Šomođi izjavio za našeg Predsednika: »On je vanzemaljac.« Upravo sam to pomislila nekoliko trenutaka pre toga. Kad se poslednja Kanova šticećenica izvučena iz neke drumske krčme pojavila bez gaćica na sceni »Sava centra«. Ili to beše dvorana »Pionir«.

Ostalo nisam zapamtila. Bilo je previše ubistava, sahrana, granatiranja, pevanja uz gusle – i nijedne ljubavne priče kao u stara dobra vremena kad su se i meni dešavale, ne samo lepoticama sa silikonskim grudima.

Još nešto se promenilo. U Teodorinom predsooblju – trebalo bi da bude moje – jednog sam jutra zatekla nekog nepoznatog. Bio je to ružan mladić u kožnoj vindjaci i farmerkama, ošišan do glave i moder lobanje. Bio je miran, ukočen i ćutljiv. Sedeo je na stolici pored vrata, cigareta mu je visila na donjoj usni i pušila se – i desno mu je oko suzilo od tog dima.

Zamalo rekoh da je kod mene zabranjeno pušenje: bila je to moja poslednja uspešna akcija na državnoj televiziji. »Pušenje

škodi zdravlju naroda. Pijte mineralnu vodu »Knez Miloš« umesto da pusite nišku »Moravu«. Majka Jana je sa vama. Dođite da se dogovorimo.« Potom je išao spot naše banke: ja u bleštavoj haljini pred otvorenim trezorom i sa punim rukama nemačkih maraka i američkih dolara.

Ali ne rekoh ništa, samo prođoh, zatvorih vrata za sobom. Nešto mi se stislo u grlu, stezalo mi želudac, teralo srce da poskakuje. Taj novi nije ličio na Kanove bezlične telohranitelje, proizvedene u istoj radionici – i ni na koga meni poznatog. Ipak mi se činilo da sam ga negde srela i da ga nekako poznajem.

Nisam se naprezala setiti se: moje pamćenje je prazno kao i moje srce. Kao polje bez trave i drveća, bez vode i bez tragova života. Kad sam tamo nešto pokušala naći, ostala bih bez ičega, praznih ruku i suvih usta.

Uveče me je taj mladić odvezao do Tašmajdana, ispratio do vrata moga stana. Bez reči. I ja njemu ništa nisam rekla. Možda Kan sada isprobava neme i autistične, proverava one koji imaju samo mišice i reflekse? Ujutro me je isti mladić sačekao pred vratima, sa cigaretom zalepljenom na usni i škiljeći na desno oko. Kao da sve vreme nekoga ili nešto nišani. Dovezao me na posao, Uveo me u lift, otvarao vrata predamnom i zatvarao ih iza mene, smestio se u pretsoblju. I sve to bez ijedne reči.

Teodora se ponašala kao da on nije tu ili kao da ga ne vidi. Možda zato što se od njega osećao neki lak zadah kao da se upravo okupao ali nije mogao sprati prljavštinu logova po kojima se vukao? Ili ga se bojala? Nije buljio u njene preplanule noge niti joj zavirivao pod suknju. Nove žene pokazuju ono što smo mi skrivale i kriju ono što smo mi pokazivale. Mi smo davale zadovoljstvo, one nude prevaru.

Kadšto zavidim mojoj sekretarici. Ona sve radi polako, uredno i sigurno kao da unapred zna šta će se desiti. I pokreti i reči izlaze iz nje kao iz kompjutera, izračunati, pametni i svrshodni. Ni jedan više, ni jedan manje. I dobija šta hoće od mene i mojih nalogodavaca.

Juče sam, izašavši u predosoblje da pitam zašto je moj sendvič zakasnio, posumnjala da je već dobila ćutljivog mladića. Smotala ga je, naslutila sam. Biće da je zapušila svoj napuderisani nos i uklonila mu cigaretu sa usne. Kučka. Sisa ga i troši, ispija mu krv, proždire ono najvrednije u njemu.

Nove žene su nova rasa. Mi smo muškarcima služile čak i kad smo ih koristile, ove se njima služe kao vibratorima i kreditnim kartama. Ne potčinjavaju se da bi vladale: prosto ih uzimaju. Potom ih odbacuju kao prljavu odeću.

Zatvorila sam vrata i ostala sama sa svojom glađu. Posle nekog vremena glad u trbuhu nije više ni bol ni napor da savladaš uznemirene živce. Nestvarna je kao i nestvarnost koju stvara. Glad, to su samo snovi koji dolaze i odlaze, strašne slike koje se mešaju, priviđenja.

Povremeno viđam sebe na porodiljskom stolu u bolnici – bilo je to nekoliko ulica od mesta gde se nalazim – kako vrištim od bola, pokušavam ustati i pobeći. Iz mene prodire nešto krupno, vrelo i snažno, dete koje još nije dete i možda nikada neće postati čovek. Iscepalo me je, zamalo rastrglo. Posle tog porođaja bila sam gladna, gladnija nego ikada – i niko me nije sprečavao da jedem.

»Danas ste imali samo jedan intervju.«, kaže Teodora pružajući mi zakasneli sendvič. »Rekli ste kako pomazete narodu

jer ste majka i majkama jer su narod. Potom ste obišli jednu fabriku eksera, jednu bolnicu, jednu školu za napuštenu decu. Nije dobro što ste dremaljivi pred kamerama, morate delovati zdravo i zabrinuto za druge, odlučno i majčinski. Stigli su telegrami zahvalnosti. Akademici, književnici, slikari, muzičari i kulturni radnici kao i juče. Ništa više.«

»Je li tvoj bezimeni mladić dobar ljubavnik?«, rekla sam. »Ne glumi čuđenje. Obe smo žene, valjda. Obe znamo o čemu se radi.«

»Malopre se javljao gospodin Kan Kan.«, kaže moja sekretarica suvo kao dosadnom štediši koji traži svoj novac natrag, zaboravivši da ga ne u naše ruke predao zauvek. »Rekao je da ćete me upravo to pitati. Ranije ste imali razloga da budete ljubomorni. Sad ih više nemate. Vaše vreme je prošlo. Ne vredi što niste završili sendvič, drugi nećete dobiti.«

POHVALA NARODNOJ LUDOSTI

»Poznao sam jednog književnika što se hvalio da piše iz glave, nista ne čita, ništa ne zna, sve izmišlja. Bolji sam od njega: pišem iz lakta. Brzo i bez napora. Ne mogu opisati lakoću s kojom moja ruka leti po hartiji. Kao da mi anđeo nebeski – koje se u mom slučaju zove drukčije, suprotno – sedi na rame-nu i šapuće na uvo.

Bezbrojne su teme kojima sam se bavio i kojima ću se tek baviti: trenutno sam na trideset drugom tomu mojih Sabranih dela. Uskoro ću po broju objavljenih knjiga prestići Josipa Broza, našeg najplodnijeg i najčitanijeg autora – i onda ću zaista srušiti njegovu Kuću Cveća kao što sam više puta najavio. Dvojica velikih pisaca ne mogu zajedno.

Moji su sledbenici sabrali moja dela pre nego što su dovršena – i zato što nikada neće biti dovršena. Glavni urednik – istovremeno je i moj zamenik – bivši je grobar, znalac svog posla, slaže knjige kao parcele na groblju i drži ih uredno kao mrtvace. Upravo sam završio studiju o topljenju leda na Arktiku i Antartiku i poplavi koja pretili Evropskoj Zajednici: jedino ih ja mogu spasiti ali neću. Zašto bih? Moji istomišljenici će isplivati, ostali će se podaviti: to je bolje nego da gubimo vreme, energiju i kadrove na koncentracione logore. Evolucija je

više puta primenila konačno rešenje nego bilo koja revolucija, uklonila ono što ne valja, stvorila još gore.

Književnici i fariseji, sociolozi i esejisti misle – ako se te brbljarije prilagođene tuđem ukusu smeju nazvati mišljenjem – da je rat nešto neredovno, izvan uobičajenog reda i sleda događaja. Bezmalobolno nenadana nesreća. Da je rat grom koji iz vedra neba razbija mirnu ljušturu života koji sve vreme teži da se obnovi sklad svakodnevice. I da se, pošto ga je kod nas neprekidno bivalo u poslednjih nekoliko vekova, sad zauvek prese-lio u druge krajeve i na druge kontinente.

Koješta. Rat je krvavi cirkus koji putuje, menja mesta i gradove, prelazi granice ali na nekim prostorima ostaje dugo ili zauvek: ima dovoljno gledalaca i obožavalaca.

Oduvek znam da nije tako – i dokazaću to u mojim Sabranim delima. Rat je stalno stanje sveta, prirode, društva, država, pojedinaca, grupa, klasa i naroda. Čas prikriveno i nevidljivo, čas otvoreno i jasno stalno stanje koje se ne menja ni u miru ni tokom primirja. Ratovalo se otkad je ljudska zver izašla iz pećine da bi imala šire polje delovanja. Ratuje se i ratovaće se. Ratovi se ne prekidaju. Uvek neko smatra da mora uzeti ono što pripada drugome – i ja svakog napadača od sveg srca podržavam rečima i delima. Na njegovoj sam strani i on je na mojoj.

Rat je neizbežna posledica reči *narod*. Rat je želja i namera onih koji tu reč izgovaraju, koji se njome služe, koji u njoj traže skrivena značenja i trajne vrednosti. Narod, to je nešto divlje, krvoločno i prljavo, nešto bezoblično, mnogoglavo i bezvoljno, nešto živinsko ili previše ljudsko što riče kao zver i poslušno vrti repom kao crno psetance. Nema svest ni sposobnost rasuđivanja. Ima samo podsvest i nesvest.

Ako hoćeš vladati – jedino reč *narod* legitimiše i učvršćuje vlast i sve što ona čini – moraš razlikovati šta ćeš reći podsvesti, šta nesvesti naroda. Prva je skrivena, druga nikada neće biti otkrivena. Jer istorija nije učiteljica života. Ona je slikovnica koja šarenom lažom skriva istinu. Upravo prepream novu i živu slikovnicu iz koje će kapati krv kao u najboljim trenucima čovečanstva.

Svaki narod koji voli sebe mora mrzeti druge narode, pre svega susede, po krvi bliske, srodne ili slične, potom sve ostale i bez izuzetka. To je mržnja koja se sobom hrani i sopstvenom energijom održava. I svaki joj je izgovor dobar i dovoljan: istorijsko zlopamćenje, neraščišćeni računi, stare svađe i ubistva, teritorije koje treba podeliti ili osvojiti, jezici, fantazmi ili sport. Najbolje ipak deluje mogućnost plena – i malo se lovaca ne upušta u potragu za njim. Izgovora ima dovoljno.

U stvari, rat je cilj, mirno doba je samo priprema i prikupljanje mržnje.

Prorocima i herojima, državicima i generalima, izuzetnim ljudima poput mene rat nije cilj već sredstvo da se dođe do vlasti. I da se njime održava. Ako se rat privremeno prekine, vlast se čuva pretnjom rata, opasnošću od njega, pritiscima i, ako sva ta sredstva promaše, ratom svih protiv svih koji se zbog nečeg zove građanski.

Zato godinama koristim sva značenja reči *narod*, propovedam mržnju prema drugima, otvaram stare rane i zadajem nove, harangiram kao moji prethodnici u minhenskim pivnicama. I više od njih: televizije su mi na raspolaganju. Oni su ipak, pored moćnih ideja, imali samo radio i novine.

Kamerama i gledaocima kao da ne smeta moja ružnoća. Naprotiv. Izdvaja me, čini me posebnim, ubedljivim i neponovljivim. Ili prosto na meni prepoznaju svoj urođeni smisao za ružno. Jednom će od toga napraviti svoje shvatanje lepote. Lepo je samo ono što nije i ne može biti lepo. Za sada nemam vremena razviti tu misao, osnovu nove estetike.

Moji novi sunarodnici me slušaju i slede. Popunjavaju moje odrede koji nisu samo moji, glasaju za mene, ponavljaju moje izreke, dive se mom bezobrazluku, veruju mi kad ih lažem i vole me kad ih tučem. Gotovo da sam zadovoljan njima. Dok ima budala, imaću sledbenike. Pošto se većina nikada neće i ne može opametiti, to znači zauvek.

Beznačajnu manjinu koja me mrzi već sam stavio na spiskove za istrebljenje i proterivanje – i čekam da Gazdine službe pronađu dobar izgovor i pogodan način za početak te akcije unutrašnjeg čišćenja, a to se može dogoditi svakog časa.

Ponavljam na medijima: »Ja sam Duk. Mi smo jedini pravi srbski rodoljubi. Oni koji nisu s nama izdajnici su ili će to postati.« U politici stalno moraš ponavljati isto. Stotinama i hiljadama puta, opsesivno kao manijak, mehanički kao magnetofonska traka. Iste gluposti istim zvučnim rečima. Grmeća dosada je suština politike, zvečeca jednoličnost, trešteće kruženje istih fraza. To ponavljanje mobilise masu.

Masa predstavlja silu bez razuma, sila proizvodi energiju bez cilja, majstor politike obe te stvari pretvara u vlast. Kad se vlast osvoji, onda tu praznu i strašnu energiju razaranja treba okrenuti unazad, prema onima koji je stvaraju i šire, umrtviti ih i učiniti neškodljivim.

Ipak, u politici se ponekad i ponešto mora promeniti. Ne previše, ne duboko. Neka prazna reč, neki pojam koji ništa ne znači, neki slogan koji premalo zbunjuje. Na početku svega – i pogađajući želje onoga koji je jedini iznad mene – obećao sam mom izabranom narodu Kralja, Oslobodioca, Ujedinite-lja, Oca Nacije. I tako dalje.

Oni su već imali jednoga, to jest nisu ga imali. Taj nije bio kralj ali je mogao biti. Nije bio ovde ali se mogao vratiti. Nije znao srbski jezik ali ga je mogao naučiti. Nije hteo biti kralj ali su to želeli njegovi finansijeri, njegova supruga i njegovi naslednici. Nije bio emigrant ali je, dobijajući naš pasoš, to mogao postati. Bio je samo jedna mogućnost. Dovoljno za politiku, premalo za stvarnost, previše za mene.

Kako sam to, obećavajući kralja, hteo pomoći onome koji je jedino iznad mene i koji nije ni pomišljao ispustiti vlast iz ruku? Prosto. Isto se istiskuje istim, staro još starijim, glupo još glupljim. Ideja kralja – koje je ponegde mogla i naškoditi našem zajedničkom projektu – obesmišljuje se idejom cara. Zato sam izmislio srbskog cara, imperatora, vasilevsa.

Bio je špansko-rusko-nemačko-englesko-latinoameričko-talijano-grčkog porekla, što će reći korenski i starostavni Srbin. Bio je tako sinkretičan, izmešan i od komada slepljen da se nije mogao upamtiti ali je dobro poslužio zaboravljanju onoga koji je zaista bio kraljevskog porekla. I najavi svemoći onoga koji će doći i više nikada neće otići.

U knjigama koje će izaći posle moje smrti – Grobar će me, pretpostavljam, nadživeti zato što neko mora obavljati njegov posao i u budućnosti – reći ću kako sam zamislio neobičnu i samo naizgled ludačku mahinaciju. Da učvršćujući vlast

drugoga, otvorim sebi vrata prema vlasti. I da ih potom zauvek zatvorim kao što je učinio projektant i graditelj Kuće Cveća.

Vlast kvari. Apsolutna vlast kvari apsolutno. Može li iko biti pokvareniji od mene? Jer ja neću biti samo vlast, predsednik ili diktator. Biću podmukla i neizlečiva bolest. I niko me neće osetiti pre nego što umre.«

HILJADU I JEDNA NOĆ

»Neki idu na ratišta po Bosni da bi vežbali pucanje. To su amateri. Neki idu na strelišta i ogledaju se na kartonskim metama. To su poluprofesionalci. Ja u mojoj kući – svi je zovu Tvrđava, osim nas dvoje – pucam u mete koje sam biram. Ja sam profesionalac.

Ako me slušaš pažljivo, nećeš postati meta – i niko te drugi neće uzeti na nišan, lepa Zade. Prošla noć je prošla. Počinjemo novu noć, nastavljamo staru priču.

Strelac se ne postaje. Da je to moguće, svi bi postali nepogrešivi – i po ulicama bi praštalo kao u mojim snovima, raznoslač novina pucao bi na policajca i prodavac pečenog kestanja na političara u mimohodu. Strelac se rađa. Vežba ga čini vrhunskim, volja jednim koji je vredan tog imena.

Veza između oka, ruke i prsta uspostavlja se negde duboko u čoveku – i onda se samo pokazuje u akciji. Ostvaruje se. Ima desetak-dvadeset pravih strelaca u svakoj generaciji. Jedan je najbolji – i prepoznaćeš ga po tome što je živ.

Od majke to nisam nasledio: bila je plačljiva i volela me je, gotovo koliko i »Gradić Pejton«. Nisam ni od oca. Bio je dobar

strelac – tako je u ratu postao oficir – ali je verovao u »svetinju ljudskog života«, bar dok ta neodređenost nije pripadala »klasnom neprijatelju«. Kao uvereni komunista nije voleo ubijati komuniste. Nije shvatao da su svi oni budući antikomunisti, izdajnici i prodane duše.

Taj njegov propust otvorio je mogućnosti mog angažovanja među emigracijom. Kod nas se u to vreme još kažnjavalo za pucanje po ulicama i kafanama.

Ne ispovedam ti se. Svaka ispovest je samoizdaja ili samooptužnica. Pretpostavlja kajanje ili strah: ta osećanja su mi strana, ne poznajem ih i ne razumem zašto im slabići podležu. Šta znači sažaljenje? I čemu služi samilost? Među ostatke prošlosti spadaju i čast, poštenje, vernost, odanost, držanje zadate reči, slabost prema slabima, poštovanje zakona, obziri prema drugima.

Pravi strelac – onaj koji poseduje vezu između oka, ruke i prsta – razvija svoje sposobnosti tek oslobađajući se ovih gluposti. Ako ih nema, utoliko bolje po njega. Ako ih slučajno ima, mora ih ukloniti. Inače će njega neko ukloniti.

Da bih preživeo dečaštvo i mladost i stigao do sadašnjeg zrelog doba – koje oboje možemo smatrati zlatnim – morao sam ukloniti viškove ljudskog. Pre svega osećanja. Muškarci koje sam poznavao na obe strane propadali su od osećanja. Robovali su im. Nosili ih kao okove. Proizvodili ih ako ih nisu imali. Žene su činile to isto mada tiše, skrivenije i mahom u svoju korist.

Oslobodivši se osećanja, postao sam gotovo bestežinski. Lakše hodam, radim, branim se i napadam. Lak sam kao ptičje pero, oštar kao nož, usmeren kao dobro ciljan metak.

Rat je kolektivno iskazivanje osećanja preko ubistava, pljački i nasilja. Histerično i zanosno iskazivanje mržnje i ljubavi, straha i čulne naslade. Ratnici su – govorim o većini – ljudi koji ne misle. Poslednji romantičari. Osećaju, hrane se osećanjima, piju ih, izmišljaju i održavaju pomoću alkohola, droge i krvi.

Jedino onaj koji ništa ne oseća, ostaje hladan i dobro računa – znači nad-ratnik ili savršen strelac – može imati neku korist od tog divljanja i neku zaradu od svih tih smrti koje se pretvaraju u novac. Ja komandujem ratnicima, sa sobom sam strelac.

Negde na kraju sveta postoji kuća sa visokim zidovima. Čuvaju je crni psi što pripadaju rasi koja do sada nije bila svima poznata i koja će svima postati poznata na samom kraju priče. Nazovimo je Tvrđava – i nemojmo je mešati sa mojom kućom iznad najvećeg stadiona na svetu. U toj kući boravi omalen starac bezbojnih očiju. Pije čaj, gleda satelitsku televiziju, čita izveštaje na mnogim jezicima, prima proverene profesionalce. Oko kuće stalno pada sneg, duvaju polarni vetrovi, vazduh se pretvara u led, hladno je kao u paklu – i svi posetioци nose tople maskirne uniforme.

Imao sam čast da mu jednom podnesem godišnji izveštaj o našim krajevima. Izabrao sam se, izabrao me je. Prethodno je proverio moj *curriculum vitae*. Nazvao sam taj izveštaj: »Stanje i perspektive Poluostrva Balkan kao mosta između Evrope i Azije«. Ispravio me je.

»Trebalo reći Ostrvo Balkan. Poluostrvo je kopno koje ima veze s kontinentom, što nečemu pripada. Ostrvo je ono što se odvojilo, što neće veze s drugima, što se polako udaljava od kopna i za hiljadu godina biće nepoznato, spremno da bude ponovo otkriveno.«

Kad je završio, kad sam završio, zadržao me je na ručku. Dok smo pili kafu i viski, usudio sam se biti otvoren.

»Kako ste vi to radili Majstore?«, rekoh. »U poslednjem velikom ratu?«

»Prosto – mada mnogima izgleda složeno i nerazumljivo.«, reče on. »Zavirili smo u sebe. Nadneli smo se nad svoju dubinu kao nad bunar koji vodi u srce zemlje. Saznali smo svoje tajne želje, snove o moći, potrebu za nasiljem, privlačnost smrti. Ta energija nas je učinila izuzetnima. Mogli smo promeniti svet i stvoriti rasu nadljudi. I promenili smo ga, taj dosadni i jednolični svet. Posle nas više nikada neće biti isto kao ranije. Naša dela su neuništiva. I bezbrojni spomenici su ostali za nama. Kad imaš vremena, poseti Aušvic. I obiđi još jednom Jasenovac. Nema potrebe da se trudiš do Hirošime. Ni da se smrjavaš na Kolimi. To su stanice na putu koji je pređen. Više se natrag ne može.«

»Smatrate li da ste uspeli?«, rekoh. Bio mi je blizak. Iz toga sam shvatio da sam i ja njemu blizak.

»Jesmo.«, reče on. »U stvari, gotovo jesmo. Izgubili smo rat, to je tačno. Protiv nas behu hrišćani, komunisti, humanisti, sentimentalisti, liberali, univerzalisti, pesnici mlake vode i slepi filozofi. Ali smo iza sebe ostavili ideju, veliku ideju koja će se, mada je svuda zabranjena, polako i neumitno širiti. Koja će uvek iznova osvajati stare i nove narode. Jer ona pripada svim narodima, bilo kom narodu. I tvom, dragi moj. Jedino ne smete ponoviti našu grešku.«

»Proučio sam vaša dela.«, rekoh. »Nisam pronašao grešku. Na šta mislite, Majstore?«

»Jednu smo ipak napravili.«, reče on. »Spoljašnji neprijatelji naše ideje se podrazumevaju, ona bez njih ne funkcioniše. Ali smo, misleći previše logički, likvidaciju unutrašnjih neprijatelja prepustili stručnjacima bez strasti i bez vere u apsurd

dno. Ali njihova veština nije mogla savladati kvantitet žrtava ni slabosti same ljudske prirode. Ako hoćete uspeti bar na Ostrvu Balkan – mislim da imate sve potrebne uslove za to, pre svega moderne medije i zaostale narode – morate uraditi nešto više od nas. Ići do kraja.«

»To je nemoguće, Majstore?«, rekoh. »Vi ste otišli najdalje, uradili najviše.«

»Nismo dovršili jednu stvar u samom srcu stvari.«, reče on.

»To treba ispraviti, dragi moj. Svaki pojedinac u jednom narodu mora biti ubeđen da je sposoban likvidirati svakog neprijatelja, pa i sebe samoga. Ne da ga lažno optuži, ostavi bez novca ili uhapsi: zatvori i logori ne deluju apsolutno, neki uvek prežive, kasnije postaju svedoci optužbe. Da ga likvidira u samom sebi, to jest sebe. Tako će stvar biti rešena iznutra i jednom zauvek makar tamo kod vas. I onda će se taj princip proširiti na čitav svet. Mi smo jedini pravi mondijalisti, mladi čoveče.«

Kad sam polazio natrag u domovinu, poljubio me je u čelo. I danas na tom mestu osećam nešto živo i vrelo, istovremeno hladno i mrtvo. Kao da se tu, skriven ispod moje kože, nalazi nevidljivi znak za nevidljivog strelca. Hoću li ga opaziti pre nego što nanišani i pritisne okidač?«

PISMA STARIJEM BRATU

»Dragi brate, ova pisma sve su zamršenija i moram dugo-dugo misliti na njih. Ono što je na početku ne sme biti na kraju. I ono što je u sredini treba nekako da se slaže sa sobom.

Pošto sasvim ne razumem šta hoću da kažem, ostavljam to za neku drugu priliku. Kad se naša zajednička priča završi, videćemo šta u njoj ne valja. Da li je treba još jednom ispričati ili zaboraviti?

Apostol ne zna šta da radi sa mnom kao ni ja s njim. Osmatramo se. Nadgledamo se. Oslušujemo se. Pošto se više ne čujemo - zvučna veza među nama se prekinula naglo kao što je i počela - mislimo šta smeru onaj drugi. To je naporno i dosadno i od toga smo oboje umorni i ljuti.

Kad on izađe u lov na hranu, ja se odmaram. Dok ja spavam, on se odmara. Bdijemo naizmenično. Kuća Na Brdu Pored Sunca posmatra nas obojicu i čeka ko će je prvi dodirnuti.

Majku ne vredi slušati. Razgovara sa televizorom. Stalno ponavlja kako je promašila karijeru, mogla je biti pevačica turbofolka. »Zamisli da ja pevam »To, Miki, to« ili »Kukavicu«? Stotine hiljada ljudi dolazilo bi na moje koncerte, udavala bih se

svakih nekoliko meseci za pukovnike i generale. Zaradila bih milione. Ovako ništa. Gubim vreme i polako gubim glas.«

Papi misli da se ona obraća njemu, slušaocu radija: »Svi smo milioneri. I više od toga. Svi smo milijarderi. Juče je izašla novčanica od pet stotina milijardi dinara. Evo, pokupio sam nekoliko za pločnika, niko ih neće. Prebogati smo, draga moja. Obezvredili smo marku, dolar, jen i pezetu. Obezvredili smo ostatak sveta. Imam više para neko Američka Centralna Banka. Ako ih bacim, opet ništa, od toga neću biti siromašniji.«

Juče sam odlučio da odem: nisam ih više mogao podneti. Izašao sam – i niko glavu nije okrenuo. Otvorio sam kapiju, izvirio na ulicu. Jednolične su stambene zgradurine zatvarale pogled prema Dunavu. Stanuje li ovde iko osim staraca i starica što se kreću jedinom ulicom? Jedni su išli na pijacu, drugi su se vraćali sa pijace. Na trgu se zaustavio trolejbus, iz njega su pokuljali mrzovoljni i ljutiti ljudi – i nisu se svađali samo da se ne bi odmah potukli. To ne ide na gladan stomak.

Na banderi je visio iscepani plakat: »U parohijalnoj crkvi priložite za siročiće iz Foče. Paroh Jovan Svetigorski.« I pored njega se nalazio drugi na kome je pisalo velikim slovima »Stranka Srbskog Jedinstva, svi za jednog, jedan za sve«. Ispod se nalazio broj računa na koji treba uplatiti novac. Muškarac na fotografiji bio mi je poznat: ličio je na mog oca pre nego što smo pobešli u Grčku. Isto prazno lice, iste mrtve oči.

Okrenuo sam se. Apostol se vukao za mnom, njuškao ograde, režao na prolaznike i zapišavao rondele sa uvelim cvećem. Niko nije obraćao pažnju na njega ni na mene. Hodao sam još malo, onda su me zbolele noge. Čovek mojih godina se brzo zamara kad hoda, to je zbog kratkih nogu.

Vratio sam se kad sam dobro izgladneo. Čovek mojih godina ne može sam bežati od kuće, čak ni u pratnji velikog crnog psa. Ranije bi me tražila policija, neko bi me nahranio, neko bi mi dao krevet za spavanje i supu ujutro. Sada niko glavu ne okreće na mene: niko više ne vidi nikoga. Svako se sakrio u sebi kao u psećoj kućici. A možda je to zato što su sad svi vernici, razgovaraju s bogom u sebi i krste se, bližnje ne primjećuju.

Apostol mi se pridružio dok sam prolazio kroz baštu, osluškiavao me, zagledao, njuškao. Majka i Papi nisu se ni pomerili sa svojih mesta. Sprikeri su na radiju i televiziji istim glasovima izgovarali iste reči kao i juče i prekjuče: osuđivali su »sile mraka i bezumlja«, »izdajnike i strane sluge«, »Alijine plaćenike na privremenom radu u Srbiji«.

I posle toga se začula horska pesma: »Gde god da pođem beli grad me čuva, kroz moju glavu košava duva«. Da bar duva košava, makar i kroz glavu. Ali ni to. Pokajao sam se što sam se vratio. Stariji to zovu Dosada. Ja to zovem Ništa.

Da bih izbegao sve njih, sklapam oči i vidim neku drugu reku, ne onu što se Dunavu pridružuje ispod Kalemegdana. Divlja je, modra, ponekad crna. Zapljuskuje obale, nosi zemlju, čisti kamenje i lešine. Kakvog li su ukusa ribe koje se hrane ljudskim mesom? To znaju oni koji ih jedu da bi sutra bili pojedeni.

Na reci je kameni most, taman od vremena, pogodan za razglednice i opise u lepim knjigama. Preko mosta prelaze pešaci, biciklisti, autobusi, topovi, tenkovi, kamioni-cisterne. I sve je lenjo kao na usporenom filmu.

Smrkava se, sijalice se ne pale, mesec izlazi. Na mostu nikoga nema. Na obe obale žmirkaju prozori: ukućani gledaju televiziju, sede pred šarenim ekranima, piju pivo i jedu. Iz mračnih ulica pojavljuju se neke tamne prilike nejasnih lica. Vode neke druge prilike sa vezanim rukama i nevidljivim licima. Zaustavljaju se na mostu pod mesečinom. Blistaju noževi, teče krv, lešine lete u reku koja huči i zuri. U njoj čekaju ribe koje negde dalje čekaju ribolovci. Nailazi kamion-cisterna i polivači šmrkovima spiraju krv sa mosta. Crvenkasta voda blista na mesečini, svetluca kao izvađene oči.

Najzad ne vidim ništa. Ovde zaista nema šta da se vidi ni da se nacрта, dragi brate. Oblici se ne podnose, boje se ne slažu. Reči se ne zadržavaju ispod slika. Još jedino stoji Kuća Na Brdu Pored Sunca na zidu iznad mog kreveta. Naprežem se da vidim devojčicu o kojoj sam ti pisao. Ne vidim je dobro, samo je nazirem. Ona je tamo gde bih ja mogao biti. U nekom gradu koji gori.

Kad budem mogao, kad me ruka ne bude bolela, kad Apostol ode u potragu za hranom u mraku Karaburme, kad Majka zaspila sa daljinskim upravljačem u ruci, kad Papi prebroji sve novčanice od petsto milijardi dinara, na toj slici ću samo za tvoje oči docrtati nas dvoje. Devojčicu i mene.

Stojimo na brdu, pred žutom kućom, držimo se za ruke – i potom uzlećemo, kružimo oko crvenog sunca. Tamo nam je mesto više nego ovde.

HOR

Ha, građani beogradski, jednom se ipak mora reći do viđenja. Ne zbogom, srećom po nas. Ništa nije konačno na Grčkom poluostrvu. Rastajući se sa vama osećam se kao da napuštam prijatelje, istomišljenike i saborce – i pomalo se bojim povratka u moju evropeiziranu i amerikaniziranu Grčku. »Makdonaldisi« posvuda. Diva mi, smetaju više od džamija. Neukusno je, svariti se ne može, a goji kao musaka.

S hrišćanima smo negde oko petog veka – to je vaše računanje vremena, ne moje – nekako izašli na kraj: ispalili su državotvoran elemenat, slepo odan vlasti, potčinjen i na sve spreman. S muslimanima nikako nije išlo, čak ni kada je uvedena plemenita institucija džihada. I evo danas Amerikanaca pred našim vratima, u našim krasnim malim državama, u svakodnevnom životu. Nisu samo oko nas: u nama su. Sanjamo njihove snove, izjavljujemo njihove ljubavi, računamo njihovim novcem. Čak i naše ubice i ratnici – ponosna vrsta koja drži do originalnosti i samobitnosti – vrše svoje zadatke po receptima iz holivudskih filmova.

Znate li koliko Ramboa, Konana, Dilingera, Morloka i ostalih ovaploćenih utvara tumara sada po brdovitoj Bosni gde se rasplamsava rat što obećava čuda sladokuscima i znalcima?

Svi ti rodoljubi ubiše se da liče na američke izmišljotine.

Ne, ne tražite od mene da ostanem, građani beogradski. Na vašoj sam strani, smatram vas poslednjim pravim narodom u ovom zakutku sveta, podržavam vas, širim vašu istinu o vama - i rado bih vas primio među atinske meteke. Dobro se osećam u Beogradu, ugodno mi je u hotelu »Metropol« - pogotovo kad mi društvo prave vaši odani Beson i Handke - na Kalemegdanu se osećam kao pobednik izliven u bronzi, sa uživanjem jedem i pijem u Klubu književnika, volim prošetati sa »ocem nacije« po Knez Mihajlovoj, obići dorćolske dilere i čitati vesti o oružanim obračunima između dušanovačkog i zvezdarskog ganga, na stranu moja duga odanost »leskovačkoj mučkalici« i neospornoj jeftinoći vaših travestita. Ali ne mogu zavazda ostati kod vas i zanemariti ostale balkanske narode i zanimljive događaje.

Alkibijad bi mi ljuto zamerio ako se ne bih upustio u novu avanturu. Heliogabal bi se naljutio, Fuše više ne bi govorio sa mnom, Berija takođe i doktor Gebels bi me sasvim prezreo: smatra da nisam jasan u mržnji prema Jevrejima, Crncima, lezbijkama i teoriji relativiteta. Takvo se društvo ne ostavlja da čeka - i takvom se skupu prilikom svakog sastanka moraju ponuditi paprena jela, autentične ludosti i perverzije. Ipak, uvažavajući vašu ljubav prema meni, ostajem dok ne saslušamo još nekoliko mahnitih priča. Možda će neka od njih biti zanimljiva i čitaocima Apuleja i Petronija? U redu, ne morate me više ubeđivati, spreman sam ostati i učestvovati još nekoliko dana.

Nešto vam ipak moram priznati, građani beogradski. Umoran sam. Loše spavam. Sanjam teške snove kao da sam Odisej koji upravo razgovara sa dušama umrlih. Pretpostavimo da je to

od teške hrane i lošeg pića. Masni podvarak i špriceri od »banatskog rizlinga« i »smederevke« ostavljaju neke tragove čak i na vekovnim osobama poput mene. Bilo kako bilo, moram se malo odmoriti od pričanja i slušanja priča. Odluka je ozbiljna i svaki bi se potplaćeni lekar složio s njom. Predah je neophodan čak i ubicama, ne samo nama koji ih pomno posmatramo.

Nema razloga za strah, nemate se čega bojati. Obučio sam nekoliko vaših izuzetnih ljudi raznim veštinama mog hroničarsko-mađioničarskog posla. Nekoliko pisaca. Nekoliko političara. Dva-tri novinara sa radija i televizije. Pet-šest profesora filozofije, istorije i lingvistike. Desetak pevačica turbo folka. Nekoliko generala i pukovnika. Svako me od njih može zameniti u međuvremenu. Bez izuzetka.

Ipak vam kao prijatelj i poznavalac preporučujem nekoga ko nije živ ali ni mrtav i uspešno obavlja poslove na obe strane groba. Jedan knjizevni lik, fikciju takoreći, razmnoženu u stvarnosti, poznatu svima vama. Nazovimo ga Horovođa. Možemo ga zamisljati kako hoćemo, oblačiti u bilo koje ruho, snabdevati raznoraznim instrumentima ali dve stvari nikako ne smemo zaobići: gusle i tanak pevajući glas koji, umesto iz usta, izlazi iz njegovog nosa. Kad završim posao sa pet priča koje slede, prepustiću mesto tom našem Horovođi, vašem budućem Homeru.

Ne pitajte mene gde je vaša Troja, ko je vaš Agamemnon, ko Ahil, ko Kasandra i koja osoba izigrava lepu Jelenu. Ličnosti se uvek nađu – i logika priče je važnija od njih.

DNEVNIK VOJNOG BEGUNCA

»Još ne znam kako se moj nadzornik i pratilac zaista zove. Ponekad se ljuti na oba imena koja mi je sam rekao. Kaže: »U meni teče krv Obilića. Mogao bi me i tako zvati. Ne bi pogrešio ni kad mi se obraćao sa Petar Mrkonjić.«

U svakom slučaju bar je u jednoj stvari u pravu. Njegova je ludaka sumnja pametnija od moje vere. »Albanac ne može biti prijatelj Srbinu. Ni obrnuto. Više ne moramo lagati. Sad smo otvoreni neprijatelji. Hvala Gazdi što nam je vratio dostojanstvo i pravo da se mrzimo.«

Ismail je nešto smerao i nikome o tome nije pričao, čak ni meni. Retko se pojavljivao. Nestao je. Nema ga s nama na poslu. Niko ga nije video u kafanama gde smo zalazili posle isporuke robe. Naše kurve nisam ni pitao: one zaboravljaju mušterije i prolaznike, pamte jedino makroe i ponekog policajca.

U »Hrabrom srcu« rekoše da će mu jebati mater kad dođe, ostavio je gomilu neplaćenih računa. Ni dileri ni kupci u Francuskoj i Cara Dušana nisu znali ništa o njemu, ni dorćolski džeparoši i provalnici. Nisu ga se čak ni sećali. »Koji Ismail? Je li Šipac? Nema takvih među nama. Izvršili smo etničko čišćenje, braćo, pre svega u svojim redovima.«

Kao da nije postojao. I kao da ja Kan-Kanu treba da odgovoram za nestanak nepostojećeg. »Gde je roba? I gde je novac?« Bez obzira na agregatno stanje u kome se nalazi moj poverilac i dobrotvor Ismail, morao sam ga slediti, naći, otkriti, iskopati. Ili zakopati, ako treba. Da se meni ne desi ono što sledi u takvim prilikama.

Pošto ga u glavnom gradu nije bilo – takvi kao on ne mogu se skrivati u našim rodoljubivim gradićima i selima, vrelim od mržnje čak i prema izbeglicama s Kosova – zaključio sam da se uputio prema jugu, svojima. U Prištinu. Gde bi drugde? U nekom tamo Ferizaju odmah bi njegovi opazili da je došljak – i prošao bi podjednako loše kao i u Vladičinom Hanu.

Neki starac je davno nekada pevao: »Svaka tica svome jatu, svako teži svome bratu. Zašto nadi slomi krilo, izdajico, sram te bilo.« Danas se izdajnicima događaju gore stvari i među njihovima i među drugima. Ali izbora nisam imao. Ili s Ismailom živ ili bez njega mrtav. Kad sam postao kukavica? Onda kada sam prihvatio raditi za kukavice koji nasiljem prazne svoj strah.

Prvo sam morao umaći mom višeimenom pratiocu i zatim se izgubiti u rulji. Sačekao sam da ga obori rakija, onda sam ga za svaki slučaj malo lupio čekićem u glavu. Ponovo sam se obreo na železničkoj stanici, privremeno bežeći iz grada u koji su me doveli s liscama na rukama.

Isti su putnici čekali iste vozove – i činilo se da niko nigde ne putuje, sede tako, viču, guraju se, mlataraju rukama i ubijaju vreme. Ako naiđe upravo njihov voz, neće ga primetiti. Ili će se praviti da ga ne primećuju. Vole da se nadlaguju s nepoznatima, njihovi im poznanici odavno ne veruju.

Ugurao sam se u voz prema jugu, ušao kroz prozor, izbio mesto u prepunom kupeu, uglavio se između dvojice rmpalija što su se krepili pićem i grozili se kako će sve Šipce u Šiptariju, ne jednog po jednog nego sve zajedno, uključujući i onu dvojicu. Zaškripalo je, zapištalo, sve se uzdrimalo – i krenuli smo prema ko zna kakvom voznom redu. Na peronu je ostala gomila, jedan njen deo putovao je sa mnom, zaudarajući na beli luk i rakiju.

Saputnici iz takvih vozova mrze se i zaboravljaju. Putujući, polako smo se udaljavali jedni od drugih kao da nas vagoni voze na suprotne strane. Čitali smo, nismo znali ko govori kojim jezikom. I kad smo izašli na prištinskoj stanici, nismo se ni pogledali: svaki od nas je požurio svojim putem. Niko se nije osvrnuo na druge. Čemu? Drugi ne postoje pojedinačno zato što ih je previše. Ali morao sam se upitati gde su ona dvojica rmpalija. Nestali su? Ili su prosto odlučili držati se podalje sve do velikog istorijskog zadatka?

Grad beše kaljav i blatnjav kao da u njemu stalno pada kiša. Muškarci su išli nekuda pognutih glava, žena gotovo da nije bilo – i neka su se trbušasta deca igrala na sve strane. Bilo je hladno i vlažno. Katkad je bilo više policajaca nego prolaznika i više prolaznika nego otvorenih radnji i više radnji nego stvari u izlozima. Uzalud sam postavljao pitanja: nisam znao albanski, oni nisu hteli govoriti srpski. I niko me nije pogledao u oči. Okretali su glave od mene kao da sam utvara koja će za tili čas nestati. Jesam li utvara? Da jesam, to ne bih mogao znati.

Tražiti bez cilja je što i naslepo lutati. Onaj koga tražiš može biti bilo gde: pred tobom, iza tebe, bluzu, daleko, u nekom drugom gradu. Onaj koga tako tražiš je svuda i nigde. Istovremene se udaljava i približava kao odjek koji se širi između

kuća. Možda je nestao? Možda nikada nije postojao? Idi dalje, tumaraj, padaj s nogu, ipak koračaj.

Gde si, Ismaile? Naći ću te makar se i ne zvao Ismail, makar menjao imena i odela, skloništa i čuvare. Ja sam verniji od psa, uporniji od policije, opasniji od rođene braće. Ja sam anđeo koji, tražeći tebe, traži sebe. Pali anđeo. Evo me u blatu, sa vlažnima čarapama u promoćenim cipelama, osećam hladnoću zemlje ispod pločnika.

Nikada i nigde nisam video toliko dece na ulicama. Bila su mršava, prljava, trbušasta. Virila su kroz prozore, ispadala iz kapija, uplitala mi se među noge, zaustavljala automobile, pištala kao ptice bez krila. Kad odrastu, ako odrastu, biće moji neprijatelji unapred i bez stvarne mržnje.

Delio sam im bombone i sitniš, pitao sam za Ismaila, neprekidno sam ponavljao njegovo ime. Traži ga Agelos, njegov drug iz Atine. Činilo se da me ne razumeju, da nasrću samo radi bombona i sitniša, da me čak i ne vide kako treba. Da li sam dovoljno stvaran da me mogu opaziti? Ili ih zaslepljuju moja nevidljiva krila?

Bilo je veče, automobili više nisu prolazili, policajci su hodali kaljavim ulicama i s puškama na gotovs. Retke su svetiljke bušile vlažnu noć. Jeo sam poslednje bombone da sasvim ne ogladnim. Osetio sam malu i hladnu ruku u mojoj, grozničavo od uzaludnog traganja.

Pored mene je hodao bos i do glave ošišan mališan. Pod prvom svetiljkom videh da su mu mreze prekrile oči. Koraćao je sigurno i ja sam išao za njim, slep za slepim. Sa glavne smo ulice skrenuli u sporednu koja nas je vodila u krive i uske uli-

čice. Psi su lutali okolo, ne režeći, ne lajući, njušeći nas povremeno. Kao da su prepoznavali ne samo malog vodiča već i mene, vojnog begunca, izdajnika roda svojega.

Dečak je otvorio cvileću kapiju, potom neka cvileća vrata. Obreli smo se u sobici osvetljenoj lampama na gas. Mala i hladna ruka više nije bila u mojoj. Nestala je. Moj vodič je nestao.

Muškarac pred kojim sam se našao bio je Ismail. I nije bio savim Ismail. Nisam mu dobro video lice, više sam ga naslućivao – i činilo mi se da je bez lica, samo jedno odelo koje stoji i glava sa okruglom i belom kapom. Prepoznao sam jedino glas.

»Sedi, Agelos. Da pojedemo ponešto i da popušimo po jednu. Ne žuri mi se. Pretpostavljam da se ni tebi ne žuri.«

U toj se sumračnoj sobi nalazio i jedan sto. I dve stolice pored njega. Na stolu je ležala večera: jagnjetina, hleb, flaša konjaka »Skenderbeg«. Dve pune čaše su nas čekale. I dve su kutije cigareta ležale sa strane: »papastratos« i »marlboro«. Nije bilo viljuški ni noževa.

Seli smo kao nekada u taverni »Strefis« na brdu Strefis, jeli smo hladnu jagnjetinu, pili konjak, pušili cigarete koje je Ismail savijao za nas kao nekada. Znaju li njegovi rođaci da on uzima travu umesto da je samo prodaje? Osluškiavao sam kuću: u njima nikada niko nije sam, u ostalim sobama su ljudi, stisnuti, oprezni, napregnuti. Oni čekaju. Ništa ih ne može zavarati.

Ismailovo lice se promenilo posle našeg poslednjeg viđenja kod »Hrabrog srca«. Tamo je – beše to pre dva meseca – bio mlad, ovde je – samo dva meseca kasnije – bio već star. Obra-

ze su mu presecale dve duboke bore, čelo se smanjilo, oči se povukle u duplje. Da nisam znao ko je, ne bih ga prepoznao. Čak mu je i glas postao drukčiji: promukao, dubok, ostareo, svečan. Govorio je nekim mojim-njegovim jezikom koji sam s mukom razumevao. Lakše sam shvatao značenje rečenica nego pojedine reči.

»Šta da radim s tobom, Agelos?«, reče i pogleda u stranu.
»Ako ostaneš ovde, rođaci će ubiti mene zato što te krijem. Ako nam se ponudiš, niko te neće prihvatiti – i tek onda ćeš biti sumnjiv. Ako izađeš, moji rođaci će te ubiti jer nema mene da te branim. Zar nije bolje da ja završim s tobom kao prijatelj? Ili ti sa mnom?«

ISPOVESTI GLADNE GOSPOĐE

»Nekada si, Josife, govorio da je Dilaver dosadan kao hrvatska kultura. Sada mislim da je dosadniji i od srpskog junaštva. Uveče me uspavljuje i ujutro budi istom pričom. Šta je inflacija, kako se stvara i kako se njome upravlja, čemu služi. Ništa ne razumem, zaista. Novac je novac, to je sve. Služi za iste stvari – i sve su mi trenutno nedostupne.

Mogu li naručiti mešano meso sa rostilja? Ne. Mogu li narediti da mi donesu pečeno jagnje? Nikako. Čak ni dimljenu vešalicu ne smem nositi u torbi umesto ruža za usne. O kokosovim kuglicama »Raffaello« ne smem ni sanjati. Novac služi drugima, ne meni.

Ali Dilaver ne misli tako. Kaže: »Ja sam finansijski stručnjak, tvorac stotina lažnih godišnjih izveštaja. Mogu sakriti svaku cifru, prevariti svaku kontrolu – na šta se i svodi celokupno gazdovanje kapitalom ovde kod nas i u takozvanom civilizovanom svetu. Ali naša inflacija nije finansijski fenomen: ona je politički čin. Nečija je politička volja donela političku odluku. Ova inflacija kod nas je upravljana sa vrha, smišljeno razvijana, genijalno iskorišćena. Nas predsednik je bivši bankar. Prosto uzuma *beskamatni* i *nepovratni* kredit od naroda. Mi smo posrednici. Kad se posao završi, šta će biti s nama?«

Kažem: »Bas me briga. Dosta mi je gladi.«

Nisam izrekla svoj bes do kraja. Dosta mi je i Teodore. Pored njene urednosti moja aljkavost i nesposobnost izgledaju gore nego inače, smetaju čak i meni. To je zmija iz mog predsoblja, plaćena uhoda, zatvorska čuvarica koja zaključava za mnom, izdajnica jedne prevarantkinje, moguća doušnica, Kanova špijunka. Biću gora od nje – i čak gora od sebe. »Moji univerziteti« ipak behu stvarniji od njenih: ulice, kafane, javne kuće i zatvori.

Lažući i smeškajući se, počela sam nemilosrdnu borbu protiv nje – i za novu milost moga gospodara. Što će reći borbu za ružnog mladića koji je naš telohranitelj i nadglednik i preko njega za Kana koji se – svaki od nas u lancu ima svoju muku – mora boriti za Gazdinu naklonost. Sve je povezano, zato svuda vlada haos.

Jednog jutra došla sam na posao i nisam zatekla Teodoru u predsoblju. I savršeni se razboljevaju, zar ne? U mojoj kancelariji sedeo je ružni mladić – zbog nečeg mom srcu neobično drag – i gledao me netremice. Ništa nije rekao, samo me je gledao. Kao da će mi nešto reći. I kao da se ne mora truditi: razumeću i bez reči.

Razumela sam. To je značilo da moram poći za njim. I pošla sam, ne pitajući kuda. Bilo je uzbudljivo bezmalo kao nekada kad sam birala muškarce koji će me izabrati: igra na sreću. Samo je dve stvari mogao želeti od mene. Koju će izabrati?

Ulice behu prepune, svi su nekuda išli, gurali se, ljutili se i svađali. Pred filijalama »Janament Banke« – dve behu u glavnoj ulici, tri u tesnim uličicama kojima smo polako vozili –

stajali su redovi, tihi i pospani redovi koji se nisu micali. Verovatno su oni u njima od čekanja i umora izgubili glasove i snagu – i bilo ko ih je metlom mogao počistiti sa pločnika.

Dilaver je rekao: »Jednom će svi tražiti natrag ono što su nam rado dali. Ali novac je nestao, čak ni ja ne znam gde je ni gde bi mogao biti. Biće kasno i za njih i za nas, Gospođo. Izvini, nikako da popamtim tvoja imena, snalazim se jedino u lažnim ciframa. Lažni ljudi me zbunjuju koliko i pravi.«

Prošavši kroz stari grad, izbili smo pred jednolične nizove višespratnica i zaustavili se. Staklo na ulaznim vratima beše razbijeno. Na zidu bese ispisano crnim sprejom: »Ovo je Srbija«. Lift se kretao polako, podrhtavao je i škripao.

Bio je to prostran i svetao stan, namešten moderno i ukusno, našminkan kao Teodorino lepo i nepokretno lice. Čula se muzika sa nevidljivog uređaja, pesma koju sam gotovo zaboravila: »Love me tender«. Televizor beše uključen ali bez tona – i na njemu su upravo emitovali vesti sa ratišta, mrtvace u boji, crno-bele žene koje plaču, popove kako mašu kandilima.

Neki je nered provalio u red toga stana, toliko sličnog mojoj sekretarici. Svetli tepisi, svetle fotelje i svetle zavese behu umrljani krvlju. Na širokom krevetu – nekada smo to zvali francuski ležaj – počivala je Teodora, moja službenica i mučiteljica. Bivša, hoću reći.

Belo i vitko telo beše krvavo, izbodeno nožem, grlo prerezano oštrim zubima, glava posuvraćena i bezmalo odvojena od trupa. Trbuh joj je zjapio kao posle carskog reza. Neko je tamo tražio ono čega nije bilo.

»Ukloniću sve ovo.«, reče mladić i glas mu beše kao tvoj u mladosti, Josife. »Ovo je sada moj stan. Kad ga prodam, kupiću oružje, najbolje i namodernije oružje. U Bosni se tek ukazuju veliki poslovi. Svi će se obogatiti. Ja najviše.«

Godinama nisam ništa radila rukama, Josife. I sve me je bolelo dok sam čistila zid, prala zastave i tepih, krpom skupljala krv i cedila je u lavabo. Tresla sam se, ruke su mi drhtale, znoj mi je razmazivao šminku i jedva sam ponešto nazirala između slepljenih veštačkih trepavica. I da sam dobro videla, ne bih smela gledati mladića. Ne od straha niti zbog odvratnosti. Zbog stida. Stidela sam se, nisam ga ni pogledala.

Ali sam znala šta radi. Veštim pokretima i ostrim nožem – takve je Kan poklanjao telohraniteljima kao nagrađu – sekao je telo moje-nemoje Teodore i komade slagao u veliku plastičnu torbu. Radio je to polako i mirno: Teodora se smanjivala, torba se punila. Gotovo sam klonula nad krpom. Nisam ni slutila da je stid roliko težak.

»Ne moraš se pitati gde je tvoj Dilaver.«, rekao je mladić. »Nije više ovde. Nestao je. Gazda kaže da nije ni postojao. Već danas u državi počinje antiinflacijski ciklus. Razumeš: antiinflacijski. To znači da moraju nestati svi tragovi inflacije i svi oni koji su krivi za nju.«

Bila sam u pravu kad sam pomislila da se to jednom mora završiti, Josife. To je poslednje što sam pomislila. Mada bejah gladnija nego ikada. Nešto kasnije nisam bila ni gladna.«

POHVALA MOJOJ IZUZETNOSTI

»Zaista, zaista vam kažem: niko ne misli bolje od mene i ne piše lakše od mene. Izuzetan sam u tome kao i u svemu drugom. I moja je ruznoća izuzetna: čista je suprotnost lepoti i stoga savršena.

Ništa od onoga što mi je namenjeno nije slučajno niti je za jednokratnu upotrebu. Kao niko drugi mogu reći da sam izabranik – i pre budućih loših, ulizičkih i besramnih pera napisati Pohvalu Mojoj Izuzetnosti.

Ko bi na jednom mestu mogao okupiti ološ iz rupa i kloaka, otpatke iz bifea, sa periferija, ludnica i zatvora, skrivene pervertite, muževe koji beže od žena, dužnike, lenjivce, rashodovane boksera, zatvorske čuvare izbačene s posla, bolesne koji neće ozdraviti, dečake koji bi da ubiju očeve, kriminalce sa dna lestvice zločina, maloumne grobare, lica sa poternica – i od njih napraviti političku partiju i odrede koji, utomljavajući svoje nagone, ipak služe jednom cilju? Niko.

Jedino sam ja uspeo u tome, ostvario nemoguće.

U svakoj »Ginisovoj knjizi politike« zauzeću posebno mesto. Čudovišno je zanimljivije od lepog, dobrog i čudesnog. To je

dokaz da će jednom, uhvativši u svoje mreže nakazne duše miliona, zavladata svetom. Pre toga se moram potruditi da se raširi bar ovde, među mojim sugrađanima i odabranim novim sunarodnicima – i da se što pre i što dublje prenese na druge. Susedi će ga predavati susedima i ovi će ga upućivati dalje kao »lanac svetog Antuna«. Jedan će zaraziti deseticu i stotina ce okužiti hiljadu.

Epidemiju ništa zaustaviti ne može: ona se, ostavljajući pustoš za sobom, povlači kad se istutnji, nahrani mrtvima i spreči opstanak živih. Tako kažu doktori. Ja sam doktor koji je odavno sklopio ugovor sa smrću.

Većina je lenja, plašljiva i odvratno miroljubiva. Samo odlučna manjina hoće sukob, tuču, rat, nasilje do kraja sveta. Kako naterati većinu da želi ono čega se boji? Prvo: uveriti ih da su pokradeni. Drugo: ubediti ih da će nekažnjeno pokrasti druge. Treće: preći s reči na dela i dati im povod.

Dobro obučeni naši momci zaći će na »neprijateljsku teritoriju« i tamo će javno – neophodno je da svi čuju šta se događa – izmasakrirati što više dece, žena i staraca. Odmah potom »neprijateljske će zločinačke horde« – to mogu biti i naši momci, zgodno preobučeni za tu priliku – upasti u srbska sela i gradiće i učiniti isto. Televizija i novine će to obelodaniti istog trenutka. I već je nekoliko hiljada ljudi sa obe strane uhvaćeno u neraskidivo kolo mržnje, osvete i krvi koja se mora proliti.

Tako se ne proizvodi samo jedan rat već ratovi – i svaki je posledica prethodnog.

Povremeno obilazim frontove koji se sada – uživao sam stvarajući novu srbsku reč – u medijima zovu *ratišta*. To činim

propagande radi koliko i da obiđem moje borce koje sam našao na ulici – i koji će postati uzor za sutrašnje uličare. Preživće samo snažni, nemilosrdni i odani, moji budući pretorijanci. Ostali će biti robovi ili begunci.

Ne odlazim predaleko: frontovi su izmešani, pokretni, čas su ovde, čas tamo, nikada se ne zna u koga pucaš i ko u tebe može pucati. Ne zadržavam se dugo na *ratištima*, mada ih na sva usta hvalim po medijima. U politici ne smeš biti odsutan ili zauzet nečim drugim: ona traži čitavog čoveka i služi se njegovom prazninom. U politici nema drugog života: sve je ovde, sada i nikada više.

Vidim koju pozadinsku jedinicu, jedem s pijanim mojim boricima, ispričam dve-tri koještarije – i žurim natrag u prestonicu. Grobar me čeka s novim tomom Sabranih dela, prepisanom iz naših novina »Nebeska Srbija«. Moji saradnici pišu, sve pripada meni i jedino s mojim potpisom ima neku vrednost.

Moj posao traži duhovnu disciplinu. Jedno se može, nešto drugo je zabranjeno, treće je isključeno. Ne smem previše misliti na vlast inače nikada neću doći na vlast. Ako bacač noževa misli na svaki nož – i posebno na žrtvu koju treba da pogodi – promašiće. Ali nešto se događa u mom sređenom mozgu koji ima samo jedan cilj i ne bavi se sporednostima sveta koji srlja u propast.

Već neko vreme znam da nisam sam. Neko me prati. Tačnije: nešto me prati. To nije ljudsko biće. Moji pratioci – koji poput pasa više njuše i osećaju nego što vide – otkrili bi ga i likvidirali da je stvor nazvan čovek. To nije ni životinja ni bog: životinju držim u sebi, boga poričem. To je nešto treće,

nepoznato i neuhvatljivo, samo nečije i nekakvo prisustvo. Nematerijalno je ali teško, uznemirujuće i opasno. Jer, sve što nije sa mnom, radi protiv mene.

Kad supruga i deca nisu sa mnom – oni su moj dekor i sličice koje upućujem javnosti – pokušavam otkriti šta je to. Hoću da ga izvučem iz mraka. Da mu upoznam oblik. Da ga naučim na grešku. Da ga zavaram rečima ili mislima. Da ga napadnem s leđa. Da ga ugušim pre nego što ono mene uguši.

To svakako nema dobre namere pošto ništa na ovom svetu nema dobre namere, sve je slepa igra sila, slabosti, privida i jačeg privida. To nije moje, nije ja. Zašto bi se inače krilo u nevidljivom? To nije tuđe ili nije sasvim tuđe. Zašto bi me onda pratilo iz neznani? To je možda ništa – i može biti sve. Ja celom svetu poturam obmanu. Zašto ono – ma šta da je – meni ne bi poturalo neku ljušturu bez sadržine, neki lažan oblik?

U kući užasa nikako ne treba napadati čudovišta kojima te obmanjuju kriva ogledala. Napadaj svoje oči i svoju svest koja se pretvorila u krivo ogledalo. I kad svi – moja porodica, pratioci, novinari, istomišljenici i protivnici – smatraju da sedim za stolom i pripremam govore za sutra, ja zaista sedim za stolom, ali ne pišem i nista ne pripremam. Držim naočari na nosu, povremeno zagrizem slatkiš koji je prethodno kušala moja supruga – namenio sam joj časnu ulogu da bude otrovana pre mene i umesto mene – i koncentrišem se.

Lovim to nešto ili ono lovi mene. U glavi mi je pustinja, vrela i prepuna fatamorgana. Pregarjamo se u mraku iza mojih očnih kapaka, u svetu koji nije svet. Nas dvoje. Ili to jedno koje se cepa na dva.

Da bi osvojio vlast nad svetom, moraš je prethodno osvojiti u sebi i nad sobom. Biti oštar kao nož, ubojit kao metak iz »heklera«, surov kao tigar, lukav kao uhoda, tačan kao računovođa, brz kao laserski zrak. Teritorije koje ćeš osvojiti u stvarnosti – i na *ratištima* – zavise od teritorija koje ćeš osvojiti u sebi. I ne samo u mozgu već i u svim drugim organima: jetri, srcu, bubrezima, crevima, trbuhu i guzici koju napada sve spolja i pokušava prodreti u nju.

Kad to postigneš, onda si spreman za osvajanje vlasti i zauzimanje »ujedinjenih srbskih zemalja«.

Isprva sam mislio na to što me prati i što mi preti – zašto bi me inače pratilo? – dolazi spolja i od neprijatelja. Izuzetnom biću poput mene svi su neprijatelji, pre svih privremeni prijatelji i sadašnji saveznici. Oni najviše: neki među njima veruju u ono što govorim i ubeđeni su da i ja verujem u ono što govorim.

Pojačao sam obezbeđenje i kontrašpijunažu, povećao pritisak na slabe i kolebljive, napregao svoju organizaciju do prskanja i sebe do neprekidnog zanosa.

I odjednom sam shvatio – bio je to trenutak lucidnosti u snu – da je to možda unutra, možda u meni, šunja se po ganglijama i tumara po mojoj iznutrici – i da je zbog toga nevidljivo i neprepoznatljivo. Da li je neprijateljsko, što će reći protiv mene? Ili je samo dodatak na snagu, nešto što me čini jačim, snaži me pred velike bitke koje ću voditi protiv celog sveta?«

HILJADU I JEDNA NOĆ

»Ponavljao sam ti, lepa Zade, tokom mnogih naših prethodnih noći: ja sam profesionalac. Sve radim stručno i bez uzbuđenja. Profesionalac je čovek koji se oslobodio ubeđenja, ljubavi i mržnje, svake suviše strasti – i novac otima samo radi novca. Ne smeta sebi, škodi drugima.

Ali u našem teškom poslu ima previše amatera i poluprofesionalaca. Ne shvataju da je ovaj svet ledeno mesto između dva ledena doba i da će preživeti samo oni ledenoga srca i čeličnih živaca, vukovi koji su postali tigrovi. Ja ne saradujem sa osetljivima.

Biti na strani slabih znači biti slab. Pomagati nesrećnima znači povećavati njihovu i svoju nevolju: njima nema pomoći. Snažni se ne obaziru na druge: oni slede svoju snagu. Ja to činim čak i prenoseći je na tebe i ponovo je upijajući sa tvoje kože, srčuci je iz tvog odanog pogleda.

Propaganda je sve. Ništa nije kako jeste već kako se predstavi. Televizija, radio i novine su neumorne mašine koje prerađuju stvarnost, oduzimaju joj osobine i pretvaraju je u nešto drugo, lakše za varenje i snažno kao kokain. Svetina veruje u sve što joj se kaže – ako to nije istina, ako joj škodi, ako je protiv nje,

ako se ponavlja, ako je dovoljno glupo ili ludo. Treba joj izaći u susret. Brigu o sebi i nečije javne dobre namere svetina bi shvatila kao laž, kao napad na svoje tajne želje i na svoju žudnju za patnjom i smrću.

Otkad sam usao u mašinu propagande – sa prećutnom dozvolom onoga što se među nama zove Gazda, a u medijima drukčije – postao sam neko drugi, neki ne-ja. I opet, na svoj poseban način, čisti ja, oslobođen svega suvišnog. Lepo upakovan i lepo ukrašen proizvod koji će većina rado kupiti zbog nekoliko zavodljivih reči – i unutra neće naći ništa.

Staje me muka da ne poverujem u sliku koja sam o sebi stvorio i da se ne utopim u njoj. Od toga me spasava stalna akcija, to jest pravljenje novca. Ja ga stvaram i on mene stvara, kupuje mi mesto u mašini što me prerađuje prema mojoj želji i potrebama potrošača, a za to moram imati još više novca koji će poći istim putem. Ponekad pomislim da je novac neka od nas nezavisna sila koja pokreće svet – i samo zahvaljujući tome što mi pokrećemo novac.

Sutra-prekosutra – ili jednog dalekog dana – požeću možda da budem neko treći, ne-Kapetan. Da postanem novo biće, čisto od prošlosti i nedostupno dosadnoj ljudskoj pravdi što puži za mnom kao zmija. Da se takoreći ponovo rodim. To je moguće jedino ovde gde se nalazim, ne isplati se bežati u inostranstvo i menjati identitet.

Kupiću tu mašinu – koju sačinjavaju televizije, radio i novine – i onda će od mene napraviti šta god hoću i od materijala koji će trajati vekovima. U moje lice junaka urezaće crte mudraca. Potomstvo će me zapamtiti kao dobrotvora. Unuci sadašnjih unuka misliće da sam bio visok i lep – i njihove žene davaće

moje ime svojim sinovima, uverene da ima magijsku vrednost.

Priče o ljubavi ne uspevaju jer su dosadne. Priče o mržnji nisu samo priče: one u svakom bude zanos da će se ostvariti. Sve-tinu niko ne vara. Ona vara sebe. Masu niko ne vodi u smrt. Čim je masa, ona je smrt, koncentracija ništavila i besmisla. Iz te smrti – iz sve te dobrovoljne patnje – pravi se novac, dobar i zdrav novac koji se slaže u sigurnim bankama po svetu: sutra će se vratiti i u bescenje kupiti opustošenu zemlju da je potčini, oplodi i zarobi zauvek.

Oni koji prežive ratove biće srećni što su živi, zaista i duboko srećni – i služiće nam verno kao spasiocima. Diviće nam se. I biće nam zahvalni. Samo smo ih opljačkali. A mogli smo ih pobiti.

Oči mase su milionske ali se ne vide i ne vide. Bezbrojne su, nevidljive i slepe. Kao da ne služe onome čemu su namenjene. Kao da su promenile namenu. Oči mase su kao oči mačaka, pasa, konja, ovaca i svega što beslovesno gamiže po zemlji, što se na trбуhu vuče, ždere, pari se, prdi i umire. Te oči su u vezi sa prostim stvarima: ne pasti niz stepenice, voziti auto, ređati cigle na građevini, plaćati kad se traži, glasati za najglasnijega, razlikovati pasulj od mesa i vino od rakije.

To u stvari nisu oči već mali okrugli predmeti za upotrebu, posrednici televizijskih i novinskih poruka koje im šaljemo mi s druge strane, pasivna materija koja upija boje našeg kaleidoskopa.

Meni oči mase ne znače ništa. Ne bojim ih se. Ne obraćam pažnju na njih. Čak ih i ne prezirem: prosto nemam odnos

prema njima. Ravnodušan sam kao prema smrti onih koji moraju nestati.

Ali – to ti moram priznati jer nemam kome drugom – u poslednje vreme osećam – ne vidim, samo osećam – neke oči koje me posmatraju iz gomile, iz prikrajka, iz uglova soba. Potpuno posebne oči. Mirne, besne, razumne i lude oči koje se pale iza mojih leđa i gase se kad se okrenem prema njima. Gledaju me netremice, lukavo i s nekom tajnom namerom koju ne mogu otkriti. Kad zaspim, one izranjaju iz mraka, blešte kao reflektori i njihova fluorescentna svetlost preplavljuje mi lobanju iznutra.

Niko ih ne vidi. Ja ih osećam. I ti sada znaš šta osećam.

Čitavog života pratio sam druge, bio im na tragu, iza leđa, skriven, nevidljiv – i znao sve o njima pre nego što bi me ugledali. Jedan neoprezan pokret, jedna reč više, jedna čaša pića na pogrešnom mestu i sa pogrešnim ispičaturama – i više ih nije bilo. Inače mene ne bi sada bilo. Ali ima me. Tu sam. Sediš sa mnom, delimo isti beli prah, sipaš mi viski, dodiruješ moju kožu. I mislim ostati ovde, zauvek.

Zato ti kažem: ne može niko nekažnjeno i tek tako slati nevidljive oči na mene. Otkriću ih. Otkriću ga. Svaki izvršilac ima naredbodavca i nema tog naredbodavca koga ne može stići jedan izvršilac. Prvi uklanja poslednjeg, ako poslednji ne ukloni prvog. To je krug u krugu. Izlaz je ostati u njemu, biti poslednji, biti sam.

U to ime moram se oprostiti s tobom, ljubavi moja. Saslušala si me, sad se povinuj mojoj odluci. Ne brini, nećeš ni osetiti smrt, u tebi je od onog trenutka kad sam te izabrao.«

PISMA STARIJEM BRATU

»Dragi moj veliki brate, evo jedne važne novosti: na Karaburmi pada sneg. Spor, krupan, vlažan sneg. Veje polako i uporno, slaže se preko drveća i leja u bašti, zatrpava kapiju, šljunkovitu stazu do vrata i nizak prag.

Niko više ne prolazi ulicom. Ništa se ne čuje iz grada ni sa reke, čak ni tegljači ne tule. Sa neba se bešumno spuštaju pahulje kao mali padobranci. Osvajaju nas. Kad im dosadimo, napustiće nas pretvorivši se u vodu i paru. Mi se ne možemo pretvoriti u nešto drugo, u tome je naša nesreća.

U kući je hladno kao tokom naše atinske zime, vlažna drva u peći sporo gore i pište, često nestaje struja, voda se smrzava u cevima. Ruke su mi modre i ukočene, Apostol odbija da mi pozajmi malo svoje životinjske toplote. I crveno sunce sa moje slike slabo pomaže, bojim se da se polako gasi i hladi. Da li ga mogu oživeti veštačkim disanjem usta na usta? Kad nas sneg zatrpa, neko vreme ćemo živeti u hodnicima i rupama poput krtica, lutaćemo po zamrznutom lavirintu.

Sa mnom je ipak sve u redu. Ali sa Papijem ništa nije u redu. Ne jede, ne spava, ne sluša radio, ne ide na pijacu. Ne uživa u inflaciji. Ne brani »srbski narod od spoljašnjih i unutrašnjih

neprijatelja«. Više nije samo starački modar: postao je crn, zemljan, neovdašnji.

Kad sam shvatio šta se s njim zbiva, uzeo sam ga za ruku, Apostolu naredio da leži pod stolom – Majka je upravo gledala seriju »Robinja Izaura« i plakala kao da se to njoj dešava, gorko grcala nad izmišljenim sudbinama – i poveo sam tog starca napolje. Više se nije starao o nama. I niko se nije mogao baviti njime kad se sruši i ostane nepokretan.

Silazili smo niz karaburmansko brdo držeći se za ruke, čuteći. Peli smo se i ponovo silazili. Prošli smo pored fudbalskog stadiona i Bogoslovije – i Papi sam skrete prema Novom groblju.

Ulice behu pune prljavog snega, mršavih pasa, prozeblih preprodavaca cigareta što su, zagrevajući se iza svojih kartonskih kutija, skakali na svakom uglu. Prolazili smo pored novih i starih baraka: to behu radionice kamenorezaca što su, rumeni od rakije, vredno radili na nadgrobniim spomenicima za jučerašnje i sutrašnje mrtvace. Većini je pošlo naopako, njima na bolje.

Pod nama se sterao grad, sakriven pod snegom kao u zasedi, kao da čeka napad varvara i osvajače sa panonske ravnice – i činilo se da su ga svi zaboravili, osim regrutnih komisija i lovaca na dobrovoljce.

»Evo kapije moga groblja.«, reče Papi. »Ovde ćemo se rastati, mališa. Odlazim. Vraćam se. Ovde mi više ništa nije poznato. Ili mi je sve previše poznato. Sve liči na ono sto je bilo ali je zbog nečeg gore i neizdržljivije. I zapamti šta ti kažem: »Rim zreo, i zrenje njegovo padanje njemu, i pogibelj i padanje njemu«. Posle Rima su Konstantinopolj i Moskva, tako kažu

knjige starostavne. Ali šta ako se radi o našem Beogradu? Do viđenja, Stefane Uroše.«

Noću vlada mrak, težak i vlažan kao da je izašao iz reka, nestaje struja, sveća nemamo i nemamo ih čime kupiti, palidrvca smo potrošili. Vatra u peći se gasi kad dogori poslednje vlažno drvo što sam ga doneo sa ograde, pepeo polako zatamljuje žeravicu. Ništa se ne čuje osim Majčinog šapata.

Ne razgovara sa ugašenim televizorom, ne sažaljeva robinju Izauru, ne priziva u pomoć nekakvu Dona Klaru. Već neko vreme – možda je s tim počela kad sam se vratio bez Papija – priča sa limenom kutijom što je drži na domaku ruke. Sa svojim muškarcem koji je postao pepeo. Kao da priziva onoga što je unutra da izađe i da joj se pridruži.

Jednom se napregoh da čujem šta njene usne ponavljaju u mraku.

»Gde si, Josife?«, vikala je u sebi i preko usana je izbijao samo šapat. »Zašto si me ostavio? Pokaži se. Vrati se. Kajaćeš se što nisi ovde. Ovo je tvoje vreme. Tvoji drugovi su na poslu, svuda su i neumorni su, čuje se pucnjava njihovog rada, grmljavina njihove artiljerije. Odazovi se, Josife. Ja molim da što žešći pogodi me malj. Da udovi se moji ne trzaju uzalud. Da moja tamna krv ne oteče u sneg. I da nađem ono sto ni pomenuti ne smem.«

Majku nisam morao držati za ruku. Sama se spremila i otišla. Jednog jutra je prosto nije bilo. Ni sledeće noći. Ni svih noći posle toga. Prosto je nije bilo. Nema je.

Iz grada dopire tišina koju povremeno razbije pucnjava: to se

bande mladića i dečaka obračunavaju po ulicama bez policije, pucaju jedni na druge – i na sve druge. I kao da neko hoda oko kuće, sporo i uporno hoda oko nas i čeka da zaspimo.

Da je Apostol tu, zalajao bi i oterao uljeza. Ali Mog Brata Psa nema već danima, prosto je nestao i zamišljam ga kako luta tražeći hranu – i nalazi leševe poginulih malih kriminalaca pre nego što policija stigne na lice mesta.

Jedino crveno sunce na mojoj slici povremeno gori, trepće kao svitac, pali se i gasi. Šta će se dogoditi ako uđem u nju?

Nije se dogodilo ništa. Evo me na golom brdu i posmatram magloviti svet ispod sebe. Ako umrem, sve će biti dobro. Ako ne umrem, sve će biti još bolje. U predelu koji vidim – više nazirem nego sto vidim – ničega nema. Ni ljudi ni životinja ni biljaka. Nema ni sunca ni meseca ni zvezda. Samo jedna vatra gori usred svega toga.

Na vatri je železna rešetka. I na rešetki, vezanih ruku i nogu, leži devojčica, ona koju povremeno viđam i stalno tražim – i kojoj još nisam našao ime. Plamen joj pali kosu, žeže kožu, sagoreva meso. Ona ne plače, ne jauče, ne zove u pomoć. Samo tiho cvili.

Evo me ponovo na Karaburni, dragi brate Stefane Dušane. Kuća je prazna – i pripada tebi i meni. Daleko je San Francisko. Daleko je Amerika i zlato što sja. Beograd je grad za sva vremena, za nas dvojicu – i za one koji nisu nas dvojica. Za različite i za slične, naročito za ove druge.

Sneg se topi, otiče prljava voda prema mutnom Dunavu, u bašti se pojavilo nekoliko visibaba, stidljivo su podigle bele

glavice. Počinje proleće. Dođi što pre. Biće nam toplo čitavog leta, hodaćemo goli, sunčaćemo se kao gušterovi, niko nam neće smetati.

I još nešto: Kuća Na Brdu Pored Sunca je nestala sa zida. Možda je neko ukrao? Ili je sama otišla?« Neka joj Isus da lavlje srce da preživi dane buduće.

OSTRVO
BALKAN

roman

Naš narod se smestio na razmeđi između Istoka i Zapada. Kada su se suprotnosti, koje između ove dve strane sveta postoje, zaoštrile i stale razvijati, sav naš narod bi zahvaćen ovom dvostrukom strujom.

(ANONIM, kraj XVIII veka)

Balkansko poluostrvo nalazi se između dve velike reke, Save i Dunava, i šest mora, Crnog, Mramornog, Egejskog, Sredozemnog, Jadranskog i Jonskog. Puno je surovih planina i pitomih dolina. Na njemu su nekada živeli Tračani, Iliri, Kelti i stari Grci, a zatim su ga zauzeli Rimljani. Svi ovi narodi su nestali sa istorijske pozornice. Potom su došli Zapadni i Istočni Goti, Huni, Avari, i najzad, Sloveni. Prva velika podela na Istočno i Zapadno Rimsko Carstvo išla je preko Balkanskog poluostrva. Bugarska, Srbija, Makedonija i Albanija potpali su pod uticaj Vizantije, a Hrvatska, Slovenija i delimično Bosna pod uticaj Italije i Srednje Evrope. Veliki rascep u Katoličkoj crkvi bio je nova linija podele i odvojio je Južne Slovene na pravoslavne i katolike. Potom velike delove Balkanskog poluotoka zauzimaju Turci koji ispovedaju muhamedsku veru.

Tokom propasti Otomanske Imperije na Balkanskom poluotoku nastaju brojne nacionalne države i državice sa nesigurnim granicama i u stalnom sukobu, izložene neprekidnom uticaju velikih sila...

(ANONIM, kraj XIX veka)

Balkan će biti ostrvo ili ga neće biti.

(ANONIM, kraj XX veka)

I

PRVA SVESKA

1. Proleće je ove godine došlo ranije nego obično. Moje poslednje proleće? Ili pretposlednje? Ili možda jedno od nekoliko koje ću dočekati, ako budem imala sreće. Bolest napreduje u meni. To drugi ne vide. Ali ja osećam. Osećam kako polako raste, skuplja snagu, priprema se za napad kao divlja vojska koja se potajno sabira negde ispod vida i svesti. Neću da mislim o tome. Ne mogu da ne mislim. I zato počinjem ovaj dnevnik, pišem da bi ispunila vreme kada se vratim sa posla i ostanem sama. Sa majkom ali sama.

Moja majka je sa mnom, ali nije ovde; ona živi u prošlosti, obnavlja svoje detinjstvo, mladost, ljubav, sa došljakom (mojim ocem) koga je učila da pravilno govori, rođenje (moje), službovanje po raznim školama, zrelo doba. Prebira uspomenne kao brojanice, niže ih, okreće i ponovo niže, a ja slušam. Ovog trenutka upravo priča kako je počeo rat posle koga sam se ja rodila; bio je običan dan, padala je kiša, ona je pošla u školu kada su se začule sirene ...

2. Naš stan je u višespratnici. Mali je i pun nameštaja; kad mi je poslednji put došla u goste i ostala, majka je donela sa sobom sve što je imala. Jednog jutra se pred ulazom zaustavio kamion, neki znojavi i mršavi radnici su zazvonili na vratima. Otišla sam na posao, da se ne posvađam. Kad sam se vratila,

veliki ormani, glomazne fotelje, vezeni jastučići i masivni trpezarijski sto u drvorezu zauzeli su sve; ostao mi je samo kutak u sobici pored kuhinje i stočić na kome ovo pišem. Uskoro mi više niko nije dolazio; nije imao gde da se smesti.

3. Sa četiri svoja prozora vidim panoramu čitavog grada, te šarene hrpe kuća smeštene u kotlini između planina i brda kao u posudi. Vidim i mnoge crkve: muslimanske, katoličke, pravoslavne. Jedino sinagogu ne vidim; skrivena je i tiha kao i oni koji je posećuju. Navikla sam se na taj pogled, na tu širinu; ne mogu ni da zamislim zatvoren prostor. Nekada davno pobjegli smo iz pećina; kad teško sanjam, nalazim se u mračnoj, niskoj, vlažnoj i zagušljivoj prostoriji koja može biti samo ta prvobitna pećina, tunel koji vodi u podzemlje.

Budeći se, gledam grad kao nešto svoje; uveče ga ispraćam na spavanje kao razred dece koju mi je neko ostavio na čuvanje. Mislim na njega, govorim o njemu, družim se s njim; ponekad mi zamenjuje sve muškarce, svu onu strašljivu tvrdoću koju volim u njima. Imam li zaista išta drugo osim njega?

4. Danas je subota. Mlado sunce je pozlatilo prozore. Tek sada vidim koliko su zavese požutele preko zime; od prašine, od duvanskog dima, od pregrejanog vazduha u sobi. Opraću ih danas ili sutra ili kad budem mogla. Sve teže radim, sve manje mi se radi. Majka je zdrava i vredna, hoće i ume sve. Ako se seti, ako joj kažem. Ali danas nemam snage da razgovaram s njom i da slušam stare i poznate priče; majka tako naplaćuje svoj rad za mene. Sat radi, dva sata moram da je slušam.

5. Izašla sam u grad - da prošetam i da popijem kafu. Tako često radim subotom i nedeljom. Tako se odmorim, izbe-

gnem majku i nekako sebe. Dok šetam, retko mislim na bolest i na lekove koje pijem. I na to kako se može desiti da mi ti lekovi nestanu zajedno sa apotekama i fabrikama lekova. Onda ću umreti za dva do tri dana, za onoliko sati koliko budem želela i mogla da izdržim.

Ovde nema glavne ulice. Sve uske i tesne ulice u starom gradu su glavne, čitava ova četvrt. I sve je bilo puno ljudi, šarenost, blistavih izloga, otvoreno šetačima koji su se odasvud slili u centar. Muškarci su išli razdrljani, otkopčanih košulja. Žene su skinule zimske kapute, obukle svetle mantile; na sve strane se čulo zvonko lupkanje njihovih potpetica. Zgrčena u zimskom kaputu, ipak sam se dobro osećala među njima. Čekala me je topla i gorka kafa.

Onda su se čuli pucnjevi. Prvo nekoliko pojedinačnih, zatim rafali. Kao da se neko preterano veseli na svadbi koje su u nas uglavnom subotom. Niko se nije okrenuo ni zastao, svi su nastavljali da šetaju, gledaju izloge, razgovaraju. Pucnjevi su se približavali i pojačavali. I odjednom je zapraštalo po ulicama okolo, prsnulo je staklo iznad moje glave, neko je zajaukao. Svi su počeli da beže, svako na svoju stranu. Nastala je gužva, metež, nastalo je sudaranje i guranje. Ljudi su odjednom dobili neki napregnut izraz na licima.

Jedino ja nisam mogla da trčim. Nastavila sam polako prema svojoj kafi. I popila sam je u praznoj kafani gde ni kelneri nisu znali šta se događa; možda su se negde potukle dve ulične bande, a policija nije stigla na vreme. Kafana se zove »Evropa«, tako se zvala i pre sto godina. Nijedna moja prijateljica nije došla. Niko nije došao. I muški sto pored našeg bio je prazan, već tri-četiri nedelje prazan.

6. Kod kuće sam. Dok ovo zapisujem, čini mi se da sam sanjala. Ili sam halucinirala. Bolest je krenula u napad.

7. Neki dnevnicu nikada nisu napisani, drugi su ostali nepročitani; moj se prekinuo na samom početku. Ali, odnekud sam sigurna da ću ga voditi, da ću beležiti ove moje možda poslednje mesece. Nastavljam pisanje, nekoliko dana kasnije. Majci sam rekla kako je doktor tražio da vodim beleške o svojoj bolesti; tako me bar malo ostavlja na miru. Ona razume sve što čovek radi za sebe.

8. Nisam oprala zavese. Nisam očistila kuću; prašina oštrem zime slegla se po nameštaju i sunce obasjava sobe kao da ih razgolićuje. Sobe u kojima žive dve usamljene žene, svaka zauzeta sobom, dovoljna sebi; zajedno smo iz navike i zato što nemamo nikog drugog. Tetka je umrla prošle godine i sahranili smo je u njenom gradu na moru. Majka misli da je živa, ponaša se kao da je živa; stalno joj telefonira.

Opet ona lotalica nije kod kuće, kaže. Sigurno je otišla do mora. Ide tamo i čeka muža. A taj se ludak udavio pre trideset godina.

Moja majka piše pisma toj svojoj sestri; u njima obnavlja njihove uspomene iz mladosti. Ona govori, ja zapisujem: moja majka je, između ostalog; zaboravila da piše. Zna slova, ali ih nikako ne sastavlja u reči.

9. Bila sam izvan kuće, ne na poslu. Svi su valjda bili izvan svojih kuća, na ulicama i trgovima, pored reke, stojeći na tramvajskim šinama, ispunjavajući parkove. Sretala sam poznate i nepoznate, svi smo razgovarali kao da se oduvek znamo, aplaudirali, vikali, pevali, plakali. Svi smo hteli isto. Mir. Da odu svi naoružani, svi oni koji se mesecima pojavljuju odnekud iz sela i sa planina, nasrtljivi, gladnih očiju.

Onda su pucali na nas, pravo u gomilu, u meso, kako reče neki muškarac pored mene, dok smo sa pločnika dizali pogodenu devojkicu, mladu, još toplu, težu nego kad je bila živa.

Lica mrtvih su prazna, prazna; to više nisu lica, već kosti prevučene kožom, ispunjene mesom.

10. Uveče je moje lice u ogledalu bilo tako: masno, naduveno, a prazno. Moje buduće lice. I nisam spavala; mislila sam kako se zvala ona devojka, vraćala sam. Davala joj sva imena koja sam znala da bih je nekako oživela. Najzad sam je nazvala onako kako su mene nekada zvali moji muškarci, oni koje sam volela. Madmoazel Su. Ja sam umrla s njom. Ona živi u meni.

II PONOVO MEĐU SVOJIMA

1. Najzad sam stigao u glavni grad. Posle četrdeset godina redovne službe i pet godina zaslužene penzije nalazim se tamo gde žive najbolji sinovi našeg naroda. Dolazio sam i ranije službeno u posete radacima i prijateljima, ali tek sada sam došao da ostanem i da opstanem. Nemam gde da se vratim. Tamo gde sam bio, sada su svi naši neprijatelji. Oduvek su i bili, no mi smo previše skloni da praštamo i zaboravljamo. Oprostiti, to da. Ali zaboraviti, to nikada. A kad već ne zaboravljaš, zašto i da praštaš?

2. Smestio sam se kod rođaka V. On je takođe penzioner, ima porodicu kao ja nekada, ali su svi njegovi bili na pravoj strani. Stan mu je isti kao nekada, jer smo imali isti čin. I nameštaj je isti, čak je isto i raspoređen. Televizor zauzima glavno mesto u dnevnoj sobi kao i kod mene nekada i takođe je u boji. Domaći proizvod. Naš narod je genijalan. Mi smo izmislili sve. Struju, vodu, točak i slične stvari. Ko u to ne veruje, taj je protiv naroda.

3. Prvih nekoliko dana iskoristio sam da obiđem glavni grad i da posetim njegove istorijske znamenitosti. Stara tvrđava nad ušćem dve reke deluje veličanstveno kao i uvek i daje nade da ćemo odoleti agresorima, ako treba i celom svetu. Mi

smo najjači kad smo najslabiji. Kad postignemo akciono jedinstvo, niko nam ništa ne može. To sam uveče rekao rođaku V. On se složio sa mnom. Uvek je zauzimao pravilne stavove. Supruga mu takođe: ona se redovno slaže s njim. Kao moja nekada sa mnom.

4. Moram priznati, u glavnom gradu osećam se kao kod kuće. Na sve strane viđam poznata lica. Gde god pođem, sretnem po nekog iz starog zavičaja. Sinoć sam u kafani imao utisak da sam u našem malom selu na planini, onom što ga više nema jer su svi sišli u doline i gradove. Čak je i kelner sin jednog našeg seljaka koji se doduše nije dobro držao u pretposlednjem ratu. Rođak V. kaže da sada to treba zaboraviti. Više od svega potrebna nam je narodna sloga. Kad se obračunamo s neprijateljima, lako ćemo između sebe. I to po receptu koji smo primenili u pretposlednjem ratu; svi mi iz dalekih krajeva navalimo u glavni grad u obliku narodnooslobodilačke vojske, potamanimo izdajnike i gotovo.

5. Redovno pratimo večernji dnevnik na televiziji, uz hladno pivo i meze. Konačno pravi ljudi, najzad prave reči. Tuđe nećemo, svoje ne damo, stara je parola, ali deluje kao nova. Posle toga gledamo dodatak dnevniku koji je još bolji. Bije zmiju u glavu, kako kaže naš narod. Posle svega sačekujemo i ponoćne vesti i mirno odlazimo na spavanje. Naš Predsednik je pravi čovek, na pravom mestu i u pravom trenutku. Čvrst, visok, jak, zna strane jezike, ima ženu i decu, ima sve nas koji imamo njega. Niko ne može da ga prevari, on ume da prevari svakog. Strance vrti oko malog prsta, opoziciju oko one stvari. Mogu samo da nas mrze oni što nas ne vole.

6. Posle dužeg vremena spavam dobro i mirno. Ništa ne sanjam. Ako se to i desi, ujutro se ničeg ne sećam; pamtim

jedino da sam nešto sanjao. Rođak V. isto. A pre bekstva sa neprijateljske teritorije sanjao sam stalno našu artiljeriju kako bombarduje neprijateljske gradove, kao uništava izdajnike. Naši momci stoje pored topova, piju, podvriskuju kao na svadbi i okidaju. Pali, rođače. Sprži ih, burazeru. Granatiraj, komšija. A s druge strane je sve manje kuća i živih u njima. Rođak V. isto. Posle sve to gledamo na televiziji i domigujemo se saučesnički. Ko kaže da se snovi ne ostvaruju?

7. Pričam svima kako sam otkrio da je moja bivša protiv nas. Posle četrdeset tri godine braka, a slučajno. Sama se razotkrila. Kad joj je umrla starija sestra – jedna profesorka jezika koju nikada nisam voleo – priredila joj je pravu katoličku sahranu. Pored mene živog. Došli su izbrijani i beloruki fratri sa tonzurama na temenima, mirišući na kolonjsku vodu kao pederi koje organski ne podnosim. Odbio sam da prisustvujem. I kad je uveče pokušala da mi promeni program na televiziji, rekao samo joj da je među nama sve gotovo. Idem. I otišao sam. Tako sam ovde. Kriv sam jedino što nisam bio dovoljno budan.

8. Penziju sam ranije primao tamo, među secesionistima. Bio sam spreman i to da žrtvujem kao što sam ostavio i stan i auto, mada stari i pokvaren. Ali, rođak V. me je odveo kod jednog našeg zemljaka koji je – takođe preko našeg čoveka – sredio da penziju primam ovde. Juče mi je stigla prva i to smo proslavili, odmah posle dnevnika. Da ne bismo zakasnili u kafanu, žrtvovali smo dnevnikov dodatak. Ispričaše nam da smo propustili glavno: naš Predsednik prima nekog grdnog engleskog lorda i govori engleski bolje od njega. Sadržaj govora bolje da ne pominjem.

9. O ćerki ne pričam, jer nije red, ali mislim gotovo isto kao o bivšoj ženi. I ona je manje-više bivša ćerka. Završila je

fakultet koji nisam odobravao, neku filologiju, a mogla je biti dobar advokat. Kasnije se udala za jednog katoličkog lepota. Srećom, nisu imali dece i razveli su se. A sada živi u gradu koji još nismo osvojili. Ako uskoro ne izbegne na planinu da se pridruži svojim, odreći ću je se. I preko novina, ako treba. Daću oglas da nije moja ćerka, da njene dugove ne priznajem i da je svaka njena izjava samo deo svetske zavere protiv nas.

10. Majko moja, majko moja. Da vidiš šta mi se dešava, ponovo bi umrla. Moja bivša žena se pridružila bivšoj ćerki, preselila se kod nje. To mi je rekao neko u prolazu, saučestvujući. I rekao je da više nikom neće reći iz poštovanja prema meni. Sad su obe protiv nas, jer nisu s nama. I katolkinja i ateistkinja. Još samo da usvoje neko muslimansko dete, pa da više ne smem među ljude. Kako ću s rođakom V. da pijem pivo, kako ću supruzi mu u oči da pogledam? Oni su ljudi prave vere, srećni što su je najzad otkrili i što smeju javno da je ispovedaju. Ranije smo to činili u sebi.

11. Osećam da sam i nehotice na smetnji. Rođaci ne kažu ništa, ali ja to osećam. Ne mogu ljudi da se razgaće preda mnom. Rođak sam, nisam dugme, što kaže naš narod. Možda bi neki put i da rade one stvari kao svi ljudi u braku, a zdravi. Na stranu to što hrčem posle piva i što mnogo puta dnevno moram ići u kupatilo da prdnem kao i svi zdravi ljudi čiste svesti.

12. Počeo sam da razmišljam kako da ih rasteretim, kako da ne opteretim druge rođake koji zovu u goste i nude sve što imaju. Naš narod je gostoljubiv i zato mu svi dobro vraćaju zlim. E, ti, Mikola, to nećeš, kažem sebi. Zovem sebe onako kako me drugi zovu, a kršteno ime mi je Lazar, samo što ga odavno nisam koristio. Prezime mi je isto kao u celom našem

malom selu na planini. Razlikujemo se jedino po nadimcima kojih imamo mnogo, više nego bilo šta drugo.

13. Idemo dalje.

III PEVANJE BOGU

1. Jedan je Bog. I jedna je vera koja nastaje iz verovanja u tog Boga. Svi drugi bogovi i sve druge vere su laž, obmana i seme đavolovo. Svaki čovek samo upola greši dok ne upozna pravog Boga i pravu veru; kad ih upozna i kad ih odbije, onda greši sasvim. Pred tim Bogom smo svi jednaki, osim nevernika – i bogati i siromašni i visoki i niski. I ja koji ovo govorim i vi koji slušate i oni koji me za sada ne čuju. Bog nas izjednačava. Bog čini da postajemo jedno.

Tako je govorio moj Učitelj kad sam ga upoznao . Slučajno sam, iz dosade i duga vremena, pošao sa jednim drugom na neki skup vernika; privukao me zato što je bio tajan i što vlast nije smela da sazna za njega. I tako sam ja – koji sam čitavog svog ludog života tražio oca – nehotice i možda protiv svoje volje našao duhovnog oca. Bio je to znak od Boga, poslat preko njegovog slugu; od tada sledim svog Učitelja kao što on sledi našeg Boga.

2. Red je da opišem njega, Učitelja, pre nego sebe. Mnogi će to raditi kasnije i na razne načine; ja to činim izbliza i skrušeno. Nije mlad, ali nije ni star; ima oko šezdeset i nekoliko godina. Ne stari, ne podmlađuje se; kao da je zastao u vremenu dok ne obavi svoje zemaljske poslove jedinog budućeg svetitelja koga znam lično i koji mi se obraća kao sinu.

Srednjeg je rasta, čvrstih grudi, krupnih i belih ruku koje umeju da pišu i da rade i da miluju. Izgleda sasvim obično i obično se i oblači kao kakav profesor u penziji; govori smireno i melodično kao da tiho peva. Ali oči, jedino oči pokazuju njegovu snagu, moć njegove vere; sive, blage, zanesene, svevideće, plamene i žarke kada treba. I guste obrve koje ne skraćuju i ne češlja kao da se u njima nalazi njegova snaga.

3. Pre nego što sam ga upoznao, bio sam ništa koje misli da je sve. Sada sam sve koje zna da je ništa i koje zbog toga živi i lakše i teže.

Uzdao sam se u snagu svojih mišića, i svoje tvrdo telo koje privlači žene, u svoju bistru i brzu pamet dečaka koga je odgajila ulica i mladića koga su očvrsle batine i čoveka koji se oslanja samo na sebe. Bio sam nezadovoljan što nemam sve ono što drugi imaju i zadovoljan što polako lukavstvom i radom stižem ono što sam hteo. Prezirao sam vlast koja tada beše nad nama i varao sam je bez griže savesti; prevarom sam se branio od drugih i nisam se žalio kad me prevare.

Moj svet beše prost, na jednoj strani ja i moji prijatelji i saradnici, a na drugoj – svi drugi. I vernici i nevernici. O, kako mi je bilo lako. I kako mi je u stvari bilo teško, a da to nisam primećivao.

4. U ono vreme sam mnogo jeo, mnogo pio, mnogo trošio, imao mnogo žena. Menjao sam ih često kao odela ili automobile; ostavljao sam ih da me bi ostavile. Ništa u njima me nije zanimalo, samo ono na njima; grudi, stražnjice, butine, vlažne vagine, glatka koža koja pod mojim rukama postaje vrela. Kad su govorile, slušao sam njihove glasove, ne ono što pričaju; kad su me volele, gledao sam da ih umorim i savladam u krevetu. Beskrajno sam uživao na njima; njihovo zadovoljstvo služilo mi je samo kao upaljač za moje.

I sada sam među ženama kad god za to imam vremena, ali drukčije i svesnije. Moja vera ne zabranjuje ništa, osim bezverja; sve prepušta tebi samom. Moj Učitelj je asketa koji radošno gleda na ono što drugi rade; nikom ne ukida ono što je sebi ukinuo, nikom ne smeta, nikog ne osuđuje. Osmehuje se kad me vidi sa ženama, osmehuje se ljubazno i njima, ali ruku ne pruža: on nema sve ono što bi mogao imati zato da bi jednom imao sve, da bi mirno stao pred Boga. Kao što ćemo, njegovom zaslugom, stati i svi mi koji smo s njim, koji grešimo i unapred smo oslobođeni greha.

5. Kad smo se prvi put rukovali, postao sam njegov. Nisam mu rekao, nije bilo potrebno: on sve zna i bez reči, čita te kao otvorenu knjigu. Ta osobina mora da je znak božje milosti, posledica znanja i patnje. Kad nepoznat čovek stane pred njega, on ga vidi kao da gleda kroz staklo. Ali od toga nije postao nadmen; blag je i skroman među svima koji znaju manje, koji ne mogu ništa. I mene je odmah primao kao svoga, bez reči i bez nasilja; zato sam i postao njegov.

Mora da smo onda policajcima koji su nas pratili izledali smešno i bezopasno; zato nas nisu hapsili. I jesmo bili čudan skup, ruku na srce; penzionisani profesor istorije nekoliko puta hapšen i osuđivan okružen propalim studentima, emigrantima koji su se vratili, piscima bez knjiga i kriminalcima koji su se odrekli svog posla. Policajci su nas videli kao skup čudnih zanimanja; Učitelj nas je video kao jedinstvenu grupu vernika, što smo i bili, kao ljude čije se razlike polako brišu. Kao i uvek, on je bio u pravu.

U stvari ništa nismo radili, osim što smo pitali i dobijali odgovore. Sastajali smo se po kućama naših ljudi, prilikom praznika, nedeljom, kad god smo mogli; posmatrani sa strane, bili smo ljudi koji jedu i piju ili poste zajedno. Ili koji samo sede i troše vreme. Pričali smo, dugo smo i neograničeno

razgovarali i svako je mogao da kaže šta hoće, ali smo svi slušali samo jednoga. Zato što je bio stariji duhom. Zato što je imao veru i što je patio zbog nje. Zato što se nije nametao. I zato što je svakog od nas voleo, bez obzira kakav je.

6. Život je neobjašnjiv. Da je objašnjiv, bio bi čudan ili nastran ili lud; ili sve to zajedno, pa još nešto više. Tek što sam stekao uzor vere – samu veru sam morao da stičem dugo i naporno – tek što sam seo uz koleno svog Učitelja, zaljubio sam se. Ne u Boga, ne u njegovog poslanika. U ženu. I to ja u koga su se žene zaljubljuivale, a da im nikada nisam uzvratio, osim rečima. Ja koji sam, krišom i od sebe, razmišljao da se bar jedno vreme okanem žena; bile su mi dosadile kao što pijancu dosadi uvek isto piće.

Subotom u podne svi mi iz ovoga grada – svako ko drži do sebe – sedimo u kafani »Evropa«. Razna društva za različitim stolovima: sportisti, novinari, penzioneri, bivši vlastodršci, sopstvenici radnji, muzičari i mnogi drugi. Ne znamo se svi lično, ali znamo ko sedi za kojim stolom; nikada niko ne seda za tuđi, ne mešamo se, retko čak i progovorimo koju sa susedima. Kelneri znaju šta ko pije i ko plaća, uglavnom ne moramo ni da naručujemo; porudžbine stižu same i uvek na vreme. Ako je neko nestrpljiv, ako više za kelnerima, ako traži račun da ga svi čuju, taj nije naš. Taj je zalutao u tu sobu i tu kafanu.

Tada sam sedeo sa momcima iz mog kraja, sa brda koje se sa juga nadnosi nad grad. Povezivali su nam detinjstvo, mladost, uspomene iz tuča po igrankama i oko devojaka, samo naše izreke i vicevi koje drugi nisu razumeli; i nismo dali da nas sve drugo razdvaja. A za susednim stolom – koji je ostao prazan posle smrti nekoliko ratnika-penzionera – smestilo se društvo žena, uglavnom sredovečnih, koje su tako pokazivale da su samostalne. I među njima je redovno i tiho sedela ona

koju nisam primećivao, a koju kasnije nisam mogao da zaboravim.

Bila su to mirna vremena u kojima su samo ljudi poput mene osećali nemir koji se sprema.

IV SVE JE DOBRO

1. Moj otac nije bio gangster, ali je poginuo u Čikagu, na ulici, od metka. Neko je pucao na nekoga, a pogodio njega, crvenokosog galamdžiju koji je upravo žurio na svoj večernji stejk s pivom. Sutradan je u novinama izašla kratka vest o tome i fotografija nekog slučajnog prolazećeg fotoreportera; krupan čovek leži pored nekog auta, zgrčen, sa rukama među nogama. To je sve što imam od svog oca. To i crvenu kosu, mada nismo Irci poreklom. Majka nikako nije mogla da se seti zemlje iz koje je došao otac moga oca. Neke zemlje sa više imena koja se pri tom stalno menjaju.

To je negde na Balkanu, ponavljala je. A gde je Balkan, jebite mi se.

To je inače i radila sve dok nisam otišao od kuće i, posle mnogo lutanja, postao lutajući fotoreporter. Odavno je nisam video i verujem da je sigurno negde u blizini kakve javne kuće; obučava mlade kurve zanatu i podvodi ih.

2. Kad uzmeš fotoaparat u ruke i staviš oko na okular, onda više ne misliš na sebe; pomalo se pretvaraš u ono što slikaš. Vidiš psa, staricu koja čeprka po kontejneru, starletu koja se proteže na vlažnom pesku, kuću koja gori i ne misliš na njih već samo na kadar, na svetlo, na daljinu i ugao. Potom u mračnoj komori – ako ti je pri ruci – razvijaš film i usredsređuješ

se na hemikalije; kad se fotosi osuše, ocenjuješ koliko su uspešni, koje treba baciti, a koje zadržati.

I kad se to negde objavi, gledaš ga kao tuđe i ne sećaš se pojedinosti, ne osećaš ništa, ne saučestvuješ sa onim što se tamo zbiva. Ti si oko, nisi srce; živ si i zdrav samo zahvaljujući tome. I uveče piješ svoje piće kao na filmu i odlaziš u san razmišljajući šta ćeš sutra slikati i da li će biti prizora koji to zaslužuju. Ako se još pri ruci nađe neka jeftina kurva, bolje se spava.

3. Dok je ratova i nesreća na svetu, za mene će biti posla; ne slikam ništa drugo. Ne zanima me, ne zanima novine i agencije koje me kupuju i prodaju. Ratova je uvek bilo, uvek će ih i biti; ljudi vole da ratuju, a ratuju i kad ne vole rat. Ratom se izaziva rat, ratom se rat i sprečava. Dvadeset četiri godine obilazim ratišta i nikada nisam bio bez posla; smrt je moj isporučilac i valjda zato me ostavlja na miru. Ne radimo zajedno: ja joj samo kradem pojedinosti. Unapred sam se pomirio s mišlju da ću jednom morati da joj vratim dug i da platim. Dok ležim pored šahta, dok se krijem iza tenka koji napreduje, dok doručkujem u hotelu bez struje i vode ...

4. Kad sam polazio na Balkan, Čif mi je rekao da pazim, prvi put otkad radim za njega. To su razna plemena i svako svakog ubija, a ubijaju i novinare i fotoreportere i lekare i članove misija dobre volje. Ne zna se ko je s kim i ko je protiv koga.

Okej, Čif, rekao sam. Nisam dete. Umem da se brinem o sebi i da čuvam tehniku. Pripazi ti na sebe. Viski i džoging ne idu zajedno.

Čif je, znači, ostario, pomislih. Ili je na putu da se razboli. Ili je tamo zaista opasno na neki neobičan način, drukčije nego u prethodnim ratovima.

Oni čak i ne priznaju da ratuju, reče Čif. Tvrde da nisu u ratu jer nije objavljen. I da se samo brane od nasilja drugih.

Znači, svi su napadnuti, niko nije napadač. To im je zbog nečega veoma važno, možda važnije od svega.

Čif je ponešto znao o tome. Kao mlad čovek ratovao je tamo, bio zarobljenik, jedva izvukao živu glavu; crveni ožiljak na njegovom vratu pokazuje da sa svetom tamo nema šale.

5. Avionom sam stigao do glavnog grada jedne susedne zemlje s kojom još nisu zaratili. Njihove aviokompanije više ne lete i oni to smatraju izrazom ponosa; neće da imaju veze sa svetom koji ih mrzi. Odatle pa do granice išao sam železnicom pošto ni autobusi ne rade; nemaju nafte. Neuredni carinici gledali su me popreko, ljutito, ispod oka, ali su me propustili posle nekoliko sati. Kad sam se iskrcao u njihovom nekadašnjem glavnom gradu, jedva sam našao sobu u praznom hotelu.

Mi ne volimo Amere, rekoše mi. Prodali ste se muslimanima i katolicima. Tebi dajemo sobu samo da pokažemo kako smo i koliko gostoljubivi.

Sobu su mi dvostruko naplatili. Valjda zato što su gostoljubivi.

6. Puste ulice; automobili jedva da voze i to uglavnom veliki i skupi. Poluprazni izlozi; u njima samo retke i skupe stvari, bunde, satovi, i parfemi. Prazne kafane; oni koji u njima ipak sede veseli su, mladi, moderno obučeni, a poslednja moda ovde traži maskirnu uniformu, revolver ili automat. Televizijski program nisam razumeo; stalno se pojavljuju ista lica koja neumorno pričaju, brzo, besno, mahnito, preteći pesnicama. Svuda ima mnogo popova, najviše na televiziji; u crkva-ma je poluprazno, prohladno i peva se sporo i otegnuto. Kao da sam već negde čuo to pevanje, nekako grleno i kroz nos, negde na Bliskom istoku?

7. Lako sam našao jeftinu kurvu. Veštačka plavuša, obla, toplu, slatka. Odmah sam je nazvao Merilin. Košta koliko dve

kafe kod nas. Došla je u sobu, radila šta sam tražio; bila je dobra, prirodno talentovana i vešta, kao da je prošla kroz stručnu obuku moje majke. Posle mi je rekla kako sve nas mrzi, naročito našeg predsednika i Nemce. Zaspao sam čim je otišla; odavno nisam bio tako praznih jaja. Mislim da smo razgovarali na engleskom.

Ipak mi se ovde dopada; sve je prirodno i jednostavno i svako ti kaže šta misli. Ako rat potraje, živeću ovde dugo koliko mogu, sve do potpisivanja poslednjeg primirja. A to neće biti uskoro. Ovde mir vole samo retke budale, sklone da budu proganjane. Nagledao sam se toga po svetu; mirotvorci uvek izazovu ratnike. Ratnici se prosto naljute i pobiju ih i onda nastave tuču između sebe.

8. Zakasnio sam. Dve naoružane bande obračunavale su se u samom centru, a policija je, kao što je ovde običaj, stigla naknadno; saopštenje redovno glasi da su počinioci nepoznati i da se za njima traga. Bio sam u šetnji i odmah sam potrčao prema pucnjevima; sa sobom uvek nosim bar jedan fotoaparatus. Najbolje slike napraviš slučajno, najgore namerno; ima tu neke logike koju ne razumem.

Kad sam se pojavio na licu mesta, već su odnosili ranjene koji su osmehivali kao da su već navikli da poziraju – mladi, snažni momci, ledenih lica. Nou koment, dobacio mi je jedan od njih na nosilima. Tako sam nazvao seriju koju sam tada napravio. Bio je zadovoljan i sobom i svim što se desilo: čak sam mu i ja bio simpatičan. Kao da je igrao u nekoj predstavi i zadovoljan je gledaocima; moći će i drugi put da ga vide.

9. Na televiziji ništa o tome. U novinama, sutradan, opet ništa. I strani dopisnici nisu razumeli šta ih pitam; nikad čuli za neki obračun juče. A nije zdravo raspitivati se previše; ovde novinare ubijaju kad se naljute. Ili tek onako, da se ne naljute.

V
DRUGA SVESKA

1. Nema sumnje, počeo je rat. Da li je moguće da upravo ja to pišem, svojom rukom koja još živi? Oni koji sebe zovu oslobodiocima smestili su se na brzinu i planinama oko grada i pucaju neprestano. Oni koji sebe zovu braniocima nalaze se svuda oko nas, među nama. I oni pucaju. Za nas više nema mesta u gradu. Svi moramo u podrum. Dok sunce sija kao uvek, kao nekada, kao u mladosti moje tetke i majke. Koja neće u podrum; kaže da je neugodno podseća na prošli rat, onaj pre mog rođenja. I mene takođe; njene uspomene su odavno postale i moje.

Ovde smo svi isti; oni koji ne pamte jedan rat, doživeće drugi. Kao da je to u stvari jedan rat koji se prekida i nastavlja, a ne zavisi od nas, već od volje ljudi koji vole da ratuju. Zaboravimo li smrt, nađe se neko da nas podseća - neki profesor, neki loš pesnik, neki zločinac koji traži priliku za pljačku. Uvek neko koga smatrate nevažnim i koji hoće da pokaže kako je važan.

2. Sve zgrade kod nas imaju podrum; u njima svaki stanaar ima svoj deo - bolje reći delić - gde sklanja ono što mu ne treba. Ja u podrum nikada nisam sišla, svoj deo nisam videla. Zašto bih? Biće sam visine i otvorenog prostora; dok se nisam razbolela, verala sam se po planinama okolo, sa jednim

muškarcem pored sebe. Ili sa prijateljicama, sa onima što smo subotom pile kafu kod »Evrope«, izložene vrelim pogledima. Naši muškarci gledaju žudno, pohotljivo; u četiri oka su stidljivi kao seoska deca.

Kad su nam izdali naredbu, pridružila sam se ostalima i sišla u podrum. Moj deo je ograđen drvenom rešetkom, mali, prazan, suv. Valjda dovoljan za nas dve. A čitav podrum je nizak, mračan, pomalo vlažan – negde stalno puca neka vodovodna cev, a majstori za popravku kasne dan-dva i niko se ne ljuti, jer smo svi takvi; spori i kasnimo. I pun ugljene prašine koja se meša sa vlagom; nekada smo imali sopstveno grejanje, pre nego što su nas prikačili na gradsku mrežu. Kotlarnica – velika hrpa zarđalog metala – zauzima trećinu prostora; niko je nije odneo jer nikom i ne pripada.

Zagledala sam stanare koji su silazili u podrum i čistili svoje delove kao da imamo vežbu iz protivvazdušne odbrane. Nikoga nisam poznavala. Ta lica mi nisu ništa značila. Koliko stranaca na jednom mestu, bože dragi! I svi se oni spremaju da budu zajedno. Onako kao majka i ja: svaki u svojoj priči.

3. Lift radi, onako išaran grafitima i škripav. Nekada je uglavnom bio u kvaru i svi su uzalud telefonirali majstorima. Dolazili su tek u ponedeljak, uvek u ponedeljak. Odvezao me je na moj deseti sprat škripeći kao da nas teši. Majka se upravo spremala da na televiziji gleda neku seriju; ona ih gleda sve i sve ih brka, doživljava ih kao jednu, beskrajnu i jednoličnu, sa licima koja se utapaju i prožimaju, postajući jedno, mnogoglavo. Umesto serije, išle su vesti o tome šta se dešava i ja sam isključila televizor. Biće toga sutra, sigurna sam. I prekosutra. A danas možemo biti i sami sa sobom.

4. Noću se sa mojih prozora vide svetla koja narušavaju tamu, nizovi svetiljaka duž reke, osvetljena pročelja muzeja i

pozorišta, talasi malih svetala koji se šire sve do podnožja planina i po nižim brdima okolo. Ponekad sedim u mraku i gledam sve to; dok ljudi žive, ja umirem i nikom to ne mogu da kažem. I računam vreme koje mi je preostalo. Ako je celina, vreme je kratko, strašno kratko. Ako ga delim na sitne i sve sitnije delove, onda je dugo, možda na svoj način beskrajno; svaku česticu ću proživeti posebno.

5. Sedeći u mraku, noćas sam gledala svoje prvo bombardovanje kao neku seriju koja tek počinje. Videla sam kao svetleće granate doleću sa planina okolo i zarivaju se u sve one gomile svetala; ličilo je na vatromet povodom praznika. Jedino su detonacije govorile da to nije igra, fijukanje granata, zavijanje sirena, rešetanje mitraljeza. Ostala sam gde sam, nisam sišla u podrum; nekako sve to nije imalo veze sa mnom. Nisam osetila strah; to valjda pripada zdravima i onima koji se nadaju i koji imaju šta da izgube. Televizijski program se nije prekidao; majka je sedela i nešto mrmljala.

Usred svega toga, zazvonio je telefon: neko je, valjda pogrešivši broj, zvao iz Atine. Bila je to neka žena toplog i uznemirenog glasa. Tražila je sina. Koji nije njen pravi sin, već sin njene sestre i njenog muža. Zvao se Petar, sad ga svi zovu Apostol. Pored sebe uvek ima jednog crnog psa koji se zove Pas. Odavno su otišli, odavno ih nema. Onda se veza prekinula. Bio je to glas iz nekog drugog sveta; mirnog, ravnodušnog, naizgled besmrtnog. Kad sam spustila slušalicu, čula sam tišinu, mrtvu tišinu trenutak posle bombardovanja.

6. Jutro. Radio javlja koliko je mrtvih i ranjenih, navodi njihova imena. Dok se znaju imena, dok nekog zanimaju, nema pravog rata. Rat počinje sa brojevima. I kad sebi kažeš da je danas poginulo sedmoro naših i desetero njihovih, već učestvuješ u tom ratu.

7. Frižider nam je uvek prazan. Napunila sam ga. Zamrzivač takođe. I njega sam napunila. U radnjama su svi kupovali sve. To se zove: stvaranje zaliha. Ali za koliko vremena? Mesec dana? Godinu? Deset godina? Ludilo nema granica i ne meri se vremenom. Majka ne razume šta radim i pita kad će opet početi nestašice i sledovanja na bonove; trenutno je u vremenu posle onog ranijeg rata, kad je od pobednika krila mog oca, begunca iz svih vojski.

Odjednom sam se rasplakala, ne znam zbog čega; ne umem to i nisam odavno. Moj otac je umro onako kako je živeo: u kafani. Ništa ga nije omelo u njegovim doslednom preziranju svega što nema veze sa trenutnim zadovoljstvima. Ni žena ni ćerka ni ljubavnice koje je uzimao između dve čaše.

A plačem i zato što sam sve to možda izmislila. Roditelji nikada nisu onakvi kakve želite; uvek su onakvi kakve ne želite. Svi roditelji i svi mi koji nemamo dece da nas se ne bi gadila i odricala zato što nismo onakvi kakvi smo mogli biti, a često ni onakvi kakvi jesmo.

8. Pregledala sam svoju zalihu lekova bez kojih ne mogu. Svi imaju imena koja znam, ali neću da ih napišem; to je mala magijska igra koju igram sa sobom. Ne misli na ono što želiš i samo će doći. Ako ga stalno pominješ, nestaće kao ljubavnik iz jutarnjeg kreveta; jastuk je još topao, a njega nema.

Zaliha je veća nego što sam mislila i znala; nešto tajno i nesvesno u nama brine se o nama koji mislimo da nešto znamo. Šta bismo mi bez te brige koja je drugo ime za život? Imam lekova za tri meseca, ako računam na obavezne doze; više ako poneku preskočim. To je prosta računica. Ako ih – bude li moralo – uzimam svakog drugog dana, za toliko ću odložiti smrt. Ali, ona će se za toliko meni približiti iznutra. Kroz hormone koji nedostaju, kroz maligne procese, kroz slabljenje života koje će se pokazati kao umor, gađenje i ravnodušnost. Mnogi

će umreti pre mene; mnogi zdravi, jaki i sigurni, nesvesni smrti. I pojaviće se stare i nove bolesti, gore od mojih, neizlečive zato što ih niko neće lečiti jer će se doktori odmetnuti i ubijaće bolesnike. I bolesnici će se odmetnuti i ubijaće zdrave i zdravi će se potom razboleti i ubijaće se između sebe. Kao da osećam neku blagu i nečistu radost zbog toga.

VI PONOVO U SVOM STANU

1. To pitanje je rešeno. Zemljaci su me odveli kod predsednika Matice izbeglica koji nije iz zavičaja, a ponaša se kao da jeste. I bolje. Veliki čovek, ima ga preko sto kilograma žive mere. Jede za trojicu, pije kao hajduk, govori kao u junačkim pesmama. Odmah mi je izašao u susret. Dao mi je adresu malog stana u ulici Neznanog junaka broj 32, sedmi sprat, odmah levo. Napismeno mi je potvrdio da je to od sada moje. Nema šta, ništa bez naših ljudi. Tamo je nekada živeo neki izdajnik koji više ne živi tamo. Ne plaćam ništa. Treba jedino da promenim bravu. Ako baš insistiram, mogu mi dati prilog za unesrećene. I preda mnom ga je stavio u jedan džak koji drži pored stola. Džak je veliki i pun kao njegovo srce.

2. Bravu smo razvalili, stavili novu. Jedan zemljak radi to za male pare. Pomaže zemljacima. Zbog toga je pod nenarodnim režimom bio u zatvoru. Stan je lep i udoban, i ima pogled na Skupštinu i Predsedništvo. Možda ću, ako budem imao sreće, neki put videti i Predsednika uživo. Kad ga uveče nema na televiziji, osećam da je program prazan, da ekran prosto vapije za njegovim muškim licem. U stanu imam sve. Izdajnik je dobro živeo, trošio narodnu muku. Jedino mi smeta biblioteka, zauzima cela dva zida, smeta pogledu. Podelio sam knjige. One na ćirilici sam poklonio deci iz susedstva, a

one na latinici sam bacio. To je u skladu sa novim političkim kursom koji i pisma deli kao što se dele narodi.

3. Rođak V. mi je sumnjiv. Obradovao se kad sam mu rekao da idem. I supruga mu. To nije naša osobina, javno pokazivati kako ti je rođaka preko glave; treba praviti tužno lice i ubeđivati ga da ostane. Moraću malo da pripazim na njih i da se nekako distanciram. Insistirao sam da platim pivo koje smo popili. Meze je njihovo jer primaju dve penzije. Odbili su. Posle toga su mi bili još sumnjiviji. Pazi ti, molim te, oni neće čak ni moj pošteno zarađen novac. Što znači da bi ga rado primili od onih drugih.

4. Šta ću bez televizora? Izdajnik je izgleda odneo svoj. Ili uopšte nije imao televizor a to ga čini još većim izdajnikom. Ne mogu valjda svake večeri da idem kod drugog i da dnevnik gledam u cipelama kao čovek sa ulice. I to pitanje smo rešili preko zemljaka. Jedne noći se na mojim vratima pojavio mlad čovek, delija: brada, uniforma, automat, grb na kapi. Dneo mi je polovan televizor u boji. Naša jedinica ga poklanja tebi, striče, kao zaslužnom starijem čoveku. Pošteno smo ga oteli. Zagrcnuh se. Dobro, sinovi. Prima. Bitno je da ga niste ukrali. Neprijateljska imovina je naša jer su nas decenijama pljačkali.

5. Danas sam bio u crkvi. Pre toga sam satima vežbao kako se krsti. Skupiš tri prsta desne ruke: palac, kažiprst i srednji prst. Prvo ih staviš na čelo: Vo imja Oca. Potom Na pupak: I sina. Zatim na desnu sisu: I Svjatoga Duha. Najzad na levu: Amin. Malo pokreta, ali, ako ne paziš, svaki čas ih pobrkaš. Navikla ruka da pozdravlja odsečno: ostav, mirno, voljno. Teško se navikava da bude pobožna. A izraz na licu odgo-varajući, tužan. U međuvremenu ruke držiš na trbuhu, lako

spletenih prstiju. A ja bio navikao da ih držim na leđima. Mu-ke sam imao da se oslobodim komunističke dresure koja nas je bila na silu ubedila da je naša vera opijum za narod.

6. Boga mi, ja spadam među bolje. Većina onih što su bili u crkvi krsti se gore od mene, zaista početnički. Neki čak uopšte ne umeju, mlata šakama kao da love muve. I uopšte se ponašaju sumnjivo. Ti su sigurno američki i nemački agenti, ubačeni među nas još dok smo bili naivni i dok nam nisu vratili dostojanstvo.

7. Poklonjeni televizor mi obavlja veliki posao. Stalno ima šta da se vidi na njemu, od jutra do ponoći. I sve je lako razumljivo, prosto i jasno kao narodne poslovice. Tri programa i tri kanala, a daljinski upravljač u ruci. Menjaj, Mikola, koliko ti duša ište. Među junacima koji se stalno ponavljaju na programu je i moj miljenik. Mlad čovek sa naočarima, jak brđanski nos, trbuh kako dolikuje. Štampa kaže da nas dvojica pijemo isto domaće pivo. Ni on ga ne hladi, cuga mlako. Zovu ga Duk. On i naš Predsednik su kao sin i otac. Što jedan misli, drugi govori. Što drugi hoće, prvi radi. Gde jedan stane, drugi nastavlja. Čak i fizički sve više liče. Ta njihova sloga uvek me dirne do suza.

8. Ljudi u glavnom gradu su veoma različiti što je jedna nevolja koja se pojavljuje u gradovima, a nestaje u selima. Neki čak misle i govore drukčije, suprotstavljaju se, imaju neke svoje ideje o narodu i državi i televiziji i sportu. A slobodno šetaju ulicama, puše, sede pred kafanama, rukuju se, nose frizure. Čudim se kako Predsednik to dopušta, kako ne izgubi živce i likvidira ih odjednom. On je bar strog čovek, čistunac, ne da svakom mangupu da živi.

9. Kad smo već kod takvih, pronašao sam porodični album onog izdajnika. I proučavam ga svakog jutra dok mi se pivo smlačuje na terasi. Treba poznavati neprijatelja. Običan čovek, ima i naočari. Žena obična, nenašminkana i sredovečna. Na fotografijama nema dece, nema roditelja i rođaka, nema zemljaka u nošnjama, nema narodnih masa. Sami ljudi. Oni na plaži, oni u kafani, oni u društvu nekih sumnjivo bradatih tipova, oni pred nekim katoličkim crkvama. Stalno zajedno, zagrljeni, drže se za ruke, smeju se jedno drugom, ljube se kao golubići. Skaradno, nema šta. Verovatno ga je ona zavela i odvušla na stranu svojih. Kod mene bi takva živela oko pet minuta, možda i sedam.

10. U šetnji sam sreo mog komandanta iz pretposlednjeg rata. Omanji čovek, čvrst, u kosi nijedne sede. Bio je mesarski pomoćnik, ali se hrabrošću i poštenjem uzdigao do generala. Govori kao da je celog života išao u školu, piše memoare, pojavljuje se i na televiziji. Kaže kako nije dozvolio da ga penzija demobilise. I sada je u pokretu, organizuje dobrovoljce na svim našim teritorijama koje su pod tuđinskom čizmom. Hoću li da pomognem? Naravno da hoću! Imam i ja neke neraščišćene račune sa onima tamo. Makar sa bivšom ženom i bivšom ćerkom. Koje ću naći ako budem rešio da ih potražim.

11. Neverovatno, ali istinito. Naiđe neki tip na mene posle dogovora sa komandantom, tek što sam izašao na ulicu. Visok, mršav, rasklimatan, nosi mašnu kao da nismo u ratu, miriše na kolonjsku vodu kao fratri. I navali da me grli, da se pozdravlja sa mnom kao da smo iz zavičaja. Ako je peder, na pogrešnog se namerio; u našem narodu pederima nema života, jedino im ostaje da postanu muškarci. Gde si, čoveče, kaže. Od rođake sam čuo da si umro. Rekla joj tvoja žena na pijaci. Baš se radujem što si preživeo te infarkte. Okrenuo sam

se i otišao. Znači, tako, one mene već sahranjuju. E, biće obratno, drage moje. Sahraniću ja vas.

12. Idemo dalje. Prema njima dvema, a bez njih.

VII PEVANJE ŽENI

1. Žena je isto što i muškarac, muškarac je isto što i žena. Oboje su deo Boga i tek kroz njega mogu postati jedno. Bog je muškarac bez žene, jedino sasvim celo biće. Koji muškarac ne može bez žene, neka živi sa ženom i neka misli na sebe i na onoga što je iznad svega. Koja žena ne može bez muškarca, neka živi s muškarcem i neka stalno misli na sebe i na onoga što je iznad svega. Najbolje je da se sve to čini u porodici gde se i napor i greh dele na oboje ili na više njih. Ženi dajte samo onaj deo sebe koji ne pripada Bogu. I neka ona vama da taj isti deo sebe.

Tako je govorio Učitelj nama, nekolicini koje je izdvojio od ostalih. I svi smo ga slušali i poslušali osim, možda, mene, miljenika i duhovnog sina kome je najviše verovao.

2. Morao sam da se sklonim. Policija mi je bila na tragu u jednom poslu koji nisam dovoljno vešto izveo. Otišao sam daleko, ali ne preterano daleko, dovoljno da ne smetam. Učitelju i našoj grupi i da ipak budem na vezi. Policija ponekad ima kratko pamćenje, naročito ako joj se u tome pomogne; svet izvan zakona i svet koji štiti zakon ne dodiruju se, već prožimaju. Posle nekoliko meseci, kad se sve smirilo, a tragovi bili uklonjeni, vratio sam se. I već prve subote sedeo sam u »Evropi«, za svojim stolom, na svom mestu. Niko nije prime-

ćivao da sam odsutan, niko nije primećivao ni da sam prisutan. Osim jednih očiju.

3. Bila je to jedna žena iz onog brbljivog društva za susednim stolom. I bile su to mirne i blage oči, spremne da shvate i da praštaju, kao u mog Učitelja. Gledale su me bez radoznalosti, ali sveobuhvatno, nekako kao da me vide celog, i vidljivog i nevidljivog, kao da me poznaju i bez poznanstva. Postao sam napet i oprezan, spolja smiren; tek onda sam obratio pažnju na ženu i zaista je video. Bila je ni mlada ni stara, negde između tridesete i četrdesete godine, kada žene postaju lepše i podatnije ili kad propadaju, odriču se ženstva. Ova se nije prolepšala, nije propala; postala je samo osoba koja nešto zna o sebi i drugima i koja zato nema potrebe da se pokazuje.

Muškarci su nedovršena bića. Ako završe rad na sebi, onda više nisu muškarci.

4. Učitelj nam je tih dana objašnjavao suštinu Boga, našeg Boga. On nema suštine, nema oblika, nema početak i kraj. Bog je ništa jer je sve; nalazi se u svemu i nigde ga nema. Ne govori ljudskim jezikom, čak ni kad se nama obraća; zato ga samo retki delimično razumeju, a niko ne shvata. Poruke šalje preko proroka, preko izaslanika, među kojima je mnogo lažnih, bednih i pokvarenih; vernici treba da razlikuju takve od pravih. Čime? Samo snagom svoje vere, čistotom duše, odanošću, ničim drugim.

I dok je govorio, ja sam neprekidno mislio na onu ženu, na njeno lice koje sam upamtio. I nisam to rekao Učitelju; možda me prvi put ne bi razumeo. Njegov odnos prema ženi pokazao se tako što ima nekoliko dece; izvan toga je verovatno nije primećivao. Kako ću čoveku jedne strasti pokazati sve svoje razne strasti, sukobljene i okrenute samo prema zadovoljstvu?

5. Da bih se iskupio pred sobom i pred drugima, iste večeri predložio sam osnivanje fonda za naš zajednički cilj. I prvi sam – u tom trenutku valjda i jedini – dao poveliki prilog blagajniku koga smo na licu mesta izabrali. Taj blagajnik bio sam ja, a predložio me je sam Učitelj. Kad sam pošao kući, razgledao sam prozore pored kojih sam prolazio. Iza nekog od njih živi ona i gleda onim toplim očima koje ne mrze i ne sude. I pitao sam se zašto to mora baš meni da se desi?

6. Moji ljudi i njihovi ljudi i ljudi njihovih ljudi obuhvataju čitav grad. Što ne znaju, brzo saznaju; što ne saznaju, ne vredi ni znati. I kad sam zatražio uslugu, odmah su se bacili na posao; bila je to za njih šala. Dva-tri dana kasnije već su mi dostavili podatke; kad sam ih imao u rukama, uvideh da mi ničemu ne služe.

Bila je službenica u biblioteci, žena koja se služi knjigama. Imala je blizu četrdeset godina. Jednom se udavala za nekog čoveka bez osobina; razveli su se tiho i odavno. Imala je i nekoliko ljubavnika, ali se ne može reći da su oni imali nju; ostavljala ih je bez razloga i bez svađa. Živela je sama u jednoj višespratnici koja štrči iznad niskih kuća. Sa onim drugaricama iz »Evrope« samo pije kafu subotom; ništa više. I sve to ništa mi nije govorilo samo po sebi. Takvih žena ima na hiljade. Takvih žena ima toliko da nikome nisu potrebne.

Rekoše mi još i da uveče uglavnom sedi kod kuće; čita, gleda televiziju, telefonira. Pošto više nisam mogao da izdržim – šta me to, do đavola, privlači običnosti? – iste večeri sam se obukao i namirisao i odvezao se do one višespratnice. Ja napadam sve nepoznato da ono ne bi napalo mene. Lift nije radio; popeo sam se pešice na deseti sprat i nikoga nisam sreo. Na njenim vratima nije bilo pločice, samo broj stana. Zazvonio sam. I kad mi se učinilo da zvono ne radi, otvorila mi je ona. Obična, nepočesljana, bez šminke, u tankoj kućnoj haljini.

7. Nisam stigao ni da progovorim.

Uđi, reče ona. Kad su vrata otvorena, mnogo je promaje.

Ušao sam nekako porebarke, zbunjen. Ona zatvori vrata za mnom i zaključa ih.

Idi u dnevnu sobu, reče mi. Sad ću ja.

Razume se, upao sam u kujnu. Uspeo sam da zalutam u te dve-tri prostorije. U dnevnoj sobi sam ostao na nogama; čekao sam. Šta ako su mi ovde namestili neku policijsku zamku ili tuču sa protivnicima, a ja bez revolvera, bez noža, bez ičega?

Sedi, reče ona iza mene. Nemam ništa od pića.

Tek tada se osvestih i pružih joj ružu koju sam ubrao pored samog ulaza; nikada nijednoj ženi nisam nosio cveće. Niti ću; moj svet je muški, samo od snage, krvi i smrti i seksa između toga. Onda sedoh u fotelju. I oboje se zbog nečeg nasmejamo, ja i ta neugledna žena koja nije otišla da se presvuče ili svuče; samo se očeshljala i lice joj beše svetlije. Bore kao da su odjednom nestale.

Znam kako se zoveš, rekoh. Znam sve o tebi.

Nema šta da se zna, reče ona. Hoćeš li kafu?

Niko od mojih poznanika, prijatelja i drugova ne bi poverovao kad bi ovo pročitao.

Posle kafe smo sedeli, gledali televiziju, razmenili nekoliko reči bez značenja, smejali se. Kad sam polazio, poljubila me je u obraz, meko i vrelo. I dok sam vozio natrag, bilo mi je kao posle sastanka sa Učiteljem, ali nekako lakše i bezbolnije.

Žene su takođe učiteljji. Ako hoće i ako mi to shvatimo na vreme.

8. Starijeg brata nisam zapamtio; umro je na porođaju. Bili smo blizanci. Kasnije su mi - ne znam zašto - svi pričali o njemu; stalno su ga pominjali. Najzad se više nisam ljutio; živeo sam kao da nisam sam, kao da je on negde pored mene, možda u meni; posmatra, čeka, ocenjuje me, razmišlja šta radim.

Bilo je to ne kao kad imaš dvojnika, već kad si sam sopstveni dvojnik. I ja sam njega čekao da se pojavi, da dâ neki glas od sebe. Kao da ću tek onda postati pravi.

Moja buduća ljubavnica se – činilo mi se – sve vreme obraćala upravo njemu, budila ga, izazivala, davala mu veštačko disanje preko mene. Ne pitajući kako se zovem, obraćala mi se imenom. Ali ne mojim pravim ili nekim lažnim, već njegovim koje su svi odavno zaboravili. Zvala me je Adi. I ja sam to prihvatio. Pred njom i sa njom sam bio Adi.

VIII

SVE JE BEZ VEZE

1. Napustio sam glavni grad i uputio se prema frontu. Zbog toga sam ovde, zar ne? Čif je na telefonu zvučao pijano i ljutito. Zašto, do đavola, gubim vreme u mirnom gradu koji još nijednom nije bombardovan. Boli ga kita za nevidljive obračune i saveze između vlasti i opozicije. Slike obračuna gangova imamo i kod kuće; hoće nešto vruće, jako i potresno, što druge agencije nemaju. Jesam li se umorio? Ili postao topli brat? Ako saobraćaj ne radi, neka se snađem. On mi sigurno neće poslati helikopter.

Putovao sam raznim prevoznim sredstvima, prema prilika. Ovde je sve teško, pogotovo kretanje. Ali kad se plati, onda je mnogo lakše. Naročito ako plaćaš u dolarima i markama. Sopstvenu valutu uglavnom ne primaju.

2. Kad se pređu reka i most koji dele Istok i Zapad – inače pogodni za lepe turističke snimke i za opise u knjigama – front je svuda. U svakom selu, na svakom drumu, na svakom brdu; o planinama i da ne govorim. Ima bar četiri zvanične vojske i mnoštvo naoružanih ljudi koji sebe proglašavaju vojskama. Uglavnom nemaju hrane, ali oružja imaju koliko hoće i svi pucaju u sve što se kreće ili stoji. Pijanstvo je opšte; kad sretnem trezne, iznenadim se i bivam oprezan. Takvi su najgori, jer znaju šta rade. A rade samo najgore stvari, one kojih

se drugi nikada ne bi dosetili. Mislim na druge u drugim zemljama.

Ostali rade sve što im padne na pamet, bez razmišljanja, zadovoljno i mučeći se. Juče na nekoj poljani videh nekolicinu kako igraju fudbal. I to ljudskom glavom, dragi moj Čif. Ako je uspeo snimak koji ti šaljem, šalji novac. Ako nije, javljaj što pre; zamoliću ih da ponove utakmicu, prva se ionako završila nerešeno.

3. Desetak-dvadeset puta su me zaustavljali naoružani. Grupe, pojedinci, vodovi, čete, trojke. To se zove: zajebavanje strendžera i nema pravila, uglavnom se slobodno improvizuje. Neki sede s uperenim oružjem i puštaju te mirno da prođeš kao da te ne vide; drugi te pretresaju tri puta. Polako i nepažljivo. Jedan bradonja mi je skinuo sat i otišao pogrbljen, plačući; nekoliko minuta kasnije vratio se nasmejan da mi ga proda. Ostali nisu ništa primetili.

Nikada nisam video slobodnije vojnike; niko ne sluša, niko ne komanduje, svako ide kuda hoće, svi stalno viču. Komandante prepoznaješ po tome što su naoružaniji od drugih i što imaju do zuba naoružanu pratnju. Telohranitelji su ovde statusni simbol. A svaki onaj vojnik koji skupi nekoliko sledbenika, postaje komandant. I odmah sebi izmišlja neko neobično i zvučno ime. Malopre sam recimo fotografisao Maršala Patona i njegovog zamenika Albatrosa.

4. Sela su uglavnom spaljena ili razrušena artiljerijom koju neprekidno čuješ; odnekud se puca na nešto. Najviše na crkve, džamije, škole, bolnice i stračke domove. Nevidljive tobđžije takođe veoma vole električne centrale, vodovode, fabrike i mesta gde se ljudi okupljaju. Svi mahnito pucaju. Svi kažu da samo žestoko uzvraćaju. I svi govore da granatiraju. Svuda po svetu ratnici bombarduju, ovde granatiraju. Čifu tu reč

nikako ne bih mogao da prevedem.

Kad naiđeš na celo naselje, znači da si zalutao sa glavnog puta i da ga se ratnici još nisu setili. Ili im zbog nečeg nije došlo na red. Muškarci beže od fotoaparata, a žene počinju da kukaju čim hoću da ih slikam. Ali ne beže; čini se čak i da pomalo poziraju i glume, mada su im suze stvarne. Suze duge patnje, straha od muškaraca i navike na njih.

Međutim, u svemu tome primećuje se neka navika, neka ravnodušnost; svi su se unapred pomirili sa svim što se događa. Viču jer je takav red; inače im je svejedno. I meni je svejedno; s mukom podnosim tu dosadu od bede i smrti, tu mlitavost jedne žvakaće gume koja ostaje gde je zalepiš.

5. Gde god sam bio, naučio sam stotinak reči, desetine fraza; onako, usput, bez napora. Nigde nisam ostao gladan ni bez kurve, a prijateljstva nisam stigao da stvaram. Šta će prijatelji čoveku koji nigde neće ostati? I ovde sam uradio isto, počeo da osluškujem i da ponavljam ono što govore oko mene. Začudo, išlo mi je kao nikada, veoma, veoma dobro; kao da sam te reči nekada znao, pa ih zaboravio. Ili kao da ih je znao neko pre mene pa mi to nekako preneo.

Ovde su oduševljeni kad znaš bar nekoliko njihovih reči; odmah te smatraju za svoga, za iseljenika koji je uspeo u dalekom svetu i vratio se zbog čežnje za domovinom. Tu reč najčešće ponavljaju. I – ognjište. To je mesto gde gori vatra nasred kuće, a svi sede okolo i pevaju. Nikad čuo, nikad video. A reč genocid ne ispuštaju iz usta; svi tvrde da su žrtve genocida i time se prosto ponose.

Ako je katolik ili musliman, ubićemo ga, rekoše na jednoj kontroli. Razumeo sam. I čuo sebe kako kažem: nisam musliman, nisam katolik. Ja sam fotograf. Posle toga su me samo podozrivo gledali.

6. Scena pored drumca razrovanog tenkovskim gusenica-ma. Kroz prozor kamiona vidim česmu iz čije slavine bije mlaz vode, grupu naoružanih ljudi koji sede, stoje, puše, piju. Sve je obično. Pred samim mlazom kleči mladić u uniformi, gologlav, crnokos kao i ostali; pognute glave, on gleda u mlaz u taj mlaz vode, nepomično. Iznad njega stoje dvojica sa automatima; cigarete su im na krajevima usana.

Žurno nameštam fotoaparat, oni pucaju; snimam celu scenu, potom razmrskanu glavu koja pada pod mlaz vode. Zatim ništa; brda, šume, plavo nebo. Kamion je prošao; niko nas nije primetio. I čini mi se da uopšte nisam čuo pucnjeve kao da se sve snima bez tona. Ovde tišina sve guta; uzalud topovi gundaju negde u daljini. Dok na sledećoj česmi pijem ledenu i ukusnu vodu, očekujući da postane crvena, odjednom vidim da iz valova sa strane štrči muška ruka sa prstenjem.

Kako ovi ljudi misle da razviju turizam od koga su nekad živeli? Retki su oni koji vole da gledaju leševe što se raspadaju. Osim u novinama ili na televiziji.

7. Najzad se nešto desilo. Upoznao sam ga. Čekao me je pred seoskom kućom u kojoj sam spavao, mirno, radoznalo i ne trepćući. Bio je krupan, sjajne bele dlake sa crnim pegama; videlo se da je snažan i da se ne boji. Pucnuo sam prstima i metalom; i ja nosim prstenje.

Dog, rekao sam. Psu jedan. Prijatelju moj, dođi.

Ne znam zašto i kako, ali neobično mi je ličio na Tedija Ruzvelta, onoga što je bio predsednik za vreme ratovanja moga oca. Bio je isto tako kočoperan, vedra pogleda, samouveren, nekako američki; bio je ovde ali nekako nije pripadao ovamo.

Nije mi prišao. Samo me je posmatrao izdaleka kao da me je već negde video; ni ljuto ni prijateljski. Dok sam se okrenuo da uzmem torbu sa priborom, nestao je. Jedino su se u prašini

jasno videli tragovi njegovih šapa, složeni u obliku slova koja ću možda naučiti da čitam.

8. Ima brzih pasa. Ima pasa koji su brži od brzih. Ovaj je, čini se, najbrži. Ne znam da li bih ikada uspeo da ga snimim i šta bi se pokazalo na snimcima - lice, utvara ili praznina. Jednom ću to pokušati, kad ne budem više imao nikakvog drugog posla.

IX TREĆA SVESKA

1. Nisam oduvek bila sama; daleko od toga. Ali, kad sam ostala sama, kupila sam psa. Običnog, belog, sa crnim pegama i tužnim očima; jedno uvo beše mu rovašeno u nekoj uličnoj tuči oko kučke. Dok sam radila, čekao me je kod kuće. Uveče je zajedno sa mnom sedeo pred televizorom. Pred spavanje sam ga izvodila u šetnju. Izmišljala sam mu razna imena, ljudska, životinjska, literarna, nepostojeća; na sva se odazivao. Mislila sam da je mlad; ponekad sam osećala da je star, drevan, umoran, da je sve već video i da sve zna.

Kad se majka doselila, pobegao je, prve noći u prvoj šetnji. Moj mnogoimeni pas. Da je ovde, pravio bi mi društvo dok pišem, a napolju prašte pucnjevi. Borbe se rasplamsavaju; počinju opet kad se najmanje nadaš. Snajperisti gađaju sa svih strana. Da li će neko, dokon, u nedostatku ljudi, možda gađati mog nekadašnjeg psa? Snajperisti su ljudi koji vole pokretne mete; nepokretne ne zadovoljavaju zahteve njihove veštine.

2. Prva noć u podrumu. U stvari, bio je dan, a noć je bila kad smo izašli. Ne sećam se. Nisam zapisala; svesku sam ostavila u stanu, jedva sam odvukla majku koja nije htela da prekine gledanje serije. Nisam znala da u našoj zgradi ima toliko ljudi, žena, dece, staraca; bilo je svega nekoliko muškaraca bez

uniformi. Svi ostali nose uniforme, maskirne, iste; oslobodioci i branitelji se spolja ne razlikuju. Samo oni znaju kako se razlikuju. Možda po smradu mržnje, po zadahu krvi koja im se upila u kožu; valjda oni osećaju koja je čija krv.

Sedeli smo na koferima u kojima su bile najnužnije stvari; takva behu uputstva preko radija i televizije. Oni koji nisu imali kofere, izgledali su kao stranci, kao uljezi. Neki su se upoznavali i razgovarali. Većina je ćutala. Pominjani su oni koji nisu sišli u podrum, koji su ostali u stanovima, kao da vraćaju. Ako ja radim isto što i ranije, sve će biti isto što i ranije. Ne primaj stvarnost, odbacuj je; ona će nekako ostati ista, neće se menjati nagore. Kad smo se vratile u stan, majka je nastavila gledanje televizijske serije; upravo se događalo dugo očekivano venčanje. Znači, prošlo je dvadeset četiri časa; juče je tek šivena venčаница za mladu i mladoženja je slavio momačko veče sa drugovima. Televizija može sve, može da udalji stvarnost, da je izvrne, izokrene, pervertuje. Ali ne može da zaustavi vreme.

3. Kad ovo završim, svesku ću staviti u kofer. Da ne budem sama u podrumu u kome više niko nikada neće biti sam. Da od tuđe samoće pobegnem u svoju.

4. Kao da ne čujem dobro; detonacije su bile preblizu, preglasne. Sve se, znači, zaista dogodilo. Kroz pištanje u mojim ušima probija se neki glas; dubok, muški, poznat. Moj poslednji muškarac koga sad često slušam na radiju kako viče i pretili. Zar je bio moj? Da, bio je. U isto vreme kada i pas. Možda su čak otišli zajedno, prema tajnom dogovoru? Ako sam luda, dobro je. Ali nisam; osećam kako mi biva gore. Danas samo ludacima može biti bolje, sve bolje, do paroksizma ludila, do potpunog samorazaranja stvarnosti.

5. Imam jedno očevo pismo iz vremena kad sam se rodila, valjda jedino koje je njegova bivša žena sačuvala. Ukrala sam ga majci odavno; nikada ga nije potražila. Možda i ne zna za to pismo, za svog muža; u pismima koja piše mrtvoj tetki ne pominje ga, tog mog oca. Uopšte ne pominje muškarce. To su ženski razgovori, ženske uspomene; jedan svet samih žena, nežan, lukav i varljiv. Mškarci ne postoje; jedino se u pozadini oseća njihovo mračno i ubilačko odsustvo.

Muškarce možeš ne primećivati; to je lako, to je dobro. Ali oni onda razore svet da bi skrenuli pažnju na sebe. Nije im bitno što pri tom razore i sebe.

6. Na strah sam navikla odavno, mnogo pre drugih. Strah je stranac koji se useli u tebe, donese svoj nameštaj, smesti se, zauzme ti mesto pred televizorom, stolicu u kujni, jedini udoban jastuk. Ostavi ti malo prostora, malo vazduha, malo svetlosti. Onda te protera odatle, izbaci te kao vojnik s puškom. Zapovedi ti da ideš u podrum, da sediš, slušaš eksplozije i drhtiš, da se znojiš u vlazi i hladnoći. U ono što je tvoje i pred panoramu grada pušta te povremeno, kad mu se prohte, kad mu se hoće; otrgne te od svega usred neke utešne misli ili dok pereš ruke, zagađene ugljenom prašinom.

Ali ne mogu da se naviknem na fijukanje metaka i pištanje granata koje doleću sa planine, iz topovskih ždretra koja ne vide, koja pucaju nasumice. Niko ne nišani, ne gađa baš tebe; ali pogađa, uvek nekog bliže ili dalje, nekog ko je do malopre mislio da neće njega već drugog, tebe. Svi žele da prežive; to znači da žele smrt drugih, ne svoju. Tamo gore neko komanduje, neko puca, neko se kladi šta će i kada pogoditi; tebi je svejedno. I ne znajući, taj gađa upravo tebe. Sedi i čekaj.

7. Danas je cela zgrada dobrovoljno davala krv za bolnicu. Moju nisu hteli. Nije im potrebna, jer me znaju; u mom

zdravstvenom kartonu piše ko sam i šta me čeka. Moja krv je potrebna samo onima koji me ne znaju, koji me nikada nisu videli, koji me neće ni videti, onima sa planine; njima je svejedno da li sam zdrava ili bolesna. Oni nam smrt šalju izdaleka, ravnodušno, možda pijući pivo ili podvriskujući.

8. Vreme u stanu je kratko, pusto, prazno. Vreme u podrumu je dugačko i nekako retko. A posle ti se čini da je dan bio trenutak, da je minut-dva trajala noć. Ranije nisam znala da jedan sat – jedno okretanje velike kazaljke – ima čitavu milijardu delova, delića, celina, onoga što juri i onoga što stoji, zaleteno, kao mamut u sibirskoj santi leda.

9. Dve starice pored mene razgovaraju o cenama na pijaci, uporno i stalno o cenama na pijaci. Skaču i divljaju, te cene. Luk je preskup. Krompir vredi zlata. Sve manje je pasulja koji je vrlo izdašan. Ulje mora da se štedi. Kad granata grune u blizini, obe učute, prekrste se i nastave gde su stale; i ne sačekaju da se smiri drhtanje zidova i temelja. Da bar ima masti kao nekada. Ali ovi novi su izmislili ulje kao zamenu, a sada nema ulja... One će preživeti, jer ne poznaju smrt. A onaj mladić tamo, iza majčinih leđa, neće; drhte mu tanke ruke i visoko čelo se znoji i bled je i čini se da nije odavde, da je zalutao u tuđ podrum i sakrio se.

10. Gasili smo požar na osmom spratu, malo ispod mene. Izgoreli: jedan orman, jedan tepih, dve stolice, gramofon i nekoliko knjiga. Susedi sa sprata se ne sećaju kad su ih poslednji put videli. Ja se uopšte ne sećam tih lica; imena mi ništa ne znače. Njihov deo u podrumu je prazan, nije čak ni počišćen. Možda negde trunu, mrtvi, možda pucaju po nama, sećajući se naših lica; oni koji nešto kriju, oprezniji su i bolje pamte. Vreme je da svako sumnja u svakoga. Kad sumnja postane potpuna, onda ćemo biti celina, jedno.

11. Moj obdareni pas se osećao nekako naročito, nimalo pseći. Pre bi se reklo kao muškarac koji se uredno ne kupa. Bio je to zadah-miris. Dok sedim u podrumu, naslonjena na majku, to se širi oko mene, to nešto. Sa nama su i dva psa; obični su, ne liče na njega, oči su im ravnodušne. Otkuda taj zadah u mom nosu? Neprimetno razgledam muškarce oko sebe. Ko od njih širi taj miris-zadah?

12. Kad god silazimo u podrum, zaboravim lekove. Spakujem ih u kofer, kažem sebi da ih moramo poneti. Onda se vratimo u stan i ja ih nalazim na stolu, spremne; verovatno sam ih sama izvadila i ostavila tamo. Stan je onaj deo života koji branim. Podrum je sve drugo, sve ono što bih rado predala bilo kome.

13. Prvi put je nestala električna struje i kao da je sve stalo. Televizor je samo predmet u čiji ugašeni ekran majka gleda kao da nešto čeka. Telefon radi, ali čudno, brka veze. Onaj ženski glas iz Atine javljao se nekoliko puta, tražeći nekog koga ne znam. Da li je tu Petar? Da li je tu Apostol? Osvrnite se i pogledajte oko sebe, dobra ženo. On je tu negde pored vas, iza vas, ispred vas; čeka vas, drži vas na nišanu i prst mu podrhtava na obaraču. Najзад, ja čujem taj glas, on ne čuje mene. I vičem u slušalicu, sve dok mi je majka ne uzme iz ruke. Struja je došla posle nekoliko sati. Kad smo se stepenicama nekako ispentrale u stan, čule smo kako lift ide gore-dole, stalno gore-dole, čitavu noć. Pred jutro je stao, zaglavio se između spratova i sada leži tamo sapet kablovima i žicama kao neka divlja životinja koju su ukrotili. Okrenula sam broj telefona na kome smo nekada dobijali majstore. Prvo dugo ništa; onda se javio ženski glas (zašto ženski?) koji se nasmejao mojoj molbi.

Doći ćemo posle rata, dušo, reče. Ako nas baš želiš, sedi i čekaj!

Ovo je rat u kome se ne zna gde je neprijatelj.

14. Nikada nisam mnogo jela, čuvala sam liniju, čak i posle bolesti. Glad mi nije teško padala. Morala sam biti vitka za svoje muškarce; njihova tvrda tela volela sam više nego hranu jer su mi bila hrana. Sada sam stalno gladna; u podrumu neprekidno mislim na sto pun hrane, na sočne šnicle i topao hleb iz pekare na uglu. Koja više ne radi. Majka priča da na vratima stoji tabla sa natpisom: »Zatvoreno zbog renoviranja«. A stakla su popucala od eksplozija i unutra je prazno; neko je odneo i tezgu i rafove i kasu. Samo na zidu stoji majstorsko pismo nekadašnjeg vlasnika, požutelo od starosti.

I odjednom satima mislim šta li tamo piše, koje ime i prezime, koji datum, čiji je potpis pri dnu. Kad bih to znala, bilo bi mi lakše. Bilo bi mi bolje. Bila bih ponovo žena.

15. Otišla sam i pogledala; bombardovanje je preostalo, pucaju samo retki snajperisti. U pekari nema ničega; i majstorsko pismo je nestalo. Bilo mi je kao da mi je neko odneo pola života, a ova druga polovina ništa ne vredi.

16. Produžila sam do »Evrope«. Ulice su poluprazne; svi nekuda žure. osvrću se, idu pored zidova. Ako zalutali ili naciľjani metak udari u pločnik pored tebe, ne treba bežati; možda te napred čeka drugi, takođe slučajan. Prošla sam pored nekoliko izgorelih automobila; u jednom je bio ugljenisan leš koji se ustremio prema prozoru, bežeći od vatre. Ni muški ni ženski; bespolan leš nekoga bez lica i bez ikakvih znakova. A tablica sa registarskim brojem stoji pozadi, netaknuta. I broj mi je odnekud poznat, mada ih ne pamtim; kao da je broj mog poslednjeg muškarca, onog što ga nema.

17. Kafana je prazna, stolnjaci su prljavi, pepeljare prepune opušaka. A pored razbijenog staklenog zida sedi moja prijateljica sa sedinama u kosi; očigledno se odavno nije farbala. Nije me prepoznala; haljina na meni je majčina, neka široka vreća koju nosim od kada smo u podrumu; nekako odgovara prilikama. A kelner nam se obraćao kao da nas obe poznaje. Nema više kafe, ima samo alkohola. Popile smo po jednu čašu ne znam čega. Ostala je tamo da sedi; čeka brata koji je nestao pre nekoliko dana. Bio je gladan kad ga je poslednji put videla. Ko li će ga tamo nahraniti, tamo gde je?

18. Predsednik našeg kućnog saveta je bio penzionisani oficir; sada je komandant podruma. Ponaša se prema nama kao da smo regruti i svi ga slušamo bespogovorno; valjda vojnici nešto znaju o ratu, o tome kako se ubija i kako preživljava. Majka mu se čak i divi; podseća je na nekog čije ime ne pominje. I očigledno veruje da smo na nekoj mirnodopskoj vežbi; što pre završimo, pre ćemo kući, pred svoje televizore ili u svoje kuhinje.

19. Kad se lift zaustavio, više se nije pokrenuo; leži u svom metalnom oklopu kao mrtva buba bez krila. Upoznala sam sve stepenike, sva odmarališta, čitavu tužnu unutrašnju jednoličnost višespratnice. Kad se penjemo, odmaram se na svakom drugom spratu, a majka žuri i doziva me odozgo. Zove me Su kao u detinjstvu. Madmoazel Su. Kasnije mi se nikada nije tako obraćala. Čudno; na većini stanova više nema pločica sa imenima i svaki put nestane poneka. A u podrumu nas je isto koliko i na početku; komandant vodi strogu evidenciju i zna svakog pojedinačno.

U njegovoj glavi je kartoteka; u toj kartoteci smo svi mi, a verovatno i oni koji nisu s nama. Begunci, kukavice, izdajnici ili, prosto, srećnici.

20. U podrumu imamo jedan radio kojim upravlja komandant; pali ga samo povremeno. Branitelji izdaju saopštenja. Oslobodioci izdaju saopštenja. Saopštenja su neverovatno slična. I jedni i drugi tvrde da su napadnuti, da je druga strana izazvala rat, da se bore za svoja istorijska prava. Uskoro ih niko ne sluša. Mi smo u podrumu. Ako izađemo jednog dana, videćemo ko je bio u pravu.

21. Radio upravo javlja kako je potpisano primirje, drugo ili treće po redu. Ili četvrto. Svi galamimo, ali se niko ne raduje; nekako nam je sve to sumnjivo. Gurajući se kao se borimo za vazduh, izlazimo na mali travnjak pred zgradom i gledamo se. Ko su ti ljudi okolo, zašto su baš oni, a ne neki drugi, bliži i poznatiji, šta nas povezuje? U tom trenutku počinje bombardovanje i svi ponovo bežimo u podrum, gurajući se. To je valjda jedino što nas povezuje.

22. Budna sam, sigurna sam da sam budna, ali kao da sanjam. Vidim svog oca – onog što je mrtav ili koga sam ja proglasila mrtvim – kako ulazi u podrum, preskače preko nogu onih koji leže i nešto traži. Debeo je, onizak, nosi maskirnu uniformu kao vreću; zapamtila sam da je bio tanak, visok, uvek uredan. Dolazi do majke, stoji pred njom, dugo, ispitivački; čini mi se da je ne vidi i da ona ne vidi njega. Oboje su mi daleki i nestvarni; iz te nestvarnosti sam nastala, ona me uskoro čeka.

Moja majka nije nikada videla moga oca, kaže moja majka veselo. Ali je stalno tvrdila kako će ga videti na onom svetu. I da će posle toga zauvek biti zajedno. Kao ja sa mojim Mikolom.

X
PONOVO NA ZADATKU

1. U glavnom gradu naše lepe i slobodne zemlje svi stanovnici imaju imena i prezimena, lične karte i dosije u policiji. I ja, jer sam se prijavio čim sam došao, da drugi to ne učine. Nemam šta da krijem pred narodnom vlašću. Ali, kad sam otišao do mog komandanta iz pretposlednjeg rata, jedva sam ga pronašao, krije se u kancelarijama nekog patriotskog udruženja. sada nosi konspirativno ima Major Bauk od koga se neprijatelju nekada kosa dizala na glavi. Tako piše u čitankama za osnovnu školu. I meni je odmah dodelio ime za kasniju upotrebu. Od danas više nisi Mikola. Od sada si Stric, ratni družo.

2. Nama godine ne škode. Sinoć smo pojeli celo jagnje i popili gomilu piva. Jutros ništa s glavom i glavoboljom. Valjda zato što smo sve vreme pevali kao u zavičaju, lepo i starinski. To je poseban način pevanja, znamo ga samo mi. Staviš prst u jedno uvo, zažmuriš, napregneš se i pustiš glas. Pa ko duže izdrži. Ja sam bio naizdržljiviji, ali sam puštao Majora Bauka da me pretekne; stariji je čovek. Možda su mlađi puštali mene. Jedan mladić, književnik i novinar, bio je najslabiji i najkraći u pevanju, a i piću se nije isticao kao izdržljiv. Prozvao sam ga Sinovac zato što piše za narod, a protiv neprijatelja. Nama nisu potrebni književnici, osim naših.

3. Ima nešto tuđinsko u mom novom stanu. Ne mogu da uhvatim šta je, ali ga ima. Osećam to sa svih strana, a najviše u dnevnoj i spavaćoj sobi. Nešto nepoznato što igra po živcima i smeta varenju. Pošto sam oprezan čovek, rešio sam da se pravim nevešt. Kao, ne vidim ništa, ne znam ništa. Pa kad se to nešto opusti – ja ću mu pravo za vrat. Nije Stric lak plen. I teško onom ko Stricu padne u šake. Ako je nečista sila, i sa njom ću izaći na kraj. I ja sam nečista sila, kad treba.

4. Kako i najbolji čovek može biti neoprezan! Uzeo sam moju torbu, jedinu koju sam doneo otuda, da pripremim stvari za brz polazak u akciju. Major Bauk je i u pretposlednjem ratu naređivao polazak iznenada, kad zaspiš ili odeš u stranu radi nužde. Takva su pravila ilegalne borbe: iznenađuj sebe, pa ćeš iznenaditi i neprijatelja. Torba prazna kao što sam je ostavio. Kad odjednom u njoj paketić fotografija. Gledao sam ih kao da ih prvi put vidim. Sve moja bivša žena i bivša ćerka u raznim pozama. I bivši ja s njima neprekidno, takođe u raznim pozama. Ko li mi je samo to podmetnuo? Napravio sam vatru u kanti za đubre i spalio sve to đubre, a pepeo sam posle razvejao s prozora. Onaj ko se ponadao da će sutra imati dokazni materijal protiv čuvenog Strica, ljuto se prevario.

5. Rođak V. došao kod mene u posetu, doneo pivo, ja sam kao domaćin pripremio meze. Malo smo ćutali, malo razgovarali kao u zavičaju. Rado bi se priključio borbi za našu stvar, ako je bude. Čuj šta on pita, da li će biti borbe. A borba nikada nije prestajala na ovim prostorima, niti će dok je nas. Neka bude borba neprestana, kaže Pesnik. To ga je žena razmekšala, moga glupog rođaka, neka njena daleka baba bila je katolkinja. Da ga baš ne odbijem, rekao sam mu neka skuplja pomoć za naš narod i neka sve to donosi meni. Ja ću posle nositi ko-

me treba. Rastali smo se kao bivši rođaci. Sve manje nas je. I sve nas je više. Mi smo tajna vojska narodna.

6. U kafani sam se sastao sa onim mladićem, Sinovcem. Ne volim ti ja ništa telefonom. Ti pričaš koješta, a tamo negde trake sve snimaju, hvataju čak i onon što nisi rekao. Ja sam ti za usmenu komunikaciju bez svedoka i to na javnom mestu. Dobro smo potegli iz flaše koju je Sinovac doneo sa ratišta. Ni domaće pivo ne može se meriti sa domaćom rakijom, mekom i slatkom, koja sama klizi niz grlo. Žalio mi se kako ne može da spava, nagledao se rata, pokolja, zločina za tri života, čim sklopi oči vidi leš devojčice koju su neki pekli na vatri. Objasnio sam mu tehniku zaboravljanja teških stvari. Ono što učine tvoji, to je samoodbrana. Ono što učine tuđi, to je genocid nad narodom. Oni su krivi u svakom slučaju, a ti nisi zadužen da se kaješ umesto njih, čak ni umesto sebe. Neka se oni kaju kad ih istrebimo. Nas će možda ostati malo, ali od njih niko neće ostati. Kad sam dobrom mladiću sve objasnio, zaspa sam slatko kao mladić s puškom u ruci koji se sprema da ubije svog prvog neprijatelja.

7. Major Bauk mi je prišapnuo kako u našim redovima sigurno ima ubačenih neprijatelja, raznih agenata i plaćenika stranih službi. Nose naša imena i prezimena, govore naše reči, pevaju naše pesme, imaju naša lica, a tuđi su, opasni i zli. Možda su oni baš najvatreniji, najveći rodoljubi, to je oduvek bila neprijateljska taktika. Treba ih otkriti i raskrinkati. Prepusti to Stricu, rekao sam. Imam neka iskustva s tim stvarima, nisu mi to prvi špijuni koje jurim i hvatam. Oni meni veruju, misle da sam naivan čiča što loče pivo. A ja odjednom za vrat. Major Bauk se složio, u četiri oka me postavio za šefa te službe. Već iste večeri sam ga krišom pratio do kuće u generalskoj ulici koja je pored ulice političara a ova opet pored ulice zaslužnih

policajaca. Ništa, otišao na spavanje. Ni nama nije lako s nama. Kako li je onda njima? Kad bi samo znali kakvi smo, ne bi bežali u drugu državu, već na drugu planetu.

8. Otkrio sam šta smeta u mom stanu. To su slike po zidovima. Sve neke krive glave, noge na leđima, po tri-četiri oka na licu, Slikarev potpis ne možeš ni pročitati. A boje budibogsnama, šarene, bez ikakvog reda. I napravio sam red: sva ta govna sam skinuo, pobacao u malu sobicu, zaključao, ključ sakrio od sebe. Tek onda sam popio pivo-dva. Zaista, nema ništa lepše od golih zidova. Kad noću gledaš u njih, sve vreme vidiš livade i šume i reke i planine i misliš kako će sve to biti naše kad ga oslobodimo i kako će se tamo pevati samo naše pesme. Izbacio sam predsednika kućnog saveta iz predsoblja, došao čovek da me opomene zbog pevanja noću. A on čuti, ne čuje se, ne plaši neprijatelja. Koliko sam bio ljut, dobro je i prošao.

9. Počasti uvek stignu, samo treba biti strpljiv. Predsednik Matice izbeglica pozvao me u delegaciju koja ide da poseti novooslobođene krajeve na severu. Setio se, kaže, mog poštenog narodnog lica koje mu vraća veru u našu konačnu pobjedu. To je čovek: vidiš ga jednom i on te zapamti kao da si mu rođak. Obavestio sam Majora Bauka. On se složio. Pozvao sam Sino-vca da pođe i da piše za novine i da tako među nama širi istinu o nama. I on se složio. Rođaku V. ništa ništa nisam rekao. Nisam se složio. Kad mi je doneo ono što je skupio za narod, ispalo skoro ništa. Bilo me je sramota da tu bedu nosim i predajem nadležnima.

10. Pošli smo rano ujutro ispred Crkve Svetog Ilije. Bio je pun autobus, mnoga poznata lica sa televizije, čak i tri narodna akademika. Predsednik Matice je održao govor na polasku, kratak i vatren. Dok smo putovali kroz naše lepe krajeve,

govore su držali i drugi. Naročito sam zapamtio jednu prosedu crnku koja se žarko zalagala za osvetu kad smo prolazili kroz spaljena sela. I za to da narodi zamene mesta: naši neka dođu ovamo, njihovi neka idu tamo. Svi smo joj aplaudirali, čak i akademici koji nisu govorili zbog starosti ili zbog neke druge nevidljive slabosti. Ručali smo u jednoj kafani pored puta koju drži porodica jednog junaka koji ima svoj odred i bori se na frontu. Užinali smo u pokretu, dok smo razgledali teren. Večerali smo u jednom manastiru koji je nekada bio naš, pa posle toga njihov, a sada je opet naš. Sobu sam delio sa najmlađim akademikom koji puši lulu. Odmah mi je bio sumnjiv.

11. Nekada je tamo bio jedan naš grad. Oni su ga naselili i proglasili svojim. Kad ga je vojska opkolila, nisu hteli da se ise, pa su naši bili prinuđeni da ga napadnu topovima i tenkovima i avionima i ostalim oružjem. Sve su ih nabili u podru-me i tamo ih potamanili kao pacove. Posle toga su otkrili sve zločine koje su ti neljudi izvršili nad našim i svojim stanovništvom. U pretposlednjem ratu smo išli pešice, sada smo se vozili između ruševina, a to je veliki napredak. Nijedna cela kuća nije ostala. Predsednik Matice je održao govor u kome je obećao da ćemo grad podići iznova, na naš način. A dotle neka stoji kao opomena i neka ga godinu-dve posećuju turisti. Neke vide od čega smo ih spasli. Onaj akademik s lulom je pokušao nešto da kaže, ali sam ga ućutkao. Dole lulaši, rekao sam. Proseca crnka me je poljubila u obraz. Još Stric nije za bacanje.

12. Ona je priča za sebe. Mislim crnka. To je žensko od koga ti se diže kosa na glavi. I sve se diže. A Sinovcu sam morao da ispravljam tekst. Napisao je kako je njihovih poginulo više nego naših. Ne može tako, rekao sam. Uvek naših pogine više nego njihovih, osim na bojnem polju: tamo biva obrnuto. Zato

smo mi na kraju pobednici. Mi smo žrtve i uvek napadnuti. Kad se mnogo naljutimo, onda zadivimo svet. Razumeo me je. Izbrisao je i ime onog akademika. Taj nije bio s nama. I neće ga biti. Predsednik nam je priredio oprostajnu večeru na domaku grada, s pogledom na budući Muzej genocida u kome će biti izložena sva zverstva druge strane. Između zalogaja, posmatrali smo ruševine i govorili protiv neprijatelja.

13. Vratili smo se u glavni grad naše ponosne zemlje. A tamo ništa. Saobraćaj radi, kafane i bioskopi takođe, ljudi idu na posao, omladina se ljubi. Skaradno. I sve to dok se na svim stranama gine, dok moji seljaci opkoljavaju i osvajaju gradove, dok deca uzimaju puške u ruke. Ali Major Bauk kaže da imamo sve više dobrovoljaca i da ih neprekidno šaljemo tamo gde treba. Koliko? Ne zna, spiskovi su tajni, imena se ne zavode, samo se ponekad iznesu brojke radi javnosti. Mi imamo vojsku, tuđu vojsku koja je postala naša i ne trebaju nam lažne vojske. Kad pobedimo, sve ćemo pokazati. Ako izgubimo, opet smo pobednici: nismo se dali. Dole Amerika i Engleska, kažem.

14. Ne mogu da spavam. Stalno mi na san dolazi otac, moj otac koji je ginuo u nekoliko ratova, a telo mu nismo nikada našli. Uvek je bio na pravoj strani. I sada je. Onako visok, bradat i glasan, dolazi bez kucanja i ključa, sedi u mojoj fotelji, gleda televiziju i stalno me ispituje i grdi. Šta radiš ovde, sine Lazare? Zašto nisi tamo gde ti je mesto, sine Mikola? Zašto mi kosti uznemiravaš, crni Striče? A nož mu za pojasom i medalje na grudima, ima i gusle u torbaku, pa neki put peva dugo i otegnuto, bolje od mene. I neće da jede ono što mu uveče ostavljam na stolu. Najurio bih ga da mogu i da je red. Ali, kad se probudim, njega nigde nema, samo televizor radi i počinju jutarnje vesti koje su gore od sinoćnjih: naši neprekidno

osvajaju, a stalno se povlače. Gde si, oče Nikola? Da vidiš šta se radi, ponovo bi umro.

15. Stiglo mi je pismo. Ne znam kako. Ne znam kojom poštom kad sve manje njih radi. Vraćamo se u stara dobra vremena kad si prijatelju slao jabuku, a neprijatelju crknutu žabu. Piše mi bivša ćerka iz onog bivšeg grada, piše latinicom i nekim odvratnim rukopisom koji ne liči na moj. Kad se majke mešaju u vaspitanje dece, ispadne svašta ili, bolje reći, ništa. Piše ona kako sada žive u podrumu, u stvari umiru: nema hrane, nestaje vode, struja dolazi tek povremeno, a topovi sa brda ruše kuću po kuću. Znači, nasela je neprijateljskoj propagandi i širi je sada i po mojoj teritoriji. Otpisao bih joj, ali sam navikao da ne ostavljam pisane tragove za sobom. One su obe za mene mrtve. I tačka. U paklu ne postoje adrese ni prezimena i tako će moje ime ostati neokaljano. Poštaru sam rekao da mi ne donosi pisma na latinici. Ne čitam ta govna.

16. Nisam dopustio da me iko pretekne. Lično sam Majoru Bauku saopštio svoju neopozivu odluku. Idem, komandante, rekao sam tvrdo. Idem tamo gde se boj bije za krst časni i slobodu zlatnu. Idem, ratni družo, saborče i jaki prijatelju, pa kud puklo da puklo. Jednom se živi, jednom se mre. Staviću se na raspolaganje mojim sinovcima, ja Stric. On se složio – i sam bi pošao da ga ne sprečavaju neodložni zadaci i rane iz prethodnijeg rata. Kad je to rekao, dobro sam ga zagledao. Pa on farba kosu, ljudi moji, udara neku crnu, previše crnu boju. Još samo da otkrijem kako se šminka i nosi minđuše po kući. Odmah sam o tome obavestio Predsednika Matice, a on će koga treba.

17. Stan sam izdao. Ne može se narodna imovina ostavljati bez zaštite. Novac ima da se isplaćuje meni, a ja ću znati

šta ću s njim. Ključeve sam predao novom privremenom starnaru, pouzdanom čoveku. To je onaj kelner iz zavičaja u čijoj smo se kafani okupljali. Ako rođak V. pita gde sam, neka se kaže kako sam na zadatku. Sa Majorom Baukom nisam se ni pozdravio. Ko mene uhvati da se farbam, neka me strelja kao psa. Ne idem sam. Društvo mi pravi Sinovac kome je njegov list opet naručio seriju reportaža sa ratišta. Nećemo ih pisati, dečko, izjavio sam. Lično ću ih praviti. Ima svi da skinu kapu pred našim podvizima. I gotovo.

18. Ne znam kako smo doputovali na mesto događaja, ni čime, ni s kim. Ne sećam se. Ova moderna rakija ništa ne valja, pogotovo ako se pije na prazan stomak i ako se vozilo u kome si mnogo tresse. Kad se probudiš posle nje, prvo pitaš najbližeg kako se zoveš. I ja upitah mladića u maskirnoj uniformi koji beše došao da nas nekuda vodi. Zoveš se Stric, reče. Ovaj pored tebe je Sinovac. A mene zovu Gari. To nije po filmskom glumcu Kuperu, već po fudbaleru Garinči. Da se zna i da se nikad ne zaboravi.

19. Idemo dalje, nas trojica, a možda i četvorica.

XI PEVANJE NARODU

1. Bog je sam, nije mu potrebno društvo. Bestelesan je. Ali da bi imao veći uticaj na zemlji mora da nađe neko telo i da se u njemu ostvari. To telo nije pojedinac, nije ni grupa ljudi. To telo je narod. Ali ne svaki ili bilo koji narod, to ne. Narodi se toliko razlikuju da neki nisu ni shvatili da su narod, a neki to tek počinju da shvataju, polako, mučno, krvavo. Traži se poseban narod.

Taj narod treba da bude snažan i čvrst, da bude spreman da podnese svakojaka trpljenja i da ne pita za žrtve. U njemu ne sme biti kukavica ili onih koji preterano razmišljaju; naročito smetaju oni koji ne priznaju da pripadaju narodu. Taj narod treba da shvati svoju misiju samo delimično kao istorijsku; ona je božanska jer Bog preko nje ostvaruje svoje ciljeve, nama neshvatljive.

Tako je govorio naš Učitelj čim je video da smo mu svi verni i odani, cela, naša mala grupa. I pre nego što je rekao, shvatili smo da je taj poseban narod u stvari naš. Jer nas ima dosta među drugima, kao i njih među nama. Jer ti drugi tvrde da ne postojimo. Jer imamo svoju zemlju za koju drugi misle da je njihova, lepu, prostranu, punu reka i planina, sa izlazom na more. Jer dolazi vreme haosa, to jest propasti bezverja, iz kojeg moramo izaći jači i sigurniji u sebe. Jer Bog tako hoće preko nas; mi samo treba da slušamo.

Učitelj nije govorio uzalud. Čuli smo ga. Čuo sam ga.

2. Koliko puta u životu čoveku mogu da se otvore oči? Više puta. Tada su se meni drugi put otvorile; sve što sam radio nekako je dobilo smisao. I sve što ću raditi postalo je opravdano i dobro jer je pod nadzorom odozgo i biće mi oprošteno. Treba samo da radim ono što treba i da ne brinem ni o čemu drugom i sporednom.

Učitelju, rekoh, kad treba da počnem?

Već si počeo, reče on tiho. Dođi sutra kod mene da se dogovorimo.

Otišao sam, upoznao njegovu porodicu: postarija, ružna žena kojoj se on obraćao nežno i učtivo, dve bezbojne kćeri širokih bokova kao da će mnogo rađati, jedan zet koga niko nije primećivao. Ostali se nisu primećivali: bili su negde, nešto su radili. Dok smo se dogovarali, još jednom sam se iznenadio – moj Učitelj, taj svetac i sanjar, znao je sve o organizaciji ljudi i sredstava kao da se čitavog života bavio stvaranjem tajne vojske, nevidljive i snažne. Bili smo sami. Jedino je onaj njegov zet bio s nama, ali kao da nije bio; sedeo je u ćošku, pored neke činovničke tašne, i ćutao.

Nikog našeg ne smeš zaobići, rekao je Učitelj. Svi dolaze u obzir, svi su u stvari naši, čak i kad to ne znaju. Nevernici će postati vernici onda kada drugi počnu da ih razlikuju po veri. Tu nema izbora; ili veruješ ili ne postojiš. Niko nije suvišan, niko prljav, niko previše slab i mali. Oni koji greše iskupiće se preko nas. Oni koji ne greše, isprljaće se dovoljno da će morati s nama. Neodlučne ćemo voditi, odlučni će voditi nas. Biće mnogo žrtava, mnogo nevinih stradalnika, mnogo patnji, ali samo tako se stiže do cilja, do Boga. A on opravdava sve što je zaista učinjeno u njegovo ime, za njega.

Zapamtio sam sve što mi je rekao i odmah pristupio poslu. Bio sam vredan, bio sam uporan, bio sam vrlo dobar organizator. I bilo nas je sve više.

3. Nekako tih dana prvi put sam spavao sa svojom novom ljubavnicom ili, tačnije rečeno, ona je spavala sa mnom. Sedeli smo, pili kafu, ćaskali ni o čemu; pred njom sam sve vreme bio slobodan i opušten i zadovoljan kao nekada s pomajkom, pre nego što je umrla i ostavila me na ulici. Nije me izazivala, nije me odbijala, ta obična žena bez spoljašnje lepote; prosto smo se družili kao da se odavno znamo i kao da nam ništa više od toga ne treba. Kao drug i drugarica u osnovnoj školi.

Hajdemo u krevet, reče ta mirna i blaga žena, odjednom napetog lica i sjajnih očiju. Luda sam za kurcem.

I bila je, zaista. U krevetu je postala neka druga, mahnita i brbljiva i uspaljena kao kučka, a ja prvi put nisam vodio igru; povinovao sam se. Takvu strast nisam upoznao ni pre ni posle, tu vrelinu i mekotu bele kože koja rumeni iznutra, to gusto crno runo između nogu, taj jezik koji izaziva svaki čvor nerava na telu. Predavala se cela, ali te i uzimala celog; potčinjavala se, usisavajući te.

Kad smo završili, potonuo sam u san kao nekada u detinjstvu; ništa nisam sanjao, nisam želeo da se probudim, stajao sam na nekom brdu i gledao kako bešumni sneg zavejava moj grad. Zavejava ga tako da se ništa ne vidi osim bele doline između brda koju polako osvaja led; pretvara se u klizalište.

Mali moj, čuo sam je kako govori. Zaista ti je veliki. Taman za mene.

Kad sam pred zoru izašao na ulicu, videh telohranitelje kako stoje u mraku ulaza kuće preko puta. Više nikada neću biti sam. Bili su moji i ja sam ih plaćao, ali su već služili Učitelju i njegovim ciljevima.

4. Mi smo imali svoje ciljeve, ali su ih imali i oni drugi i oni treći; svi smo hteli da živimo sami, bez ostalih. Suprotstavljajući se, međusobno smo se pomagali da vidimo jasnije i da bolje znamo šta hoćemo. Svi smo radili tajno, zavirujući kako

je kod protivnika. Plaćenici su nas obaveštavali šta oni tamo rade kao što su verovatno i neki između nas obaveštavali njih; tako smo se usklađivali, uspostavljali ravnotežu straha i pretnji. Stvarali smo grupe i odrede i udarne jedinice i specijalne sastave, sve gledajući na druge, namerno podržavajući sličnosti. O, postupali smo kao u ogledalu sa tri krila koja se međusobno odlikavaju. Uvek tri lica, tri pokreta, tri odbrambena tima koji u stvari napadaju. Mi smo imali prednosti, velike prednosti i zato smo se unapred osećali kao pobednici, čak i ako budemo poraženi nekim neverovatnim sticajem okolnosti. Naš narod potiče iz vere; ona ga uzrokuje, drži i učvršćuje kao neka stara nova sila gravitacije, iznutra i večno. Oni su bili razbijeni, rasuti, uglavnom nevernici koji veru koriste samo protiv neprijatelja, nastali su iz država koje su nekada imali ili mislili da su imali i ponovo su hteli takve države – obe na račun nas i naše zemlje koja je nekada bila njihova pa naša pa opet njihova i koja će možda kroz vekove mnogo puta menjati posednika.

Njihovi vođi behu nadmeni, razgalamljeni manijaci koji bude niske strasti svetine, laju na trgovima, zavijaju sa televizije, prete svima; naš Učitelj beše blag i tih, sav okrenut plamenu vere i sebi i budio je samo vrline manjine, nas nekolicine koji smo zemaljske stvari uzeli u svoje ruke da njega oslobodimo prljavštine, a on će nas osloboditi greha i kazne.

Najzad ili pre svega: mi smo ponavljali oblike organizacije koje smo uvek primenjivali kad smo bili okruženi nevernicima koji su nam kad-tad morali postati neprijatelji. Dok su oni tražili oblike i napipavali središte, mi smo to nosili u sebi, u jezgru vere, u knjizi koja je odavno napisana i nije se smela i nije mogla dopisivati. Naš Učitelj nije tvrdio da zna sve jer je znao sve; njihovi predsednici su zavijali da znaju sve jer su tek učili, tek ponešto shvatali. Ako su i za to malo i nedovoljno bili sposobni.

Nismo potcenili njihovu pamet; bila je mala, ništavna, bedno potkupljiva. Sa tom i takvom pameću oni neće daleko, neće visoko, neće nigde, do u pakao svoje plitkosti. Ali smo potcenili njihovu sirovu snagu i strast prema rušenju koja beše tolika kao da ih vodi sam đavo.

5. Moja ljubavnica – ili moja prijateljica, kako je sama govorila – nije rođenjem pripadala mom narodu. Otac joj je bio poreklom pravoslavac, majka katolkinja po precima; to jest, saznao sam, oboje su bili nevernici, ateisti poput mene nekada. Moja ljubavnica nije pripadala nikome, prosto nije htela da pripada; smatrala se osobom bez naroda, bez vere, bez partije, iz građanskog sveta. I stalno sam imao utisak da ne pripada ni meni sasvim, da nešto ili nekog krije. Davala mi se samo kad je htela; ponekad sam zaticao zaključana vrata, ponekad me je odbijala tek onako – prosto joj se nije htelo.

Mogu samo kad ja hoću, rekla mi je. Navikni se da ne mogu uvek. To je za mene igra strasti, uvek drukčija. I uvek moraš iznova da me osvajaš.

I osvajao sam je, polako shvatajući da se predajem, da gubim ne samo telo, već i dušu koja je pripadala Učitelju, veri, narodu, onome što će doći.

Kad god sam bio slobodan odlazio sam kod nje, dok su telohranitelji stražarili okolo; i oni drugi su znali gde sam. I uglavnom smo razgovarali, pričali o bilo čemu. Ali nikada nismo razgovarali o narodu, mom ili njenom ili bilo kom drugom; ona to nije podnosila, nikako nije htela o tome. Odnosila se prema tome tako prezirno da sam ćutao i prezirao svoje ćutanje i svoju nemoć da je ostavim i okrenem se nekoj drugoj. Jedino sam uspeo da ostavim sve te druge, i stare i nove, one koje su ispunjavale sve moje želje; vezao sam se za onu koja je ispunjavala samo svoje ćudi.

Nikad nisam pila kafu s narodom, rekla je. Niti se pojebala s njim. Uvek je to bio pojedinac, samo jedno lice, dragi moj. Mi smo individue ili ništa. Ja sam ja, ti si ti. Zašto hoćeš da budeš nešto treće, bezoblično i prazno?

Nije znala da sam već promenio ime, zanimanje, sudbinu i da ću uskoro menjati svet prema Učiteljevoj slici i prilici. I to beše moja mala osveta, skrivena i slatka kao njena usta ponekad. Kad pobedimo, ona će biti naša, to jest moja, jer joj ništa drugo neće ostati.

6. Moramo uvek biti spremni, u svakom trenutku i na svakom mestu. Moramo držati otvorene oči i straže u svakoj ulici, svakoj kući, svakom selu. I sve znati unapred, i dobro i loše. Šta misle, šta jedu, kojim porocima robuju, kakav im je moral, na šta su spremni? Sve, bukvalno sve. Moramo predvideti napad pre nego što se oni odluče i njihov plan pre nego što ga oni donesu. Mi smo ratnici koji se brane, koji napadaju samo kad su napadnuti. Bog je s nama – i zato ćemo, braneći se, osvojiti zemlju i gradove. Tako je govorio Učitelj, blag i tih kao uvek, dižući guste obrve koje su njegovo prosto lice činile neobičnim i svetačkim. I ne samo meni ili onoj nekadašnjoj grupi vernika. Bilo nas je više i sačinjavali smo rukovodstvo; komandanti odreda, instruktori borilačkih veština, stratezi, informatori, pisci programa, skupljači novca, propagatori ideje, oficiri koji su nam prišli, pravnici i profesori, poznata i nepoznata imena. I sedeli smo u hotelu na planini kao obični turisti; osoblje beše naše i sela okolo behu naša – kao i sve to kamenje, potoci, pećine, doline i drveće koje se u školi zove domovina. I koje će, kad se sve završi, zauvek biti naše, samo naše i božje.

Za sada, moramo biti i oni koji jesmo i oni koji nismo. Jedno spolja, drugo iznutra, treće na samom kraju, a četvrto pred licem onoga koji sve vidi. Postaćemo politička partija

koja će imati javni program sličan svim drugima, možda i opštiji od drugih. To nas unapred ne obavezuje ni na šta jer zbir dolazi na samom kraju. Tako ćemo dobiti pravo da delujemo i vlast ako se bude moglo. Ali, iznutra ćemo biti ono što smo sada: ljudi vere i ljudi jednog naroda koji nastaje iz vere i koji zato ne može nestati. Idite zato među naše gde god ih ima i ne govorite previše. Radite. Delujte. Činite ono što morate. Posledice neka računa Bog koji sve prašta vernicima.

Tako je govorio Učitelj. Kad bih umeo da ponovim njegove reči, bio bih kao on. Ali sam razumeo šta hoće da kaže. I svi drugi su razumeli. Ostalo je samo da se pregne na posao.

7. Bio sam umoran, neispavan, bolne glave. I grlo me je peklo kao da ću se razboleti; radio sam za trojicu, za stoitnu. Morali smo delati brzo i još brže od brzog i nigde nismo smeli pogrešiti; u onom što se zove istorija nema popravnog ispita, nema ponavljanja istog. Ono što liči u stvari je samo prikrivanje razlika.

I kad sam ušao u njen stan, otključan i prazan i seo na svoju fotelju, pred ugašen televizor, ne primetih odmah kako nisam sam. Čekao sam je, valjda sam i zadremao; jedino sam dobro spavao negde u njenoj blizini ili na njenom telu kad bi se podatno prepustilo kao jastuk, kao kolevka. Osetih nešto vlažno na dlanu, nešto kao poljubac. Moja ruka se sama ispruži i napipa nešto meko i vrelo i ledeno istovremeno kožu ispod koje buja snažan i opasan život, sličan mome ili njenom kad je obuzme strast.

Otvorio sam oči. To nije bila ona. Pored mojih nogu čučao je krupan beli pas sa crnim pegama i sa tužnim očima; gledao me je prijateljski kao da se odavno znamo. I mirisao je na vlažnu zemlju, na krv, na travu posle kiše i na kamen spržen suncem.

Znači, upoznali ste se, reče ona iza mojih leđa. Znala sam da ćete se dobro slagati. Vi ste moji jedini muškarci.

Nekim ljudima i nekim psima ne morate davati jedno ime; odgovara im svako koje kažete.

8. Samo jednom smo se posvađali.

Rat je vrhunac života, rekao sam. U ratu svi postaju oni koji su. Dobri postaju bolji, loši postaju još gori. Otpadaju sve laži.

Ja sam protiv rata, rekla je.

Tako možeš biti i protiv kiše, vetra, snega, rekao sam. rat je stalan. Rat je neizbežan. Rat je pravedan.

Ja sam protiv onih koji tako govore, rekla je.

Dobro, rekao sam. Pretpostavimo da si u pravu. Ali rečima ne možeš sprečiti rat.

Ja ne mogu da ubijam, rekla je. Mogu jedino ubiti mene. Tako ću možda sprečiti ili zaustaviti rat.

Pas je sedeo između nas i posmatrao nas tužno kao da sve to već odavno zna. Njen pas koji je postao naš pas. I koji će uskoro, kad krenem u rat, postati moj.

XII SVE NIJE DOBRO

1. Svoje rođendane posle dvadeset pete proslavio sam na ratištima širom sveta, ponekad sam, ponekad u društvu neke dobre kurve, ali uvek sa flašom burbona »Četiri ruže« pri ruci. Kad negde nije bilo stejka, nisam pravio pitanje; bez hrane se uglavnom može, bez pića nikako. Svuda sam imao priliku i vremena da sebe častim što sam godinu dana manje mlad – i što sam sve stariji od svog oca. Na stranu to što sam živ, ceo i zdrav. U mom poslu se obično ne dočeka starost, poneki vonik se naljuti što mu škljocamo na posao i kvarimo zadovoljstvo čistog ubijanja, pa opali i ode. Čak i ne pogleda da li te je pogodio u glavu. Srećan rođendan, čoveče, rekao bih sebi. Sve je dobro.

Kurvama nisam govorio šta se događa, zašto se kucam i pevam u krevetu. Kad bi se kurvi ticali drugi, ne bi bile kurve. Kreštavu vrstu moje majke poznajem bolje nego bilo koju drugu. Ako druge vrste uopšte ima među ženama.

2. A ovde na Balkanu sve se nekako pobrkalo. Prvo se nisam setio datuma jer mi nigde pri ruci ne behu nikakve novine. To sam shvatio tek posle podne. Onda nije bilo burbona, nikakvog burbona, a o stejku i da ne govorimo. I, najzad, kurva se nije našla mada sam nudio višestruko; ostale žene ovde ne smeš da diraš, one kao da nisu kurve, isključivo su majke i sestre i svako tucanje sa njima je silovanje.

Bio je to neki tek oslobođeni gradić u kome su se svi krili od oslobodilaca, a mrtvaci su u različitim stanjima raspadanja ležali po prašnjavim ulicama. Ovde vole da ih tako drže na javnim mestima, valjda zbog propagande ili da pokažu da im je svejedno ili da istaknu razliku između svojih i tuđih. Mrtvaci neko vreme smrde, a zatim ni to, prosto nestaju. Prašina i blato ih nekako rastvaraju i usisavaju i na tim mestima se pojavljuje bujna ali žučkasta trava.

Pošto su svi živi bili pijani i zbog nečega pucali u vazduh, u drveće, u retke cele prozore (ptica već nigde nije bilo), naterao sam se da ostanem trezan i da čuvam fotoaparate. I tako mi je propao četrdeset peti rođendan. Ništa nije bilo dobro. Biti trezan u ratu, to je prokletstvo kao kad neće da ti se digne.

Ujutro primetih da nisam sam. Pored mene je odjednom bio Tedi, moj pas, moj drug, moj prijatelj. Mirisao je na noć, krv i neke šume kroz koje se probijao i smrad baruta od eksplozija koje je izbegao. I gledao me je odano i verno kao da se oduvek znamo. Možda sam ga sretao i na drugim mestima, onako belog i sa crnim pegama i tužnih očiju nekoga koji sve idi, ali sam zaboravio. Jer, na mojim fotografijama ga nije bilo. U to sam siguran; pamćenje papira je pouzdanije od ljudskog.

Da je umeo da govori, ne bih ga tako zavoleo.

3. Sve vojske sveta ubijaju civile, naročito decu i žene i starce i sve one koji ne mogu da se brane. To im je glavni posao. Između sebe ratuju samo kad moraju; opasno je i teško i verovatno nema uživanja. Mada svi vojnici pričaju suprotno, puna su im usta lepih reči i visokih ciljeva i stalno seru o časti i ponosu. Ali rade to što rade.

I ovde vojnici ili oni koji sebe tako tako nazivaju ubijaju civile, razume se. Ali to ne kriju. I smatraju to svojim glavnim ratnim ciljevima. Ima da ih nema, kažu. To znači nema da ih ima. Ako im se ne sviđa, neka beše kod svojih, a naši će kod

nas. Kad izvršimo potpuno čišćenje teritorija i zamenu stanovništva, onda ćemo imati potpuno čiste države i svaka će imati svoju narodnu vojsku. I ratovaćemo kad nam se hoće i koliko nam se hoće. Živeli, Ameru, bivši prijatelju i budući neprijatelju.

Amer, to sam ja. To su svi koji nisu oni. Naročito Nemci čije ime neće ni da izgovore.

4. S Tedijem pored sebe, napravio sam nekoliko snimaka ratne idile u tek oslobođenom gradiću. Bila je to serija koja je posle obišla svet i kojom je Čif bio toliko zadovoljan da mi je to čak i rekao. Nisi još za bacanje, čoveče. Nisam ja, ali ti jesi, rekoh. Baci se sam. Sa najvišeg sprata.

Starac koji izlazi iz podruma, bauljajući, i pokušava da pozdravi sa tri prsta. A koža mu je bleđa i tamna istovremeno; to su čudni i privlačni kontrasti na licima poluživih ili polumrtvih. Prljava i raščupana žena koja nosi nepokretno dete u naručju i nešto mu pevuši, neku uspavanku bez reči koju sam slušao na svim meridijanima. Da li ga je sama ugušila ili je umrlo od nečeg drugog? Polugoli maloumnik koji kleči i moli plećatog ratnika da ga ne muči; ovaj ga samilosno miluje po ošišanoj glavi, a zatim puca pravo među oči. U pozadini se vidi drugi ratnik koji se smeje široko saučesnički. Starica koja se presamitila preko prozorskog simsa; neko je pogodio dok je izvirivala. I još nekoliko takvih upečatljivih prizora.

Zaista sam ponosan na svoj profesionalni rad u teškim uslovima. Treba sve da vidiš a da ne budeš viđen. I da to posle sakriješ i pošalješ u nepoznatom pravcu. Pošta se gubi, telefonske veze prekidaju. Još malo i ovde će se vratiti golubovima pismošama. Ali više nema golubova; odleteli su ili ih je neko pojeo.

5. Ovo je beleška koju ne beležim.

Povremeno čujem neki glas koji izgovara moje misli odnekud sa strane i na mom jeziku. To nije moj glas. Nije ni Tedi-jev, mada me on tada – kad čujem to što čujem – uvek gleda radozno i uporno kao žabu na kojoj se eksperimentiše. Možda zato što sam uznemiren, što se osvrćem i zagledam prolaznike i pomišljam da su svi oni trbuhozborci. Ovde ništa nije ono što jeste pa ni ja. Valjda ni oni nisu oni već neki drugi, neko pleme koje se vratilo odnekud iz prošlosti i ne može da se navikne na ovaj svet, na mašine i fotoaparate.

Ti si pijana budala, kaže taj glas kome ne znam poreklo. Glup si kao kurac koji te i vodi napred. Snimaš ljude koji se ponašaju kao životinje. Bolje snimaj životinje i slike šalji ljudima. To je bezopasnije i po tebe i po njih.

Dobro, Tedi, kažem glasno. Idemo nešto da pojedemo. Mada te nikada nisam video da jedeš i da piješ. Gde se ti to hraniš, čoveče? I čime?

6. Zanimljivo, ovde ima sela u planinama koje oslobodioci teže pronađu nego što ih osvoje. U te pohode me ponosno i rado pozivaju i svi mi stoje na usluzi. Slikaj, Ameru, nesrećo prekomorska. Mi ništa ne krijemo pred svetom kao oni sa druge strane koje vi podržavate. Jer ste barabe kao i oni.

I kad uđemo u ta sela – posle lomatanja po kamenju, lutanja, svađa među vodičima i mnogo popijenog pića – redovno otkrijemo da su popaljena, opljačkana, a gotovo sve stanovništvo pobijeno. Jedino se redovno nađe neki preživeli starac – čini mi se da je uvek isti – koji priča kako su oni drugi došli i šta su radili i kako sa njima više nema života. I pokazuje ožiljak na vratu; nekada su ga klali, nekada davno, ali je on odlučio da sačeka svoj trenutak i sve ih vidi poklane. Ratnici stoje okolo, plaču, pucaju u vazduh i pomažu mu da nađe reči; imam utisak da svi ponavljaju istu priču koju im je neko nekada ispričao i rekao da druge nema, da je sve ostalo laž.

Kad se islikamo, napuštamo oslobođena sela. Idemo dalje, tražimo druga, ista. Nikako da shvatimo kako oni razlikuju svoja od tuđih; vidljive razlike nema. Možda po mirisu ili po nečem još neodređenijem što samo oni prepoznaju. Recimo po tome što su to njihova sela koja se prema potrebi proglašavaju za tuđa. I obrnuto. Da se razumem u ljude, ne bih bio fotoreporter.

Pohod završavamo kad ponestane pića. Ili kad ponestane mrtvih za slikanje. Ili kad se vojnici naljute na komandanta i kažu kako je izdajica, a u stvari žele samo da spavaju na sigurnom.

7. Do sada sam koristio filmove u boji; to gledaoci televizije i čitaoci novina naročito vole. Mislim, boju: da je krv crvena, obraz modar, koža tamna kao zemlja. Ali, odjednom sam shvatio da svemu ovome što ovde slikam najviše odgovaraju crnobeli filmovi kakvima se nekada radilo, u ratovima u kojima se moj crvenokosi otac borio. Oštriji su, tačniji, više liče na prošlost.

Jer ovde sve kao da se nekada događalo i sada se samo ponavlja: umorno, bez žara i zanosa. I oni koji ubijaju i oni koje ubijaju rade svoj posao kao da im je dosadio. A rade ga zato što ne umeju ili neće ništa drugo da rade. I reči mržnje govore tek onako, mehanički i bez razumevanja, kao da ih ne razumeju ili kao da neko drugi govori kroz njih – neka sila bez razuma, neki propagandni aparat koji je sebi dovoljan. Oni koji nanose bol ne pate. Ali, kao da ne pate previše ni oni drugi, žrtve; sve primaju bez otpora, gotovo mirno, ne suprotstavljajući se. Nisam video nikoga da je digao ruku na ubicu.

8. Boje su bile počele da me izdaju: prejake, preslabe ili prosto zamenjene, nekako pobrkane. Plava padina brda, zeleno nebo, crvena voda u reci. Tek otkako sam prešao na crnobele filmove sve se vratilo na svoje mesto; ljudska lica su siva,

opuštena i beznadna kao što jesu. Živa samo u očekivanju smrti i samo zbog toga.

Srećom da nemam telefonsku vezu sa Čifom. Ovako, bez reči, valjda je prinuđen da uzima ono što mu šaljem.

9. Prvo sam čuo glas, zvao me je da se probudim, ustanem i pođem. Čoveče, previše si na jednom mestu. Idi dalje. Onda sam osetio Tedijevu vlažnu njušku na dlanu, pa na obrazu; lizao me je jer zna da to ne volim. Iz njegovih očiju očiju sam shvatio – video se i u mraku, jasno kao po dlanu – da moram za njim. Uzeo sam oba ruksaka sa aparatima i zateturao, pospan. Svi su spavali u tom popaljenom i srušenom selu, stražari takođe. Išli smo nekuda: Tedi napred kao vodič, ja za njim. Preskakali smo potoke koji kao da nisu tekli ili su to činili nečujno. Ptice se nisu čule u šumi. A nasred puta na koji smo izbili stajao je mršav konj, nepokretan: muve su mu se ukočile na očima i nušci.

10. Već nekoliko dana smo u drugom odredu koji tumara bez cilja i plana. Kod onih drugih, kao što bi rekli oni prvi. Imaju iste uniforme, isto oružje, ista lica, govore potpuno istim jezikom. Jedino im se znaci na kapama razlikuju, a ja se tu ne snalazim.

Hteli su da me streljaju. Ako se predstavljam kao Amer, znači da nisam Amer. Otkud znam to nekoliko njihovih reči? I kako to da me stražari nisu primetili sve dok nije svanulo i borci ispili prve rakije? Onda nisu hteli da me streljaju, čak ni da me razoružaju, to jest da mi oduzmu fotoaparate. Neka slikam šta hoću, sve je bolje nego kod onih tamo. Ako uslikam ono čega nema, onda bolje da se sam ubijem i to nekim svojim razređivačem. Imaju oni momke za specijalne zadatke, juriće me do na kraj sveta, sve tamo do prijateljske Patagonije. A ja ne znam gde je ta zemlja; tamo se izgleda ne ratuje.

Imam utisak da je Tedi obavio posao za mene, nekako ih ubedio da sam bezopasan, to jest budala. Njega su odmah primili kao svoga i niko ga nije šutirao, nije pucao u njega. Kad su dokoni, ratnici gađaju sve što se kreće i sve je manje pokretnih meta. Preda mnom su ubili neku zalutalu ovcu; kad je pala, odjednom se rasprsla kao mina i svi okolo su bili krvavi. Neke su previjali, a neki su odmah na vatri pekli komade mesa što su im se zalepili za uniforme.

11. Neverovatno, ali moguće. Čini se da sam sreo Merilin, onu kurvku iz hotela u glavnom gradu. Manje je plava nego tamo, manje obla, manje pojebljiva, ali nekako znam da je ona. Iako sada nosi uniformu, kalašnjikov preko ruke – ima tu jedan pokret koji je u modi i koji ponavljaju svi koji drže do sebe – i neku čudnu kapu od kože. Ona je ratnik među ratnicima i nisam smeo da joj se obratim; kažu da ispituje genitalije zatvorenika i da nepogrešivo razlikuje svoje od tuđih. Mene je majka obrezala u detinjstvu, htela je da budem muškarac bez smetnji. Ko zna da li se to ovde ceni ili je dovoljno za smrt?

Rat počinje od glave i srca; prvo svi pucaju pravo u njih. Posle se prenosi na druge organe, na utrobu, noge, ruke. A kad se stigne do genitalija, onda je na vrhuncu, plamti i razgoreva se. Šta bi inače kurve tražile u ratu?

12. Neko mi je doneo flašu burbona »Četiri ruže«. Za prijatelje imamo sve, pa i ono što nemamo. Pošto sam izgubio vezu sa datumima, rešio sam da naknadno proslavim rođendan. Šta znači nekoliko dana, nedelju-dve, kad vreme ovde stoji i napreduje samo u skokovima? Uostalom, verujem da moja majka ocu nije prijavila tačan datum mog začeca, već onaj koji mu je odgovorao. A našli smo i stejk, nešto slično njemu; predstavili su mi ga kao njihov domaći specijalitet koji se

gostima nudi već hiljadu godina. Imao je čudan ukus, meni nepoznat, nimalo životinjski.

I noću mi je došla Merilin, topla, vešta i sebi slična, ćuteći. Bio je mrak, ništa se nije videlo, ali ona ga je odmah našla i smestila gde treba; prepoznao sam je po mirisu, po načinu kako svršava. Valjda se tako odmara od ubijanja neprijatelja. Kad sam hteo da platim, odbila je.

Platićeš ti kasnije, rekla je. Oženićeš me i odvesti u tu tvoju Ameriku. Inače ću svima ispričati kakav ti je kurac.

Zašto se ovdašnje patriotkinje hoće da se udaju negde daleko?

Srećan rođendan, čoveče, rekoš sebi. Sve nije dobro.

Valjda sam hteo da kažem nešto drugo, ali Tedi me je posmatrao pažljivo, napregnuto. Kao da umesto mene sluša onaj glas koji sada neprekidno čujem.

XIII

ČETVRTA SVESKA

1. Danas (noćas – pošto u podrumu nema dana) komandant je naredio da uklonimo pregrade i da napravimo jednu veliku prostoriju. Biće prostranije, nadzor će biti lakši. Radili smo svi, čak i ja; majka se naročito isticala. Veselo je rekla kako voli radne akcije, kako se raduje izgradnji i obnovi zemlje. Uklonili smo pregrade, složili ih u uglu; neće više biti ni ono malo samoće koja nam beše preostala. Odjednom su svi bili nešto radosniji, nešto manje tužni. Ljudi vole da budu zajedno, valjda zato što ne vole sebe. Ili zato što se unapred mrze; onda je najbolje biti blizu. Ako si daleko, kako ćeš mrzeti? Ja ne mrzim one koji nas gađaju sa brda; ne znam ih, ne mogu da ih zamislim. Njihova lica su mi mrlje, fleke, nešto bez očiju, nosa, usta i čela. Nelica koja izjednačuju uniforme i oružje i koje mase čini neprepoznatljivima i nevidljivima. Valjda zato mogu da rade šta hoće; da se ne boje, da se ne stide, da nemaju milosti.

2. Kad smo u stanu, moram da pazim na majku. Kod nje se iznenada pojavila staračka oblapornost, jede sve, jede neprekidno, stalno priča o jelima koja je nekada spremala sa sestrom dok su se kao devojke spremale za udaju, za snažne i debele muževe. Čim okrenem glavu, ona je već blizu frižidera. Ne shvata zašto moramo štedeti; mi živimo u bogatoj zemlji

koja sve ima, koja može da hrani pola sveta, u kojoj nikada niko nije umro od gladi. Ne vredi da joj objašnjavam; ona razume samo ono što hoće da razume. I počinjem da stražarim pored zaliha, da spavam manje, da pratim majku čim ustane iz fotelje pred televizorom.

Kad gladiješ, neprijatelj ti je svaki onaj koji jede hranu koju bi ti mogao sutra pojesti. Pa i tvoje rođeno telo; ono neprekidno troši ono čega je sve manje.

3. Imam nevolja sa pisanjem ovog dnevnika, sa rečenicama koje mi cure ispod olovke. Nemam literarnog uzora na koji bih se mogla ugledati. Pročitala sam hiljade knjiga i u njima nema ničega o životu pod bombama i u podrumu; sve sama izmišljam. A to ne ide dobro; stalno ponavljam iste oblike, slične fraze. I kad završim, imam utisak da nisam pisala o sebi i majci, o nama, već o nečemu što nema veze sa stvarnim događajima. Moj stil ne odgovara životu koji nam se događa.

Ipak pišem. Kako znam i umem, kako mi dođu reči. I ništa ne prepravljam; neka sve ostane iskrivljeno i verovatno netačno. Stvarnost nije ovde, nije s nama; ona je negde daleko, na nekom ostrvu s palmama gde duva blag vetar i mlaki talasi zapljuskuju obalu punu pocrnelih turista. Lažna koliko i naša.

Mislim na one istraživače polova koji su ostali pod snegom i ledom, čekajući spasioce, a znajući da čekaju smrt. Pisali su kratkim rečenicama, sve kraćim; najzad su ostale samo činjenice, datumi, temperatura, količina hrane, podaci o promrzninama, samo gole imenice bez glagola i prideva.

4. Noćas sam razgovarala sa mojim poslednjim muškarcem, mojim odbeglim ljubavnikom čije ime ne smem da napišem. U snu. Pored njega je bio i moj odbegli pas čije ime smem da napišem, ali ne mogu. Jer je imao mnogo imena i nijedno mu nije sasvim odgovaralo. Bili su zajedno, muškarac i

pas, bili su prijatelji. Ponašali su se kao da se ne odvajaju, kao da bratski jedu i spavaju. Muškarac koji ratuje i pas koji ga verno prati – stara slika iz vremena koje smo zaboravili, koja su se vratila, sama i bez naše volje.

Ljubavnik me je zvao da napustim podrum i majku i da izađem izvan grada. Da se pridružim borcima iz njegovog naroda koji može biti i moj. On će me čekati. On će me štiti. Sada je komandant, sutra može biti i nešto više, važnije. Valjda sam ga čula kako govori na radiju. Valjda sam prepoznala njegov glas. Zašto ga ne poslušam i ne krenem odmah? Njegov podrum je bunker i siguran je, zaštićen, ima struje, hrane i vode, ima svega.

Odbila sam ga, u snu. Nekada sam ga odbila na javi. Ja ne pripadam nijednom narodu, više sam mrtva nego živa. Ja sam sišla u grob. Ne zanima me istorija. Ne zanimaju me stari narodi i nove države. Ne zanima me ni on koji je nekada bio moj ljubavnik, ali više nikada neće to biti. Pre ću voditi ljubav sa zmijskim carem nego s njim. On je nestao, ljut kao nekada; oči mu odjednom behu ubilačke. Nestao je i pas, režeći.

5. Na puste visoravni i gole planine počeo je da pada sneg; uskoro je sve bilo belo i nevidljivo. Nije se video ni grad na mestu gde smo sada; kao da je nestao, bio sravnjen sa zemljom. Samo sneg koji pada i hladnoća koja se širi i koja koči i čuva leševe za neko drugo doba kroz milion godina, kada će se lednici otopiti i sneg se povući do sledeće prilike. Onda ćemo se svi probuditi, ustati, pokrenuti svoje promrzle ruke i noge i sleđenim ustima tražiti kaznu. Ne samo za one druge. Za sve. I za nas koji smo ćutke trpeli.

6. U selu svako zna svakoga. Takođe u malom gradu ili na periferiji velikog. U višespratnici niko nikog ne zna; svako živi u svojoj ćeliji koju naziva stanom i ne tiču ga se drugi

zatvorenici betona i metala. Sada, u podrumu, nasilno se upoznajemo, napregnuto, zato što nam nema druge; i sve to ispada grubo, lažno i nepotrebno. One starice pričaju sa mnom o cenama. Ja pričam takođe o cenama. Reči su nam iste, ali govorimo različitim jezicima.

Možda bi me razumeo onaj uplašeni mladić u samom uglu koga svi popreko gledaju; ne nosi uniformu, nema pušku, ne priča o napadu ili odbrani, leži, nikoga ne gleda. Ali, još mu se nisam obratila; stidim se jednog muškarca, prvi put se zaista stidim. I želim onaj svet u koji se zaista moja majka odavno smestila: svet samih žena, uspomena, ćaskanja, serija o ljubavi i saveta kako se priprema zimnica.

7. Nisam ni slutila da u našoj zgradi ima toliko dece. Bila su to neka tiha, bezglasna deca koja ne skaču po stepeništu, ne lupaju prozore, ne igraju lopte. Sada ih je mnogo u podrumu, previše; čute, pribijaju se uz starije, svima su oči krupne. I sva su bleđa; poslednje sunce su zaboravili i privikavaju se na mrak. Kad jednom izađu, ako uopšte izađu, možda će svako sunce biti prejako za njih, svetlost će škoditi njihovim očima, a svaki zvuk će im ličiti na pištanje i eksploziju granata. No, ja to neću videti, srećom da neću videti. Teško onome ko sutra bude gledao tu decu kako rastu ukrivo.

8. Škole ne rade. Komandant odlučuje da u podrumima moramo organizovati svoje škole. Mene proglašava za učiteljicu. Ne bunim se. Ali majka uzima stvari u svoje ruke, kaže kako je ona nekada davno radila taj posao. Zbunjen, predsednik prihvata. I dok svi mi slušamo, jer ne možemo da ne čujemo, ona toj ćutljivoj deci počinje da priča prvu lekciju. Moja ostarela majka koja se odjednom podmladila.

Naša zemlja je bogata i slavna, puna prirodnih lepota, reka, planina, jezera, ravnica i svega. U njoj složno živi mnogo

naroda kao nigde na svetu i nekoliko vera. Ne mrze se, ne ratuju između sebe. Dobroti naših ljudi nema ravne ni na istoku ni na zapadu i zato svi vole da dolaze kod nas. Deca su srećna da se rode i da žive u takvoj zemlji. Treba da nauče da čitaju i da pišu da bi to sutra svima pokazala, svojim rečima.

Komandant klima glavom, odobravajući. I svi klimaju glavama, čak i ja, uplašena. Osim onog mladića koji više ne žmuri: gleda mene, upravo mene, praznim i uplašenim očima koje prizivaju pomoć, koje traže, mole, preklinju. Jedan isti strah spaja nas dvoje, izdvojenih.

9. Uzalud sam pazila. Majka je ulovila priliku, možda kad sam bila zaneta, možda kad sam spavala, misleći da sam budna. Kad sam proveravala kese u zamrzivaču, otkrila sam da su mnoge bez hrane; unutra je samo novinska hartija. Nije mnogo ostalo; tek tu i tamo poneka puna kesa. Poželela sam da je ubijem. Poželela sam da umrem. Poželela sam da istrčim napolje, vičem, zovem u pomoć, prijavim je uniformama koje prolaze. A onda nisam ništa uradila. Moja majka nije ovde. Ovde je samo njeno telo i nešto pobrkanih uspomena. Kao što ni ja u stvari nisam ovde. Gde sam ja?

Nekoliko dana i noći nije bilo struje i u frižideru i zamrzivaču sve se pokvarilo, upravo sve, osim nešto pirinča. Uzalud sam mrzela svoju majku i bojala se za sebe. Lekova imam još za dvadeset dva dana. Dodajmo tome još dva-tri dana agonije. Računica smrti je prosta – još toliko meseci, sati, sekundi – jedino što je niko ne zna za sebe. Ja znam i zato su ova slova kri-va, izbezumljena i ravnodušna.

10. Ako nešto slučajno nađeš, znači da si to podsvesno tražio. Često i protiv sebe. Tako sam ja našla psa, onda kad mi je bio potreban neko drugi. Tako sam našla svog poslednjeg ljubavnika, sve misleći da je on našao mene. I tako sam, tražeći

novu svesku za pisanje ovog dnevnika, pronašla očevo pismo, ono koje sam ukrala od majke. Prepisujem ga od reči do reči.

»Kučko jedna! Obe ste kučke. I ti i tvoja ćerka kojoj se nikako ne dopada da je moja: grešim u padežima i otvoreno mrzim sve neprijatelje i njihove prijatelje i prijatelje njihovih prijatelja. O tvojoj sestri neću da pričam: obična kučka. Ali ja nisam pas. Ja sam čovek iz svog naroda. Meni je narod sve, vi ste ništa. Tolike godine krijete svoje namere, svoju zaveru. Da nas sve pobijete. Da nam izvadite jaku i zdravu krv iz tela. I da posle negde u svetu gajite sveže povrće, zalivajući ga našom krvlju. Ostavljam vas. Vaša imena i vaše dugove na moj račun ne priznajem. Daću oglas preko novina o tome. Ne priznajem kučke jer nisam pas. Lazar koji se nekada zvao Mikola. I koji će se opet, bogu hvala, zvati drukčije. Smrt fašizmu – sloboda narodu!« »P.S. Bežite što dalje. Ako vas nađem, pokazaću vam šta znači pravedan gnev naroda. Vama nije potreban čovek već pas, vuk koji je postao pas, đavo koji se u psa pretvorio!«

Kako sam lepo zamišljala svoga oca, mrtvog. I koliko je on živ i drukčiji, presan kao meso, opasan kao granata koja upravo pogađa kuću preko puta.

11. Struja sve češće nestaje, sve ređe i kasnije dolazi. Na radiju kažu da ima i sabotaža; oslobodioci su se umešali među braniocima, kao i branioци među oslobodiocima. Kako ih razlikovati? Sveće se ne mogu nabaviti, pa preostale čuvamo, palimo samo kada komandant dozvoli. A on retko kada bilo šta dozvoljava; uglavnom zabranjuje. I uglavnom sedimo u mraku, u mrklom i potpunom mraku pećine koja se sada zove podrum. Kako smo se samo lako i brzo vratili tamo odakle smo počeli!

12. Mrak je celina, nešto nedeljivo i sveobuhvatno. Ali nas skupljene u gomile mahom udaljava. Sedim sama, rukama

obuhvativši kolena, drhteći i majka – koja sedi pored mene i mrmlja, pripremajući sledeću lekciju za svoje đake koji takođe sede okolo – postaje sve dalja, odlazi, lebdi, pretvara se u vazduh, u ništa. Moja majka je apstrakcija kao što sam i ja; sve ovo je priča puna buke i besnila koju neki ludak priča gluvima i slepima i jednom svetlu koji mirno i lagodno živi pored naše smrti, pije kafu, čita novine i program na televiziji menja kad se pojave snimci našeg grada. Neko uzdiše, neko plače, neko psuje boga, ali sve to je negde daleko, daleko i još dalje. Mrak gusne i mi se rasplinjavamo, nestajemo. Ko smo mi uopšte kad se ne vidimo?

13. Nešto mi se privlači iz mraka, prilazi mi i dodiruje me. To je ruka, mršava i vlažna i slaba, muška ruka koja drhti. Nikada takvu nisam osetila na sebi. Ali znam čija je, sigurna sam u to kao da vidim. To je ruka onog bledog i mršavog mladića, onog što sedi sam i niko ga ne poznaje. Hajde, ruko moja. Napred, mladiću, čoveče. I dok me plašljivo miluje po trbuhu i dojkama i zavlači mi se pod suknju, širim noge kao da sam to odavno čekala, a nisam, već sam bila zaboravila sve oko toga. Sestrinski i majčinski primam u sebe to drhtanje, tu nemoć, tu poslednju želju i šapućem mu na uvo nežnosti koje su drugima namenjene. A posle svega, osećam kako mi nešto kaplje na golo rame: to su njegove suze, hladne kao snežne pahuljice koje se tope na mojoj vreloj koži. I slane kao voda iz mora.

14. Objavljeno je još jedno primirje; oslobodioci su se negde našli sa braniocima i nešto potpisali. Tišina je, nema saobraćaja, ništa se ne čuje. Svi izlazimo iz podruma i hitamo na polje, na sunce koje toplo greje; niko neće u stan. Bleda i žućkasta deca se igraju na travnjaku, sporo i tiho; glave su im goleme, uši ogromne, noge i ruke tanke kao da su bez mesa. Majka veselo pokušava da ih okupi i da im ispriča sledeću

lekciju, valjda onu koju je pripremala u mraku; haljina leprša oko nje, kosa joj visi, a vrat joj je modar kao da je neko davio. Vazduh se oseća na paljevinu, na izgorelo meso i na moga psa kao da je negde blizu, možda iza ugla; i čeka me.

15. Umorna, idem ulicom prema »Evropi«. Možda tamo još uvek sedi moja prijateljica i čeka brata i pospani kelner je služi lošim pićem, samo nju? Ruševina je mnogo više nego kad sam prošli put prolazila: zjape prozori, rupe u zidu, šupljine gde nekada behu krovovi. Svi pretrčavaju ulice, kriju se iza uglova; snajperisti odnekud vrebaju, s prstom na okidaču, napregnuti i vredni. Oni rade svoj posao; mi ostali ne radimo ništa, čekamo.

Pored mene korača mladić iz podruma, nizak, niži od mene, nekako smanjen, kao da se vratio u vreme dečastva; dugačka kosa mu leprša na vetru, prljava i lepa. Mi ne pretrčavamo ulice, idemo sporo, nogu pred nogu. I ćutimo. Dugo sedimo na nekoj klupi, držeći se za ruke kao slučajni ljubavnici, kao majka i sin. Sunce pljušti po nama kao kiša, bukvalno pada u komadima kao rastopljeni led. Potom idemo dalje, nas dvoje koji se ne znamo.

16. Gde je »Evropa«? Nekoliko puta smo naišli iz različitih ulica, prošli pored mesta gde bi trebalo da bude, odlazili, vraćali se. Nema kafane. Nema nikoga, kelnera, moje prijateljice, recepcije na kojoj sam nekada ostavljala zimski kaput, mantil mokr od kiše. Zalutala sam u svom gradu, u sebi, na poslednjem komadu puta koji mi je preostao. Ne sama. Nema ni ruševine ni zgarišta; tamo su neke druge kuće, radnje, neko zatvoreno pozorište, neki bioskop pred kojim vise pocepani plakati sa izbledelim slovima, jedan nepoznat trg na kome dugačak i ćutljiv red čeka pred pekarom iz koje bije miris hleba, svežeg hleba. Bože, šta bih dala za jedan komad

vrućeg hleba sa hrskavom korom koja se topi u ustima, u soku pljuvačke?

Ja nisam vaš, kaže mladić. Ja sam njihov. Došao sam da ne budem s njima. I da budem s vama.

Glas mu je bio mio i sladak kao u onog pevača što je nekada sedeo na obali Mora Sredozemnog i frulom dozivao dušu jedne umrle devojke.

Da stanemo u red, rekoh. Ti i ja. Nas dvoje.

17. Ponovo u stanu, sama. Ne znam kako sam došla, ne znam kada. Zapisujem ono što sam videla dok sam, lako oslovnjena na mladića, čekala u redu. Videla sam ozarena lica onih koji su dobili veknu-dve hleba i napregnuta lica onih drugih, njihove uzdrhtale nozdrve. Videla sam kako je nešto palo тамо napred, čula eksploziju. Videla sam mrtve kako leže na pločniku, nepomični. Videla sam muškarca bez jedne noge kako u ruci drži drugu ruku, otkinutu. Videla sam ženu rasporenog trbuha kako hoda polako, a krv ostaje za njom; bila je stara, seda, slična mojoj majci. Videla sam ranjene kako bauljaju, pokušavajući da se negde sakriju. Videla sam blesak sunca. Videla sam mladića kako pada pored mene, otvorenih i uplašениh očiju i koža mu postaje zelena i mrka; lice mu je bilo kao u one mrtve devojke koju sam videla na samom početku rata, one druge Madmoazel Su. I videla sam kako umire, taj mladić koji je došao niotkuda; tu nema šta da se vidi. Smrt je nevidljiva.

18. Majke nigde nema. Ljudi, gde je moja majka?

XIV PONOVO U AKCIJI

1. Stric i Sinovac tako ćemo ući u legendu i u priče koje će naš narod pričati pored ognjišta kad se, posle konačne pobe-
de, sa brda i planina vratimo starim dobrim običajima i zdra-
vom životu na selu.

Gradove ćemo uništiti, ostavićemo samo one neophodne, kao što je recimo glavni grad. Vojska i policija moraju negde da imaju sedište. I naš Predsednik mora negde da boravi, kao i njegov sin i njegov duhovni otac, kao i njegov Duk i njegove vojskovođe i veterani. Zatvore za izdajnike i logore za nečiste elemente pravićemo na drugim mestima, tamo gde prirodni uslovi dozvoljavaju. Ako treba, ješćemo korenje, ali se dru-
gima nećemo dati. Jahaćemo konje, ako nema nafte. I mladiće ćemo uzeti od roditelja pre punoletstva, da žive zajedno i va-
spitavaju se u vojnoreligioznom duhu koji odgovara biću na-
šeg naroda. I tako dalje. O najboljoj državi na svetu mogu da pričam do zore. I ona prethodna je bila najbolja, dok nismo shvatili da ne odgovara biću našeg naroda. Jer nama možeš uspešno pucati samo u dušu.

2. Gde sam ono stao? Aha. Dakle, Sinovcu sam objasnio kako treba da piše svoje reportaže koje ja zovem izveštajima. Pola treba da bude opisivanje onog što smo videli ili samo napravili, pola izmišljeno. Ova druga polovina je ono što

neprijatelji rade ili će raditi ili bi mogli da rade ili su nekada radili ili mi smatramo kako bi to trebalo da rade. Ako je pravda na našoj strani, a jeste, onda mora biti i istina, čak i kad nije. Svet će jednom shvatiti našu istinu koja je drukčija, koja se razlikuje, koju samo mi razumemo. I pokloniće nam se duboko, a dotle mi činimo svoje i ne obaziremo se, glavu ne okrećemo na tuđu propagandu. Da li je tako. Sinovac? Jeste. Dobro, onda sve izveštaje za novine piši tako što se obraćaš meni, legendarnom Stricu. A ja ćutim, ništa ne govorim, tajanstven sam zato što sam legenda.

3. Kad smo to raščistili, krenuo sam u akciju. Sinovac je za kontemplaciju jer uglavnom pije ili se pićem leči od pića. Ja čini suprotno: na piće samo dodajem piće i uvek samo oran i spreman. U našim krajevima i našim vojskama pića uvek ima. To su nam najvažnije zalihe, to i municija. Kad pripremimo te rezerve, možemo da objavimo rat celom svetu. Ili ceo svet nama, svejedno. Krajnji rezultat se zna. Mi dobijamo u ratu ono što izgubimo u miru, rekao je naš Pisac koji je mogao biti komandant da nije bio sa najvišeg mesta zadužen za pisanje knjiga o narodu i njegovim najvećim sinovima. Elem, smesta sam zatražio prijem kod stvarnog komandanta i smesta bio primljen, znaju oni šta ja znam, meni se znanje vidi i čuje. I smesta sam se iznenadio. Mi u stvari imamo dva komandanta: jednog za vojna, drugog za politička pitanja. Srećom da obojica slušaju Predsednika, inače bi nastala zbrka, ne bi se znalo ni ko pije ni ko plaća.

4. Kako si, kako ste? Dobro sam, dobro smo, da kucnemo u drvo! Neka bude još bolje, braćo! Iz tvojih usta u božje uši, Striče! Živeli! Kad se ratuje, onda je sloga, tek u miru neki tamo hoće neke razlike. Reč po reč i dođosmo na pravu temu. E, povodom toga sam i došao. I tu im bez uvijanja iznesoh svoj

plan u glavnim crtama, nisam ulazio u detalje, to neka posle razrade stručnjaci, naša poštena inteligencija. Mi ima da osvojimo sve teritorije koje su zacrtane na kartama što su ih pravili veliki umovi, a nijedan ispod osamdeset godina. Sve sela, brda, gradove, kamenjare, ruševine, groblja i crkve i ostalo što ide uz to. Slažemo se. Onda to ne treba više nikom da damo, a ko nas napadne, agresor je, mi hoćemo pregovore, nećemo rat. Potpuno tačno. Sve ono tuđe stanovništvo što se zatekne na našim teritorijama predstavlja opasnost jer nije naše i mora biti a) Pobijeno, b) Rasterano ognjem i mačem i c) Učinjeno bezopasnim. Izvanredno, čoveče. E, onda to prepustite meni, samo mi dajte prave ljude i prava ovlašćenja. Dogovoreno, Striče. Hvala ti. Hvala vama, braćo.

5. Onaj vojnik što nam je dodeljen da nas čuva, onaj Gari – kakvo mu je to pa ime – u stvari nas prati. Ako. I mi pratimo njega, to jest ja, a Sinovac verovatno mene. Kad se rešava sudbina naroda, svako svakoga treba da ima na oku – sin majku, đak učitelja, prolaznik slepca na uglu (zašto je slep i zašto prosi baš tu?), a vođa sve nas, inače nije vođa već slepac. Čudan neki mladić, taj vojnik, izgleda obično, a nije običan. Tvrdo lice, bubuljice, nosat, velike uši, kosa kratka, a ponekad liči na psa koji je obukao uniformu. Jedva sam izvukao neke podatke iz njega. Otišao od kuće bez pozdrava. Ostavio oca, braću, tetku. Koja njegova druga majka. Traži pravu majku. Svi su pobjegli, kriju se negde u prijateljskoj Grčkoj, koriste ljubav koja se tamo gaji prema našem Predsedniku. Ako ih jednom nađe, više ih niko neće naći. Osim njegovog malog brata. Imao i psa koji pobjegao. Zašto ja nemam psa, Sinovac nije ni pola. Ništa nisam razumeo. Nema tu šta ni da se razume, obična porodica, nije božja.

6. Stvari idu kako treba, pravilno. U haosu se čovek lakše snalazi ako ima svoj red. Sinovac prvo napiše izveštaj za

novine o tome šta smo osvojili i kako smo i ovog puta pobedili, pošalje ga, a onda odemo na lice mesta da vidimo šta je ostalo. Ništa, naravno. Ili gotovo ništa. Sve je uništila druga strana. To je samo potvrda da smo mi u pravu. Da nismo, druga strana bi zaista sve uništila. Iz glavnog grada naše zemlje – koja više nije cela, ali nije ni mala – stižu pohvale, hvale nas obojicu, i Sinovca i Strica, ali kažu da ne mogu javno i pred celim svetom, jer je to ratno lukavstvo. Razumem. I ja se služim tim oružjem koje nikada ne omane i prihvatam Predsednikovu doslednu taktiku. Jeste ono što nije. Nije ono što jeste. Ono što ste videli, nije istina. Zar više verujete svojim očima nego nama? Dok to svet shvati, mi smo završili posao, zaokružili se, ujedinili, zatvorili granice. Ostali moraju sa drugima, jedino mi možemo sami.

7. Imao sam nevolju sa Sinovcem. Nešto tajno radi kad misli da ja ne vidim. Piše knjigu. Neke pripovetke, a možda i roman. Pošteno sam ga izgrdio. Momak, nije vreme za te gluposti. Kad se pravi nova država, bolja od svih prethodnih, onda se takve stvari ne rade. Čak se i naš Pisac okanuo pisanja i bacio se na politiku. Eno ga na televiziji, evo ga u pravim novinama, i govori na radiju. I jedino piše pisma stranim državicima, ubeđuje ih da ne prave gluposti. Razumeš? Razumem. Mislim da sam ga ubedio. Za svaki slučaj, oduzeo sam mu pisaljku i papir i dajem mu samo kad treba poslati izveštaj. To je lakše i jeftinije nego da ga streljam kao izdajnika. A kad se pobednički vratimo u glavni grad naše nove-stare zemlje, on će morati da dokaže ispravnost i da postrelja sve svoje kolege koje nisu bile s nama. Ili bar da im zabrani upotrebu našeg jezika, upotrebu olovke i papira i upotrebu svega.

8. Sa posebnim ovlašćenjima naša dva komandanta, obišao sam sve oslobođene teritorije. Na žalost, nisu sve i očiče-

ne, zadržalo se tamo svakojakih ostataka granatiranog naroda, nekog sveta koji laže i kuka i plače i pokazuje neke svoje grobove. I to nama koji imamo najviše grobova i najviše nevinih žrtava i koji ćemo ih tek imati. Pronašao sam desetak-dvadeset mesta koja su bukvalno idealna: daleko od puteva, šume okolo, brda i planine kao prirodni zidovi, izvori u blizini, duboke jame, sve što treba. A kapaciteti veliki, mogli bismo tamo da smestimo celu zemlju i još nekoliko susednih, ako bude trebalo. Sve sam to napisao u izveštaju koji nisam potpisao, jer neprijatelj je svuda okolo, među nama, skriven, zao i otvorenih očiju. Sinovac je ostao izvan toga, papir je gde treba odneo Gari – kakvo mu je to pa ime? – on je pravi glasnik, pojavljuje se, nestane, uvek nađe tajne puteve, čuti, odan je kao pas. I uši su mu nekako čudne, kao da nisu ljudske, jedno je rovašeno. I ne moram ništa da mu kažem, sve razume kao da mi čita misli i posle me pomalo boli glava i čini mi se da sam prazan, šupalj, ništa. Kao da sam recimo postao nešto drugo.

9. Naši radio amateri rade dobro i svake noći hvataju njihove radio amatere u zamku. A biva i obratno. Ponekad sednem s njima, pijemo šta ima, mezimo, slušamo poruke druge strane i učestvujemo u programu, zajejavamo ih. Zabava za bogove. Neki traže rodbinu, majke, sestre, decu, raspituju se šta je s njima, da li su živi i zašto su živi. Mi povremeno zajejavamo, poručujemo da nikog više nema, njihovi ne postoje, nestali, svuda su samo naši. Psujemo se izvanredno, u tom poslu i oni imaju dobre majstore. A pre neku noć javlja nam se neki njihov tip iz Nemačke, traži svog mlađeg sina, otišlo samo dete u rat, nije pitalo roditelje. A ja kažem u mikrofon: Sin ti je kod nas, upravo ovde, držimo ga u zamrzivaču, čekamo tebe. Pocrkali smo od smeha. Gde mi samo to pade napamet? Onda me nešto preseče. Čujem glas moje bivše žene, traži svoju bivšu ćerku, moli je da se javi. Zalutala je, nikako da se seti

kuće i podruma u kome se kriju, traži put natrag. Kad bi neki od ovih hrabrih mladića znao koga slušamo, ne bih živ izašao odavde. Kad završim posao ovde, potražiću ih da me više ne brukaju.

10. Sve je napravljeno onako kako sam planirao. Imam ja neka iskustva u tome iz vremena posle pretposlednjeg rata kada smo sve protivnike slobode morali lišiti slobode. Žica okolo, gusta i bodljikava, stražari na pravim mestima, sve pravi i oštri momci, nigde izlaza, ni ptica ne može da pobe-gne. Na kapiji piše: LOGOR ZABRANJEN ULAZ. I broj, radi razlikovanja. Spiskove onih unutra nismo pravili, oni ionako ne postoje, to jest neće postojati. Stražarima sam držao kratke radne kurseve. Nije trebalo dugo, bili su prirodno talentovani.

Što manje hrane, previše su jeli nekada.

Voda samo jednom dnevno, pa neka sami dele.

Piće i cigarete nikako. Škode.

Nema pisanja pisama, primanja paketa ili nekog tamo cr-venog krsta.

Ne trošiti snagu na batine ili psihologiju.

Hladno oružje koristiti samo u slučaju potrebe za psiholo-škim oduškom, vatreno kad se krše pravila. Koja pravila? Bilo koja, otkud oni znaju koja su naša pravila.

Doktori nisu potrebni, a i nemamo ih.

Lekovi isto.

Ako naiđu stranci, objasniti im ubedljivo da ništa nisu vi-deli i sve su samo sanjali. Novinara, fotoreportera i snimatelja neće biti.

Za svoje ljude organizovati kulturno-zabavni život: uveče vatra kao na ognjištu, svi sede okolo, pevaju junačke pesme.

Ima li dopunskih pitanja? Nema. Onda srećan rad, momci! I tebi, Striče!

11. Sa rodbinom iz zavičaja bio sam pogubio vezu. Neki su bili na groblju, neki se rasturili po gradovima širim naše bivše zemlje kao policajci i oficiri, neki nestali. Ovde smo ponovo počeli da se viđamo, da se prepoznamo i bratimimo. Nema dana da neko ne bane u odred ili da ja nekog ne sretnem prilikom obilaska logora. Ma, je li moguće da se ti to, rođače? A ko bi drugi bio. A meni neko reče da si mrtav. E, nisam i neću biti, rođače? I tako se slatko ispričamo, popijemo piće, pa svaki na svoj zadatak. Juče me recimo probudi neki starac, mršav, koščat, ćelav, brkovi ogromni, sav nekako crn i opaljen kao da je iz vatre izašao ili kao da je mnogo tumarao po zgarištima. Reče da je brat moga oca, to jest moj stric, poslednji koji je pretekao iz prethodnih ratova. Napunio sam kola ratnim plenom, sinovac, imam sve. Ali, godinama čuvam jednu pušku, čistim je i održavam, obećao sam sebi da ću, kad dođe sloboda, upucati dva-tri neprijatelja. Molim da mi se izađe u susret. I popismo, bogami, koliko smo mogli. Posle rekoh momcima da čoveku ispune želju.

12. Kad smo već kod rodbine, ima nešto što ni sebi ne smem da priznam. Majku nisam zapamtio, umrla valjda na mom rođenju. Ocu se nikako nisu držale žene, i dve maćehe su otišle za mojom majkom. Nisam je zapamtio, ne znam kako je izgledala, mada su me neke starice svojevremeno govorile da moja bivša ćerka liči na nju. Ali, u poslednje vreme srećem neku ženu gde god krenem, na putu, pored spaljene kuće, pored izvora, svuda. Oniska, ni stara ni mlada, sva u crnini kao da za nekim žali. Gleda me uporno i stalno plače, crnim i žuljevitim rukam briše suze. Kad hoću da joj priđem, ona ode. Kad se okrenem da odem, ona ide za mnom. Otvorim li prozor ujutro, znam da je ona tamo, gleda me i plače, a momci prolaze pored nje kao da je ne vide. Odnekud znam da je to moja majka i da nešto hoće da mi kaže. Ali ćuti. I kad se

osvrnem, vidim da je Gari – kako mu je to pa ime? – negde u blizini, dahće i mrda onim ušima i prati me kao pas.

13. Dovedi mi nekog fotoreportera što se muvao oko obližnjeg logora i škljocao aparatom. Krupan, jak, crvenokos i crvenokož, što prirodno, što od krvi koja mu kaplje iz nosa, naleteo valjda na nečiju pesnicu. Kaže da je Amer i da ga štite međunarodne konvencije o novinarima. Ako si Amer, kako to da znaš naš jezik? Kaže da ni sam ne zna kako, ali ga razume i govori, prosto se jednog jutra tako probudio. A što se tiče međunarodnih konvencija, to zaboravi. Ovde važe samo naše konvencije koje pravimo na licu mesta. Recimo, sada mogu da te streljam, a mogu i da te ne streljam. I da bih ti dokazao šta sve mogu, pustiću te. Ostavi te filmove i fotoaparate i beži. Kad je zamakao za brdo, osetih da mi ga je nekako žao, kao da mi je neki daleki rođak koga sam slučajno našao i odmah izgubio. Crvenokosih je uvek bilo u našoj porodici.

14. Shvato sam, Gari nije Gari ili nije samo Gari. On je i Petar i Apostol i Pas i još ponešto, prosto ima razna imena koja se meni sama pojaviše u glavi kao da ih je neko tamo stavio. Dok smo sedeli i pili – Sinovac je spavao kao i uvek uveče – odjednom videh kako mu se glava menja, čelo ide unatrag, oči iskaču, vilice se pretvaraju u njušku i crna dlaka svuda probija suhu kožu, a uniforma spada sa njega. Ne zalaja, ne zareža, samo se skupi i skoči na mene koji nism stigao ni da se maknem. Gotovo, rekoh sebi ili njemu. Ali me ne ugrize, već leže na mene, pritisnu me, težak kao stotine pasa, njegova koža sraste sa mojom. I osetih da sam postao neko drugi, da sam se ponovo rodio i to ne od žene koja je bila moja majka i koja je opet stajala sa strane, gledala nas i plakala, neprekidno plakala i više nije brisala suze.

15. Idemo dalje. Bez Sinovca. Nije umeo da se brani.

XV PEVANJE DRŽAVI

1. Ako već postoji jedan narod u kome se Bog otelovljuje, onda to telo treba da ima oblike, udove, unutrašnje ograde, načine kako se hrani, kreće, brani od bolesti, kako uživa i kako radi. Bog je večan, narod kroz njega postaje večan, a država je kolevka u kojoj raste, buja, širi se, pomerajući granice što dalje od centra. Nije važno koliki je prostor zatečen ili osvojen na početku. Sav prostor sveta je otvoren i beskrajan kao i Bog i širenje traje vekovima. I ono što je izgubljeno sutra može biti dobijeno.

Telo bez oblika ne može da živi, oblik bez tela ne postoji čak ni kao uspela zamisao. Naprežući se, uz pomoć drugih i uz svoju podzemnu veštinu, nekako smo stvorili narod, napravili smo ponudu u koju se pojedinci slivaju, postajući jedno, u kojoj nestaju da bi postali. Koliko su oni toga svesni, uglavnom bezvoljnom i ponekad nemoćnom telu treba dati oblik koji će ga osposobiti da živi pored drugih, da se suprotstavlja drugima i da najzad pobeđuje druge. Zato počijemo posao na stvaranju naše države; nazvaćemo ga obnovom države. Biće to naša država, sve više naša; spolja će izgledati kao da je svačija, otvorena i moderna.

Tako je govorio Učitelj. Mi smo ga slušali i radili; ja naročito.

2. Ponovo sam morao u ilegalu, van očiju druge strane. Sakrio sam se tamo gde se ljudi najbolje kriju, u centru samog grada, u gužvi i galami, iza vrata na kojima je pisalo nešto neobavezno, a vodila su pravo u podrum. Bilo je to jedno od nekoliko skloništa koje smo mi napravili; znali smo da se tu okolo, svuda oko nas, nalaze skloništa onih drugih, ista ili slična. Radili smo isti posao i na isti način, namerno smo se oponašali; bilo kakve razlike nekom su mogle doneti prednosti. I vlast je to znala, ali joj nije bilo važno; ona se već delila na našu i njihovu.

Već prve noći otkrio sam da nisam sam. Pored mene je bio pas, onaj moje ljubavnice. Sedeo je u samom uglu, onako beo i sa crnim pegama i jednim rovašenim uvom i gledao me ljubazno, kao da se osmehuje. Ne znam kako i kada je došao, ništa nisam primetio, a vrata su bila zatvorena iznutra i otvarao sam ih jedino ja; napolju su, radeći nešto drugo, boravili telohranitelji i vezisti. Ali se nisam zabrinuo, nisam uplašio; nekako mi je odmah bilo jasno da njegov dolazak nema veze s drugom stranom, ni sa Učiteljem, ni sa bilo kim, već sa mnom., isključivo sa mnom. I ponudio sam ga komadom jagnječeg mesa koji sam upravo jeo; podelili smo ga kao drugovi, kao braća.

Dobro došao, rekao sam. Kad ti i ja izađemo odavde, imaćemo rat, koji će trajati godinama, sve dok ti i ja ne ostarimo i drugi dođu na naša mesta.

3. Više puta sam gledao ulične bande kako se sreću u nekoj ulici i ne mogu da se razmimođu. Prvo se osmatraju, pažljivo i s čuđenjem; s druge strane vide sebe kao u ogledalu. Potom pregovaraju, ali niko ne može da popusti; obe strane žele isto, potpuno isto. Onda se psuju, vređaju, optužuju za razne zločine iz prošlosti. Napetost raste, kao i strah. A tuču počinje nešto beznačajno, neka sitnica; pogled, osmeh, pso-

vka, uvreda na račun nečije majke ili sestre. I tuča traje dok obe strane ne malakšu; nemaju gde da beže, ne smeju da se povlače.

Tako će biti i sa nama, rekao sam psu. Mi čekamo da oni počnu. Oni čekaju da mi počnemo. I počećemo danas-sutra. U stvari, već smo odavno počeli.

4. Tako je i bilo; nije smelo biti drukčije, jer mi to ne bismo dopustili. Svaka druga mogućnost nije davala priliku ni nama ni njima. Zar da opet živimo kao u snu i da govorimo kako se volimo i da čekamo pola veka, vek, hiljadu godina i da svojoj deci tajno prenosimo zavet mržnje? Trenutak je došao i nismo hteli natrag. Izašao sam iz ilegale; pas je bio sa mnom, moj čudni drug i brat, crnji nego ranije, sa krupnijim pegama. Kao da mu je i bela dlaka nekako potamnela.

Počelo je ubistvom, beznačajnim ubistvom. Neko je nekoga ubio, onda su neki neke pobili za uzvrat, pa su se umešali treći. Oni su tvrdili da smo mi, a mi da su oni, što je u oba slučaja bilo tačno, ali samo dopola. A kad padne krv, onda treba ići dalje, dokle god krvi ima, dokle god ima onih koji hoće da ginu ili da ubijaju; ako neko neće, nateraćemo ga. U tome smo se slagali i čak se izokola pomagali; razdraživali smo njihove mlakonje i slabiće, oni takođe naše. Od slepe i gluve mase mesili smo glinu dve sukobljene vojske kojima ostaje samo da pobede ili izginu; sve ostalo smo odbacili kao izlaz.

Imao sam utisak kao da sa njihovim vođama stalno sedim u istoj sobi, za istim stolom i da se neprekidno dogovaramo. Savršeno sam znao šta će oni uraditi. I oni su savršeno znali šta ću ja uraditi. Zato nam je bilo lakše ratovati, mirnije ginuti, bolje ubijati. Učitelj je nama govorio kako u pravednom ratu nema greha, a oni su postupali upravo tako, oslobađajući nas svake krivice koliko i mi njih. Smrt je zločin smo ako nije u službi nekog višeg cilja; mi smo - mislim na njih i na nas -

imali visoke, vrlo visoke ciljeve koji su se međusobno isključivali. A mogli smo biti jedno i okrenuti protiv nekog trećeg da nismo bili toliko slični i toliko suprotstavljeni.

5. Oni su otišli u planine i brda, tamo gde su im preci živeli vekovima. Mi smo ostali u gradovima i u selima oko njih, tamo gde su naši preci živeli vekovima. Oni su imali teško naoružanje, mi ljude i volju. Sukobili smo se svuda i na svakom mestu: u kućama, po ulicama, na putevima, oko zabačenih kafana, ispred bioskopa i crkava. Oni su nas morili glađu i artijerijom, mi gde se nisu nadali. Oni su ubijali naše i vodili ih u logore; to se zove »čišćenje«. Mi smo »čistili« njihove. Najzad, »čišćenje« je od sporednog postalo glavni posao kome smo se predavali sa zanosom i do samozaborava.

Ako izuzmemo sve moderno, bilo je kao i u ranijim ratovima. Kao da su svi naši preci – za koje smo složno tvrdili da su nekada bili jedno koje se podelilo na dva – ustali i pridružili nam se, noseći svoje rane, patnje i osвете i svoja vekovna iskustva. Da, bio je to stari, mnogo puta prekidani rat ili rat u nastavcima, a za ovaj smo znali da je poslednji. Posle njega neće biti nas ili njih; oni koji ostanu biće neki treći, jači i bolji.

6. Drugi su me videli odlučnog i tvrdog kao stena. Bio sam komandant u koga su borci i obični ljudi gledali kao u plamen vere, kao u planinu koja ne zna za sumnju. Ali sam, kad to ne bih krio od sebe, osećao neku pukotinu u sebi, potmulu slabost. Ne da li treba poštediti neprijatelja. Ne da li treba stati i pregovarati. Ne da li treba nekoga ostaviti u životu. Ništa od toga.

Potajno sam mislio na onu ženu, sanjao je često, sve češće; čas mi je dolazila u posetu, dobrovoljno, čas sam ja odlazio njoj, sedeo u onom malom stanu, pio kafu, buljio u televizor i čekao da me pozove u krevet. Ona žena koja je govorila da

nije ni naša ni njihova, već svoja, samo svoja. Dovoljno da je obe strane osude na smrt. A ja sam maštao kako da je spasim, makar pomalo izneverio svoju stranu. Jedna nedoslednost ništa ne znači, osim ako ne postane stalna.

Kad mi se to događalo, pas me je gledao strogim, ispiti-vačkim očima. Kao da sve razume. I kao da se nudi za posrednika između nas dvoje, za ljubavnog glasnika ili ubicu koji će nas konačno razdvojiti.

7. Mi smo fizički slabiji, imamo mnogo manje oružja. Ali, u sebi znamo da smo jači: imamo veru, imamo njene zakone, imamo Boga iza sebe. I ako prođemo kroz pakao, ući ćemo u raj. Međutim, svet to ne vidi, niko to u stvari ne zna, osim protivnika koji nas jedini razume i koga mi jedini razumemo; zato se i borimo na život i smrt. Oni su ona polovina koja nama nedostaje; mi smo ona polovina koja njima nedostaje.

Kad god smo žrtve, moramo sve učiniti da nas svet vidi kao žrtve. Čak i žrtvujući se i žrtvujući svoje; istorija se pravi na žrtvama, i božja država takođe. Jedan njihov pesnik je rekao kako se veličina jednog naroda meri nevinim žrtvama. Slažem se s njim, i naš Bog se slaže. Patnje naših ljudi na frontu i u podrumima ne pomažu neprijatelju, već nama. Kri-vcu su oni drugi koji nemaju dovoljno pameti, koji misle da se pobeđuje rušenjem i osvajanjem, koji dobijaju bitke, a gube rat. Ne mogu pobediti oni koji žele samo smrt kao ni oni koji previše čuvaju život.

Tako je govorio Učitelj. I mi smo tako radili. A kad god smo tako radili, bilo je dobro, to jest bivalo je sve gore.

8. Zaista nikada nisam video svoga brata, čak ni na fotografiji. Neko mi je nekada ispričao za njega; možda pomajka koja se starala o meni neko vreme, možda njen muž. Kad sam mislio o njemu, o tom svom bratu koga nikad nisam video,

nisam znao o čemu mislim. Da li o čoveku, muškarcu koji spava sa ženama, razbojniku ili svešteniku? Ili prosto o detetu koje nikada nije odraslo? Ali, pre nekoliko dana sam ga ugledao. Ili je on ugledao mene,

Pozvali su me radio vezom, obavestili me o masakru koji se desio u redu za hleb. I odjurio sam tamo sa svojim momcima, autom koji se probijao kroz razrušene ulice i skakao preko razrovanog asfalta; osećao sam blagu nesvesticu i trudio se da drugi to ne primete.

To je uradila neka neprijateljska budala, neki pijanac. Ali, šta ako je uradila neka naša budala? Mi smo ratovali lažnim vestima i često nismo znali koja je prava i šta je istina; trebalo je samo biti brz i ubedljiv i ostaviti neki trag u očima, ušima i praznoj svesti sveta.

Neću da opisujem šta sam video; svi su to videli, ceo svet. Naredio sam da se pomaže ranjenima, da se uklanjaju mrtvi, da se sve snima, da se beleži svaka reč preživelih. I onda se to desilo. Iz neke gomile krvavog mesa što je ležala blizu mene – da li je to muškarac ili žena – izdvojilo se nešto malo, takođe krvavo. Bio je malen dečak, ni dvogodišnjak, plav, mršav i čudan, jer mu je glava nadmašivala telo. Bio je to moj brat koji je ustao iz mrtvih; odnekud mi to beše jasno. Stajao je tamo i gledao me i pretio mi prstom. Nije govorio, nije plakao.

Nad njim se zaštitnički nadvijala neka žena, osedela, mršava, ružna i odnekud mi poznata. Ni ona nije plakala. Samo se naginjala i štitila ga i grlila i kao da je pokušavala da ga vrati u svoju utrobu.

Ali sam zato zaplakao ja i ridao sam kao žena, umesto one žene, u ime svih žena. I jedino me je pas – koji se tu našao, mada ga nisam poveo, koji je stigao brzo kao da je doleteo – gledao strogo, ispitivački, podozrivo, kao da sam ga izneverio ili ću ga izneveriti.

Bio je u pravu. Taj njen-moj pas, taj pegavko koji je postojao sve crniji, nekako je uvek bio u pravu. Kao da nije sasvim pas, kao da nije ni čovek, već nešto treće, nešto sasvim posebno.

9. Kad su ispitivani, moji momci su rekli kako nisu znali gde sam bio. Prosto sam nestao sa mesta događaja i pojavio se nekoliko sati kasnije na komandnom mestu, u svom podrumu koji je pored Učiteljevog. Nestao sam iznebuha kao da sam ispario, a kad sam se pojavio bio sam prljav, garav, iscepane uniforme, bez oružja i jedna strana lica mi se trzala. Nokti na rukama su mi bili otpali, samo je zjapilo krvavo meso. Stražari su me slučajno prepoznali; bili su to momci iz mog kraja, oni što sam nekada s njima sedeo u »Evropi«, a kasnije im bio vođa, instruktor i komandant. Jedva su me sredili i nekako vratili svesti, objasnili mi ko sam i šta radim.

Govorili su istinu, ti moji momci koji su odjednom postali tuđi. Obrevši se tamo, ni ja nisam znao gde sam. Poznajem svaki kamen u mom gradu, svaku kuću, svaku ulicu. Ali se tog mesta na kome sam bio nisam sećao odranije niti bih mogao da kažem gde je. Mogla je to biti »Evropa« ili bilo šta drugo, recimo igralište ili pruga, padina koliko i ravnica.

To je neki meni nepoznat kraj grada, sav u ruševinama, bez kuća i ulica, bez mostova, bez ikakvog znaka života; hrpa cigala, maltera, betona, gvožđa i ljudskih kostiju. I pada neki lagan i težak sneg, neobično spor sneg kao na vrlo usporenom filmu i ja pod njim kopam po ruševinama, kopam rukama, tražeći jedno telo koje je nekada bilo deo mog tela. Muško ili žensko? Ne sećam se, nije mi važno, mislim da je to isto, u stvari tek nešto više od ništa.

Šta tražiš, pita me to nešto.

Tebe, kažem. Šta si da si.

Mene nema, kaže to što ga nema.

Naći ću te, kažem. Bog je veliki.

Ja sam na suprotnoj strani od Boga, odgovara mi. Tamo gde me niko ne vidi. Možda u tebi.

U meni ničega nema, kažem.

10. Kako se to desilo? Da imam odgovore, ne bih pitao Učitelja čim je ušao i pogledao me svetlim očima ispod gustih i neočešljanih veđa, ni strogo ni toplo već odsutno i kao izdaleka. Nije mi odgovorio, ali je rekao da prašta i da me njegovi specijalci ostave na miru sve dok on ne donese konačnu odluku. Ali njihov posao je upravo suprotan i ja se polako pripremam da umrem čim obavim neke poslove, svoje i važne. Ako me neko ubije posle toga, biću zahvalan. Neki tuđin, neki stranac, neko sasvim sporedan, da moji ne prljaju ruke.

Vera zabranjuje ubijanje pripadnika iste vere, osim ako nisu izdajnici. Ali, čak i kad su izdajnici, oni još nose pomalo vere u sebi, neke tragove i ostatke, neko sećanje. I ubijajući ih, ubijaš i taj trag, tu mogućnost vere i sam postaješ grešnik, deo tog izdajnika. I zato sam izabrao svog najgoreg vojnika, jednog crvenokosog pijanca što ni sam nije znao kome pripada, nama ili njima ili sebi; njegova duša je već bila mrtva, smrdljiva i gadna od zločina koje sam mu ranije naredio.

Kad dođe trenutak, ti ćeš biti taj, rekao sam.

Ne znam koji, reče on. Ali biću.

11. Okupao sam se, obrijao i očešljao. Dali su mi novu maskiranu uniformu, moj revolver, moj automat, kaiševe preko ramena i grudi, moju komandantsku kapu. Pred ogledalom, opet sam bio onaj stari. Ali, iznutra sam bio nov, neko drugi, promenjen i nije me bilo stid toga; sav sam se napregao da niko ništa ne primeti. Osim mog psa, razume se. Jer njega nisam mogao prevariti niti sam pokušavao.

Slušaj, rekao sam mu. Idi u onaj podrum. Nađi onu ženu, ti znaš koju.

Klimnuo je glavom ozbiljno.

Čuvaj je, rekao sam. Ne daj da joj priđe jedan krupan i pripit starac koji menja imena. Koga prati jedan mladić sličan tebi, mada izgleda kao mladić. Ako se to desi, znaću.

Ponovo je klimnuo glavom i nestao. Momci koji su me čuvali gledali su me kao da sam razgovarao sa sobom.

Izađite, rekao sam. Pođite za njim. I uhvatite mi tog starca i tog mladića i dovedite ih žive. Sasvim žive. Neoštećene. Sa svim udovima i organima.

Poslušali su me. Još uvek sam komandovao.

XVI SVE JE LOŠE

1. Dobro, bolje, najbolje. Ništa posle toga. Ali, ja sam odjednom dobio nešto više, nešto što valjda nijedan fotoreporter nikada nije dobio. Sedeli smo na planini kao na tribinama grčkog pozorišta; grad nam je bio pod nogama, veoma blizu, neverovatno vidljiv, otvoren kao čudesna slikovnica koju samo treba prelistavati. Kad bi se magla ujutro digla, prosto otekla dolinom niz reku, golim okom smo videli kuće, tramvaje, ljude koji pretrčavaju ulice, pojedinosti dosadnog života. Kad bi se naglo spustio mrak – kao poplava koja se sručila niz padine – videli smo svako upaljeno svetlo, svaku zaboravljenu reklamu, farove svakog auta koji se kreće dole kao pod vodom.

I topovi su pred mojim objektivom povremeno ćudljivo pucali, rušili taj grad pod nama, ubijali one sitne prilike, izazivali bleštave požare na višespratnicama. Trebalo je samo da budem uvek spreman i da imam filmove u aparatima; spavao sam očekujući grmljavinu eksplozija i budio se čim zaškljocaju prvi zatvarači, ubacujući u cevi zapaljive bombe. To jest, Tedi je to nekako uvek znao pre mene – kao da se dogovara sa haubičarima – i stavljao mi je vlažnu njušku na dlan; skakao sam na noge i bio spreman. Da snimam serije koje svet nije video niti će uskoro.

2. Jer, na Balkanu se ne ratuje. Na Balkanu se ubija sve živo, sve što se kreće i sve mrtvo; ono što postoji i ono što je moglo postojati. Jedino ovde mogao sam uhvatiti smrt u čistom stanju – sporu, iznenadnu, besmislenu, sebi dovoljnu, ispunjenu jarošću i tupom ravnodušnošću.

3. Ponovo sam snimao filmovima u koloru; boje su postale jarke, nekadašnje i nestvarne kao i svi ti prizori. Crnobeke sam koristio samo za one ratnike koji su bili oko mene; tako su ispadali stvarniji. Videla im se svaka pora na licu, svaka dlaka, svaki odblesak u zakrvavljenim očima; videlo se koliko su zaneti, omamljeni, ljuti i ravnodušni istovremeno i koliko ih nosi nešto više od njih, jače od njih. Šta je to? Snimci su nemoćni da to pokažu i ja sam slikao samo spoljašnost. Njihova unutrašnjost mi je nepoznata; ne verujem da ih iko zaista poznaje, osim njihovih ludih vođa.

Slikali su se rado, čak su se i sami nudili. Amer, škljocni jednom na mene. Crveni, pogledaj kakav sam. Ostali su se smeškali, čekali svoj red i podrugivali se. Ali su mi povremeno oduzimali filmove i bacali ih, bez objašnjenja; to se dešavalo kad bi ih piće savladalo i kad bi se rasplakali. Tada sam morao da pijem s njima, pored vatre, uplašen. I da pevam neke otegnute pesme koje se lako pamte i koje sam prepoznao kao da sam ih negde i nekada već slušao. Da li čovek pamti samo ono što je sam doživeo ili se negde ispod toga nalaze i svi oni koji su bili pre njega, očevi i očevi njihovih očeva i tako redom sve do kraja reda? Da nisi neprijatelj, bio bi naš, govorili su mi. Naši su onoliko koliko ti nisi, prljavi Ameru, gade što se družiš s Nemcima. Zaista su ih imali. Jednom sam u prolazu video dvojicu koji su bili čisti blizanci mog oca koji su se davno odvojili od njega i zalutali ovamo. Ili se on odvojio od njih i zalutao u Čikago, tražeći onaj slučajni metak što će ga ubiti na ulici. Ali, kad sam pokušao da

ih snimim, film mi se zaglavio u aparatu. A možda mi se to samo pričinilo posle one njihove rakije koju su oni pili kao vodu, a ja kao otrov.

4. Nije bilo teleksa i telefaksa. A kad ih je bilo, nisu radili; što nije uništeno, ratnici su odmah uništavali kao da ratuju i protiv toga, protiv svih predmeta koji nisu njihovi. Recimo, kad uđu u neku kuću prvo su razbijali sve stvari koje ne bi mogli poneti, pa tek onda kuću, kao da u tome postoji neki red, meni nepoznat, njima urođen. Počinjali su od kupatila. Nasrtali su na kade, bojlere, lavaboe, a svaki bide ih je raspamećivao i obračunavali su se s njim kao sa živim bićem koje je nekada na njemu sedelo. Potom bi prelazili u kuhinju; tu su ih privlačili frižideri i zamrzivači i štednjaci i mikseri koje su lomili kundacima, besno, kao neprijateljske lobanje. Bacali su se na telefone kao da su im nešto lično krivi. Nećeš se više javljati se njima, stoko bez repa. Potom su prelazili na ormane, komode, slike na zidovima, lustere, dahćući, psujuć, oznojeni i tužno srećni. Jedino su televizore štedeli i čuvali i nosili sa sobom dokle god su mogli, čak i ranjeni, odstupajući. Gde god su mogli, postavljali su antene, hvatali neke svoje programe, drhtali da ne propuste specijalne emisije. I radio-aparate su takođe štedeli i nosili. Jer, neprekidno su slušali vesti, danju i noću, usred borbe, jedući, uvek; kao da im neko upravo javlja šta se sa njima zbiva. Bili su to ljudi oduševljeni, ljuti ili vođeni vestima, upravljani na daljinu. Da im je neko tako saopštio kako ne postoje, verujem da bi nestali.

A nestajali su i bez toga; svakog dana su nekog sahranjivali i zaklinjali se kako će ga osvetiti.

Predsedniče, pošalji nam ulje, pevali su odmah posle suza. Biće mesa, poklaćemo hulje.

Nekoliko puta sam im se zamalo pridružio u tim otegnutim, beskrajnim pesmama koje se ponavljaju sve dok pevači i

slušaoci ne popadaju od umora i zaspe. Treba se odmoriti za nove osvete.

5. Snimke sam slao raznim kanalima iza fronta, potplaćivao kurire, molio naoružane prolaznike koji su dokono turali oko jedinica. Ponekad bi mi se neko i sam ponudio, neki bradonja natovaren prepunim torbama. Hej, Ameru, daj da ponesem to što imaš, psu jedan. Ili bi se iznenada pojavila Merilin, poznanica moga kurca, radi dvostruke pomoći: da mi olakša torbu i jaja. I da potvrdi naš (njen) dogovor o tome kako ćemo se venčati i dobiti američka dokumenta čim nam sve ovo sranje ovde to dopusti. Ne znam da li su pošiljke stizale gde treba ili su dospevale u neke ljutite vojničke ruke; ovde svako svakog cenzuriše, a niko ne shvata zašto. Čif se nije javljao, nije slao novac; plaćao sam iz rezervi koje sam uvek imao ušivene u postavu jakne i svi su, mrzeći me, dolar primali s ljubavlju i oznojenih dlanova. Žalio sam se Tediju, a on je samo treptao krupnim očima i vrteo repom i crne pege su mu se nekako širile preko bele dlake, gutale ih i osvajale; bivao je sve crnji.

Dok svi psi ne postanu crni, reče onaj glas u meni, mirno kao spiker koji čita nečiji tekst. Dok svi ljudi ne postanu psi. Onda natrag i dalje, sve dalje.

6. Fotograf ne teba da misli ni o čemu, osim o svetlu, uglu, kadru i sličnim stvarima. Svet je takav kakav jeste, haotičan i nerazumljiv. Aparat i oko treba samo da hvataju prelamanje toga haosa, njegove krajnosti i nastranosti, ono što čitaoci novina vole: ispad, zločin, užas. S tog stanovišta dete bez noge više vredi od planinskog pejsaža, a silovana i ubijena starica od zalaska sunca. Fotograf treba da snimi to što vidi i da sve zaboravi, odlazeći; kaos se širi i na svim drugim mestima, vidljiv ili nevidljiv, a zove se rat, revolucija, nacionalna borba,

socijalni nemiri ili demonstracije. Otkud meni sve ovo što pišem? Valjda sam se opametio, šta li?

Ja sam, međutim, ovde počeo da mislim, iznenada, s prekidima, protiv svoje volje, pateći zbog toga i gubeći dobar san posle pića i tucanja sa Merilin koja ne naplaćuje. Nešto mi se odjednom pojavljivalo u glavi, kretalo se i razmotavalo, činilo šta hoće, ponekad praćeno onim unurtašnjim glasom. Posledica toga beše da sam počeo da biram objekte, scene i prilike, da upravljam rukom na okidaču, da je zaustavljam ili teram da okida. Ovo hoću. Ovo neću. Ovo nije dobro. Ovo je fantastično. Kao da mi ratnici ili Tedi šapću šta i kako i kada. Znao sam da ne radim dobro i profesionalno, ali sam tako radio. Ili je nešto u meni radilo protiv mene, neko sećanje, neka daleka uspomena, neki drugi život, ne moj.

Jači smo od sudbine, pevam zajedno s ratnicima. Jači smo od sveta. Evo naše istine koja vam smeta.

Otkud meni taj glas, otegnut, promukao, svirepotužan, koji priziva smrt kao ispunjenje života, kao neku vrstu iznenadnog svršavanja usred jebačine?

7. Nagradili su me zbog toga. Mislim zbog pevanja. Dobio sam priliku da u golemoj pećini ispod planine, opremljenoj moderno kao u nekom ludom holivudskom filmu, fotografisšem političkog i ratnog komandanta, pojedinačno i zajedno. Radi oštine, koristio sam crnobeke filmove. Politički komandant je visok, sa dugačkom kosom. U građanskom odelu koje nosi nenaviklo i govori engleski gore od mene. Ratni komandant je debeo general u izgužvanoj uniformi, znojav, crven u licu, a govori tanko, piskavo, njihovim jezikom koji sve bolje razumem. Kad sam ispucao ceo film, popili su po piće sa mnom, okruženi momcima koji su strogo pratili moje ruke.

Mi nikoga ne mrzimo, rekoše uglas. Samo one koji nas ne vole. I one koji su protiv nas. I one koji nisu s nama.

I objasniše mi da američka istorija ne postoji. Svako selo ovde starije je od Čikaga, je li tako? Pre od vas smo naučili da čitamo i pišemo i jedemo zlatnim viljuškama iz tanjira; pre od vas ćemo to i zaboraviti. Svaki kamen ovde pamti duže nego vaš jebeni Ustav. To se isto odnosi i na sve ostale narode na svetu, osim Kineza; njima za sada dajemo malu prednost zbog broja. A te američke istorije tek neće biti, ako dođete ovamo da nas sprečavate da ratujemo kako mi hoćemo i znamo. I nikoga na svetu neće biti. Ništa osim ruševina i pesme o narodu koji živi na nebu, a zemlja mu služi tek da ga svi vide i zapamte.

Tako je, tako je, tako je, reče neko iza mene, glasom moga oca kad smo navijali na ragbi utakmicama.

Odnekud sam, ne okrećući se, znao da je to Tedi. Kako li se samo provukao pored svih tih straža i tenkova i topova i aviona i vojske koja puca u sve što se kreće?

8. Ništa meni bez Tedija, mog prijatelja i druga. Kad mi je noću stavio vlažnu njušku na dlan, znao sam da treba poći. I odveo me je na neko drugo mesto, u neku drugu jedinicu koja živi u spaljenoj i napuštenoj kući. Ima okolo i čitavih kuća, dve-tri su preostale posle dugih borbi, ali su oni izabrali ovu i smestili se u njoj. Leže na izvaljenom i nagorelom parketu, puše, dremaju, jedan stalno piša po svemu, čute i slepi miševi im lete oko oružja. Mene i Tedija primili su ravnodušno kao da su odavno navikli na dosadne radoznalce iz masovnih medija. Ništa nam nisu rekli. Ništa im nismo rekli.

Bilo ih je petorica: krupni, bradati, zadrigli, jedan obrijan do glave i sa čvornovatom lobanjom. Povremeno među njima tumara i šesti, debeo, poguren, star i nekako neprisutan; uglavnom ga niko ne primećuje. Zašto ih svi zovu Sevenap, kad sedmog nigde nema i niko ga ne pominje? A kad sam ih fotografisao već prvog jutra – i ovi ratnici su rado i vešto pozirali

- i razvio filmove, primetih da na snimcima nema onog šestog, onog što tumara i što niko s njim ne razgovara. Praznina u obliku senke ili prazna senka bila je tamo, dale su se možda naslutiti ruke, noge, glava; ništa više. Taj se čovek nije dao uslikati. Ili ga nije bilo.

Ameru, imali smo jednog druga, reče onaj obrijan do glave. Pobegao je. Vratio se. Sad stalno beži i stalno se vraća. A sin ga povremeno traži, hoće da ga ubije. I nikako da se sretnu, budale.

Ovde su porodični odnosi zaista veoma intenzivni. Ako se ne završe zločinom, nisu bili dovoljno snažni. Veoma često mi nedostaje tako nešto, duboko, mutno i grubo, jednostavno kao ubistvo. Svi oni pripadaju nekome, nečemu što ih štiti i uništava, što je i veće i manje od čoveka. A ja ne pripadam nekome, osim možda Tediju.

Predsedniče, nek si komunista, pevušim u sebi, srećan, voleću te ko Isusa Hrista.

9. Sedmi si pojavio, ako se tako može reći. Odjednom je bio tu. Trepnuo sam, možda zažmurio za trnutak i video kako svi oni stoje u neurednom stroju, nagnuti napred, sa oružjem na gotovs. Sva šestorica. I svi o pojasu imaju noževe. A ispred njih korača omalen i suvonjav muškarac sa dečjim licem i belim rukama, u ispeglanoj maskiranoj uniformi; od njega se širi jak miris kolonjske vode koji sam u Čikagu osećao samo među crnjama. I on o pojasu ima nož. I - gle, čuda - moj Tedi ga gleda odano i s ljubavlju kao da se odavno poznaju, kao da je nekada bio njegov. I ostao njegov, a sa mnom je samo privremeno, dok sam ovde i dok škljocam fotoaparatom.

Spremni smo, Kapetane, kaže neko.

Idemo, kaže taj maleni nekim tankim i piskavim glasom koji mi je odnekud poznat.

Da li sam taj glas čuo nekada iz majčine sobe, dok se dogovarala s novim prolaznim makroom? Koji joj je, da bi potvrdio dogovor o zajedničkom poslu, na trбуhu nožem ucrtao inicijale, a zatim nestao sa njenim i mojim parama.

Otišli su. I Tedi s njima. Ja sam ostao u onoj razvaljenoj kući, umoran, mamuran i pospan. Kad sam se probudio, svi su opet bili tu; ležali su okolo i spavali i samo je onaj šesti tumačio između slepih miševa i zamahivao rukom kao da radi nožem. Tedijeva vlažna njuška beše na mom levom dlanu. Tu sam, prijatelju. Pogledaj šta ti je u drugoj ruci. A tamo su ležale fotografije, čitava serija, izvanredno profesionalno urađene i jasne. Na njima su se videli organi ljudskog tela – srca, jetre, pluća, mozgovi, stopala, prsti, oči – poređani kao u nekom katalogu koji kupcima treba da predstavi robu koja se nudi. Nedostajali su adresa prodavca, telefon i telefaks. I cene.

Dopiši ih sam, reče kapetan na engleskom. U dolarima. Ili u markama. Druge devize ne primamo. Mi smo ljudi koji drže do sebe.

10. Najzad su se sreli, našli ili stigli. Onaj sin koji juri oca i onaj otac koji beži od sina. Ocu nikada nisam video lice, oči, pogled; bila je to samo debela i spora prilika u prljavoj maskiranoj uniformi koja prolazi, koja se više nazire nego sasvim opaža. Ali, sina sam zapamtio kad me je pored logora uhvatio onaj krezubi starac sa mnogo imena; običan mladić sa puškom kome krivi zubi pomalo štrče preko usana i sa jednim rovašenim uvom, ponekad i zbog nečeg sličan mom Tediju. Mislim da su ga zvali Gari, valjda po holivudskom glumcu Kuperu.

To se dogodilo ujutro, za vreme doručka. Mladić je ušao noseći porcije sa hranom u rukama i podelio ih petorici; Kapetan opet beše nestao, opet je bio negde drugde. Onda je došao do šestog koji je i tada tumačio po uglovima. Zaustavio ga je i prosuo mu čorbu u lice i ta čorba se nekako razlila po zidu

iz kao da nije pljusnula po telu. Otac je stao kao krivac, kao žrtva koja se predala; umesto njegove glave video sam lobanju na kojoj visi meso i koža i kojoj se crn jezik raspada u ustima. I dok je sin nožem udarao to što se previjalo pred njim, dok je okolo štrcala neka tamna i usirena krv, mašio sam se fotoaparata sa blicom i počeo da pravim seriju snimaka, brzo. To niko do sada nije snimio niti će ikada snimiti.

Petorica su mirno doručkovali i gledali ih preko zalogaja; bilo im je očigledno dosadno. I kad je na izvaljenom parketu ostala samo hrpa trulog mesa i belih kostiju, a u vazduhu zadah mrtve krvi – one koja je odavno prestala da kruži i da hrani telo – i kad je mladić izašao, režeći zadovoljno, pored Tedija koji je takođe režao, petorica su odložili porcije, prevalili se na pod i zaspali. Oni su uvek spavali danju, a noću bili budni, uznemireni i stalno spremni na pokret, ta petorica koji su govorili engleski i nosili neka čudna imena sa filma i iz crtanih serija.

Nisam imao pri ruci mračnu komoru niti razvijlač. Kako da sačuvam čudo koje imam, kako da ga pošaljem Čifu?

11. Idemo, reče Tedi. Moramo negde sve to naći i napraviti fotografije. Mislim da ćeš steći svetsku slavu, moj Crveni. Ili nešto bolje od toga.

Odavno sam ja znao da on ume da govori i da to zbog nečeg krije od mene, svog prijatelja i druga. Valjda mi priprema neko veliko iznenađenje.

XVII

PETA SVESKA

1. Zima je ove godine došla ranije nego obično, mnogo ranije. Moja poslednja zima? Da, svakako. Svejedno je od čega umireš, od bolesti, od nedostatka lekova, od metka ili granate. U svakom slučaju umireš od smrti.

2. Telefon je zazvonio baš kad sam izlazila iz stana. Digla sam slušalicu. Zvao je opet onaj ženski glas iz Atine, sada promukao, grub i očajan, jedva razgovetan; neke ponavljao, tako da sam morala sve ponovo da slažem u glavi.

Zovem se Marija, rekla je ta žena. Tako me ovde zovu. Moj muž se zvao Josif. Tako su ga ovde zvali. Znete li gde je moj sin Apostol? Mora biti tamo ako se kod vac puca i ratuje. On je uvek tamo gde se puca i ratuje. Sada je sam. Njegov Pas je sa nama, pravi društvo najmlađem sinu koji se zove Hristos. Zato što je Hristos. Pogledajte oko sebe, osvrnite se. Možda Apostol upravo puca u vas. U tom trenutku je prslo staklo na prozoru, metak je pogodio telefon, bukvalno ga razneo. Bio je to neki snajperista koje odavno čeka da se pojavim u njegovom vidnom polju, puši, žvaće žvaku. Ja ili neko drugi, svejedno. On gađa samo one koje vidi, koji mu se nameste na nišan; ostali ga ne zanimaju. Danas-sutra će se pojaviti u svom štabu, zadovoljan sobom, pomalo neispavan. Tri komada, braćo. Dođete mi trista nemačkih maraka,

da ih jebem gde čuli i gde ne čuli. Doviđenja, odoh ja da se odmorim.

4. Telefon je bio mrtav. Više se nikada nije oglasio. Uzalud sam u slobodnom vremenu – to je ono kad nismo u podrumu – čekala, dizala slušalicu, prizivala mrtvu liniju. Čak sam iz susednog stana, otvorenog i napuštenog, ukrala nov telefon i prikačila ga kod mene. Ništa i ništa.

Javi se, govorila sam aparatu. Pitaj bilo šta. Makar koliko na pijaci koštaju kopriva i trava, naša poslednja hrana. Molim ti se. Javi se, pobogu. Kaži mi šta je bilo s malim Hristosom. Da li je najzad odrastao?

Nikad ništa. Zauvek nikad ništa. Mi smo izgubili svaku vezu sa svetom. Svet je izgubio svaku vezu sa nama. Sada smo dva sveta: živi i mrtvi koji ne mogu da se čuju. A i kad bi se čuli, ne bi imali šta da kažu jedni drugima.

5. Moja majka je nestala, izgubila se, možda zalutala. Nigde je nema. Deca u podrumu pitaju gde je, hoće sledeću lekciju. Komandantu je sve to nejasno i sumnjivo. Kako to da tako naglo nestane bivša žena jednog sadašnjeg neprijatelja? Starice iz ugla me napadaju, sikću na mene. Znaju one ko sam je, čija sam, šta sam radila u mraku. Mladića ne pominju. Možda ga se niko ne seća, možda ga niko nije video, jer je bio bleđ, jer je bio mali, gotovo dečak. I ja ga se slabo sećam, sve slabije. Umesto njegovog, vidim lice one devojke – glatko, lepo, nevino i mrtvo lice, slično maski koja je ostala iz starih vremena. Iza nas neće ostati ništa.

Trebalo bi potražiti majku. Ali gde? Ja sam umorna, jedva hodam, ne mogu ni do treće ulice. A i grad više ne prepoznajem, zalutala sam u njemu, možda je i on zalutao, taj grad koji je nekada bio moj jer sam ga izabrala, ali nikada majčin; ona je bila samo gost, samo begunac koji je našao sklonište.

Prvo pred televizorom (da li još traje ona serija?), potom u podrumu, najzad ko zna gde. Zašto o njoj pišem u prošlom vremenu, a o sebi u sadašnjem?

Ne brojim više dane; svaki mi smanjuje zalihu lekova.

6. Bili ste u pravu, kažem komandantu. Ja treba da budem učiteljica ovoj deci ovde. Moja majka je to radila starinski. Ja ću raditi na nov način.

Komandant prihvata zato što je u pravu. Sedam pred te ukočena lica – koja su nekada bila dečja, koja to više nikada neće biti – i počinjem. Naša zemlja nikada nije bila bogata. Njene prirodne lepote imaju i drugi, a mi ih u stvari nikada nemamo. U njoj su živeli razni narodi koji su se uvek mrzeli i koji su uvek hteli da ratuju. U periodima između ratova pričali su kako se vole. Vi ćete živeti u zemlji u kojoj će svako morati da zna čija je njegova krv: očeva, majčina, dedina, babina, ili nekog trećeg. Zato rat nikada neće prestati, uvek će u svakom ostati po neka kap tuđe krvi. I pojavice se naročiti ljudi, krvoslednici, koji će odmah znati čija i kakva ta poslednja kap krvi...

Dok ja govorim, komandant klima glavom, odobrava. Pred nama sede deca koja se ne smeju, koja se ne igraju, koja ne plaču, koja su možda zaboravila da hodaju. Ako jednom izađu iz podruma, moraće da budu surova, gadna i opasna; inače će umreti. Ja hoću da ona žive radi života. Komandant hoće da ona žive radi buduće smrti.

7. Ležim već nekoliko dana, gotovo nepokretna. Deca me zaobilaze. Starice me ne psuju. Komandant se pravi kao da nisam tu. Oslabila sam toliko da jedva pomeram ruku kojom pišem, mada više ne znam šta. Sva čula su mi oslabila, gotovo nestala; jedino se čulo mirisa pojačalo do bola, do nesvesti. I muči me neprestano, pritisnutu zbrkanim mislima koje se sukobljavaju i ništa ne znače.

Osećam kako negde gore na planini mirišu poslednje cveće i trava koje vene dok duvaju hladni vetrovi, ali ne više istočni ili zapadni ili severni ili južni, već neki vrtložni, kružni, koji izlaze iz sebe i u sebe se vraćaju. Osećam zadah paljevina po mom nekadašnjem gradu koji se širi i koji se ne može zaustaviti, smrad leševa, oštri zapah mina koje eksplodiraju. Osećam i mnogo šta nepoznato. I kroz sve to osećam onaj miris-zadah – ni ljudski ni životinjski – koji je oko sebe širio moj pas dok je bio moj i koji je nestao zajedno sa mojim nekadašnjim ljubavnikom; polako mi se približava, privlači, prilazi sve bliže.

Evo ga u susednoj ulici. Evo ga pred našom zgradom. Evo ga na vratima podruma, mada su zatvorena iznutra, mada tamo stoji jedan krupan muškarac sa puškom. Evo ga, pored mene; klizi mi uz telo, prelazi trbuh, preskače grudi i dolazi do nozdrva.

Došao si da me vodiš, kažem.

Miris se pojačava, potvrđuje.

Neću, kažem. Ostajem ovde. Ako pokušaš da me odneseš, zadaviću te ovim rukama koje se jedva miču.

XVIII PONOVO U GROBU

1. Poginuo sam hrabro i, razume se, junačkom smrću. Sa-
hраниli su me na bojnopolju; skroman grob, krst i dve-tri re-
či. Saborci su ispalili jedan počasni plotun za mene i jedan
prema drugoj strani. Bilo je mirno i dostojanstveno. Sinovac je
sve to opisao u izveštaju za novine koji sam lično pregledao.
Prenele su ga i sve druge novine osim izdajničkih. I to sam li-
čno pregledao. Od sada ću morati da skupljam isečke. Bio sam
i na televiziji, doduše posmrtno: predsednik Matice mi je odr-
žao slovo i zapretio da ćemo se boriti do poslednjeg, to jest do
njega. Stric se preselio u legendu, a ja sam ostao da se staram
o njoj.

2. Čuo sam za smrt mog ratnog komandanta iz pretpo-
slednjeg rata, Majora Bauka. Umro čovek u bolnici od neke
staračke bolesti. Možda mu ona farba za kosu ušla u mozak.
Neću da se družim s onima koji su zaista umrli. Niti sa onima
koji su samo živi. Ja više nisam ja. Od sada – ja sam mi.
Govorim u ime svih i svi govore kroz mene.

3. Pre nego što smo pošli, dali smo svoj poslednji teorijski
prilog praksi naših komandanata i misli našeg Predsednika
koju on ne sme javno da kaže zato što je svi znaju. Upravo
pravimo državu koja je sada manja zato što je veća. Dok je bila

velika bila je u stvari mala. U toj i takvoj državi imaćemo samo dve vrste stanovništva; narodno i nenarodno. Narodno stanovništvo će imati sva prava koja mu se dopuste. Duk će se o tome već dogovoriti sa Predsednikom čim se borbe na frontovima malo utišaju. I čim se njih dvojica nađu u bunkeru punom zemljopisnih karti. Nenarodno stanovništvo neće imati nikakva prava zato što nije narodno. Ni da vozi auto ni da telefonira iz kuće ni da glasa za narod ni da se kreće slobodno ni da se leči u narodnim bolnicama ni da uči neke tamo svoje škole ni da govori svoje-tuđe jezike ni da se vraća iz inostranstva. I tako dalje; neka narodni akademici i narodni književnici dopišu sve što smo mi popustili. Nenarodno stanovništvo uskoro neće biti nenarodno jer ga više neće biti.

4. Jedan poverljivi memorandum dostavili smo Predsedniku, računajući da će jedini on imati potpuno razumevanje za ideje u njemu iznete. Dakle, memorandum. Privredne probleme rešićemo jednostavnim sredstvima kao posle pretposljednog rata. Organizovaćemo javne radove: izgradnju spomen-grobalja, spomenika Neznanim junacima, puteva između kasarni i policijskih postaja i vojnih škola, agro-gradove i sela tamo gde su bili gradovi. Ako svet nastavi da nas napada kad god se mi branimo, podići ćemo nepremostivu pregradu između sebe i njega i ujedno ispraviti grešku koja je napravljena sa Kineskim zidom. Oko čitave naše lepe i srećne zemlje iskopaćemo široke i duboke kanale, udarničkim radom čitavog narodnog stanovništva. U te kanale svrnućemo vodu nekoliko reka i nekoliko mora i tako ćemo stvoriti prirodnu vodenu prepreku prema agresorima koji nas proglašavaju agresorima. Umesto kopno ili poluostrvo, bićemo veliko ostrvo odvojeno od sveta, novi kontinent koga se svi boje, pun oružja i ponosa.

5. Primitili smo jednu pojavu koju odmah opisujemo jer se javlja samo kod nas. Sve do naše smrti bili smo okruženi raznim ljudima, uglavnom živima. Posle nje, to jest posle naše smrti, tih ljudi je odjednom mnogo, kao na kakvom vašaru pored crkve. I svi su različiti: neki iz prošlog veka, neki iz slavne istorije, neki još stariji. I svi su nekako isti: liče na nas i naše rođake kad obučemo narodnu nošnju. I čudno se ponašaju, veoma čudno: sede okolo, zaviruju nam u tanjire, prate nas kad negde krenemo, uveče se okupljaju oko naše vatre. I ćute. Stalno ćute. Niko od njih reč ne progovara ni kad im se obratimo i pitamo kako se zovu i šta hoće. Dok ovo pišem, trojica mi vire preko ramena i čitaju, polako mičući usnama. Mislim da su to naši preci, svi oni koji su umrli, ali nisu hteli da odu pod zemlju i da tamo uzalud istrunu kao što se to događa drugim narodima koji nisu pravi narodi. Ostali su pored nas, ti naši dobri i nikada zaboravljeni preci, možda i u nama, uglavnom nevidljivi i tihi, i pojavljuju se samo u vremenima smrti i vremenima zla, da opomenu, da pomognu i da nam bar prave društvo dok ne pođemo za njima.

6. Pošto smo završili sve poslove gore, pošli smo dole, mi i Petar-Apostol-Gari-Pas. Silazili smo niz planinu, a naših predaka je bilo sve manje, kao da ne znaju put i kako da se vrate. Ili kao da se boje grada u koji smo išli, kao da pamte kako su ih tamo izdajnici nekada nabijali na kočeve i klali i silovali. Jedan po jedan je ostajao na kakvom usputnom kamenu i gledao za nama i mahao nam. Čak nam se učini kako nešto dovikuju, moleći i preteći, ali jak zimski vetar nije nam dao da odvojimo glasove od fijuka. Najzad smo bili sami, nas dvojica sa više imena. To jest, sve češće smo nailazili na razne borce, naše i neprijateljske, i straže i mitraljeska gnezda, i tenkove ukopane na uzvisinama i baterije haubica koje pucaju, ali nas niko nije primećivao. Možda su bili previše zauzeti poslom. Ili

smo im možda bili nevidljivi kao i svi ljudi na tajnom i opasnom zadatku. Samo neki ranjenik sa prosutim crevima zakuca iz jarka i pruži prema nama ruku bez šake, ali ga naš pratilac sažaljivo učuta jednim metkom ne nišaneći.

7. To nije dobro, rekoh. Tako se ne zna ko je ubio, ali se zna ko je ubijeni. Možda je naš, možda je mogao biti naš. Treba prići bliže i pravo u potiljak ispaliti metak koji pri to raznese lice da ga ni majka ne može prepoznati. I niko više ništa ne može dokazati.

Ti si staromodan, reče moj pratilac. Danas nije važno ko ubija, ko je ubijeni. Važno je da se ratuje.

8. Gomile ruševina pokazivale su gde je nekada bio ulaz u taj grad sa naše strane. Ništa lepše od ruševina, one dokazuju koliko smo jaki i kako će proći svi oni koji nam se suprotstave, pa i mi sami, ako sebe izdamo i ne sprostavimo se svima.

9. I taman smo hteli da prođemo, nas dvojica koji se niko-ga i ničega ne bojimo, kad se ispred nas pojavi neka prilika – kao da je doletela, kao da je nikla iz krša betona, cigle i stakla. Bila je ona žena u crnini za koju smo već ranije rekli da je naša majka. Pratila nas je, pa je nestajala, mislili smo da je otišla na mesto svog boravka i zaboravila nas. Ali nije. Stajala je tamo, tužna i mlada i velika kao kuća koju nismo srušili. Raširivši goleme ruke, branila nam je da uđemo u grad, sprečavala nas i telom i onim nerazumljivim pogledom i krupnim suzama koje su joj tekle niz lice i nekim otegnutim jaukom koji joj se otimao iz grudi. Ali mi kretosmo, nas dvojica sa mnogo imena, i prođosmo kroz nju, kroz nešto što nije ni vazduh ni meso, što nas je gušilo, opiralo nam se, lepilo se svuda, zatvaralo nam oči i noseve i usta. Krčili smo put noževima, rukama, nohtima, zubima. I kad se nađosmo na drugoj strani, u nekoj

razrovanoj ulici punoj leševa, okretosmo se i videsmo da je više nema i da smo mi potpuno crveni, crvene kože, crvene kose i očiju, u crvenim maskiranim uniformama. I nosimo crvene noževe, crvene mašinske puške. A sve oko nas je crno, spaljeno i ugljenisano kao što i treba da bude posle pobede.

10. U stvari, nekako nisam siguran da smo uopšte prošli. Sve mi se čini da smo još tamo, unutra, i da nam se samo čini kako se prikradamo između ruševina, prema onoj višespratnici koja još stoji, prema podrumu u kome se kriju one dve žene što su za mene jedna, a uskoro nijedna.

11. Idemo dalje. Nas dvojica koji smo nekolicina, svejedno da li ljudi ili pasa.

XIX PEVANJE POSLE SMRTI

1. Kako je dobro biti živ, a znati da si u stvari mrtav. Ti znaš da sve možeš i da ti niko ništa ne može, pa ni ti sam sebi. Odavde si, a nema te. Dišeš i govoriš i hodaš i komanduješ, a svestan si da se to i drugima i tebi samo čini. Ako te pogodi metak ili parče granate ili zaseče nož, onda ništa ili tek samo nešto više od ništa. Pati samo tvoje telo i to negde daleko, daleko od pravog tebe, koji ustvari nisi ovde, u ovom podrumu, već u nekom drugom, punom gladi i straha i zaraza i smrti, pored jedne žene koja umire zbog tebe. A i onaj crvenokosi dripac s nožem što čeka napolju neće ubiti tebe, mada si to sam odredio, već nekog mrtvaca. A neko drugi će nastaviti da živi i da čini ono što ti nisi mogao učiniti. Neko drugi? Ili ti sam u nešto drukčijem obliku?

2. Nisam ni pokušavao da pobegnem ili da se sakrijem. Zašto od junaka praviti majmuna koji će bežati sat-dva duže? Lično sam napravio sistem nadzora svakog pojedinca u našoj vojsci i na teritorijama koje još nismo bili izgubili. Usamljen čovek je ništa, govorio je Učitelj u vreme dok sam ga slušao kao božjeg izaslanika. Narod je sve; narod prožet istom verom, ujedinjen, stopljen, bez unutrašnjih razlika; narod rasprostrt svuda po zemlji i jedini; narod poslednji koji će sutra biti prvi.

Komandovao sam kao i ranije i svi su me slušali kao i ranije, možda čak i odanije i mirnije. Postavite četu pored mosta, sakrijte se u ruševinama, čekajte. Ne štedite sebe, štedite municiju. Neka tenkovi priđu blizu, neka vam izlože metalne bokove; oni su samo slepa gvožđurija. Kad se služite radio-vezom, znajte da neprijatelj sluša i zbunjujte ga, ne zbunjujući sebe. Ne mrzite, ne svetite se; onda će vam biti sigurnija ruka i bistrije oko. Ako negde zapne, zovite i ja ću doći i lično ću biti pred vama.

Ali više nisam bio sam. Pored mene se pojavio siv i neugledan čovek u građanskom odelu i s mašnom; nosio je neku činovničku tašnu i treptao zbunjeno i klimao glavom na sve što sam ja tražio. Nije se predstavio, nije rekao ko je; valjda se nije usuđivao ni da govori. No ja sam znao da je to Učitelj izaslanik, u stvari muž jedne od njegovih kćeri, neki nesrećko koji je vada radio na šalteru u pošti i koji se sada čudio šta ga je snašlo. I da uredno pamti i javlja svaku moju reč, svaki pokret, svaki trzaj na licu. I meni je to odgovaralo; više zaista nisam bio sam.

3. Nevidljiv za druge, nečujan i čistog, gotovo devojačkog lica, pored mene se pojavio neki mladić. Došao je iznenada, nenajavljen i neprimećen. Da je stigao sa zemlje, da je bio samo telesan, nikada ne bi ušao u naš podrum-bunker: meci bi ga izbušili, noževi isekli. Probudio sam se i seo da doručkujem i video ga kako bukvalno lebdi sa druge strane stola i kako svi moji pratioci i saradnici prolaze pored njega, kroz njega. Dugačka kosa padala mu je na ramena, trepavice mu behu krupne i tamne, oči svetle i duboke kao da nikada nisu prepatile nesanicu, a ruke bele i nežne i lepršale su kao golubija krila. Na sebi je imao samo svetao pokrivač obavijen oko tankog i mršavog tela i ništa više. Odmah sam primetio da je došao zbog mene; neprekidno mi se osmehivao; i ja bih njemu da onaj činovnik nije piljio u mene.

Rado bih porazgovarao sa njim i bratski mu sve ispričao. Ali nisam smeo. Ludog komandanta odmah ubijaju saborci. Lud vozač gine na drumu. Ludog doktora strpaju u ludnicu. Jedino ludog vođu svi zbog nečega slede do kraja, do smrti i posle smrti. No bio sam ubeđen da taj mladić sve zna i sve razume i da je zato i došao.

4. Moj pas je bio otišao na zadatak. Nije se vraćao. Nije se javljao. Jedino sam od Učiteljevog zeta katkad osećao onaj njegov naročit pseće-ljudski zadah kao da su se sreli negde na polju i dugo bili zajedno, možda spavali u istom krevetu. Odjednom nisam više želeo da se vrati, taj pas kome su crne pege pojele svu belu dlaku i koji mi je sve više postajao teret, neko stran, neko doveden iz groznih dubina gde plamti večna vatra i bije večni led, sukobljavajući se pre nego što se iscrpu i postanu jedno ništa. Zaista, čovek nikako i nikada ne može da podnese samoću i zbog toga radi sve ono što radi. I zbog toga bira svakoga ko je pored njega, ma kakav bio, samo da ne bude sam. Nekada mi je bio potreban taj pas, jer mi se činilo da me nekuda vodi. Nije mi dao da budem sam, neodlučan, zbunjen. Bio je sa mnom, možda u meni. A sada mi je neophodan bio samo mladić što se osmehuje ovako vedro i nevino i opet sveznajuće i praštajući koji kao da mi dopušta da sve počnem iznova, iz samog početka, potpuno čist. On je nekada bio ja, bio deo mene, moj brat, ja sam. Onda smo se odvojili dugo, predugo, lutali raznim putevima, raizmimoilazili se, zaboravljali, neki put se možda i sretali kao slučajni prolaznici na raskrsnici, možda se i rukovali, voleli istu ženu. Možda je on bio onaj Adi koga je neprekidno prizivala moja nekadašnja ljubavnica.

A sada je bio pored mene i opet smo mogli postati jedno, ako ja nestanem pre nego što me proguta ništa.

5. Nisam više izlazio iz podruma-bunkera; niti sam hteo niti bi me pustili. Niko mi to nije rekao, ali sam znao da je tako dogovoreno, sam sâm tražio da se tako dogovori. Ako neko popusti, ako neko posumnja, ako neko hoće da ode, ako neko klone i prepusti se slabosti, mora nestati. Dobrovoljno ili nasilno, svejedno. Mrtvac vredni više od kukavice, izdajnika i nevernika; uvek ga naknadno možeš proglašiti svetlim primerom i junakom i koristiti za potrebe borbe. To sam nekada tražio od Učitelja i on se složio, mirno, prećutno, dok su mu se krupne i čekinjave obrve nadnosile nad blage oči kao krila ptice, kao znak samouverenosti i snage. I zato valjda on te obrve nikada nije skraćivao ni češljao.

Svet koji saznaješ preko radio-veze, preko glasnika i telefona nije celovit, nije samo jedan; raspao se na pojedinosti, na kaos malih nepovezanih činjenica i slabo pomaže što doznaješ jednu pa drugu pa više njih. I taman se moj svet počeo da prikuplja i ujedinjuje, a onaj miris-zadah da nestaje – osmeh onog mladića blistao je kao sunce, kao mesec koji je oživeo i zaplamteo na nebu, kao neka tiha radost koje ti gori u duši poput zvezde – kada je stigla vest koju su javljali moji najbolji momci, oni iz nekadašnjeg kraja, sa kojim sam pio i jeo i jurio žene i sedeo subotom za našim stolom u kafani »Evropa«.

6. Uхватili smo onog starca što si ga tražio, rekli su. I dovodimo ga sa sobom.

Šta je sa pratiocem, upitao sam.

Okrenuo sam glavu od mladića koji je naglo postao bled i providan i nije se više osmehivao, nisam mogao da gledam njegovu patnju.

Onesvestili smo, možda i ubili, rekoše moji momci koji više nisi bili moji. Ali nam se čini da spava i da će ustati i poći za nama.

XX
SVE JE SRANJE

1. Merilin, Merilin, zašto ti je sve to bilo potrebno, prijateljice mojih jaja? Ništa ti zaista nisam loše učinio, mada sam nameravao. Ali ti si me preduhitrila. Nabavio sam nekako flašu burbona »Četiri ruže«; to me je koštalo koliko četrdeset ruža. U gradiću koji su ratnici tek oslobodili pronašao sam čitavu kuću i u njoj žive ljude, nekog invalida iz pretposlednjeg rata i njegovu ženu; i sami su se čudili kako još nisu mrtvi. Iznajmio sam poluprljavu sobu sa jednim širokim krevetom, sličnu hotelskoj. Pošto struje nije bilo, kupio sam četiri sveće, rasporedio ih po uglovima i zapalio, čekajući te. Hteo sam bogovsku jebačinu, jer sam polubog fotografije, jer sam snimio scene koje niko nije i koje će me zauvek proslaviti.

Došla si u svojoj uniformi koja skriva tvoje holivudske obline; ta ista uniforma na muškarcima samo otkriva želju da budu kurčevi u obliku gušterova i da pokažu ono što nemaju. Prvi put posle glavnog grada video sam te голу, oblivenu polusenkama. I uživao sam, sve dok na tvom trbuhu nisam ugledao slova koja su zauvek obeležavala trbuh moje majke i sva moja sećanja i osećanja.

Otkud ti ovo, upitao sam nehotice, neki glas iz mene je upitao, ne baš ja. Ako pitaš, odseći ću ti ga, rekla si uzbuđeno. I svima pokazati da si obrezan, psu jedan.

U tom trenutku Tedi je već bio na tvom grlu, režeći.

Da te on nije zaklao, možda bih morao da te vodim u Ameriku i da te oženim. Ovako sam opet slobodan i sa nerazvijenim filmovima u torbi kao planinar koji svoju slavu nosi na leđima, i teturajući od umora, silazi sa svoje poslednje planine.

2. Izgubili smo Sevenap. Ili je Sevenap izgubio nas. I evo nas, Tedija i mene, kako lutamo oko grada i pokušavamo da uđemo u njega, tajno, krišom od svih. Prvi put imam utisak da se moj drug i prijatelj ne snalazi najbolje, da mu se dogodi da zaluta, pa se vraća i opet kreće iz početka. Ili ovde nikada nije bilo ili nisu tačne karte prema kojima se upravlja.

Gde god krenemo, nalećemo na grupe i grupice koje pucaju na svakoga; ne znamo da li se brane ili napadaju. Pucaju iz kuća, šahtova, podruma, iz prevrnutih kamiona i tramvaja, sa krovova, iz vazduha sa zemlje, odasvud. Kad ne pucaju, čuje se neka tanka i neprirodna tišina kao da su nam svima popucale bubne opne. Povremeno grune mina, profijuče granata i to je sve što se čuje; ljudi su se odvikli od starinske potrebe da viču i da kukaju pre nego što umru. Samo zastenju, zgrče se kao fetusi i odahnu, duboko i sa olakšanjem. Kao da se odjednom ispumpa automobilska guma.

A malopre pored nas prođe neka postarija žena, sva u crnini; hoda mirno između metaka kao da je niko ne vidi, obazire se i pokušava da iščita nazive ulica kojih više nema. Ako je zalutala, baš je zalutala – izvan sebe, izvan vremena, izvan sveta.

Nađi mi mračnu komoru, kažem Tediju. I razvijač. Inače ću se ubiti pet minuta pre uspeha.

Gde ste sada, prijatelji, peva glas sa tranzistora koji leži na ruševinama oniske kuće. Jedino je valjda on preživeo, taj tranzistor koji će, kad padne u druge ruke, samo promeniti stanicu. Da sam tranzistor, uvek bih znao šta ću raditi.

3. Obojica smo tražili nešto što smo imali na svakom koraku. Mračna komora je u stvari svaki podrum pored koga prolazimo. A razvijач mi je sve vreme bio pri ruci; dok sam mahinalno prebiraо prstenje koje sam skinuo sa ruku moje nekadašnje Merilin i koje ću od sada sam nositi. Ja, poslednji pravi fotoreporter, muškarac koji će možda postati žena.

Slučajno sam shvatio i da se problem u stvari sam razrešava. Nou problem, maj frend. Aj hev egzit. Tedi je ponovo razumeo šta mislim i poveo me nekuda u stranu. Ponovo je izgledalo da zna kuda ide, da više nećemo lutati; valjda se nekako usaglasio sa svojim dalekim i meni nepoznatim gospodarima, sa onima koji su ga poslali ovamo i čekaju da se vrati i podnese izveštaj. Trebalo je, pored pogodnog podruma, pronaći i struju, a to nije nimalo lako u mračnom gradu, u gradu koga nema i koji je, tučen artireljjjom odozgo, sišao nekoliko metara pod zemlju, navukao na sebe ljušturu od ruševina.

Idemo u bunker nekog ratnog komandanta, reče Tedi razgovetno kao da ja govorim. Oni uvek imaju sve ono što ovi drugi nemaju.

4. Bio je gust mrak, gušći nego što sam ga igde doživeo. Ništa se nije videlo, bukvalno ništa. Ali, kad bi minobacači i puške nakratko učitali – tišine su dolazile iznenada kao i eksplozije – sa svih strana smo čuli glasove, različite glasove kako se dovikuju, traže i nalaze. Bili su to glasovi muškaraca, žena i dece, opori i uznemireni, plahi ili mirni, i govorili su onim njihovim tvrdim i pevajućim jezikom koji sam sve bolje razumevao.

Imam dva komada hleba, susetko. Daćeš mi za njih parče sapuna. Da li je neko video moju majku, jednu staricu koja se izgubila? Uključi radio, čoveče, uskoro počinje emisija. Dajte mi zavoj da ovom detetu previjem nogu. Ko to tamo puši, kad niko ovde nema duvana? Brat pozdravlja obe sestre i majku i želi im da budu žive.

Ali, glasovi ljudi nisu bili jedini. Njima su se pridruživali i neki drugi glasovi, nejasni i uglavnom nerazumljivi. Glasovi koji nisu izgovoreni, koji su oduvek postojali, skriveni iza zvučnog zida ljudskih života. Bili su to, shvatao sam glasovi mrtvacu koji su ustali i sada hodaju po ruševinama, glasovi zemlje, metala, spaljenog drveća i spržene trave, glasovi izumrllog zverinja, ptica koje nisu umele da lete, sluzi koja je izmilela iz mora i minerala koji zvone kroz vreme. Umnožavali su se, dizali i jačali i uskoro su ljudski glasovi sasvim nestali, izgubili se u haosu svega što se vraćalo. I više se uopšte nisu čuli.

5. Druže, eno slabog svetla, rekoh Tediju. Mora biti da je to neki podrum iz kog se komanduje.

Tedi mi ne odgovori; nije ga bilo pored mene, ispred mene, iza mene. Samo se osećao njegov miris-zadah, pomešan sa zadahom-mirisom ljudskog mesa koje se raspada.

XXI ČETIRI KRAJA

1. Peta sveska (post skriptum)

Draga sestro, nema više ko da mi piše pisma tebi, pa to čini sama. Jer sam sama. Bila sam zalutala. Obišla sam grad u kome nikada nismo živеле i videla ono što nas dve – čak ni u vreme našeg rata – nikada nismo videle. Mene, čini se, niko nije video. Prolazila sam blizu bolesnih, ranjenih i pokušavala da ih dodirnem, da pomognem; kao da niko to nije osećao. Uzalud sam isplakala sve suze koje sam imala. Više nemam suza. Kad hoću da plačem, samo se uzalud naprežem.

Moje ćerke i tvoje sestričine više nema. Kad sam se vratila u podrum u kome smo se nekada krile, nisam je našla. Naše mesto u ćošku bilo je prazno: ni ćebadi kojima smo se umotavale, ni njene kutije s lekovima. Samo ova sveska, otvorena i bačena. I hemijska olovka kojom ovo pišem. A u stan nisam mogla: lift ne radi, stepenište je pogođeno granatom, gornjih spratova možda i nema. Tamo mi je ostao televizor kojim sam prekraćivala vreme do susreta s tobom.

Niko nije znao gde je moja ćerka, kada je otišla, šta joj se desilo. Na kraju, niko se nje nije sećao, čak ni komandant podruma. Koji se izvikao na mene i rekao da će me ubiti kao neprijateljskog špijuna. Gde je tvoja sestričina? Možda je zarobljena gore u stanu i pokušava da telefonira sa telefona koji ne

radi nekoj ženi u nekom nepoznatom gradu. Možda je pošla da traži mene i zalutala i sada hoda onim mestima koja sam prošla. Odlučila sam da pođem za njom. Ako ona ide za mnom, možda ćemo samo opisivati beskrajni krug i kružiti, kružiti, kružiti...

Nekoliko dana kasnije pridružio mi se neki starac koji čuti i hoda pored mene. Poguren je, bled, crn i nikako da mu ugledam oči, kao da ih nema, kao da mu ih je neko iskopao. Kad mu se bluza slučajno otvori, opažam da nema srca već samo jednu crnu rupu u grudima. Podseća me na nekog, možda baš na mog bivšeg muža. I čini mi se da me ne voli, da me u stvari mrzi i da se sprema da me ubije.

Bože, da li ću još jednom videti moga Mikolu?

Tvoja sestra, majka

2. Ponovo u grobu (post skriptum)

Teško mi je da opišem poslednje dane života čuvenog Strica; bili su to dani posle njegove zvanične smrti, a neke tajne se moraju čuvati čak i onda. Dok Predsednik i Duk ne odluče drukčije. Dakle, pratio sam ga i tada kao i ranije. Zajedno s njim sišao sam u pakao tog grada i zajedno sa njim krenuo u potragu po svim podrumima. Krili smo se pod lažnim imenima i tražili smo njegovu bivšu ženu i bivšu ćerku, a usput i mnoge bivše poznanike koji nisu više pripadali našem narodu.

Tu babu nismo našli; valjda je neko na vreme ubio. Stric se žalio i gundao i bio uporan. Tražiti i samo tražiti. I zaista smo našli ćerku, ni sam ne znam kako, u nekom podrumu ispod srušene višespratnice, skoturenu u ćošku, pored lešine nekog belog psa sa crnim pegama. Bila je ostarela, izborana, mršava,

pravi kostur i nije mogla da ustane kad smo naišli. A možda nas nije ni videla; umesto očiju imala je dve tamne mrlje koje su ličile na ogrebotine šapama. Zašto se taj pas pomerio kad sam ušao, a posle ništa?

Stric je hteo odmah da je ubije, tu svoju bivšu ćerku, ali ja nisam dozvolio; time bismo se razotkrili. Dok smo među neprijateljima, moramo izgledati i ponašati se kao neprijatelji. Razumeš li, matora budalo? Naredio sam mu da joj samo uzme poslednje lekove. Bez njih će brzo umreti, zar ne? I to u mukama. Onda smo otišli. Niko u podrumu ništa nije primećio, jer su jedva hodali, jedva govorili, jedva disali. Zašto mi nikako ne uspevamo da pobedimo ove senke, ove utvare?

Onda se nešto dogodilo. Zadremao sam, zaspao, onesvestio se, ili sve to zajedno. Strica nije bilo. Da li je pobjegao od mene ili ga je neko oteo ili je prosto zalutao? Ne znam. Pošao sam da ga tražim. I naći ću ga makar prevrnuo i nebo i zemlju i sve pod zemljom.

Nikada mi niko nije pobjegao.

*Petar-Apostol-Gari-Pas
i sve to zajedno.*

3. Pevanje posle smrti (post skriptum)

Zapisujem: moj sin više nije sa nama. Moj sin koji se potpisivao sa Adi, a ja sam neoprezno mislio da je neko drugi. Bojim se da nije ni na nebu sa svim mojim drugim sinovima ni u raji koji sam svima njima obećao. U stvari, nije bio moj pravi duhovni sin. Tek čitajući njegov dnevnik video sam koje su ga sumnje mučile. A to nisu moje, nisu Božje, nisu naše sumnje. Negde u srcu svome on je bio otpadnik i završice u paklu. Ali ovde, na zemlji, među ovim narodom koga je sve

manje, u ovoj državi koja je sada malena zato da sutra bude velika, od njega ćemo napraviti sveca. Za sada su nam potrebni i pravi i lažni sveci, ovi drugi više jer su za zemaljsku upotrebu.

Tamo u podrumu imao je ženu koja nikom nije pripadala što je veći greh nego pripadati pogrešnoj strani; ljudi se rađaju zato da bi pripadali, žive samo kao pripadnici, umiru da bi se spojili sa nečim višim od sebe. Moj lažni duhovni sin voleo je više nju nego nas, nego svoje mesto u zajednici istih. I poslao joj je svog (mog) psa da je spase. Bila je obična, bila je beznačajna, bila je polumrtva, ali je uspela da ubije tog psa, tu moju retkost i dragocenost. Ne znam kako; Bog zna i jednom će mi reći kad se budemo sreli.

A onda je moj lažni sin na prepad i tajno uhvatio oca te žene i, sumnjičeći ga da je ubio, mučio ga, izvadio mu oči, najzad srce. Ne zbog nas, već zbog te žene. I pre nego što su stigli moji ljudi, stigao je neko drugi, opet ne znam ko. I ubio ga; zatekli smo ga razmrskane lobanje kao da je dobio udarac tupim i tvrdim predmetom. Uzeo sam njegov dnevnik i završavam ga. Posle toga narediću svečanu sahranu.

Neka mu duša zauvek luta i nikada ne nađe mir.

Učitelj koji je bio Profesor.

4. Sve je sranje (post skriptum)

Moj fotoreporteru, moj crvenokosi, moj družo. Kakav je od tebe mogao ispasti Balkanac! Podao, opasan, pokvaren, surov, to jest savršen. A šta si ti uradio od sebe, nesrećni i smešni Ameru iz Čikaga? Nikako nisi primao nauku koju sam ti u snu sipao u glavu, nikako nisi do kraju razumevao šta oni rade, nikako to nisi hteo da prihvatiš. Zašto, budalo? Trebalo

je samo raditi prostu prostu stvar: sve suprotno od ostalog sveta.

I svoje prvo ubistvo izveo si kako ne treba i na pogrešan način i sa pogrešnim motivom. Kad si slučajno ušao u podrum – ja sam te vodio i proveo te pored one blede utvare u belom što je nemoćno pokušala da nas zaustavi – i slučajno video tog snažnog, ludog mladića kako vadi srce Mikoli, Lazaru, Stricu – ili kako se taj kreten već sve zvao – ti si njega ubio fotoaparatom, s leđa. Ali, zato što muči i ubija jednog starca, a ne zato što ti je on ustvari ubio rođaka; tvoj otac i Mikolin otac bili su nekada braća na Balkanu. Kakvo se tu divno i beskrajno kolo mržnje dalo razviti?

Zato sam morao da te likvidiram, družo moj. Zubima. I da te na leđima iznesem sa mesta događaja, da niko ne otkrije ko si i šta si uradio. Neka se one budale tamo zbunjuju. Bio si prilika da se prebacimo daleko, da preplivamo mora i okeane, da se raširimo, moja velika prilika. Izneverio si me. Kad sam te klao prijateljskim zubima, negde sam pogrešio. Odjednom sam osetio da imam tvoje mrtvo telo, ali je nešto pobeglo, neki zrak, neki dašak, nešto meni nepoznato. I dok sada nosim tvoje teško telo preko planina, znam da nosim ništa. Ti nisi sa mnom. Ti si nekako pobegao.

Obećavam ti da ću poći i tražiti te i naći, moj Crveni. A onda ćemo zajedno u Grčku, u Rusiju, u Nemačku, u Francusku. Ako nas tamo ne prime, idemo u Ameriku, pravo u tvoj Čikago.

Tedi Ruzvelt.

SADRŽAJ

I	PRVA SVESKA	299
II	PONOVO MEĐU SVOJIMA	304
III	PEVANJE BOGU	309
IV	SVE JE DOBRO	314
V	DRUGA SVESKA	318
VI	PONOVO U SVOM STANU	323
VII	PEVANJE ŽENI	328
VIII	SVE JE BEZ VEZE	333
IX	TREĆA SVESKA	338
X	PONOVO NA ZADATKU	346
XI	PEVANJE NARODU	354
XII	SVE NIJE DOBRO	362
XIII	ČETVRTA SVESKA	370
XIV	PONOVO U AKCIJI	379
XV	PEVANJE DRŽAVI	387
XVI	SVE JE LOŠE	396
XVII	PETA SVESKA	404
XVIII	PONOVO U GROBU	409
XIX	PEVANJE POSLE SMRTI	414
XX	SVE JE SRANJE	418
XXI	ČETIRI KRAJA	422

»Trilogija o snegu i psima« započeta je u decembru 1991. godine u Atini, na Halandriju, Odos Psaron 92, mesec dana posle odlaska iz Beograda i Srbije. Moja porodica i ja prešli smo granicu na dan pada Vukovara samo sa turističkim vizama, nesvesni muka koje ćemo imati sa Micotakisovom administracijom, naklonjenom Miloševiću, i nevolja koje će nam priređivati srpska ambasada čiji se ondašnji predstavnik sada nalazi na haškom sudu. Bila je to prva lekcija teške škole egzila, ostale neću pominjati.

»Sneg u Atini« izašao je na grčkom iduće godine u julu, na srpskom mesec-dva kasnije u kragujevačkoj »Svetlosti« čiju tradiciju nastavlja nova izdavačka kuća »Koraci« koja objavljuje moje knjige. Oktobra iste godine završen je roman »Ostrvo Balkan«, u februaru 1993. »Hristos i psi«. Pariski izdavač *Belfond* objavio je u martu 1993. »*La naige et les chiens*« sa prva dva romana i u septembru »*Christos et les chiens*«. Uspeh ovih knjiga u Francuskoj omogućio je petnaestak prevoda kao i moj dolazak i ostanak u gradu kome se uvek vraćam i vraćaću se. Tako je počeo moj treći književni život i, čini se, traje i dalje: prva dva sam potrošio u Beogradu.

Deset godina kasnije ponovo sam dobio autorska prava za »Trilogiju« i odmah sam osetio potrebu da i dalje radim na njoj. U 46, *rue Jacob*, šesti arondisman, proveo sam mnoge no-

ći pišući iznova rukopise koji nekada behu knjige. Tako je od »Snega u Atini« nastao »Odos Pandoras«, od »Hristos i psi« »Kuća na brdu pored sunca« koji se sada prvi put objavljuju na srpskom. Jedino »Ostrvo Balkan« nisam uspeo ponovo napisati i odlučio sam, unevši nekoliko jezičkih ispravki, ostaviti ga u prvobitnom obliku.

Vidosav Stevanović
SNEG I PSI

Izdavač
Koraci doo,
Kragujevac, Stojana Protića 27
e-mail: office@koraci.net

Za izdavača
Selimir Balšić

Tehnički urednik
Aleksandar Đoković

Korektor
Nikola Nenković

Štampa
Grafostil, Kragujevac

Tiraž
500

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

821.163.41-32

STEVANOVIĆ, Vidosav

Sneg i psi / Vidosav Stevanović. - Kragujevac :
Koraci, 2007 (Kragujevac : Grafostil). - 426 str. ; 20
cm. - (Sabrana dela ; tom 4)

Tiraž 500.

ISBN 978-86-86685-14-8

COBISS.SR-ID 145426700

